

Hiljaisuuden kulttuurihistoria

HILJAISUUDEN KULTTUURIHISTORIA

Toimittanut Marjo Kaartinen

Cultural History — Kulttuurihistoria 12
Turku, Finland

CULTURAL HISTORY — KULTTUURIHISTORIA 12

Kustantaja k&h, kulttuurihistoria, Turun yliopisto, Turku
ISBN ISBN 978-951-29-6128-3
ISSN 1458-1949

Kulttuurihistoria
20014 Turun yliopisto
<http://www.culturalhistory.net>

© kirjoittajat
Kansi Henri Terho & Kimi Kärki
Kannen kuva: Maarit Leskelä-Kärki
Taitto Kimi Kärki
Painopaikka Painosalama, Turku 2015

SISÄLLYS

MARJO KAARTINEN

Kuiskauksia, äännettömyyksiä, vaientamisia – retkiä hiljaisuuksien kulttuurihistoriaan

7

I TILA, ÄÄNI JA ÄÄNETTÖMYYS

TEEMU IMMONEN

Sydämen hiljaisuus keskiaikaisessa luostarimeditaatiossa

23

MERI HEINONEN

Hiljaisuuden siunaus ja kirous – keskiajan uskonnollisuus ja Jumalan ääni

43

MARIKA RÄSÄNEN JA REIMA VÄLIMÄKI

Maallikoiden ääni ja kirkkotila myöhäiskeskiajalla

65

JUKKA SARJALA

Äänettömän torinäkömön lumo. Hiljaisuuden heuristiikka
E. T. A. Hoffmannin kertomuksessa *Des Veters Eckfenster*

97

OTTO LATVA

Hiljaiset syvyydet – tiedemiesten, tutkimusmatkailijoiden ja kirjailijoiden mielikuvia pinnanalaisesta äänimaisemasta 1800-luvulta 1870-luvulle

117

ELINA VIRTANEN

”Mielikuvituksen avulla lentää minne tahtoo.” Kaipaus rauhaan ja hiljaisuuteen Ruth Munckin kirjeissä Annikki Kariniemi-Willamolles

143

PÄLVI RANTALA JA ANU VALTONEN

Päiväunilla, äänten virrassa

169

II VAIENNETUT JA HILJAISUUDELLA TUOMITUT

HENNA KARPPINEN-KUMMUNMÄKI

Naisellinen hiljaisuus. Puhumattomuus ja sukupuoli 1700-luvun Englannissa 195

MARI TIIHONEN

Hiljaiset väkijoukot Ludvig XVI:n tuhon saattajina. Hiljaisuus vallankäytön välineenä monarkian kukistuuessa Ranskan vallankumouksessa 219

ANU SALMELA

Merkitsevä hiljaisuus. Hiljainen hautaus 1900-luvun taitteen julkisessa keskustelussa 253

TUULI VATULA

Vaiettua maailmaa etsimässä. Naistenväliset suhteet teatteriohjaajien Aino Mattilan ja Vivica Bandlerin omaelämäkerrallisissa aineistoissa 277

MARJA TUOMINEN

“Niin hyvin varjeltu ja niin hyvin peloteltu salaisuus.”
Petsamolaiskalastajan kuulematta jäänyt kertomus 305

MERVI LÖFGREN

Maan hiljaiset Lapin rauhassa – ja metelissä. Lapin syrjäseutujen ihmisiä Matti Saanion reportaaseissa 1950–1960-luvuilla 351

Henkilö- ja asiahakemisto 375

Kirjoittajat 381

Kuiskauksia, äänettömyyksiä, vaientamisia – retkiä hiljaisuuksien kulttuurihistoriaan

Marjo Kaartinen

Hiljaisuus pyrkii kulttuurissamme kaikkialle. Se puhuttelee meitä, viestii kanssamme ja meille. Ihminen on luontaisesti kommunikoiva, ääntä käyttävä ja tuottava olento, mutta ylenpalttisen äänen äärellä hän haluaa vetäytyä rauhaan, hänen on pakko laittaa kädet korville, jopa paeta. Hiljaisuus ja rauha yhdistyvät mielissämme; niitä etsitään luonnosta ja hiljaisuudelle pyhitetyistä rakennuksista. Kaupungin syke ja modernin kiihko puhuttelevat ja jopa huumaavat äänillään: paukkeella, kolkeella, kirsikkunalla. Näiden vastapainoksi monet kuitenkin kaipaavat kuulla tuulen suhinaa puissa tai leirinuotion räsähtelyä. Tällaiset, luonnon tuottamina pidetyt äänet mielletään osaksi hiljaisuutta,¹ sillä hiljaisuuteen mahtuu hyvin monenlaisia ääniä – vain meluksi koettu² ei sinne sovi.

¹ Vikman huomioi, että suomalaisten ”luonnonäänimaisemat vertautuvat luonnonrauhaan ja luonnonhiljaisuuteen”. Vikman 2006, 19. Ks. myös Uimonen 2006, 65.

² Tämän kokemuksen kansalliset vaihtelut ovat suuria ja myös melurajojen määrittely on haastavaa kokemusten subjektiivisuuden vuoksi. Ks. esim. Pesonen 2004. Heikki Uimonen huomioi Mary Douglasiin viitaten, että melu on rinnastettavissa likaan – se on väärään paikkaan tai aikaan joutunut, järjestäytymätöntä ääntä. Uimonen 2006, 55–56.

Hiljaisuus puhuttelee meitä tällä hetkellä erityisen paljon. Suomi kaupungistui hyvin myöhään, vasta 1960-luvulla, joten läheisessä kollektiivisessa muistissamme on vielä elämä maalla. Kaupunkiin muuton jälkeen olemmekin paukuttaneet rantamme täyteen kesämökkejä saadaksemme paikan kuunnella maaseudun hiljaisuutta. Virtaamme joukoin joogatunneille ja hiljaisuuden retriitteihin³ – arjessa hiljaisuutta on niin harvoin, että sitä, jopa puhumattomuuden päiviä, etsimme nykypäivän yltykyläisessä ja äänikylläisessä maailmassa maksettuna palveluna. Monet kokevat hiljaisuuden tavoiteltavana harvinaisuutena, luksuksena. Viime vuosina on syntynyt kokonainen elämäntapa vastustamaan kiirettä ja hälyä: leppoistaminen. Koska kotona rauhassa oleminen on käynyt niin harvinaiseksi, tällekin toiminnalle on keksitty uudissana: kotoilu. Tämä muutos näkyy mediassa, ja se putkahtaa esiin esimerkiksi Johanna Venhon kirjoittamassa ja Marjo Nygårdin kuvittamassa lastenkirjassa *Ollaan kotona eli kuinka kuunnellaan hiljaisuutta* (2009). Teoksen päähenkilö Sampsa elää kiireisessä perheessä, jossa lomakin ohjelmoidaan matkoilla ja toiminnalla. Kun lomasuunnitelmat eivät toteudukaan, perhe viettää lomansa kotona ja yhtäkkiä on aikaa ihmetellä pieniä asioita, katsella ötököitä ja lukea kirjoja. On aikaa kuunnella hiljaisuutta.

Ruotsalainen historioitsija Peter Englund toteaa esseensä ”Hiljaisuuden historiasta” aluksi, että ”hiljaisuutta ei ole”.⁴ Tämä väite on helposti kumottavissa, mutta on myönnettävä, että väitteen oikeellisuus riippuu pitkälti hiljaisuuden määritelmästä. Englund huomioi jopa, että äänettömyyttä ei ole,⁵ vaikka oletettavaa kuitenkin on, että avaruuden äärettömyydessä sellaista voisi olla. Jos ajatteleme ihmistä kuulevana olentona ja hiljaisuutta suhteessa tähän toimijaan ja vielä hiljaisuutta absoluuttisena äänettömyytenä, Englund lienee oikeassa, sillä kuuleva ihminen kuulee kuitenkin aina itsensä. Silti hiljaisuutta on kaikkialla

³ Retriittitoiminta Suomessa on pitkälti Evankelis-luterilaisen kirkon ekumeenista toimintapiiriä ja tähtää hengellisen vastapainon tarjoamiseen melulle, uupumukselle, monimutkaisuudelle ja kiireelle. Ks. tarkemmin Häyrinen & Kotila 2003, joka on retriittiopas ja kiinnostavasti painottaa retriittiä nimenomaan *melun* vastapainona.

⁴ Englund 2005, 14.

⁵ Ibid.

ja on aina ollut. Hiljaisuus on asunut sydämissä, kutsunut yhä uusia ja uusia pyhiinvaeltajia lähtemään matkaan, hiljaisuutta on etsitty merestä, avaruudesta, kirjallisuudesta, luostareista, temppelistä ja vuorilta. Hiljaisuus on, vaikka sitä ei kuulisi täydellisenä äänettömyytenä koskaan. Hiljaisuus on mielentilanakin todellinen, vaikka mittarein ei äänettömyyttä voisiakaan osoittaa.

Kiinnostavaa on nimenomaan se, mitä hiljaisuudella on ymmärretty ja miten sitä on käytetty, hyvässä ja pahassa, millä tavoin hiljaisuudelle on luotu merkityksiä ja millaisiin mittoihin olemme valmiita menemään tavoittaaksemme hiljaisuuden. Näitä aspekteja tarkastelemaan on syntynyt tämä artikkelikokoelma. Teoksen pioneirilunteisena tavoitteena on nostaa esiin ja esitellä hiljaisuuden historian moninaisia mahdollisuuksia, hiljaisuuden kulttuurisia merkityksiä ja ymmärtämissä, hiljaisuuden avulla toimimista menneisyydessä ja hiljaisuutta vallankäytön välineenä. *Hiljaisuuden kulttuurihistoria* paljastaa, miten dramaattinen, moninainen ja myös ristiriitainen suhteemme hiljaisuuteen on. Se tarkastelee myös sitä, millä tavoin ääni on tärkeä osa hiljaisuutta, sillä ääni ja äänettömyys ovat tunnustetusti molemmat hiljaisuuden puolia. Sekä ääntä että äänettömyyttä on tässä kirjassa runsaasti. Ääntä on läsnä kuiskeena, rauhausina äänivirtoina, hälynä ja metelinä, hiljaisuutta rauhana, uhkana ja mielentilana.

Meille suomalaisille hiljaisuus on ylöpyden aihe; pidämme itseämme mielellämme tässä suhteessa jonkin verran erikoisina ja arvostamme korkealle sen, että seurassa hiljaisuuden sietokykymme on paljon korkeammalla tasolla kuin länsimaalaisten keskimäärin. Näin myös on tutkitusti.⁶ Hiljaisuutta pidetään kansanluonteenamme, että puhumme vain tarpeellisen, kun on asiaa, sillä meillä vaikeneminen todella on kultaa. Hiljaisuutemme viestii vaatimattomuudestamme ja toisaalta voimastamme. Olemme ottaneet kirjaimellisesti monet kehotukset laittaa suun suppuun ja kuunnella esivaltaa, ja lukuisat sananlaskumme muistuttavat, miten tyhmää pälpätys on.⁷ Ainakin hiljaisuudessa tyhmyys paljastuu hitaammin. Tarkemmin katsoen on kuitenkin selvää, että tässä on enemmän kyse kansallisesta stereotypiasta, joka pitää varsin

⁶ Sajavaara & Lehtonen 2011.

⁷ Sananlaskuesimerkkejä, ks. Kilpamäki 2014, 125.

vähän paikkaansa, niin täynnä puhetta⁸, pälpätystä, jorinaa, jupinaa ja selitystä Suomi on. Adjektiivi ”hiljainen”⁹ saa meillä paljon myönteisiä merkityksiä ja varsin vähän negatiivisia.

Emme ole kuitenkaan ainutlaatuisia ajatuksissamme hiljaisuudessamme ja sen tärkeydessä meille. Hiljaisuutta arvostetaan ylipäänsä monissa kulttuureissa. Toisaalta monissa kulttuureissa ja myös meillä hiljaisuus mielletään helposti ujoudeksi, ahdistuneisuudeksi tai ylimielisyydeksi. Etenkin viimeinen onkin yksi hiljaisuuden väärintulokinnan suurista vaaroista. Esimerkkejä hiljaisuuden vaarallisuudesta löytyy lukemattomia, mutta otetaan esimerkki yhdestä maailmankirjallisuuden tärkeimmistä romansseista, joka ei olisi koskaan päässyt toteutumaan, jos päähenkilön hiljaisuus olisi loppuun saakka tulkittu ylimielisyydeksi. Jane Austenin romaanissa *Ylpeys ja ennakkoluulo* (1813) Darcy¹⁰ näyttää ensi alkuun ylimieliseltä (joskin varakkaalta) moukalta: ”hänen havaittiin olevan ylpeä; hän asettui seurueen yläpuolelle, ei sallinut miellyttää itseään – ei antanut esitellä itseään yhdellekään daamille ja vietti muun osan iltaa käveleskellen huoneessa ja puhellen silloin tällöin jonkun oman seurueensa jäsenen kanssa. Hänen luonteensa lyötiin lukkoon. Hän oli kopein ja töykein herra koko maa-

⁸ Yrjö Kivimiehen *Synonymisanaston* uudempi laitos (1960) antaa puhua-verbille seuraavat synonyymit: ”puhella, sanoa, lausua, virkkaa, kertoa, ilmoittaa, ilmaista, jutella, keskustella, tarinoida, haastella, pakista, löpötellä, lavertaa, jaaritella, loruilla, turista, töristä, leukailla”. Kivimies 1971, 127.

⁹ Samainen Kivimiehen teos antaa ”hiljaiselle” synonyymit: ”levollinen, rauhallinen, säveä, säyseä, tyven, tyyni, hillitty; vaitelias, vaisu, vähäpuheinen; hiiskumaton, ääneton, sanaton, mykkä; umpimielinen; kuulumaton”. *Ibid.*, 44.

¹⁰ Tämän kirjoitettuani luin Eva Österbergin teoksen (2011), 261–265, josta löytyy samainen esimerkki! Olin jo poistaa omani, sillä arvelin ensin tarkkaavaisen lukijan epäilevän minun napanneen esimerkkinä Österbergiltä. Sitten ajattelin, että tällainen yhteensattuma vain vahvistaa ajatustani siitä, että Darcyn nimenomainen tapaus on kulttuurisesti poikkeuksellisen merkittävä esimerkki ja kuvaus hiljaisuuden merkityksistä; ehkä voikin ajatella, että kyseessä ei tämän vuoksi edes ole yhteensattuma. Austenia on luettu jo kaksi vuosisataa ja etenkin juuri *Ylpeyden ja ennakkoluulon* voima on tuntunut vain tehostuneen siitä tehtyjen filmatisointien ja ehkä etenkin BBC:n tv-sarjan (1995) myötä. Suomessa teoksesta myös saatiin sen 200-vuotisujuhluvoona uusi Kersti Juvan suomennos.

ilmassa, ja yksin tuumin toivottiin, ettei hän enää koskaan palaisi näille seuduille.”¹¹ Maalaiherrasväkeä tuppisuusudellaan syvästi loukanneen Darcyn kymmentuhannen punnan vuositulotkaan eivät riittäneet suositukseksi, vaan seurapiiri totesi pian, että ”häntä riivaa ylpeyden henki”.¹²

On selvää, että tällaisen tulkinnan täytyy osoittautua vain vääräksi ensivaikutelmaksi, jotta Elizabeth Bennet voisi sankariin rakastua. Lopulta juuri Darcyn varautuneisuudessa onkin hänen voimansa ja myös suuri osa viehätysvoimaansa, sillä toisin kuin alkuun luullaan, se viestii hänen viisaudestaan, hyvydestään ja miehekkästä harkintakyvystään. Darcy on jotain aivan muuta kuin muut Elizabethin ihailijat, suustaan naurettavuuksia päästävä, ylempiään imarteleva ja alati pälpätävä pappismies herra Collins tai tarinan suuri roisto Wickham, jonka lipevä kieli viestii syvästä moraalisesta mädännäisyydestä, joka tarinan edetessä paljastuu kaikessa hirvittävydessään. Darcyn januksenkasvoisuus kertoo olennaisen siitä, miten moninaisesti hiljaisuuteen voidaan suhtautua: se tarjoaa hyvää ja pahaa ja jotain siltä väliltä. Luonteenpiirteinäkin se on arvostettua ja karsastettua yhtä aikaa, ja kuten tämäkin teos osoittaa, hiljaisuudella voidaan rakentaa ja tuhota, ylentää ja alentaa, helliä ja kiduttaa.

Todetessaan, että ”hiljaisuutta ei ole”, Englund samaan hengenvetoon jatkaa, että hiljaisuudella on ”pitkä historia”.¹³ Tämä väite on aivan oikea. Tuota pitkää historiaa on tutkittu toistaiseksi aivan liian vähän, ja tämän teoksen artikkelit tuovat tähän kenttään kaivatun lisän. Erityisen painokas tämä lisä on suomenkielisellä tutkimuskentällä. Suomalaiset historiantutkijat ovat vielä aivan liian harvoin tarttuneet haasteeseen kirjoittaa suomalaisen hiljaisuuden historiaa, vaikka kyseessä on ole-

¹¹ Austen (1813) 2013, 17–18.

¹² Ibid., 29.

¹³ Englund 2005, 14.

misessämme suorastaan kansanluonteeksi kuvattu piirre.¹⁴ Poliittista vaikenemista on onneksi tutkittu jonkin verran, ja hiljaisuus on ollut myös osa muistamiseen ja unohtamiseen liittyviä kysymyksenasetteluita.¹⁵ Historian tutkimuksella on ollut tärkeä tehtävä erilaisten hiljaisuuksien purkamisessa, ajateltakoon vaikkapa koko naishistorian suurta kenttää, joka on etenkin 1980-luvulta lähtien nostanut näkyville naisten toimijuutta menneisyydessä, tai queer-näkökulmaa, joka on pikkuhiljaa tuonut kuuluville naisiakin voimakkaammin piiloon painetut vähemmistöt.¹⁶ Hiljaisuus kuitenkin kiinnostaa historioitsijoita jo historianfilosofisista lähtökohdista ajateltuna; olemme puhuneet paljon menneisyyden hiljaisuuksista ja tutkimuskohteidemme vaikenemisista. Hiljaisuus on tarjonnut teoreettista ja eettistä pohdittavaa, ovathan pölyn¹⁷ rinnalla arkistojen puhumattomuudet, hiljaisuudet ja kuiskaukset hyvinkin tavallisia haasteita historiantutkijan arjessa.¹⁸

Hiljaisuuden historiaan turhan vähäinen tarttuminen suomalaisessa historiantutkimuksessa on sitäkin kummallisempaa, kun ajattelee,

¹⁴ Vaikka hiljaisuuden tutkimus esimerkiksi Ruotsissa ei ole kovin mittaavaa, sen on ollut näkyvämpää kuin meillä. Peter Englundin essee hiljaisuuden historiasta on kieltämättä lyhyt, mutta se on puhutteleva ja hänen ajatuksensa akustisista horisonteista varsin hyödyllinen. Hänen lisäksi erityisesti maineikas Lundin yliopiston historian emeritusprofessori Eva Österberg on Ruotsissa tarkastellut hiljaisuutta. Österberg on urallaan tutkinut hyvin paljon historiaa ”alhaalta päin,” siis hiljaisuuksia ja etenkin hiljennettyjä, äänettämiä ja miltei unohdettuja. Hänen tuotannostaan on erityisesti mainittava mittava, *Tystnader och tider* (2011), joka paneutuu etenkin ruotsalaisiin hiljaisuuksiin moninaisista näkökulmista ja puhuttelee niin uskonnollisista hiljaisuuksista kiinnostunutta kuin niitä, jotka haluavat ymmärtää maan hiljaisten, rangaistujen ja rangaistusten, muistin ja unohtuksen sekä myös mykkien hiljaisuuksia.

¹⁵ Esimerkiksi Lars-Folke Landgrenin Helsingin yliopistossa johtama akatemiahanke Cultures of Silence. Evolution of a Finnish Version of *Vergangenheitsbewältigung*, joka tarkastelee suomalaisia hiljaisuuksia suomalaisten ja natsien yhteistyöhön ja sen muistamiseen liittyen.

¹⁶ Juvonen 2002; Kaartinen & Korhonen 2005; Tuomaala 2005; Linkinen 2015.

¹⁷ Historianfilosofisesti ”pölystä”, menneiden jäljistä ja arkistoista, ks. esim. Steedman 2001 ja Steedman 2007.

¹⁸ Ks. esim. Sihvola 2003; Kaartinen & Korhonen 2005.

miten paljon ja tärkeillä tavoilla Suomessa hiljaisuutta on tutkittu ja tarkasteltu muilla aloilla. Taiteentutkimuksessa hiljaisuus on puhutellut erityisesti kuvataiteessa ja musiikkitieteessä, ja suomalaiset ovat kunnostautuneet erityisesti äänimaiseman tutkimuksessa.¹⁹

Houkuttavat hiljaisuuden tilat

Tuodessaan hiljaisuuden historioita esille suomenkielisille lukijoille tämä teos esittää haasteen: toivottavasti hiljaisuus tutkimuskohteena kiehtoisi jatkossa suomalaisten tutkijoiden mieliä aiempaa enemmän. *Hiljaisuuden kulttuurihistoria* tarkastelee lähes puoliksi suomalaista kulttuuria ja puoliksi eurooppalaista. Tämä ei ole ollut itsetarkoituksellinen jako, sillä kulttuurihistorialle ei ole tyypillistä tehdä jakoa Suomen ja ”yleisen” historian välille, vaan jako on syntynyt hiljaisuuden teeman houkuttamien tutkijoiden tutkimusintressien pohjalta. Sen sijaan kulttuurihistorialle erittäin tavanomaiseen tapaan *Hiljaisuuden kulttuurihistorian* artikkelit rakentuvat moninaiselle lähdeaineistolle. Lehdistöä hyödyntävät etenkin artikkeleissaan Mari Tiihonen ja Anu Salmela, ja Mervi Löfgrenin artikkeli tarkastelee nimenomaan aikakauslehtireportaaseja. Muistelmataiteesta ja muistitietoa sen erilaisissa muodoissaan käyttävät lähteinään etenkin artikkeleissaan Päivi Rantala & Anu Valtonen, Marika Räsänen & Reima Välimäki, Marja Tuominen, Mari Tiihonen ja Tuuli Vatula. Kirjeenvaihdon tarkastelulle rakentuu Elina Virtasen artikkeli. Kaunokirjallisuutta puolestaan käyttää lähteinään Otto Latva, ja Jukka Sarjala tarkastelee artikkelissaan kaunokirjallista teosta. Erilaisia normatiivisia opastekstejä hyödyntävät laajasti Meri Heinonen, Teemu Immonen, Räsänen & Välimäki, ja Henna Karppinen-Kummunmäki, ja myös Latvian tarkastelema 1800-luvun luonnon-

¹⁹ Kuvataiteesta ks. erit. Siukonen 2011, 86, joka huomioi, että kuvataiteessa sanallistaminen (taideteoksen selittäminen puheella tai tekstillä) on erityinen haaste, kun siinä ”pyrkimykset artikuloituvat aina ensisijassa käytännön kautta”. Äänimaisemasta hyvä johdatus on teos *Sata suomalaista äänimaisemaa*.

tieteellinen aineisto voidaan nähdä tähän ryhmään likeisesti liittyvänä. Erilaisia oikeudellisia asiakirjoja käyttävät laajasti lähteinään Salmela ja Tuominen. Tästä moninaisuudesta syntyy kiehtova ja puhutteleva kudelman.

Tämä teos lähtee liikkeelle hiljaisuuden myönteisinä pidettävistä puolista, ja sen ensimmäisessä osassa esiin nousevat hiljaisuuden monet tilalliset merkitykset. Osio rakentuu kronologisesti siten, että liikkeelle lähdetään varhaiselta ja sydänkeskiajalta ja lopulta päädytään päivänunille aivan meidän päiviimme. Ensimmäiseksi painottuu ihmisen mieli, tai tarkemmin sanoen sydän ja korva, hiljaisuuden lähteenä ja sijaintipaikkana. Teemu Immonen tarkastelee artikkelissaan ”Sydämen hiljaisuus keskiaikaisessa luostarimeditaatiossa” keskiaikaista kontemplaatiota, jossa hiljaisuus on ”sisäisten korvien herkistämistä” Jumalalle eli väylä, tie ja työkalu hengellisellä polulla kohti Jumalan ymmärtämistä. Luostari-ihanteissa hiljaisuuden, puheen ja puhumattomuuden merkitykset kutoutuivat toisiinsa ideaalin ja käytännön elämän kiehtovaksi vyyhdiksi. Tätä vyyhtiä Immonen purkaa lähtien liikkeelle Gregorius Suuren ajatuksista oikeasta ja väärästä puheesta. Puhe sinänsä ei ollut paha, olihan, kuten Immonen muistuttaa, alussa nimenomaan Sana, mutta se tuli kahlita oikeamielisen palveluksen käyttöön.

Meri Heinosen artikkeli ”Hiljaisuuden siunaus ja kirous – keskiajan uskonnollisuus ja Jumalan ääni” siirtää katseen 1300-luvun saksalaisiin dominikaaniryhteisöihin ja pohtii erityisesti niitä tapoja, joilla dominikaaninunnat toteuttivat hiljaisuuden vaatimusta uskonnollisessa elämässään. Nämä tiukassa klausuurissa eläneet naiset toimivat myös Immosen artikkelissaan tarkasteleman luostarimeditaation ihanteiden mukaisesti vaikenemalla ja puhumalla enintään hiljaisella äänellä. Heinonen osoittaa, miten hiljaisuus tuotti heidän elämässään nimenomaan mahdollisuuden kohdata Jumala: hiljaisuus oli askeesin muoto. Käytännössä tästä seurasi se, että vaienneita nunnia ihailtiin erityisesti – kieltäytyminen hyvästä ja sallitusta oli korkein kieltäytymisen muoto. Luostarissa keskeinen paikka oli oma kammio, johon saattoi vetäytyä rauhaan ja puhumaan Jumalalle.

Tällainen luostarihengellisyyden hiljaisuuden ihanne alkoi sydänkeskiajalla siirtyä myös maallikoiden uskonelämään, kuten Marika Räsäsen ja Reima Välimäen artikkeli ”Maallikoiden ääni ja kirkkotila

myöhäiskeskiajalla” ehdottaa. Siinä missä askeettinen hiljaisuus vielä sata vuotta aiemmin oli vain pienen piirin tavoiteltava erityisyys, 1300- ja 1400-lukujen kirjallisuudessa hiljaisuuden vaaliminen paljastuu yhä useammin hyödylliseksi myös aivan tavalliselle kristitylle ja tavallisessa seurakuntakirkossa. Kirkko oli pyhä tila, jossa kielen kurissa pitäminen oli erityisen tärkeää. Hurskas maallikkonainen tuskastui naapurinrouvien juoruilusta kirkossa ja vetäytyi rukoilemaan kauas heistä. Vaillinainen ja pinnallinen ei riittänyt, sillä kuten edelliset, myös Räsäsen ja Välimäen artikkeli nostaa esiin ajatuksen, että juuri hiljaisuuden puhtaus oli olennaista, ei hiljaisuus itseisarvona. Hiljaisuuden arvon ratkaisi se, miten hiljaisuutta käytettiin. Vain aktiivisesti hiljainen pystyi lähestymään Jumalaa.

Keskiajan hengellisyydestä siirrymme romantiikan ajan saksalaisen torin reunaan, jossa kaksi miestä on vetäytynyt huoneistoon, ikkunan taakse, seuraamaan torin vilinää. Jukka Sarjalan artikkeli ”Äänettömän torinäkymän lumo. Hiljaisuuden heuristiikka E. T. A. Hoffmannin kertomuksessa *Des Veters Eckfenster* (1822)” nostaa esiin hiljaisuuden tilallisuuden, suljetun paikan, lasin poissulkevan äänen ja ikkunan takana toisaalta tapahtuvan toimeliaisuuden, jonka on pakko tuottaa runsaasti ääniä, joita ei kuulu. Hoffmannin kertomus painottaa Sarjalan luennassa aistien korostunutta merkitystä. Hiljaisuus on kertomuksessa yhtäältä (pakotettua) vetäytymistä ja toisaalta äänettömyyttä – kiinnostavaa on myös näiden dramaattinen yhtäaikaisuus.

Suljettu äänetön tila on myös Otto Latvan artikkelin ”Hiljaiset syvyudet – tiedemiesten, tutkimusmatkailijoiden ja kirjailijoiden mielikuvia pinnanalaisesta äänimaailmasta 1800-luvulta 1870-luvulle” tarkastelun kohteena. Kyseessä ei ole hermeettisesti suljettu huone vaan valtameri, jonka pinnanalaiset mysteerit olivat 1800-luvun ihmiselle vielä suurempi salaisuus kuin nykypäivän ihmiselle, joka yhä edelleen tietää varsin vähän syvästä merestä. Latva osoittaa, miten meren syvyys pakotettiin hiljaiseksi ja äänettömäksi, kun katsottiin olevan tieteellisesti mahdotonta, että syvyyksissä mikään liikkuisi tai eläisi. Suuri tuntematon oli Suuri Hiljainen.

Elina Virtanen tuo meidät meriltä sodan jälkeiseen Suomeen, jossa Ruth Munck oli vangittuna maanpetoksesta tuomittuna. Artikkelisään ”Mielikuvituksen avulla lentää minne tahtoo.’ Kaipausta rauhaan ja

hiljaisuuteen Ruth Munckin kirjeissä Annikki Kariniemi-Willamolles palaudumme ehkä omituisestikin vankilaolosuhteista keskiajan luostari-ihanteeseen. Niin kuin Teemu Immonen artikkelissaan muistuttaa, *inquietudo*, rauhan ja seesteisyyden puute, oli tuhoisaa. Munck koki vankilan hälyn, kiroilun ja metelin tuskaisena ja mielellään vetäytyi hiljaisuuteen ja mielikuvuihinsa. Rauha ja hiljaisuus, seesteisyys, osin vankilan pakottamanakin, oli Munckille selviytymiskeino. Mielikuvituksessaan ja kirjeenvaihdossaan Munck pakeni kotiinsa ja myös Lappiin. Lappi, yksi suomalaisen hiljaisuuden tyysijoiista, onkin paikka ja mielentila, johon tässä kokoelmassa palaudutaan useamman kerran: ensin Virtasen, sitten Löfgrenin ja pikaisesti myös Vatulan artikkelissa.

Vetäytyminen näyttätyy voimakkeinona Pälvi Rantalan ja Anu Valtosen artikkelissa ”Päiväunilla, äänten virrassa. Äänimaailma ja hiljaisuus – päiväunia ottava keho”, joka tarkastelee kyselytutkimuksella saatua tietoa suomalaisten päiväunista ja niiden merkityksistä nykykulttuurissa. Sarjalan artikkelin tavoin tässä on myös voimakkaasti kyse aistikokemuksista ja niiden virtaan heittäytymisestä. Päiväunia varten rakennetaan hiljaisuuksia, luodaan äänettömyyksiä, mutta toisaalta kehitetään kohti unta myös turvallisessa ja tutussa äänten virrassa, omissa tilassa.

Paha hiljaisuus

Kuten nähtiin, *Hiljaisuuden kulttuurihistorian* ensimmäisen osion artikkelit tarkastelevat hiljaisuuden myönteisiä ja kauniita puolia, hiljaisuutta voimavarana. Teoksen jälkimmäisen osan artikkelit nostavat esiin hiljaisuuden julmempia puolia ja valottavat niitä historioita, jotka eivät hiljaisuutta erityisesti imartele. Silti tämäkin puoli hiljaisuutta on jatkuvasti keskellämme. Se on arjessamme mukana monin tavoin yhä nykyisinkin: vaikenemisina, kun pitäisi huutaa, tukahdutettuina tunteina, häpeänä, torjutuksi tulemisina, suoranaisena väkivaltana.

Tove Janssonin ”Kertomus näkymättömästä lapsesta” on lyhyt tarina, joka kiteyttää hiljaisuuden ikäviä merkityksiä. Tuu-tikki tuo kertomuksessa muumiperheen luokse pienen Ninnin, joka on käynyt

näkymättömäksi ja lakannut puhumasta kasvattitädin kylmyyden ja jatkuvan ironian vuoksi. Sanallisen julmuuden uhriksi joutunut lapsi on pikkuhiljaa menettänyt itsensä ja muuttunut näkymättömäksi. Sitä, kuinka kauan hän on ollut vailla ääntä, Jansson ei kerro, mutta ilmeisesti niin on ollut pitkään. Ninniä hiljaisuus, täydellinen katoaminen äänineen ja ääriviivoineen päivineen, lopulta suojelee ja viime kädessä juuri se hänet pelastaa, sillä näkymättömiin katoamisen vuoksi täti on haluton pitämään lasta luonaan ja antaa hänet Tuu-tikille. Ninni palaa näkyvien ja kuuluvien kirjoihin, kun hän saa olla oma itsensä eikä häntä enää lyödä ironialla. Tarina antaa toivoa, että hän oppisi vielä leikkimäänkin, kunhan vain lakkaa sokeasti myötäilemästä muita, nyt kun hän jo osaa nauraa remakasti ja uskaltaa purra Muumipappaa kipeästi hännästä.²⁰ Tällaisesta hiljaisuudesta on päästävä pois, ja tässä mielessä tällä teoksella on myös poliittinen tehtävä: meidän on annettava vaiennetuille äänet, kuultava heitä ja purettava hiljaisuuden muureja.

Tämän teoksen toinen osa tarkastelee vaiennettuja ja hiljaisuudella tai hiljaisuuteen tuomittuja. Osion aloittaa Henna Karppinen-Kummunmäen artikkeli ”Naisellinen hiljaisuus. Puhumattomuus ja sukupuoli 1700-luvun Englannissa”, joka tarkastelee aatelistyttöjen ihanteellista, hiljaista ilmiänsua valistuksen ajan Britanniassa. Vaikka tarkastelu fokusoituu 1700-luvulle, se muistuttaa kuitenkin siitä, miten toisen sukupuolen systemaattinen vaientaminen on järkiperaistetty ja legitimoitu länsimaisessa kulttuurissa sivistyksen ja hienostuneisuuden vaatimusten kaapuun. Vaatimus naisten hiljaisuudesta on syytä nähdä sukupuolitettuna, laajalle levinneenä ja yleisesti hyväksyttynä väkivaltana. Hiljaisuudella viestittiin hierarkioita.

Mari Tiihosen artikkelissaan ”Hiljaiset väkijoukot Ludvig XVI:n tuhon saattajina. Hiljaisuus vallankäytön välineenä monarkian kukistuksessa Ranskan vallankumouksessa” tarkastelema Ludvig XVI:n viimeisten kuukausien aikana kolmesti tapahtunut julkinen vaikeneminen korostaa dramaattisesti sitä, millainen julma voima voi hiljaisuudella olla. Se alistaa ja tuhoaa. Vallankumouksen ajan väkijoukot tuomitsivat kuninkaansa, veivät vaikenemalla häneltä vallan ja symbolisesti myös hengen. Ensimmäisen kerran kuningas kohdattiin vaikenemalla hänen

²⁰ Jansson (1962) 1999, 100–117.

palatessaan epäonnistuneelta pakoretkeltään, toisen kerran oikeudenistuntosalissa ja kolmannen kerran teloituspaikalla. Hiljaisuuden käyttö työvälineenä näissä tilanteissa paljastaa, miten syvällisiä hiljaisuuden merkitykset ovat ja myös sen, miten harvinaista syvä väkijoukkojen hiljaisuus on, muutoinhan se ei olisi tehokasta ja pysäyttävää.

Vaikenemalla tuomitsemisesta on kyse myös Anu Salmelan artikkelissa ”Merkitsevä hiljaisuus. Hiljainen hautaus 1900-luvun taitteen julkisessa keskustelussa”. Salmela kohdistaa tutkijankatseensa hiljaisen hautaamisen poistamisesta käytyyn keskusteluun ja erityisesti itsemurhaajan tuomitsemiseen. Kun itsemurhaajalle ei soitettu kuolinkelloja, hänet tuomittiin hiljaisuuteen ja hiljaisuudella. Samalla tuomittiin myös itsemurhaajan omaiset, jotka eivät saaneet näin julkista suruaitaka, vaan jotka tuomittiin mykkyyteen. Väistämättä kyseessä oli myös yhteiskunnan vähäväkisimpien itsemurhaajien poistaminen äänimäisemmästä, sillä tyypillisesti varakkaan väen itsemurhaajat todettiin mielenhäiriöisiksi, jolloin heitä ei koskenut hiljainen hautaus – eikä myöskään samanlainen tuomio.

Monenkertaisesta vaikenemisesta on kyse myös usein kun tarkastellaan samansukupuolisten suhteiden historiaa, sillä nämä suhteet ovat olleet tabuja. Kristillisessä kulttuurissa homoseksuaalisuudesta on pidetty viisaimpana vaieta, jotta paha ei pääsisi valloilleen. Suomessakin näin on ollut aivan viime aikoihin saakka. Tämän vaietun maailman, hiljaisuuteen peittyneen ihmiselämän ovia avaa Tuuli Vatula, jonka artikkeli ”Vaiettua maailmaa etsimässä. Naistenväliset suhteet teatteriohjaajien Aino Mattilan ja Vivica Bandlerin omaelämäkerrallisissa aineistoissa” tarkastelee tätä vaikenemalla piilotettua maailmaa, jossa hiljaisuutta on syntynyt monissa kerroksissa: ensin vaikenivat tutkimuskohteet salatakseen tai suojellakseen, sitten vaikenee yhteiskunta heidän ympäriltään ja sitä kautta historiankirjoitus, joka ei aina näe hiljaisuuksien taakse. Artikkelissaan Vatula tarkastelee sitä, millainen rooli vaietuilla rakkauksilla ja rakkauden etsinnällä on ollut teatteriohjaajien elämässä ja elämänsuunnan haussa.

Artikkelissaan ”Niin hyvin varjeltu ja niin hyvin peloteltu salaisuus. Petsamolaiskalastajan kuulematta jäänyt kertomus” Marja Tuominen nostaa esiin yhden Suomen historian vaietuimmista merkkitaupuksista, Petsamon vakoilujutun vuodelta 1939. Artikkelin fokuksessa

on tutkijan haltuunsa saamat, vakoilujutun yhden epäillyn, Grigori Dianoffin muistiinpanot. Tuominen keskusteluttaa Dianoffin muistiinpanoja laajan poliisiaineiston kanssa. Artikkelin saa vaitetun tapauksen ja myös siihen liittyneet henkilöt puhumaan vuosikymmenten vaintamisen jälkeen; nämä äänet uhmaavat menneisyyden merkillistä hiljaisuutta, selittämättömiä kuolemantapauksia ja uhkauksia. Kyseessä on myös uudelleenarvio vakoilujutun syyllisistä ja syyttömistä ja etenkin Valpon etsivän Sulo Auerin toimista. Pohjimmiltaan Tuomisen artikkelin tavoite on kuitenkin antaa ääni pienelle ihmiselle, kuunnella hänen kuiskettaan ja pohtia, millainen arvo tällaisella äänellä on.

Hiljaisuuden kulttuurihistoria päättyy Mervi Löfgrenin artikkeliin, joka myös Salmelan ja Tuomisen tavoin antaa puheenvuoron maan hiljaisille. Tässäkin artikkelissa hiljaisuus näyttäytyy monitahoisena: yhtäältä Lapin romantisoituna hiljaisuutena, mutta toisaalta myös tämän kuvan kääntöpuolena, arjen hiljaisuuksina, ihmisinä, joiden huutoja ei kuulla tai haluta kuulla, kun heidän elämällään tai elämänympäristöllään ei ole arvoa. Löfgrenin artikkelin ”Maan hiljaiset Lapin rauhassa – ja metelissä. Lapin syrjäseutujen ihmisiä Matti Saanion reportaaseissa 1950–1960-luvuilla” päähenkilö on Matti Saanio, turkulainen mutta Lappiin vuonna 1950 muuttanut valokuvaaja. Löfgren tarkastelee Saanion *Suomen Kuvalehdelle* tekemiä reportaaseja, jotka eivät romantisoi Lappia, vaan haluavat nostaa esiin yhtäältä sikäläisen elämän aidon voiman ja toisaalta sen varjopuolet, hengenvaarallisen pitkät etäisyydet, joiden taakse pienen ihmisen ääni tukahtuu.

Lähteet

- Austen, Jane: *Ylpeys ja ennakkoluulo*. Alkuteos *Pride and Prejudice* (1813). Suom. Kersti Juva. Teos, Helsinki 2013.
- Englund, Peter: *Hiljaisuuden historia*. Alkuteos *Tystnadens historia och andra essäer* (2003). Suom. Timo Hämäläinen. 2. painos. WSOY, Helsinki (2004) 2005.
- Jansson, Tove: *Näkymätön lapsi ja muita kertomuksia*. Alkuteos *Det osynliga barnet och andra berättelser*. Suom. Laila Järvinen. 13. painos. WSOY, Helsinki (1962) 1999.
- Juvonen, Tuula: *Varjoelämää ja julkisia salaisuuksia*. Vastapaino, Tampere 2002.
- Häyrynen, Seppo & Kotila, Heikki: *Retriitti. Tie hiljaisuuteen*. Editia, Helsinki 2003.
- Kaartinen, Marjo & Korhonen, Anu: *Historian kirjoittamisesta*. Kirja-Aurora, Turku 2005.
- Kilpamäki, Heini: *Suomalaisen tyhmyyden ylistys*. Atena, Jyväskylä 2014.
- Kivimies, Yrjö: *Synonymisanasto*. 6. painos. Otava, Helsinki 1971.
- Linkinen, Tom: *Same-sex Sexuality in Later Medieval English Culture*. Amsterdam University Press: Amsterdam 2015.
- Pesonen, Kari: *Hiljaiset alueet. Hiljaisuuteen vaikuttavat tekijät ja hiljaisuuden kriteerit*. Ympäristöministeriö, Helsinki 2004.
- Sajavaara, Kari & Lehtonen, Jaakko: *The silent Finn revisited*. Silence: Interdisciplinary perspectives. Jaworski, Adam (ed.). Walter de Gruyter, Berlin 2011, 263–283.
- Sata suomalaista äänimaisemaa*. Toim. Helmi Järviluoma, Ari Koivumäki, Meri Kytö ja Heikki Uimonen. SKS, Helsinki 2006.
- Sihvola, Juha: *Historia ja muistamisen etiikka: suuntaviivoja*. Historiallinen Aikakauskirja 3/2003.
- Siukonen, Jyrki: *Vasara ja hiljaisuus. Lyhyt johdatus työkalujen filosofiaan*. Kuvataideakatemia, Helsinki 2011.
- Steedman, Carolyn: *Dust*. Manchester University Press, Manchester 2001.
- Steedman, Carolyn: ”Something She Called a Fever”. Michelet, Derrida, and Dust (Or, in the Archives with Michelet and Derrida). *Archives, Documentation, and Institutions of Social Memory: Essays from the Sawyer Seminar*. Francis X. Blouin Jr. and William G. Rosenberg (eds). The University of Michigan Press, Ann Arbor 2007, 4–19.
- Tuomaala, Saara: Yhteiskunnallisesta äitiydestä naisten elämänhistorioihin. Suomen naishistorian suuntaviivoja 1970-luvulta 2000-luvulle. *Oma pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa*. Toim. Elina Katainen, Tiina Kinnunen, Eva Packalén, Saara Tuomaala. SKS, Helsinki 2005, 357–380.
- Uimonen, Heikki: Mieluisat ja meluisat – ääniympäristön veto ja vastenmielisyys. *Sata suomalaista äänimaisemaa*. Toim. Helmi Järviluoma, Ari Koivumäki, Meri Kytö ja Heikki Uimonen. SKS, Helsinki 2006.
- Venho, Johanna ja Nygård, Marjo (kuvitus): *Ollaan kotona eli kuinka kuunnellaan hiljaisuutta*. Kirjapaja, Helsinki 2009.
- Vikman, Nora: Suomalaisuuden sydänääniä luonnon helmassa. *Sata suomalaista äänimaisemaa*. Toim. Helmi Järviluoma, Ari Koivumäki, Meri Kytö ja Heikki Uimonen. SKS, Helsinki 2006.
- Österberg, Eva: *Tystnader och tider. Samtal med historien*. Atlantis, Stockholm 2011.

I Tila, ääni ja äänettämyys

Sydämen hiljaisuus keskiaikaisessa luostarimeditaatiossa

Teemu Immonen

Cum igitur diuina aspiratio sine strepitu mentem subleuat,
uerbum absconditum auditur,
quia sermo spiritus in aure cordis silenter sonat.
Gregorius Suuri, *Moralia in Iob*, 5:28.

Keskiajan luostarit pyrkivät luomaan hiljaisuuden maan päälle. Luostarien muurit erottivat munkit ulkopuolisesta maailman hälystä, ja munkkien noudattamat säännöt korostivat vaikenemisen hyvettä.¹ Toisaalta luostarit olivat äänen täyttämiä. Joka päivä munkit kerääntyivät hetkipalveluksiin laulamaan ja kuulemaan luettua tekstiä. Äänen luetut tekstit olivat läsnä myös ruokailuissa ja erilaisissa muissa tilaisuuksissa luostarien arjessa. Päivittäin yhteisö kokoontui kuulemaan apotin puhetta kapitulisaliin. Samoin lukuisat päivittäiset askareet edellyttivät kommunikaatiota. Vaikka osa tästä kommunikaatiosta saatettiin hoitaa hyvinkin pitkälle kehitellyn elekielen välityksellä,² kuului puhe eri muodoissaan erottamattomana osana luostarien elämään.

¹ Hiljaisuuden vaatimuksesta Benedictuksen luostarisäännössä, ks. esim. Wathen 1973.

² Munkkien elekielestä, ks. Barakat 1975; Bruce 2007.

Tämä artikkeli käsittelee luostarikulttuurin hiljaisuuden perimmäistä luonnetta, johon erilaiset käytänteet perustuivat. Lyhyesti munkkien suhtautumisen äänen ja hiljaisuuden tematiikkaan voi tiivistää kirkkoisä Gregorius Suuren (k. 604) sanoihin: “Teemme syntiä huulillamme kahdella tavalla: kun sanomme väärää asioita ja kun vaikenemme oikeista asioista.”³ Gregoriuksen sanat ilmaisevat, ettei munkkien pääasiallinen huoli koskenut eroa vaikenemisen ja ääneen puhumisen välillä; heitä kiinnosti oikean ja väärän puheen erottaminen. Artikkelisani käsittelen sitä, mikä oli oikeaa, mikä väärää hiljaisuutta munkeille, mikä heille oli oikeaa, mikä väärää puhetta. Näytän, kuinka hiljaisuus positiivisena ideaalisena käsitteenä merkitsi munkeille ennen kaikkea inhimillisen puheen ja ihmisten maailman myrskyjen poissaoloa. Tämä selän kääntäminen maailman äänille johti puolestaan ihmisen ”sisäisten korvien” herkistämiseen Jumalan tai jumalaisen auktoriteetin äänelle, totuudelle sellaisena kuin totuus luostarihengellisyydessä ymmärrettiin. Munkit pyrkivät luomaan hiljaisuuden, jotta he saattaisivat täyttää tuon hiljaisuuden Jumalalla, tämän äänellä.

Tarkastelen, miten tämä toteutui käytännössä munkkien elämässä, luostarien muurien sisällä. Aluksi käsittelen niitä periaatteita, joille ajattelu rakentui. Tämän jälkeen analysoin niitä käytänteitä, joiden puitteissa tuo ajattelu realisoitui toiminnaksi. Luostarien kulttuurissa ääni ja hiljaisuus saivat toisenlaisia merkityksiä kuin mikä näillä käsitteillä on meidän kulttuurissamme. Siksi tarkastelen myös sitä, kuinka erilaisten materiaaliset objektit – maalaukset, veistokset, rakennukset – toimivat hiljaisuuden luomisen ja sen jumaluudella täyttämisen välineinä.

Käsittelyni pohjavireenä kulkevat varhaisten kirkkoisien tekstit, jotka piirtävät etemme kuvan luostareiden hiljaisuuskäsityksistä. Raamatun ohella kirkkoisien teokset muodostivat luostarien päivittäisen *lecturan* eli julkisen ja yksityisen lukemisen selkärangan.⁴ Siksi ne muovasivat munkkien käsityksiä voimakkaasti, kuten seuraavassa näemme.

³ ”Duobus modis labiis delinquimus, cum aut iniusta dicimus aut iusta reticemus.” Gregorius Suuri, *Moralia in Iob*, 3, 10, rivi 1.

⁴ Teosten levinneisyydestä ja käytöstä ks. esim. Nebbiai-Dalla Guarda 1986.

Lähtökohta Raamatun Sanassa

Sekä läntisessä että itäisessä kristikunnassa oli jo varhain ollut yksittäisiä askeetteja ja löyhiä askeettien yhteenliittymiä. 300-luvulta alkaen nämä ryhmät olivat muuttuneet yhä selkeämmin organisoiduksi, lännessä apotin johtamiksi ja yleensä kirjoitettuun sääntöön perustuviksi yhteisöiksi eli luostareiksi. Varhaiskeskiajalla useimmat munkit olivat syntyperältään yhteiskunnan korkeimmista luokista ja monet heistä tulivat luostariin jo lapsena vanhempiensa tahdosta. Luostarit olivat ajan korkeimpia koulutuksen keskuksia ja merkittäviä kulttuurin kiintopisteitä. Niiden olemassaolon perusta oli kuitenkin uskonnollisen elämän harjoittaminen.⁵ Tämä harjoitus perustui ennen kaikkea tulkintaan Jumalan Sanan olemuksesta:

Alussa oli Sana. Sana oli Jumalan luona, ja Sana oli Jumala. Jo alussa Sana oli Jumalan luona. Kaikki syntyi Sanan voimalla. Mikään, mikä on syntynyt, ei ole syntynyt ilman häntä. Hänessä oli elämä, ja elämä oli ihmisten valo. Valo loistaa pimeydessä, pimeys ei ole saanut sitä valtaansa (Joh. 1: 1–5).

”Kaikki syntyi Sanan voimalla”. Keskiajan hengellisyyden perusajatus oli, että Jumala loi maailman Sanansa kautta. Sana oli läsnä kaikessa luodussa. Ajan alussa, ennen kuin syntiinlankeemus karkotti ihmisen paratiisista, sai hän nauttia Jumalan välittömästä katselemisesta ja Jumalan totuuden suorasta näkemisestä. Paratiisista karkottamisen myötä ihminen kadotti välittömän näyn Jumalasta. Synti etäännytti ihmisen Jumalasta ulos paratiisista, maailmaan. Maailmassa ihminen oli sidottu maailman lakeihin, hän puhui maallisia sanoja ja hänen mielensä paini maallisten huolten ja ajatusten kimpussa. Maailman häly sumensi ihmisen ymmärryksen niin, ettei hän enää nähnyt asioiden suhdetta Jumalaan niin kuin oli paratiisissa huolista vapaana nähnyt. Kuva Jumalasta hautautui perisynnin taakan alle, Jumalan ääni maa-

⁵ Luostarilaitoksesta yleensä, ks. Lawrence 1984; Heikkilä ja Lehmijoki-Gardner 2002; Lehmijoki-Gardner 2009.

ilman pauhuun. Kommentaarissaan Jobin kirjaan Gregorius Suuri kirjoittaa Aatamista, joka tässä symbolisoi koko ihmiskuntaa:

Sillä syntinsä jälkeen hän valvoi ja valitti, vastentahtoisesti kestäen lihan eripuraisuuden. Ihminen luotiin hiljaisuuteen ja lepoon, kun hänelle annettiin vapaa tahto vihollistaan vastaan. Mutta koska hän antautui tälle viholliselle omasta tahdostaan, huomasi hän pian olevansa pauhun ympäröimä ja koki melskeen käyvän heikkoutensa kimppuun. Vaikka hänen luojansa oli hänet hiljaisuudessa ja rauhassa luonut, ympäröi hänet taistelun pauhu, koska hän vapaasta tahdostaan oli viholliselleen antautunut. Lihan houkutus on kuin mielen hiljaisuuden karkottava melu, jota ihminen ei ollut kuullut ennen lankeemustaan sillä tuolloin hänellä ei ollut vaivaa kestettäväänään. Kun ihminen oli vapaasta tahdostaan antautunut viholliselle, sidottiin hänet syyllisyyden kahlein vastentahtoisesti palvelemaan vihollista ja hän kärsi mielen pauhusta lihan taistellessa henkeä vastaan.⁶

Perisynti ja omatunnon pistos

Gregoriuksen mukaan ihminen oli perisyntin tähden itsekkyyden merkitsemä. Itsekkyyys, oman tahdon seuraaminen oli kuin paino, joka veti ihmistä kohti maailmaa. Gregorius käyttää teksteissään termiä *inquietudo*, rauhan ja seesteisyyden puute, jonka viimeinen aste oli kuolema. Kun ihminen kerran antautui rauhattomuudelle, oli hänen tavattoman vaikea riistäytyä siitä irti. Tästä itse aiheutetusta onnettomuudesta

⁶ ”Cui quia sua sponte succubuit mox de se, quod contra se perstreperet, inuenit, mox in certamine infirmitatis tumultus repperit; et quamuis in pace silentii ab auctore fuerat conditus hosti tamen sponte substratus, clamores de pugna tolerauit. Ipsa enim carnis suggestio, quasi quidam clamor est contra quietem mentis quam ante transgressionem homo non sensit; quia nimirum quod de infirmitate posset tolerare non habuit. Postquam uero se sponte hosti subdidit, astrictus culpae suae uinculis in quibusdam ei etiam nolens seruit et clamores in mente patitur, cum caro spiritui reluctatur.” *Moralia in Job*, 4, 28, rivit 19–26.

munkit pyrkivät eroon. Tämän tapahtumasarjan kääntämisestä toiseen suuntaan, synnin poistamisesta ja sitä kautta paluusta paratiisiin oli luostarihengellisyydessä kysymys. Voidakseen vapautua rauhattomuudesta oli ihmisen havahduttava näkemään oma onneton tilanteensa ja se loppu, jota kohti maailman ääni häntä vei.

Gregoriukselle ensimmäinen tulos ihmisen tilan ymmärtämisestä oli nöyryys. Se merkitsi ensinnäkin erottautumista maailmasta, itsestään ja omista synneistään ja toiseksi tulemista tietoisiksi siitä, että ihminen tarvitsi Jumalaa pelastuakseen, että maallisesta oli käännyttävä taivaalliseen. Tätä Jumalaan suuntautumisen taustalla olevaa tunnonvaivaa kutsuttiin nimellä *compunctio*. Alkuperäisessä merkityksessään *compunctio* on lääketieteellinen termi, joka viittaa akuuttiin kipuun, fyysiseen sairauteen. Luostarihengellisyydessä termi sai laajemman merkityksen. Vaiva muuttui hengen kivuksi, kärsimykseksi, joka johtui samanaikaisesti kahdesta syystä: ensinnäkin synnin olemassaolosta ja ihmisen taipuvaisuudesta syntiin ja toiseksi ihmisen kaipuusta Jumalaan. Gregoriukselle *compunctio* oli Jumalan aikaansaannos. Se oli tapa, jolla Jumala herätti ihmisen, shokki, isku, pistos, eräänlainen polte. Maailman vetäessä ihmistä puoleensa sai Jumala hänet omantunnon pistoksella heräämään unestaan ja suuntaamaan katseensa kohti korkeampia todellisuuksia. Keskiajan munkeille *compunctio* merkitsi Jumalan lahjaa. Se oli Jumalan ihmisessä suorittama puhdistaminen, joka tuli ottaa vastaan kiitollisena.⁷ Kirkkoisä Augustinus (k. 430) kuvaa *compunction* vaikutusta omaelämäkerrallisissa *Tunnustuksissaan* seuraavasti:

Kuinka ihanaksi tulikaan minulle yht’äkkiä kieltäytyä maailman turhanpäiväisistä ihanuuksista, kuinka iloista olikaan luopua siitä, minkä menettämistä olin tätä ennen aina pelännyt! Sillä Sinä, ainoa tosi suloisuus, ajoit kaiken entisen ulos sydämeistäni, ajoit ulos ja astuit itse sijalle, suloisempana – et tosin lihalle ja verelle – kuin mikään suloisuus, kirkkaampana kuin mikään kirkkaus, ja kuitenkin kaikkea salaisuuttakin salatumpana, korkeampana kuin kaikki kunnia, et kuitenkaan niiden silmissä, jotka omasta mielestään ovat korkealla.⁸

⁷ *Compunctio* käsitteestä Gregoriuksella ja luostarihengellisyydessä laajemmin, ks. Leclercq 1982, 25–33; McGinn 1994, 46–50.

⁸ Augustinus, *Tunnustukset*, 287.

Compunctio perimmäinen tarkoitus oli synnyttää sieluun taivaan kaipuu. Nöyryyden kautta kasvoi ihmisen kaipuu Häneen, joka voi täyttää ihmisen sisäisen tyhjyyden. Pelastuakseen ihmisen oli kaikella energiallaan pyrittävä takaisin kohti jumaluutta, josta syntyivät hänet oli erottanut. Tämän ihmistä ja jumaluutta erottavan valtavan kuilun ylittäminen, takaisin alkuperäiseen tilaan palaaminen, oli koko keskiaikaisen luostarihengellisyuden perusta. Tähän alkuperäiseen tilaansa ihminen pyrki, takaisin perisynnin vuoksi kadottamansa jumaluuden luo.

Jumaluuteen palaamisen keinot

Tien takaisin alkuperäiseen yhteyteen jumaluuden kanssa ei ajateltu olevan helppo. Beda Venerabilis (k. 736) kommentoi Jumalan Aatamille paratiisista karkotuksen jälkeen osoittamia sanoja ”Otsa hiessä sinun on hankittava leipäsi, kunnes tulet maaksi jälleen, sillä siitä sinut on otettu” (Gen. 1:19) seuraavasti: ”Tässä meidän tulee ymmärtää leivän olevan hän, joka sanoi: ’Minä olen elämän leipä, joka on tullut taivaasta’ (Joh. 6:35, 51). Otsamme hiessä syömme, koska emme kykene noustamaan Jumalaisen korkeuden näkemiseen muutoin kuin tarpeellisen kärsimyksemme työllä.”⁹ Augustinuksen *Tunnustukset*, jotka keskiajalla toimivat hengellisen itsetutkiskelun mallina, kuvasivat paluun tematiikkaa seuraavasti:

Minä etsin tietä siihen voimaan, joka olisi tehnyt minut kykeneväksi saamaan Sinusta ravintoa, mutta sitä minä en löytänyt ennen kuin omaksuin Jumalan ja ihmisten välittäjän, ihmisen Jeesuksen Kristuksen, – – joka sanoo ’Minä olen tie, totuus ja elämä’ (Joh. 14:6). Hänellä on ruokaa, jota nauttimaan minä olin liian heikko. Siihen ruokaan hän sekoitti oman lihansa. Sillä sana tuli lihaksi, että Sinun viisautesi, jonka

⁹ ”Illum hic panem intellige qui ait: Ego sum panis vitae, qui de coelo descendi; quo in sudore vultus nostri vescimur, quia ad conspectum divinae celsitudinis, non nisi per laborem necessariae afflictionis ascendimus.” Beda, *Hexaemeron*, 60.

kautta olet luonut kaikki, tulisi maidoksi meille lapsina ollessamme.
 – – Sillä sinun sanasi on ikuinen totuus.¹⁰

Munkeille tien jumaluuteen muodosti Jumalan sana. Jumalan sanalla, ikuisella totuudella, Kristuksella, munkin tuli täyttää inhimillisten sanojen hiljaisuus. Beda ja Augustinus kumpainkin puhuvat sanasta ravintona, jota ihmisen tuli syödä kyetäkseen nousemaan kohti korkeutta. Heille henki tuli näkyväksi lihassa, joka oli itse Jumalan sana. Siten sana oli tie hengen luo, Jumalan puhe loi yhteyden kahden maailman välille. Keskiajan munkit ajattelivat, että ennen Kristuksen lihaksi tuloa Jumala oli puhunut ihmisille kahdella tavalla. Ensinnäkin luotu maailma kokonaisuudessaan Sanan aistein havaittavana manifestaatina viitoitti ihmiselle tietä aistein havaittavan maailman tuonpuoleiseen todellisuuteen. Maailma muodostui merkeistä, jotka puhuivat Jumalasta niille, jotka kykenivät lukemaan maailman kirjaa. Toiseksi, Jumala puhui ihmisille Vanhan testamentin tapahtumissa ja ihmiskunnan historiassa. Kuitenkin munkit katsoivat, ettei Jumalan sanan perimmäistä merkitystä saattanut ymmärtää ennen kuin ”Sana tuli lihaksi” Kristuksessa. Munkit katsoivat, että vasta Uuden testamentin tapahtumat valaisivat Vanhan testamentin tapahtumien merkityksen. Uusi testamentti antoi aiemmalle historialle mielen ja opetti lukemaan Jumalan antamia merkkejä oikeassa valossa. Tämä mysteeri oli keskiajan luostarihengellisyyden keskiössä. Jumalan puhe muodostui merkeistä, joita ihmisen oli tulkittava löytääkseen tiensä jumaluuden luo.

Jumalan sana oli se ääni, jonka tuli täyttää hiljaisuus. ”Kun me luemme, Jumala puhuu kanssamme,”¹¹ kirjoitti 800-luvulla elänyt Smaragdus Saint-Mihieliläinen Benedictuksen luostarisäännön kommentaarissa. Luostarien hiljaisuus oli pyhitetty tämän äänen kuulemiselle. Benedictus itse painottaa kuulemisen tärkeyttä sääntönsä esipuheessa, joka alkaa: ”Kuuntele, poikani, mestarin ohjeita ja kallista sydämesi korva niiden puoleen”. Hiukan myöhemmin Benedictus jatkaa:

¹⁰ Augustinus, *Tunnustukset* 7: 18, 241.

¹¹ ”Cum vero legimus, Deus nobiscum loquitur.” Smaragdus abbas, *Diadema monachorum*, col. 597.

Nouskaamme siis vihdoin viimein Raamatun herätellessä meitä: ”Meidän on jo aika herätä unesta” (Room. 13:11). Avatkaamme silmämme taivaalliselle valolle ja kuulkaamme tarkkaavin korvin, miten jumalallinen ääni kehottaa meitä joka päivä kuuluttaen: ”Jos kuulette tänään Hänen äänensä, älkää paaduttako sydäntänne” (Ps. 95:7–9). Ja edelleen: Jolla on korvat, se kuulkoon, mitä Henki sanoo seurakunnille” (Ilm. 2:7).¹²

Benedictus puhuu sydämen korvasta. Samoin edellä näimme Augustinuksen puhuvan sydäimestä, josta entinen astui pois, jotta Jumala saattoi astua tilalle. Keskiajalla muisti ja sydän olivat yksi ja sama asia, *cor*. Sydän oli ihmisen sisäinen paikka, jonne hän sulki kuulemansa ja jossa hän kävi läpi oppimaansa ja kokemaansa. *Tunnustuksissa* Augustinus käsittelee muistia/sydäntä laajasti. Augustinus kuvaa, kuinka hän pyrkiessään nousemaan kohti jumaluutta astuu ”muistinsa kedoille ja laajoille pihuille.”¹³ Augustinus jatkaa:

Ja tuosta samasta varastosta minä otan milloin nämä, milloin nuo mielikuvani, niin hyvin ne mielikuvat, jotka ovat omiani, kuin nekin, jotka kokemusteni perusteella olen uskon varassa toisilta omaksunut. Minä liitän nykyisyyden menneisyyteen, kaikki teot ja tapahtumat ja toiveet, ja kaikkea tätä ajattelen läsnäolevana.¹⁴

Augustinuksen tekstissä ilmenevät keskiaikaisen luostarihengellisyyden muistikäsityksen keskeiset piirteet. Muisti kattoi paitsi ihmisen omat kokemukset, myös hänelle kirjoituksen, puheen tai kuvien kautta välitetyt kokemukset. Kaikkea muistissaan olevaa ihminen myös ajatteli ”kuin läsnäolevana.” Mielensä toiminnon avulla ihminen teki muistinsa

¹² ”Exvrgamvs ergo tandem aliqvando excitante nos scriptvra ac dicente: Hora est iam nos de somno svrgere, et apertis ocvlis nostris ad deificvm lvmen, adtonitis avribvs avdiamvs divina cotidie clamans qvid nos admonet vox dicens: Hodie si uocem eius audieritis, nolite obdurare corda uestra. Et iterum: Qvi habet avres avdiendi avdiat qvid spiritvvs dicat ecclesiis.” RB, Esipuhe, 8–11. Suom. *Pyhän Benedictuksen luostarisääntö*, 63–64.

¹³ Augustinus, *Tunnustukset*, 339.

¹⁴ *Ibid.*, 342.

tapahtumat läsnä oleviksi itselleen. Tämä on oleellinen teema. Luostarihengellisyys ei tehnyt eroa ihmisen oman kokemuksen ja hänen oppimansa kokemuksen välille. Kirjallisuuden, taiteen ja suullisen opetuksen välityksellä munkeille opetettiin kokemuksia ja tapahtumia, mielipiteitä ja sanontoja, joista he muokkasivat omia kokemuksiaan, omassa sisimmässään eli muistissaan tapahtuneita ja tapahtuvia asioita, omia mielipiteitään ja omaa puhettaan.

Gregorius kirjoittaa sydämen korvasta seuraavasti:

Sydämen korva kerää taivaallisen kuiskauksen virtoja kuin varkain, sillä inspiroitu (sisään puhallettu) mieli ymmärtää sisäisen puheen nopeasti ja salassa. Ellei mieli piiloudu ulkoisilta himoilta, ei se saata tunkeutua sisäisiin asioihin. Mieli piiloutuu kuullakseen ja kuulee piiloutuakseen; se vetäytyy näkyvästä saavuttaakseen näkymättömän. Ja kun sen on kerran täyttänyt näkymätön, oppii se täydellisesti halvekimaan näkyvää.¹⁵

Pelkkä passiivinen kuuleminen ja muistiin sulkeminen ei riittänyt pelastukseen. Sydämessään munkin tuli pohtia kuulemaansa älyllään ja tuntea se tunteillaan. Jumala puhui kieltä, jota oli sekä ymmärrettävä että noudatettava. Siksi Jumalan puhe oli tulokinnan kohde. Tämä tulokinta ei ollut ulkokohtaista selittämistä. Siihen sisältyi voimakas emotionaalinen lataus; ymmärtäminen toteutui toiminnan kautta.

¹⁵ "Venas superni susurrii auris cordis furtiue suscipit quia subtilitatem locutionis intimae afflata mens et raptim et occulte cognoscit. Nisi enim se ab exterioribus desideriiis abscondat, interna non penetrat. Et occultatur ut audiat, et audit ut occultetur; quia et subtracta a uisibilibus inuisibilia conspicit, et repleta inuisibilibus uisibilia perfecte contemnit. Notandum uero quod non ait: quasi furtiue suscepit auris mea susurrium eius; sed uenas susurrii eius. Susurrium quippe occulti uerbi, est haec ipsa locutio aspirationis internae. Venae autem susurrii dicuntur causarum origines quibus haec ipsa aspiratio ad mentem ducitur. Quasi enim uenas susurrii sui aperit, cum nobis deus latenter insinuat, quibus modis ad nostrae intelligentiae aures uenit." Gregorius Suuri, *Moralia in Iob*, 5, 29, rivi 2–15.

Luostarikoulut

Määritellesään luostariyhteisön olemassaolon perustaa sääntönsä esipuheessa Benedictus kirjoittaa: ”Meidän tulee siis perustaa koulu Herran palvelemiseksi.”¹⁶ Kirjoittamassaan Benedictuksen säännön kommentaarissa Smaragdus Saint-Mihieliläinen selittää lausetta latinan *vacatio* ja kreikan *schola* termien yhteneväisen merkityksen pohjalta seuraavasti:

Paikkaa, jossa nuorukaisten on tapana syventyä kirjallisuuden opiskeluun ja opettajien kuuntelemiseen, kutsutaan kreikaksi sanalla *schola*. Siten koulu tulkitaan vapaudeksi. Todellakin, psalmissa, jossa laulamme ”Lakakaa te huolehtimasta! Tietäkää, että minä olen Jumala” (PS. 46: 10) käytetään kreikassa sanaa *sholazate*.¹⁷ Siten, aivan samoin kuin nuorukaisten koulussa oppivat [itse]kurin opastuksella asioita, jotka ovat heille välttämättömiä ja joista saattaa olla heille hyötyä tulevaisuudessa, tulee myös munkkien säännön mukaan elävien luostarin koulussa viisaasti oppia niin se, mikä auttaa heitä elämään suoraselkäisesti tässä elämässä, kuin se, mikä tulee tekemään heidät onnellisiksi tulevaisuudessa. Tämä kaikki heidän tulee tehokkaasti toteuttaa.¹⁸

Lainaus kertoo, mitä Benedictus tarkoittaa ”koululla Jumalan palveluksessa”. Se on rauhaisa turvasatama maailman myrskyistä, jossa ihminen voi häiriöttä keskittyä opiskelemaan mestarinsa ohjauksessa. Siten koulu on synonyymi luostarille. Annettuaan kirjaimellisen merkityksen sanalle ”koulu” Smaragdus antaa sille hengellisen tulkinnan psalmin 46 perusteella: (luostari)koulu on suuntautunut Jumalaan ja koulun

¹⁶ RB, Prol. 164: “Constituenda est ergo nobis dominici schola servitii.”

¹⁷ Beda Venerabilis, *Super epistolam primam Petri*, 2, 18.

¹⁸ “Schola Graeco vocabulo dicitur locus, in quo adolescentes litteralibus studiis operam dare et ad audiendos magistros vacare solent. Unde schola vacatio interpretatur. Denique in Psalmo, ubi canimus, *Vacate, et videte quoniam ego sum Dominus*, in Graeco habetur *Σχολάσατε*. Ergo sicut in schola pueri cum disciplina, quae illis necessaria sunt discunt, et quae in futuro prosint capiunt: ita et monachi in monasterii regularis schola, et quae eos in praesenti honeste vivere faciant, et quae in futuro felices reddant, discere sagaciter et efficaciter debent implere.” Smaragdus Abbas, *Expositio in Regulam*, Prol.

olemassaolon tarkoitus on Jumalan opiskeleminen ja kontemplointi. Kaikki muut luostarin toiminnot ovat alisteisia tälle tehtävälle. Lopuksi Smaragdus käsittelee sitä, mitä edellä mainituista asioista seuraa käytännössä. Oppilaiden eli munkkien tulee kurinalaisen harjoituksen kautta oppia erottamaan oleelliset asiat lukemastaan. Oleellisia ovat asiat, jotka viittaavat jumaluuteen: munkki erottelee lukemastaan ne asiat, jotka parhaiten palvelevat häntä niin ulkoisen moraalin kuin sisäisen hengellisen elämän rakennusaineina. Erottelmiaan asioita munkin tulee toteuttaa omassa elämässään. Koulu on se ympäristö, joka koului munkin kykeneväksi ja halukkaaksi suuntautumaan jumaluuteen.

Luostarilaitoksella oli sen alusta alkaen omanlaisensa koulutusohjelma, jonka pyrkimys oli muuttaa tulija täydellisesti. Luostarin kaikki toimet, rukous, liturgia, *lectura*, käden työ, kaikki tähtäsivät tähän. Samaten esimerkiksi luostarikuri ei ollut päämäärä itsessään vaan väline täydellisyys saavuttamiseksi. Voi sanoa, että luostarit eivät muuta olleetkaan kuin kouluja sanan laajassa merkityksessä: niissä opittiin askeesin taidon käytänteet, jotka johdattivat kontemplaatioon eli Jumalan ”sisäiseen katselun”, mietiskelyn teoreettiseen taitoon. Opetus koostui alkeisopetuksesta, raamatullisten tekstien opiskelusta ja toisinaan tekstien kopioimisesta, mikä miellettiin enemmän ruumiilliseksi kuin hengelliseksi työksi. Munkkien ajattelu perustui voimakkaaseen perinteeseen, jota välitettiin sukupolvelta toiselle kaikissa luostarin käytänteissä. Munkit sisäistivät yhteisönsä ajattelutavat luostarikoulussa. Koulu tässä tapauksessa tulee ymmärtää hyvin laajasti, kaiken kattavaksi ja kaikkialla läsnä olevaksi yksilön muokkaamiseksi.

Kaikki munkit, hekin jotka olivat käyneet läpi vain alkeisopinnot, elivät jatkuvasti koulumaisessa ympäristössä, joka välitti arvojan (suhautumistapoja, käsitteiden sisältöjä, ajatuksia) tietoisesti sukupolvelta toiselle kaikessa toiminnassaan. Luostarikulttuuri tulkitsi menneisyyttä ja nykyisyyttä suhteessa Jumalaan. Munkit eivät oppineet ainoastaan tämän tulkintaprosessin tuloksia vaan myös tulkintaa määrittävät metodit. Näiden metodien opettaminen oli läsnä kaikkialla luostarielämässä. Mielen liikkeet opittiin luokkahuoneessa ja päivittäisessä *lecturassa*, ruumiin liikkeet puolestaan päivittäisessä elämässä luostarin muurien sisällä. Munkki oppi kulkemaan pää alas painettuna, rukoilemaan oikein elein ja varomaan kieltään. Samalla tavoin hän oppi säätelemään

mielensä toimintaa, suuntaamaan ajatuksensa jumaluuteen. Näitä käytänteitä harjoitettiin niin kauan, että munkki sisäisti ne siinä määrin, että niistä tuli hänelle luonnollisia. Niistä tuli hänen luontonsa.¹⁹

Samalla kun Smaragduksen teksti selittää, mitä luostarikoulu merkitsi munkeille, se myös kertoo meille, kuinka luostarikoulu opetti munkit luomaan käsitteitään, mielipiteitään ja ajatuksiaan eri ilmiöistä. Teksti kertoo meille, kuinka munkit opetettiin ajattelemaan. On huomattavaa, että Smaragduksen kommentaari on hänen kuvaamansa koulun tuote. Kommentaari noudattaa niitä peruseriaatteita, joiden mukaan luostareissa tekstejä ja todellisuutta yleensäkin luettiin ja tulkittiin. Kaikkia munkkien kielellisiä käytänteitä, niin kirjallisia, mentaalisia kuin ääneen lausuttujakin, edelsi koulutus. Heidän kirjoituksensa, puheensa ja ajattelunsa perustuivat klassikoista ammennettuihin kielellisiin ja tyyllisiin malleihin, jotka juurrutettiin mieleen työlään käytännön ja jatkuvan toiston kautta.²⁰ Tämän koulutuksen tekniikat perustuivat pitkien, keskeisten testien lukemiseen ja ulkoa opettelemiseen ihmisen nuoruudessa, jolloin muisti paremmin kykeni sisäistämään laajoja kokonaisuuksia. Nämä muistettavat asiat, *res memorabiles*, seurasivat ihmistä koko hänen elämänsä ja muovasivat hänen ajatteluaan ja toimintaansa. Sitä, minkä ihminen oppi nuorena, ei hän helposti kadottanut mielestään.²¹ Oppilaan oletettiin varastoivan kaiken lukemansa muistiinsa. Kuten Pierre Riché on todennut, on vaikea yliarvioida tämän koulutuksen merkitystä munkkien ajattelulle.²²

Luostarikoulut painottivat, että kopioitavien tekstien sisällön tuli olla opettavaista. Tekstien kopiointi harjoitti samanaikaisesti lukemista, muistia ja luonnetta.²³ Halki keskiajan lapset niin luostari- kuin maallisissakin kouluissa oppivat lukemaan opiskelemalla ulkoa psalтта-

¹⁹ Ks. esim. Carruthers 1998, 2.

²⁰ Ks. esim. Villa 1987, 292; Gehl 2002.

²¹ Carruthers 1998, passim., 105–106.

²² Riché tiivistää ulkooppimisen merkityksen: *“a cette époque, savoir par cœur, c’est savoir.”* Riché 1999, 218. Ks. myös Carruthers 2006, 88; Magistrale 1996.

²³ Carruthers 1998, 218.

rin.²⁴ Luostariin tultiin usein 7–9 vuoden iässä, jolloin lukuharjoitukset aloitettiin. Psalmien oppimiseen kului oppilaan lahjoista riippuen eripituinen aika. Lahjakkaimmat saattoivat oppia puolessa vuodessa, lahjattomilta tai laiskoilta saattoi mennä kaksi vuotta. Kaikki eivät oppineet koskaan. Lukutaito sinällään ei ollut edellytys munkkina olemiselle. Säännöt ja niiden kommentaarit huomioivat yksilöiden erilaiset kyvyt, kultakin tulijalta edellytettiin hänen kykyjensä mukaista panosta. Psaltnin jälkeen munkin oletettiin opiskelevan Benedictuksen säännön ulkoa.²⁵

Noviisien oppimiskyvyn erot näkyvät myös muun muassa hagiografiassa, pyhimyselämäkertoissa. Luostareissa kirjoitetuissa, pyhinä pidetyistä munkeista kertovissa tarinoissa toistuu usein kuva nuorukaisesta, joka osoittaa pyhyytensä varhaisessa vaiheessa oppimalla psaltnin huomattavasti ikätovereitaan nopeammin. Toisinaan näissä kertomuksissa kuvataan myös kateutta ja koulutovereiden vihamielisyyttä tällaisia hahmoja kohtaan. Esimerkiksi Wilhelm Volpinolaisen, vuonna 1031 kuolleen pohjoisitalialaisen luostarireformaattorin elämäkerta kuvaa päähenkilönsä nuoruutta seuraavasti:

Noin seitsemän vuoden ikäisenä Wilhelm annettiin pyhälle Marialle ja pyhälle arkkienkeli Mikaelille pyhitettyyn Lucedion luostariin, jossa säilytetään myös autuaan marttyyri Januariusuksen kunnianarvoisia jäännöksiä. Täällä hänet esiteltiin säännön käytänteiden mukaisesti apotille, joka otti hänet rakastavasti vastaan ja puki hänet luostarielämän asuun. Sitten apotti alkoi opetuttaa hänelle lukemisen ja kirjoittamisen ensimmäisiä alkeita, ja määräsi tätä tehtävää varten hänelle mestarin, joka hämmästyti; mestarille osoitettu lapsi oppi niin nopeasti, että se johti hänet niin syvälliseen tutkimukseen, että hän lyhyessä

²⁴ Lukutaidossa oli huomattavia ajallisia ja paikallisia vaihteluja keskiajalla. 600-luvulla useimmat lukutaitoiset olivat kirkonmiehiä, mutta 1100-luvulla myös ylimystö ja kauppialuokka hallitsivat lukutaidon melko yleisesti. Myöhäiskeskiajalla lukutaito ei ollut tavatonta talonpoikienkaan parissa. Klassisia tutkimuksia lukutaidosta ja sen merkityksestä ovat esim. Stock 1983 ja Clancy 2013. Ks. myös Mostert ja Adamska 2014.

²⁵ Riché 1999, 218. Ks. myös Gehl 1984, 221.

ajassa ohitti aiemmin saapuneiden oppilaiden tason. Siksi sekä apotti että muut munkit pitivät Wilhelmiä suuressa arvossa siitä alkaen.²⁶

Kirjoittajan tarkoitus on korostaa Wilhelmin nopeaa oppimista ja hyvää muistia. Tekstissä mainitaan kuitenkin myös keskeinen luostarikulttuurin välittäjä: apotin tehtävänsä asettama opettaja. Kaikki luostarikoulussa opiskellut tekstit välittyivät opettajan tulkitsemina. Oppilailla ei ollut omia kirjoja, vaan opittuaan lukemisen ja kirjoittamisen alkeet he jäljensivät tekstejä opettajan sanelun mukaan. Samalla opettaja myös selitti ja kommentoi tekstien sisältöä oppilailleen. Mitä ilmeisimmin esimerkiksi Smaragduksen kommentaari Benedictuksen sääntöön on tällaisen opetuksen tuote. Smaragduksen kommentaari auttaa meitä myös ymmärtämään munkkien suhtautumista kuulemaansa opetukseen. Oppilaat eivät olleet ensi kädessä kiinnostuneita siitä, missä historiallisessa kontekstissa heidän kuulemansa sanat olivat syntyneet tai kuka oli sanat alun perin lausunut. Heille tekstien sanat tulivat todeksi opettajan lausumina. Sanat olivat kunnianarvoisia, koska ne lausui ihminen, jolla oli suuri auktoriteetti oppilaiden keskuudessa. Opettaja edusti pyhyyttä ja hänen puheeseensa tuli suhtautua kuin Kristus olisi puhunut opetuslapsilleen. Opettajat olivat itse sen ajattelumaailman tuotteita, jota he opetuksessaan välittivät. He kävivät oppilaidensa kanssa läpi tekstien vaikeita kohtia ja antoivat niille paitsi kieliopillisen, myös hengellisen tulkinnan. Opettajien jokapäiväinen työ loi pohjan laajemman keskiaikaisen symboliikan sisäistämiseksi munkkien keskuudessa.²⁷

Todellisuuden tasot

Opettajat koulivat munkkeja noviisista alkaen tulkitsemaan todellisuutta, niin tapahtumia, tekstejä kuin vaikkapa kuviakin, tietyn järjestelmän puitteissa. Paljaimmillaan tämän tulkintatavan hedelmät näkyivät eksegetiikassa, raamatunselityksessä, mutta sen periaatteet

²⁶ Rodulfus Glaber, *Vita domni Willelmi abbatis*, 258.

²⁷ Ks. esim. de Jong 1983, 115.

kattoivat yleisemmin ne tavat, joilla munkit opetettiin kirjoittamaan, lukemaan ja ajattelemaan. Tämä todellisuuden (ja taiteen) tulkintatapa lähti liikkeelle ajatuksesta, että näkyvä todellisuus, historialliset tapahtumat ja tekstien kirjaimellinen ymmärtäminen itsessään ovat tärkeitä, mutta vain siksi että ne luovat perustan, jolta mielen tulee ponnistaa syvempien merkitysten ymmärtämiseen. Munkit opetettiin etsimään historiallisen todellisuuden, esimerkiksi teksteissä ja freskoissa ilmaistun todellisuuden takaa moraalisia, typologisia ja anagogisia ulottuvuuksia. Typologinen viittaa siihen, miten toisaalta Vanhan testamentin tapahtumien ymmärrettiin ennustavan Uuden testamentin tapahtumia ja toisaalta nykyisyyden tapahtumien ymmärrettiin toisintavan raamatullisia tapahtumia, saavan merkityksensä raamatullisten tapahtumien kautta. Anagoginen puolestaan viittaa historiallisten tapahtumien ymmärtämiseen suhteessa tulevaan, eskatologisessa mielessä viimeiseen tuomioon, yksilöhistoriallisessa mielessä suhteessa sielun nousemiseen tuntemaan luojansa.²⁸

Tekstien ja todellisuuden lukemisessa eksegeettisen tulkintakehikon läpi ei ollut niinkään kyse tietyn opillisen järjestelmän toteuttamisesta. Pikemmin kyse oli maailman mieltämisen tavasta. Munkeille, kuten kenelle tahansa keskiaikaiselle ihmiselle, niin kristitylle kuin vaikkapa muinaisuskontoihin uskovalle, oli itsestään selvää, että näkyvän maailman takana sijaitsi näkymättömien voimien maailma, jumaluus. Jumaluus operoi aistein havaittavassa maailmassa merkkiensä kautta. Näitä merkkejä ihmisen tuli pyrkiä tulkitsemaan, niiden välityksellä hän saattoi kommunikoida jumaluuden kanssa, meditoida sitä, mitä kutsui jumalaiseksi todellisuudeksi.²⁹

²⁸ Klassinen tutkimus kirjoituksen eri merkitysten tulkinnasta keskiajalla on de Lubac 1959–1964.

²⁹ Esim. Nichols 1983, 15–18.

Liturgia

Luostarimeditaation tärkein konteksti oli liturgia. Päivittäin munkit kerääntyivät liturgisiin toimituksiin muistamaan pelastushistorian tapahtumia. 1000-luvulla elänyt erakko ja kardinaali Petrus Damianus käsitteli raamatullisen menneisyyden ymmärtämistä kirjeessä, joka hän osoitti Montecassinon luostarin munkeille ja arkkidiakoni Hildebrandille, tulevalle paavi Gregorius VII:lle. Damianus kirjoitti: ”Jokainen tapahtuma, jonka luemme menneisyydessä tapahtuneen, täydellistyy meissä hengellisen ymmärtämisen mysteerin kautta. Sillä asiat, jotka silloin tapahtuivat näkyvästi, muuntuvat hengelliseksi ymmärrykseksi, kun tuo mennyt aika taipuu palvelemaan meidän aikaamme.”³⁰ Näin Jumala oli tehnyt maailmankaikkeuden ja sen historian ihmisen pelastumisen välineeksi.

Meditoimalla liturgiassa luettuja tekstejä munkit loivat pyhän historian tapahtumat sydämiinsä. Munkin sydän oli se paikka, jossa pyhän historian tapahtumat tapahtuivat uudelleen. Munkki loi pyhän historian sydämeensä ja osallistui tuohon historiaan omien tunteidensa ja ajatustensa välityksellä. Munkin oletettiin tuntevan sydämessään tapahtumien synnyttämät tunteet niin kuin ne olisivat tapahtuneet juuri sillä hetkellä. Katsellessaan kirkkotilan kuvia ja kuunnellessaan liturgisia tekstejä hän saattoi eloisasti kokea, kuinka Jumala loi maailman. Hän näki (sielunsa silmin) Kristuksen ratsastavan Jerusalemiin. Hän kuunteli kuinka menneet isät puhuivat hänelle tässä ja nyt. Munkille tämä tekstien ja kuvien välittämä, hänen itse mieleensä synnyttämä ”oikea” todellisuus oli paljon merkittävämpi kuin se jokapäiväinen, inhimillisten aistien välittämä todellisuus, jossa hän jokapäiväistä elämäänsä eli. Mielensä syvyydessä munkki osallistui ikuisuuteen. Kauan sitten tapahtuneet, ihmisen ja jumaluuden suhteen välittäneet asiat tapahtuivat uudelleen milloin tahansa munkki ponnisteli kutsuakseen ne muistinsa syvyydestä mieleensä. Liturgia muodosti säännöllisen näyttämön tälle meditaatiolle, mutta liturgia ei suinkaan ollut meditaation ainut

³⁰ “ – quicquid illic gestum hystorialiter legitur, totum in nobis per mysterium spiritalis intellectus impletur. Quod enim tunc visibilter gestum est, nobis per spiritalem intelligentiam congruit, nostro tempori vetus illud saeculum militavit” *Die Briefe*, kirje 160: 100–134, erit. 104.

konteksti. Luostarielämässä oli varattu paljon aikaa yksityiselle meditaatiolle. Mieleensä painettujen muistikuvien ja muistamiensa tekstien välityksellä munkki saattoi milloin tahansa palata pyhään todellisuuteen, mikäli hän vain kykeni sulkemaan maailman äänen ulkopuolelleen ja keskittymään jumaluuteen hiljaisuudessa.³¹

Luostarielämän perimmäinen tarkoitus

Luostarihengellisyysen päämäärä oli Jumalan etsiminen, meditaatio. Meditaatio edellytti kahta asiaa. Ensinnä, se vaati koulutuksen kautta hankittua kognitiivista kykyä, opittua tapaa ajatella, tulkita maailmaa ja sen merkkejä. Toinen edellytys oli hiljaisuus. Tällaisena hiljaisuus merkitsi maallisen hälyn, maailman sulkemista mielen ulkopuolelle. Tämän edellytyksen luostarit pyrkivät luomaan erottautumalla maailmasta. Luostarien muurien suojissa, niiden luoman hiljaisuuden sisällä munkki saattoi keskittää mielensä Jumalan sanalle.³² Munkeille hiljaisuus oli erityinen kognitiivinen mielentila, meditaation edellytys ja ympäristö, jossa meditaatio tapahtui. Hiljaisuus synnyttiin sulkemalla maallinen maailma ulkopuolelle.

Tämä mielen työ oli luostarielämän perimmäinen tarkoitus. Novii-
sista alkaen munkeille opetettiin meditaation käytänteitä. Osa opetuksesta tapahtui luokkahuoneissa, mutta merkittävämpää oli, että luostarielämä kokonaisuudessaan tähtäsi näiden käytänteiden ylläpitoon ja niihin keskittymiseen. Kyse oli kuitenkin paljosta muusta kuin tiettyjen taitojen ulkokohtaisesta oppimisesta. Ennen kaikkea munkeilta vaadittiin innostusta ja halua irtaantua maallisista ajatuksista ja keskittää koko mielensä kapasiteetti sisäisen hiljaisuuden täyttäviin muistoihin, ääniin, kuviin, tuoksuihin ja tunteisiin. Ellei munkilla ollut tahtoa, muuttui lukeminen vain lukemiseksi, kuunteleminen vain kuuntelemiseksi, näkeminen vain näkemiseksi. Hiljaisuus ei puhunut sille, joka ei ollut valmis kuuntelemaan.

³¹ Ks. esim. Cochelin 2011.

³² Ks. esim. Carruthers, 3.

Lähteet

Alkuperäislähteet

- Augustinus: *Tunnustukset. Confessiones*. Suom. Otto Lakka. Suomentajan tarkistanut Yrjö Otto Lakka. SLEY-kirjat, Helsinki 2003.
- Beda Venerabilis: *Hexaameron, sive libri quatuor in principium Genesis, usque ad nativitatem Isaac et electionem Ismaelis*, Patrologia Latina, 91. Migne, Paris 1862, col. 9–190.
- Beda Venerabilis: *Super epistolam primam Petri (Commentary on 1 Peter)*, in *Idem, Super epistolas catholicas expositio (Commentary on the Seven Catholic Epistles)*, transl. by David Hurst, Cistercian Studies, 82. Cistercian Publications, Kalamazoo MI 1985.
- Die Briefe des Petrus Damiani*. Herg. Herausg. Kurt Reindel, Monumenta Germaniae Historica, Die Briefe der deutschen Kaiserzeit, 4, IV. München 1993.
- Gregorius Magnus: *Moralia in Iob, Libri I-X*, ed. Marc Adriaen. (Corpus Christianorum Series Latina, 143). Brepols, Turnhout 1979.
- Pyhän Benediktuksen luostarisääntö*. Toim. Tuija Ainonen ja Maiju Lehmijoki-Gardner. Basam Books, Helsinki 2010.
- Smaragdus Abbas: *Diadema monachorum*, Patrologia Latina, 102. Migne, Paris 1851, col. 593–690.
- Smaragdus Abbas: *Expositio in Regulam S. Benedicti*. Toim. Alfredus Spannagel & Pius Engelbert. Corpus Consuetudinum Monasticarum, 8. Schmitt, Siegburg 1974.
- Rodulfus Glaber, *Vita domni Willelmi abbatis*. Ed. Neithard Bulst, transl. John France & Paul Reynolds. Rodulfus Glaber, Opera, Oxford Medieval Texts. Oxford University Press, Oxford 1989.

Tutkimuskirjallisuus

- Barakat, Robert A.: *Cistercian Sign Language. A Study in Non-Verbal Communication*. Cistercian Studies, 11. Cistercian Publications, Kalamazoo MI 1975
- Bruce, Scott G.: *Silence and Sign Language in Medieval Monasticism. The Cluniac Tradition c. 900–1200*. Cambridge Studies in Medieval Life and Thought 4.68. Cambridge University Press, Cambridge 2007.
- Carruthers, Mary: *The Craft of Thought. Meditation, Rhetoric, and the Making of Images, 400–1200*. Cambridge University Press, Cambridge 1998.
- Clanchy, M. T.: *From Memory to Written Record. England 1066–1307*. Wiley, London, 2012.
- Cochelin, Isabelle: When Monks Were the Book. The Bible and Monasticism (6th–11th Centuries). *The Practice of the Bible in the Middle Ages. Production, Reception, and Performance in Western Christianity*. Ed. Susan Boynton & Diane J. Reilly. Columbia University Press, New York 2011, 61–83.
- Gehl, Paul F.: Mystical Language Models in Monastic Educational Psychology. *Journal of Medieval and Renaissance Studies* 14/1984, 219–243.
- Heikkilä, Tuomas & Maiju Lehmijoki-Gardner: *Keskiajan kirkko. Uskonelämän muotoja läntisessä kristikunnassa* (Tietolipas 185). SKS, Helsinki 2002.
- Mayke, de Jong: Growing up in a Carolingian Monastery. Magister Hildemar and his Oblates. *Journal of Medieval History* 9/1983, 99–128.
- Lawrence, C. H.: *Medieval Monasticism. Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages*. Longman, New York (1984) 2000.

- Leclercq, Jean: *Pedagogie et formation spirituelle du VIe au IXe siècle. La scuola nell'Occidente latino dell'alto medioevo. 15–21 aprile 1971*. Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo, 19, vol. 1. Spoleto 1972, 255–290.
- Leclercq, Jean: *The Love of Learning and the Desire for God. A Study of Monastic Culture*. Orig. L'amour des lettres et le désir de Dieu: Initiation aux auteurs monastiques du moyen âge (1957). Transl. Catharine Misrahi. Fordham University Press, New York 1982.
- Lehmijoki-Gardner, Maiju: Keskiajan uskontoelämän peruskäsitteet. *Keskiajan avain*. Toim. Marko Lamberg, Anu Lahtinen ja Susanna Niiranen. SKS, Helsinki 2009, 152–166.
- Lubac, Henri de: *Exégèse médiévale. Les quatre sens de l'écriture*. Aubier, Paris 1959–1964.
- McGinn, Bernard: *The Growth of Mysticism: Gregory the Great Through the 12th Century* (The Presence of God: A History of Western Christian Mysticism, 2). SCM Press, London 1994.
- Mostert, Marco & Anna Adamska: Introduction. *Uses of the Written Word in Medieval Towns. Medieval Urban Literacy II*. Ed. Marco Mostert & Anna Adamska. Brepols, Turnhout 2014. 1–10.
- Nebbiai-Dalla Guarda, Donatella: Les listes médiévales de lectures monastiques. Contribution à la connaissance des anciennes bibliothèques bénédictines. *Revue Bénédictine*, 96/1986, 271–326.
- Nichols, Stephen G.: *Romanesque Signs. Early Medieval Narrative and Iconography*. Yale University Press, New Haven 1983.
- Riché, Pierre: *Les écoles et l'enseignement dans l'Occident chrétien de la fin du Ve siècle au milieu du XIe siècle*. 3rd rev. edn. Pickard, Paris 1999.
- Stock, Brian: *The Implications of Literacy. Written Language and Models of Interpretation in the Eleventh and Twelfth Centuries*. Princeton University Press, Princeton (N. J.), 1983.
- Villa, Claudio: I programmi scolastici. *Dall'eremo al cenobio. La civiltà monastica in Italia dalle origini all'età di Dante*. Antica Madre, 10. Libri Scheiwiller, Milano 1987, 292–320.
- Wathen, Ambrose Gerald: *Silence: The Meaning of Silence in the Rule of St. Benedict*. Cistercian Studies, 22. Cistercian Publications, Washington, D. C. 1973.

Hiljaisuuden siunaus ja kirous – keskiajan uskonnollisuus ja Jumalan ääni

Meri Heinonen

— silloin hän kuvitteli mielessään kolme kehää, joiden sisään hän sulki itsensä hengelliseen suojaan. Ensimmäinen kehä oli hänen *cellansa*, kappelinsa ja kuori. Kun hän oli tämän kehän sisäpuolella, hän tunsi olevansa hyvin suojassa. Toinen kehä oli luostarin alue porttia lukuun ottamatta. Kolmas ja ulommainen kehä oli portti, ja siellä hänen tuli olla hyvin varovainen. Kun hän tuli tälle kolmannelle kehälle, hän ajatteli olevansa kuin villieläin, joka on jättänyt pesänsä ja on metsästäjien saartama, ja tarvitsee kaiken älynsä pysyäksensä turvassa.¹

Näin kirjoitti dominikaaniveli Heinrich Seuse teoksessaan *Leben* (Elämä) kirjan päähenkilön uskonnollisen elämän alkuvaiheista. Seusen saksankielinen teos, joka käsitteli esimerkillisen dominikaaniveljen (Ikuisen Viisauden palvelija) ja hänen hengellisen tyttärensä elämää, oli tarkoitettu ensisijassa ohjeeksi dominikaaninunnille. Yllä olevaa ku-

¹ Seuse, *Leben* XXXV, 103.

vausta onkin syytä tarkastella tästä näkökulmasta.² Dominikaaninunnat asuivat tiukassa klausuurissa eli suljettuna oman yhteisön muurien sisäpuolelle. He saivat poistua luostarista ilman lupaa ainoastaan, jos olivat hengenvaarassa.³

Vierailijoita nunnien oli mahdollista tavata lyhyesti portilla, jossa ulkopuolisten kanssa saattoi keskustella niin sanotun puheikkunan kautta pysyen näkymättömissä rautatangoin varmistetun ikkunan takana. Tätäkin keskustelua vartioi aina toinen nunna, jonka tuli kuulla mistä puhuttiin.⁴ Kyse oli maailmasta eristäytymisestä, joka kuului olennaisena osana (dominikaani)nunnien elämään, mutta myös hiljaisuuden arvostamisesta ja ennen muuta puheen kontrollista. Vaikka nunnat oli suljettu muurin taakse, eivätkä he voineet nähdä ulkomaailmaa, saattoi puhe houkutella heidät syntiin – olihan Eevakin houkuttanut Aatamin syntiin juuri puheellaan.⁵ Luostarissa portti ja sen puheikkuna olivat aukkoja, joiden kautta maailma, sen äänet ja houkutukset, saattoivat tunkeutua luostarin pyhälle ja puhtaalle alueelle. Tästä syystä portin läheisyydessä piti pitää varansa.

Paras keino vastustaa maailman ääniä oli pysyä varovaisena ja vaieta itse. Kuten benediktiinien hiljaisuuskäsityksiä tutkinut Ambrose Wathen ja dominikaaninunnien aistiympäristöä tarkastellut Erika Lauren Lindgren ovat todenneet, tärkein syy hiljaisuuden korostamiselle ja arvostamiselle uskonnollisissa sääntökunnissa oli synnin välttäminen. Puhe itsessään saattoi olla synnillistä, mutta se saattoi myös johtaa muihin paheisiin. Etenkin sääntökuntien piirissä hiljaisuus näh-

² Seusesta ja hänen teoksestaan sekä mahdollisesta lukijakunnastaan ks. Bihlmayer 1961, 63*–101*; McGinn 2005, 195–239; Tobin 1989, 13–59; Tobin 1999, 118–135.

³ *Constitutiones sororum ordinis fratrum praedicatorum 1259: De edificiis, Constitutiones et Acta Ordinis Fratrum Praedicatorum*, 149–150.

⁴ *Constitutiones sororum ordinis fratrum praedicatorum 1259: De edificiis, Constitutiones et Acta Ordinis Fratrum Praedicatorum*, 149–150.

⁵ Eevan välityksellä puheen syntyisyys liitettiin erityisesti naisiin, mutta se nähtiin vaarallisena myös miehille. Humbertus Romanslainen tiivistä naisten puheen vaarallisuuden lausahdukseen: ”Hän opetti kerran ja raunioitti koko maailman”. Ks. Humbertus Romanslainen, *Treatise of the Formation of Preachers* II.xii, 224.

tiin myös hyveenä, jolla oli läheinen suhde nöyryyteen ja tottelevaisuuteen, joiden ilmaus hiljaisuus oli.⁶

Hiljaisuuden merkitystä korostettiin keskiajalla kaikkien uskonnollisten sääntökuntien vaatimuksissa, ja esimerkiksi benediktiinien piirissä hiljaisuutta pidettiin luostarielämän ilmentymänä. Myös dominikaanitradiotiossa, johon keskityn tässä artikkelissa, hiljaisuus oli tärkeässä roolissa jo veljiä ja nunnia ohjaavissa säännöissä. Molempien sukupuolten konstituutioissa vaadittiin hiljaisuutta konventin sisällä: se tuli säilyttää kappeleissa, ristikäytävässä, makuu- ja ruokasaleissa sekä omassa *cellassa*. Muilla alueilla oli mahdollista puhua, mutta sekin oli tehtävä hiljaisella äänellä.⁷ Hiljaisuuden vaaliminen osoitti irrottautumista maailmasta ja kykyä keskittyä ikuisen – se teki mahdolliseksi kuuntelemisen, rukoilun ja mietiskelyn. Uskonnollisten sääntökuntien ihanteissa hiljaisuutta voitiin arvostaa myös sen itsensä takia, mutta useimmiten se nähtiin välineenä ja yhtenä askeleena hengellisen kasvun tiellä, jossa päämäärä oli Jumalan kohtaaminen.⁸

Tarkastelen tässä artikkelissa hiljaisuuden merkitystä ja tapaa, jolla siitä puhuttiin sydän- ja myöhäiskeskiajan uskonnollisuudessa. Keskityn teksteihin, joita kirjoitettiin ja levitettiin 1300-luvulla saksankielisten dominikaanien keskuudessa. Käsittelen hiljaisuutta käytäntönä, joka jaettiin dominikaanien piirissä ja jota pyrittiin edistämään ohjaavilla ja esimerkillisillä teksteillä korostaen hiljaisuudesta nousevia mahdollisuuksia.

Toisaalta pohdin hiljaisuutta myös negatiivisena kokemuksena – Jumalan hiljaisuutena – ja etsin niitä vastauksia, joita tähän ongelmaan uskonnollisissa teksteissä annettiin. Aloitan käsittelyn tarkastelemalla hiljaisuutta yhtenä askeesin muotona ja siirryn sitten sen tarjoamiin mahdollisuuksiin. Lopuksi tuon esiin, mitä Jumalan hiljaisuudesta ajateltiin ja miten se voitiin ymmärtää. Monet artikkelissa esiin tulevista teemoista eivät koske ainoastaan dominikaaneja, mutta pyrin tuomaan

⁶ Wathen 1978, 26–28, 221; Lindgren 2008, 6.

⁷ *Constitutiones sororum ordinis fratrum praedicatorum 1259: De silencio, Constitutiones et Acta Ordinis Fratrum Praedicatorum*, 126–128; *Constitutiones ordinis fratrum praedicatorum 1256: De silentio. Constitutiones et Acta Ordinis Fratrum Praedicatorum*, 50–51.

⁸ Ks. Lindgren 2008, 6–7; Wathen 1978, passim.

esiin myös sen, että dominikaaneilla saattoi olla muista uskonnolliseen elämään sitoutuneista poikkeavia käsityksiä hiljaisuudesta. Pohdin myös sukupuolten, toisin sanoen veljien ja nunnien, kokemusten ja kirjoitusten välisiä eroja.

Hiljaisuus askeesin muotona

Dominikaanisääntökunnan piirissä noudatettiin Augustinuksen luostarisääntöä, jota täydennettiin omilla konstituutioilla. Kuten edellä kävi ilmi, niin dominikaaninunnien kuin -veljien ohjeissa painotettiin hiljaisuuden merkitystä yhteisössä, mutta se ei ollut samalla tapaa sääntökuntaa määrittävä ominaisuus kuin esimerkiksi premonstratenseilla, kartusiaaneilla tai sisterssiläisillä.⁹ Kartusiaanit pyrkivät yhdistämään erakkoelämän ja yhteisöllisyyden ja vaikka veljet kokoontuivat yhteisiin jumalanpalveluksiin päivittäin, he sitoutuivat puhumattomuuteen, joka rikottiin ainoastaan jokaviikkoisen yhteisen kävelyn aikana.

Dominikaanien piirissä sen sijaan hiljaisuutta pidettiin yhtenä käytäntönä muiden ruumiillisia mielitekoja hillitsevien tapojen joukossa ja hiljaisuuteen sitouduttiin vain tiettyinä aikoina ja tietyissä paikoissa. Puhumisesta pidättäytyminen oli toisin sanoen dominikaaneille samanlainen askeesin muoto kuin paastoaminen tai vaikkapa valvominen. Hiljaisuus valmisti henkilöä luopumaan omista (ruumiillisista) haluisista ja suuntautumaan hengelliseen elämään. Hiljaisuudesta kirjoitetuin pyhinä pidettyjen henkilöiden elämässä samaan tapaan kuin askeesista yleensä.¹⁰

Heinrich Seuse rinnasti omassa kirjassaan hiljaisuuden, nukkumisen epämukavassa vuoteessa, syömisen ja juomisen rajoittamisen sekä ruumiilliset rangaistukset toisiinsa ja piti niitä osana hengellisen tien

⁹ Ruberg 1978, 27. Sisterssiläisten piirissä hiljaisuuden veivät äärimmilleen 1600-luvun toiselta puoliskolta lähtien ns. trappistit.

¹⁰ Askeesista ja sen merkityksestä kristillisessä perinteessä ks. esim. Constable 1996, 10; Kaelber 1998.

ensimmäistä vaihetta.¹¹ Seusen mukaan Ikuisen Viisauden palvelija ei kolmenkymmenen vuoden aikana rikkonut hiljaisuuttaan ruokailuissa kuin kerran – tuolloin kyse oli erityisestä tilanteesta, jossa suuri joukko dominikaaneja palasi kokouksesta ja he söivät laivassa. Hiljaisuutta veli harjoitti Seusen mukaan saavuttaakseen sydämessään rauhan. Hiljaisuus auttoi hänen mukaansa pääsemään irti maailmallisista asioista.

Kyetäkseen paremmin hillitsemään kieltään kaikissa tilanteissa ja rajoittamaan sanomisiaan Ikuisen Viisauden palvelija kehitti mielikuvissaan tavan, jossa hänen oli pyydettävä lupa puhumiseen kolmelta mestarilta. He olivat pyhimykset, Dominicus, Arsenius ja Bernard. Tässä esimerkissä, joka oli tarkoitettu ohjeeksi Seusen lukijoille, hiljaisuus esiintyy tottelevaisuuden ilmauksena ja opastaa lukijoita ja kuulijoita samanlaiseen mielikuvaharjoitteluun. Seusen mukaan pyhä Dominicus antoi luvan puhua, jos aika ja paikka olivat sopivat. Sääntökunnan perustaja toisin sanoen muistutti konstituutioiden rajoituksista. Erämaaisä Arsenius, joka oli kuuluisa siitä, että pyrki pakenemaan ihmisten luota ja arvosti suuresti hiljaisuutta, antoi puolestaan luvan puhumiseen, jos siihen ei liittynyt ulkoisia kiintymyksen kohteita. Hiljaisuutta korostaneiden sisterssiläisten edustaja Bernard Clairvaux'lainen taas salli puheen, jos se ei häirinnyt veljeä sisäisesti.¹²

Seuse opetti lukijoitaan harkitsemaan joka kerran, kun oli tarve puhua, näitä kolmea asiaa. Jokaista sanaa oli hyvä punnita ja pohtia oliko ajankohta sopiva puheelle ja mitä puheella saavutettiin ja mitä se kenties tuhosi. Kyse oli hiljaisuuden arvostamisesta, mutta ennen kaikkea puheen kontrollista. Oli tärkeää tietää, milloin ja millaisissa asioissa puhe oli sallittua.

Seusen ”puheenvarijat” Dominicus, Arsenius ja Bernard Clairvaux'lainen olivat uskonnolliseen elämään sitoutuneille dominikaaneille, niin veljille kuin nunnille, tuttuja hahmoja, joiden kautta he muistivat opettavaisia tarinoita niin hiljaisuuden siunauksesta kuin niistä synneistä ja vaaroista, joihin puhe saattoi johtaa. Luvanantajat eivät olleet satunnaisesti valittuja pyhimyksiä vaan miehiä, joiden elämään liittyvillä kertomuksilla oli vahva yhteys juuri puheen kontrollin

¹¹ Seuse, *Leben* XVI, 43–44; XVIII, 46–47.

¹² Seuse, *Leben* XIV, 38.

ideaan. Seuse selvästi luotti siihen, että hänen lukijansa myös ymmärtäisivät vihjeet.

Hiljaisuuden vaaliminen näyttäytyy Seusen esimerkissä melkein päleikkimielisenä mielikuvaharjoitteluna, jota on ollut helppo opettaa esimerkiksi nuorille noviiseille. Eräänlainen sanaleikki liittyy myös siihen, että Seusen mukaan Ikuisen Viisauden palvelija pyysi pyhiltä lupaa puhua sanoen: ”Jube, domine, benedicere”. Kyseessä on siunauspyyntö: ”Herra kehota siunaamaan,” joka sanottiin dominikaanien piirissä jumalanpalveluksen lisäksi myös ruokailun yhteydessä. *Benedicere* voidaan kuitenkin kääntää myös ”hyvin puhumiseksi” (*bene dicere*). Ikuisen Viisauden palvelija pyysi siis pyhimyksiltä kehotusta puhua hyvin ja oikein.¹³ Vasta kun kaikki kolme olivat antaneet hänelle luvan, hän sanoi sanottavansa ja toisinaan, kun lupaa ei myönnetty eli veli havaitsi, että kaikki ehdot eivät täyttyneet, hän vaikeni.¹⁴

Hiljaisuuden ylläpitäminen esiintyi Seusen tekstissä samanlaisena itsehillintää vaativana toimena kuin monet muut uskonnollisen elämän varhaisiin vaiheisiin liittyvät harjoitteet. Myös 1300-luvun ensimmäisellä puoliskolla kirjoitetuissa sisarkirjoissa, joissa kerrottiin hyvinä ja pyhinä pidettyjen nunnien elämästä, korostetaan hiljaisuutta. Sisarkirjoissa on tarinoita pyhistä sisarista, jotka eivät käyneet portilla ja puheikkunalla lainkaan tai jotka pidättäytyivät puhumasta lähes kokonaan. Nunnat toisin sanoen harjoittivat itsehillintää, joka auttoi heitä keskittymään Jumalan palveluun.¹⁵

Tössin sisarkirjan mukaan Ita von Tungen oli sitoutunut hiljaisuuteen niin voimallisesti, että harva kuuli hänen edes puhuvan.¹⁶ Sisar Margaret Willin taas ei puhunut puheikkunalla edes omalle, domini-

¹³ Esimerkiksi 1200-luvulla kirjoitetussa Kulmaisessa legendassa Jacobus de Voragine kertoo pyhän Benedictuksen nimen etymologiasta, että se viittaa hänen siunattuuteensa, mutta myös siihen että kaikki puhuivat hänestä hyvää (*bene dicere*). Ks. Jacobus de Voragine, *The Golden Legend. Readings on the Saints II*, 186.

¹⁴ Seuse, *Leben XIV*, 38.

¹⁵ Sisarkirjoihin johdatteleva perusteos on Lewis 1996, ks. myös Garber 2002, 61–104.

¹⁶ Töss *Schwesternbuch*, 35.

kaanisääntökuntaan kuuluvalle, veljelleen.¹⁷ Itan ja Margaretin kieltämys oli erityistä, sillä se ulottui hyväksytyyn puheen alueelle. Tästä syystä se oli erityisen ihailtavaa. Niin sisarkirjoilla kuin mystikoiden teksteillä on monia yhtymäkohtia hagiografioiden eli pyhimyselämäkertojen kanssa ja yksi niistä on opettavaisuus. Itan tai Margaretin esimerkki ei sinällään opettanut kieltäytymään kaikesta puheesta, mutta muistutti siitä, että oli pysyttävä ainakin sääntöjen rajoissa, koska toiset kykenivät vielä suurempaan kieltäytykseen.¹⁸

Samankaltainen opastava henki on myös dominikaaninunna Margaretha Ebnerin ”Ilmestyksissä”, etenkin teoksen alkupuolella, jossa luostarielämän sääntöihin sopeutumista käsitellään Margarethan esimerkin avulla. Ebnerin tekstissä hiljaisuus esiintyy soveliaana harjoitteena, jota hän ylläpiti niin adventin kuin paaston aikaan ja valmistautui sen suosissa kirkkovuoden suuriin juhliin joulun ja pääsiäiseen.¹⁹ Tämä sama valmistautumisen idea näkyi laajemminkin keskiajan uskonnollisuudessa, sillä ehtoolliseen kehoitettiin valmistautumaan synnintunnustuksen ja ripin lisäksi pidättäytymällä ruuasta ja puheesta.²⁰

Myöhemmin ”Ilmestysten” edetessä hiljaisuus muuttuu Margarethan kuvauksissa lähes automaattiseksi näinä erityisinä ajanjaksoina. Margarethan mukaan puhumattomuus ei enää vaatinut hänen omaa panostaan, vaan hän pysyi vaiti ilman ponnisteluja. Tässä mielessä hiljaisuus rinnastuu Ebnerin tekstissä ruuasta pidättäytymiseen, joka samalla tapaa muuttui eräänlaiseksi luontaiseksi toiminnaksi hengelli-

¹⁷ Ibid., 26.

¹⁸ Hagiografioiden ja toisaalta mystisten tekstien opettavasta luonteesta ks. esim. Heinonen 2011, 87–89.

¹⁹ Margaretha Ebner, *Offenbarungen* 19, 44. Ebneristä ks. Hindsley & Schmidt 1993, 9–41; Federer 2010.

²⁰ Esimerkiksi Katharinentalin sisarkirjassa sisarien ehtoolliseen, joulun tai pääsiäiseen valmistautumiseen kuuluu hiljaisuuteen sitoutuminen. Ks. *Katharinentaler Schwesternbuch*, 104–105, 125. Caroline Bynum on korostanut sitä, miten ehtoolliseen liitettiin sydänkeskiajalta lähtien ajatus kärsivästä ruumiista ja ihmisen tulemisesta yhdeksi kärsivän Kristuksen kanssa juuri ehtoollisessa. Hiljaisuus oli yksi tapa valmistautua tähän yhtymiseen ja Kristuksen kärsimyksen. Bynum 1987, 48–69.

sen kehityksen myötä.²¹ Ebnerin kohdalla hiljaisuudesta tulikin alun askeesivaiheen jälkeen myös hänen hurskautensa osoitus ja keino yhtyä Kristuksen kärsimyksiin. Hänen elämässään vaihtelivat hiljaisuuden jaksot, jolloin hän ei voinut puhua lainkaan, ja äänekkäät ja pakonomaiset rukoukset ja Kristuksen nimen toistamiset. Nämä huudot olivat Margaretha Ebnerin ja hänen ohjaajansa tulkinnan mukaan Jumalan antamia armolahjoja sitovan hiljaisuuden tapaan, ja ne ilmaisivat Margarethan pyhyyttä.²²

Kuten edellä kuvatut esimerkit osoittavat, dominikaanit arvostivat hiljaisuutta samaan tapaan kuin muitakin harjoituksia, joiden tarkoituksena oli omista haluista luopuminen ja maailman jättäminen. Hiljaisuus oli osoitus kuuliaisuudesta ja nöyryydestä, jotka olivat ensimmäisiä edellytyksiä hengellisessä kehityksessä. Hiljaisuudesta saattoi kuitenkin tulla myös pyhyiden merkki, jos puheesta pidättäytyminen vietiin äärimmilleen tai jos siitä tuli Jumalan kontrolloima armolahja.

Rukous ja hiljaisuus: Jumalan kuunteleminen

Seuraavana pitkäperjantaina sanoin *pater nosterini* suuressa ja ihanassa armossa, joka kesti jonkin aikaa. Sen jälkeen rukoilin ja olin vaiti. Ja siinä [hiljaisuudessa] vastaanotin Jumalan läsnäolon niin ihanasti, että en koskaan aiemmin ollut saanut ottaa vastaan mitään sellaista Jumalan armeliaisuudessa.²³

Hiljaisuudella oli dominikaanien piirissä tärkeä merkityksensä myös rukouksen, mietiskelyn ja Jumalan sanan kuulemisen mahdollistajana. Näin oli siitäkkin huolimatta, että kerjäläisveljestöjen ensisijaisena

²¹ Margaretha Ebner, *Offenbarungen*, 24–25 (koskien syömistä); 27, 40, 45, 49–54, 89–91, 96–97, 108–113 (koskien vaikenemistä).

²² Margaretha Ebner, *Offenbarungen*, 54–56, 92, 111, 120–124, 127–128, 130, 154. Myös Mestari Eckhart liitti vaikenemisen mystiseen kokemukseen ts. hiljaisuus oli hänelle mystisen yhtymisen ilmaus. Ruberg 1978, 29–30.

²³ Margaretha Ebner, *Offenbarungen*, 44.

tavoitteena ei ollut samankaltainen kontemplatiivinen elämä kuin varhaisemmilla luostarijärjestöillä. Dominikaanielämässä keskeisellä sijalla oli maallikoiden sielunhoito ja sen myötä erityisesti saarnaaminen, joka korosti enemmän puhetta kuin hiljaisuutta.²⁴ Tästä syystä myös hiljaisuus ja puhumattomuus määrittyivät osin eri tavoin nunnien ja veljien elämässä. Veljet hoitivat maallikoiden ohjausta; saarnasivat ja puhuivat työkseen. Nunnat puolestaan keskittyivät liturgiaan ja rukoukseen omilla luostareissaan ja pyrkivät olemaan mahdollisimman vähän yhteydessä ulkomaailmaan. Nunnien elämä muistutti tästä syystä enemmän aiempien luostarijärjestöjen tapaa kuin veljien, ja heidän kokemusmaailmassaan hiljaisuus ja äänet vaihtelivat liturgisen päivärytmin mukaan.²⁵ Jumalaa ylistettiin yhteisellä laululla hetkipalveluksissa, ja niiden välissä keskityttiin yhdessä ja erikseen hiljaisuudessa rukoukseen ja kontemplaatioon. Kuten Erika Lauren Lindgren on todennut, nunnien elämässä akustisella aistiympäristöllä oli tästä syystä suuri merkitys.²⁶

Tästä sukupuolten välisestä elämäntapaerosta kertoo Heinrich Seusen kuvaus, jossa puheen kontrollia korostanut Ikuisen Viisauden palvelija kutsuttiin portille tapaamaan maallikkoa. Seusen mukaan veli yritti aina ottaa jokaisen vastaan hyvin, toisekseen hoitaa asian lyhyesti, kolmanneksi jättää toisen lohdutetuksi ja neljänneksi palata takaisin niin, ettei ollut tullut itse vaikutetuksi.²⁷ Dominikaaniveljen velvollisuus oli toisin sanoen vastaanottaa hädässä oleva lähimmäinen ja pyrkiä auttamaan tätä mahdollisimman hyvin. Oli kuitenkin tärkeää, että ei joutunut liiaksi mukaan maailmaan tai kiintynyt tilanteeseen tai ihmiseen vaan säilytti mielenrauhansa, kuten Arseniuskin oli opettanut. Seusen esimerkin voi nähdä korostavan tasapainon säilyttämisen tärkeyttä velvollisuuksien ja oman mielenrauhan välillä.

Vaikka on tunnettua, että maallikot saattoivat kääntyä myös nunnien puoleen hengellisissä tarpeissa, ei dominikaanien naisilla ollut

²⁴ Ks. Schürer 2010, 117–118.

²⁵ Dominikaaniveljien ja -nunnien elämäntapaerosta ja hiljaisuuden merkityksestä tämän suhteen ks. myös Roberts 2008, 201–202.

²⁶ Lindgren 2008, 3, 88–89. Hiljaisuuden tärkeydestä myös osana musiikkia ks. Williamson 2013, 31.

²⁷ Seuse, *Leben* XIV, 38.

varsinaista velvoitetta vastaanottaa maallikoita ja ohjata heitä. Pikeminkin kyse oli yksittäistapauksista, joissa mystisiä kokemuksia saaneen naisen maine levisi luostarin muurien ulkopuolelle ja maallikot kääntyivät hänen puoleensa saadakseen esimerkiksi rukousapua.²⁸ Naisten rooliksi dominikaanien piirissä vakiintuikin muiden palveleminen juuri liturgian ja esirukousten muodossa ja esimerkiksi kiirastulesa viruvien sielujen vapauttaminen niiden avulla, kun taas veljet keskittyivät saarnaamiseen ja sielunhoitoon.

Hiljaisuus ja kontemplaatio kuuluivat silti myös dominikaaniveljen hyvän elämän ihanteisiin ja ne olivat eräänlainen edellytys maallikoiden opettamiselle ja ohjaamiselle. Luostariperinteestä tuttu lausahdus, että opettajalle sopii puhuminen, munkille taas vaikeneminen sai oman muotonsa myös dominikaanien piirissä.²⁹

Sydänkeskiaikaa edeltävä kristillinen lukukulttuuri ja kontemplatiivinen traditio olivat perustuneet äänen ja hiljaisuuden vuorottelulle niin sanotun *lectio divinan* muodossa. Luostareiden päiväohjelmaan kuului yhteisen lukemisen lisäksi, jossa yksi luki ja muut kuuntelivat, yksityistä lukemista. Tässä *lectio divinassa* munkki luki ääneen, joskin aika hiljaisesti, yleensä Raamatusta kappaleen, jonka pyrki painamaan mieleensä. Lukemista seurasi hiljaisuus, joka oli tarkoitettu luetun tekstin mietiskelyyn, maisteluun ja pureskeluun, ja jossa hiljaisuudessa siirryttiin ensin oratioon eli rukoukseen ja sitten kontemplaatioon.³⁰ Tämän hiljaisen lukemisen avulla munkit keräsivät mieleensä koko Raamatun tekstimassan, ja kuten Isabelle Cochelin on todennut, benediktiinimunkkien tavoitteena oli tiettyssä mielessä tulla raamatuiksi, eli omak-sua pyhä teksti mahdollisimman täydellisesti.³¹

Tähän *lectio divinan* perinteeseen pohjautui niin sanottu *lectio spiritualis*, joka yleistyi sydän- ja myöhäiskeskiajalla, ja jota harjoittivat monien muiden uskonnolliseen elämään sitoutuneiden ohella niin

²⁸ Esimerkiksi Christina Ebner ja Adelheid Langmann Engelthalin dominikaaniluostarista saivat mainetta niin, että maallikot etsiytyivät heidän luokseen pyytämään apua. Engelthalin nunnista laajemmin Thali 2003; Bürkle 1999 ja Hindsley 1998.

²⁹ Ruberg 1978, 28.

³⁰ McGinn 1996, 132, 135; Stock 2001, 15.

³¹ Cochelin 2011, 61–69.

dominikaaniveljet kuin -nunnat. *Lectio spiritualisille* tyypillistä oli, että mietiskelyn innoittajana saattoi toimia jokin aiemmin luettu tai tekstin ohella jokin nähty kuva tai veistos. Lukeminen ei siis ollut välttämätön ja välitön osa *lectio spiritualista*. Samoin luettujen ja inspiraation lähteenä käytettyjen tekstien kirjo laajeni; Raamatun, joka oli aiemman luostaritradition tärkein, joskaan ei tietenkään ainoa luettu teos, rinnalle ja ohikin nousivat omana aikana kirjoitetut hengellisen elämän ohjeet ja mystiset tekstit.

Lectio spiritualisissa ensisijaisena tavoitteena oli hiljaisuudessa tarkastella tekstien ja kuvien herättämiä mielikuvia ja yhdistää niitä muihin muistista nouseviin kuviin ja sanoihin uusiksi mietiskeltäviksi kokonaisuuksiksi. Toisin kuin *lectio divinassa*, jossa päähuomio oli tekstissä itsessään, *lectio spiritualisissa* huomiota kiinnitettiin mietiskelijän omaan tunnetilaan ja esimerkiksi siihen, että hän tuli tietoiseksi Jeesuksen kärsimyksistä ja saattoi jopa kokea ne itse. Tässä mietiskelevässä tilassa hiljaisuus toimi alustana, jossa käsiteltiin aiemmin omaksuttuja tekstejä ja kuvia. Samalla pyrittiin pääsemään osalliseksi Jumalan puheesta tai esimerkiksi Kristuksen kokemuksista. Niiden avulla oli mahdollista ymmärtää paremmin myös teologisia totuuksia.³² Hiljaisuus toisin sanoen mahdollisti Jumalan äänen kuulemisen ja pääsemisen osalliseksi hänen totuudestaan. Tästä syystä hiljaisuudessa tapahtuva kontemplatio oli tärkeä myös sielunhoitoon keskittyneille veljille ja se nähtiin valmistautumisena maailman kohtaamiseen.

Dominicus itse oli pitänyt sääntökuntaansa kontemplation kouluna ja laajemminkin dominikaanit näkivät itsensä erämaaisien seuraajina, jonkinlaisina erakoina, jotka saavutettuaan opiskelun ja mietiskelyn avulla tiedon Jumalasta olivat velvollisia valaisemaan myös toisia.³³ Samantapainen ajatus oli elänyt antiikista lähtien ja esiintynyt monilla muilla kristillisillä ajattelijoilla. Kirkkoisä Ambrosius korosti hiljaisuutta puheen kouluna ja hänen jälkeensä samankaltaista esimerkkiä käyttivät niin Gregorius Suuri, Petrus Damianus kuin Hugo St-Victorilainen.³⁴

³² Kokemuksesta korkeimpana ymmärtämisen muotona keskiaikaisessa ajattelussa ks. Ross 1993, 47.

³³ Lentès 1998, 136, 145.

³⁴ Ruberg 1978, 34–35.

Dominikaaniveljien ensimmäiset vuodet sääntökunnassa vietettiin yleensä konventin muurien suojassa keskittyen opiskeluun ja kontemplaatioon.

Dominikaanien käytännöissä hiljaisuuden koulu näkyi siinä, että nuoria veljiä suojeltiin maailmalta ja heille tarjottiin mahdollisuus hiljaiseen opiskeluun ja mietiskelyyn omassa *cellassa* kotikonventissa. Kuten Thomas Lentes on osoittanut, olivat dominikaanit ensimmäinen ei-erakkosääntökunta, joka otti käyttöön yksittäiset kammiot veljien nukkuma- ja opiskelutiloina. Omia huoneita perusteltiin nimenomaan sillä, että ne mahdollistivat keskittymisen opiskeluun.³⁵ Vasta 25-vuotiaat veljet voitiin vihkiä papeiksi ja saarnaajan toimeen pääsi yleensä vielä myöhemmin. Dominikaanien viides sääntökuntajohtaja Humbert Romanslainen (k.1277) viittasi Jeesuksen omaan esimerkkiin saarnaajan ikää tarkasteltaessa, olihan hän 30-vuotias ennen kuin aloitti julkisen toimintansa.³⁶ Dominikaanit korostivatkin sitä, että saarnaajan tuli olla kyllin oppinut ja omata auktoriteettia muihin nähden.³⁷

Tätä taustaa vasten on kenties luonnollista, että dominikaanien piirissä syntyi ajatus kontemplatiivisen (*vita contemplativa*) ja aktiivisen elämän, kuten saarnaamisen (*vita activa*) yhdistämisestä (*vita mixta*) niin, että toiminta maailmassa seurasi kontemplatiivista vaihetta.³⁸ Tässä suhteessa dominikaanit olivat poikkeuksia, sillä keskiaikaisessa ajattelussa kontemplaation ja aktiivisen elämän suhde ymmärrettiin yleensä toisin päin eli aktiivista elämää seurasi mielikuvallisesti korkeampi kontemplatiivinen vaihe ja eristäytyminen maailmasta.³⁹

Keskiajan kenties kuuluisin dominikaani Tuomas Akvinolainen ymmärsi kontemplaation tarkoittavan nimenomaan filosofiaa ja opiskelua yleensä, mutta monille muille se merkitsi nimenomaan mietiskelyä ja rukoilua hiljaisuudessa. Mietiskelyä seuraava Jumalan kohtaaminen

³⁵ Lentes 1998, 125–164.

³⁶ Humbert of Romans, Things that a Preacher Needs, Preachers Person, XII (137).

³⁷ Humbert of Romans, Things that a Preacher Needs, Preachers Person, XII (138).

³⁸ Wehrli-Johns 1995, 241–271.

³⁹ Ks. esim. Constable 1995, 3–141.

tai Kristuksen kokemusten jakaminen johti muiden opettamiseen ja ohjaamiseen. Dominikaanien piirissä esimerkillisenä henkilönä pidettiin tässä suhteessa evankelista Johannesta, joka lepäsi Kristuksen rinnalla viimeisellä ehtoollisella ja tuli tietoiseksi jumalallisista totuuksista, joita sitten opetti muille kirjoitustensa välityksellä. Johannes oli erityisen suosittu pyhimys dominikaaninunnien piirissä, mutta tärkeä esikuva myös muiden sääntökuntien mystikoille.⁴⁰

Heinrich Seusekin ohjeisti lukijoitaan kontemplatiiviseen hiljaisuuteen kertomalla, miten Ikuisen Viisauden palvelija kuljetti mukanaan pergamentille maalattua kuvaa Ikuisesta Viisaudesta, jonka hän aina asetti oman *cellansa* ikkunalaudalle voidakseen katsella sitä rakastaen, ja miten palvelija oli valinnut mietiskelylleen salaisen paikan kappelista, jonne saattoi vetäytyä tarpeen mukaan.⁴¹ Seuse muistutti lukijoitaan hiljaisen mietiskelyn tärkeydestä ja siitä, että oli olennaista vetäytyä omaan rauhaan jopa konventin sisällä. Tästä samasta hiljaisuuden ja kontemplaation yhteydestä puhuu myös Unterlindenin sisarkirja, jonka mukaan juuri hiljaisuus voimisti mietiskelyä niin, että se sytytti nunniin sydämet palamaan.⁴²

Tähän henkilökohtaiseen mietiskelyyn oli useimmissa sääntökunnissa suosittua keskittyä päivän ensimmäisen hetkipalveluksen, *matutinumin*, jälkeen ja se kuului myös dominikaanien päiväohjelmaan. Tämä näkyy muun muassa Margaretha Ebnerin ”Ilmestyksissä”, sillä hän rukoili omaa *pater noster* -rukoustaan yleensä juuri *matutinumin* jälkeen. Samoin luostarikappalainen Friedrich Sunder, joka toimi nunni pappina Engelthalin luostarissa, kertoo ”Armon elämäkerrassaan” (*Gnadenleben*) miten käytti *matutinumin* jälkeisen ajan rukoilemiseen. Niin Sunderille kuin Ebnerille oli tyypillistä, että he kokivat Jumalan läsnäolon näiden hetkien aikana. Sunderille ilmestyi esimerkiksi Maria lapsensa kanssa ja hän sai kokea suuren jumalallisen makeuden. Tapa hiljentyä rukoukseen päivän ensimmäisen ja tärkeimmän hetkipalveluksen jälkeen näkyy selvästi myös dominikaaninunnien sisarkir-

⁴⁰ Wehrli–Johns 1995, 243–246; Dinzlacher 1980, 5–25; Hamburger 2002, 95–165; Schiewer 1993, 21–54.

⁴¹ Seuse, *Leben* XXXV, 103.

⁴² Unterlinden *Schwesternbuch*, 338–39.

joissa.⁴³ Ja myös nunnat saivat mystisiä kokemuksia näissä hiljaisissa hetkissä, jolloin he rukoilivat esimerkiksi kuvien ja patsaiden äärellä. Katharinentalin sisarkirjan mukaan Gertrude Rittrin kohtasi *matutinumin* jälkeisessä mietiskelyssään Kristuksen, joka tarjosi Gertrudille kultaisesta kalkista sydänvertaan ehtoollisen tapaan. Elsbeth Hainburg taas näki rukoillessaan pääsiäispäivänä *matutinumin* jälkeen Kristuksen sellaisena kuin hän oli näyttäytynyt Maria Magdaleenalle.⁴⁴ Engelthalin sisarkirja kertookin, että Adelheid von Igelstatilla oli poikkeuksellinen tapa, sillä hän valvoi ja mietiskeli ennen *matutinumia*. Kun häneltä kysyttiin tähän syytä, hän vastasi, että tuolloin kukaan ei ole palvele-massa Herraa, mutta *matutinumin* jälkeen on monia.⁴⁵ Adelheid kais-pasi kenties omaa rauhaa ja hiljaisuutta, jossa oli mahdollista keskittyä rukoukseen ilman toisten nunnien läsnäoloa ja mahdollisia häiritseviä ääniä.⁴⁶

Jumalan hiljaisuus

Dominikaanien hengellisissä teksteissä hiljaisuus ei ollut yksinomaan positiivisesti sävytynyttä. Vaikka ihmisen oma hiljaisuus oli tärkeä osatekijä hänen hengellisessä kasvussaan ja jopa merkki Jumalan osoit-tamasta armosta, oli Jumalan hiljaisuus jotain, mikä saattoi näyttäytyä hyvinkin ahdistavana. Tämä tulee esiin kuvauksissa, joissa hiljaisuutta

⁴³ Bonniwell 1945, 138–139; Angenendt 1999, 882; Hinnebusch 1965, 352–353. Myös Ebner, *Offenbarungen*, 41, 44, 91, 105, 112, 146, 152; Sunder, *Gnadenleben*, 414; 438; Katharinentaler Schwesternbuch, 102, 119, 135, 138, 140.

⁴⁴ Katharinentaler Schwesternbuch, 101 126; ks. myös Töss Schwesternbuch, 26.

⁴⁵ Engelthal Schwesternbuch, 17. Ikuisen Viisauden palvelijalle oli Seusen mukaan myös tyypillistä jäädä *matutinumin* eli aamun ensimmäisen hetkipalveluksen jälkeen, kuoriin mietiskelemään. Seuse, *Leben V*, 17.

⁴⁶ Erika Lauren Lindgren huomauttaa, että luostarien äänimaisemassa myös toisten nunnien raskaat huokaukset tai valitukset saattoivat kellojen soiton ja liturgisen laulun ohella olla hiljaisuutta rikkovia ääniä. Lindgren 2008, 1–6. Ks. myös Roberts 2008, 201; Gehl 1987 1987, 125–60.

ja kontemplaatiota harjoittanut ei saanutkaan vastausta Jumalalta vaan joutui kohtaamaan vaikenemisen ja tunteen hylätyksi tulemisesta. Nämä tuntemukset saattoivat olla erityisen vaikeita, jos kyseinen henkilö oli aiemmin saanut nauttia mystisistä kokemuksista tai erilaisista armolahjoista.

Esimerkiksi luostarikappalainen Friedrich Sunder kirjoitti, miten lukuisien erilaisten armokokemusten jälkeen meidän herramme ja rouvamme eivät halunneet kuulla hänen valituksiaan eivätkä halunneet lohduttaa häntä, kuten olivat aiemmin tehneet. Sunderin mukaan: ”— he olivat vaiti eivätkä antaneet minkäänlaista vastausta.”⁴⁷ Toisen kerran Sunder taas istui omissa tuvassaan ja valitti sitä, että Jumala oli jo pitkään ollut hänelle vieras eikä ollut antanut armoa. Sunder halusi tietää, mitä oli kenties tehnyt väärin ja voisiko jotenkin toimia paremmin.⁴⁸ Jumalan hiljaisuus vaikutti hänestä rankaisulta, ja hän halusi selvittää, miten tilanteen saattoi korjata.

Samankaltaista tyhjyyttä ja hylkäämistä Jumalan puolelta kuvasi dominikaaninunna Margaretha Ebner. Hän tunsi tulleen Jumalan kokonaan hylkäämäksi jopa siinä määrin, että hänestä tuntui, ettei ollut koskaan kokenut Jumalan armoa (lukuisista vastakkaisista esimerkeistä huolimatta). Ebner kertoo menettäneensä luottamuksen Jumalan armoon ja mikä pahinta alkaneensa epäillä, toimiko hänessä Jumala ja Jumalan tahto vai ei. Tämä uskon epäily oli hänelle suurempi kärsimys kuin yhdenkään marttyyrin kärsimys.⁴⁹ Jumalan hylkäämäksi tuleminen näyttäytyi siis uskonnolliseen elämään sitoutuneelle pahimpana mahdollisena kohtalona.

Jumalan hiljaisuus vertautuukin monien mystikoiden teksteissä esiintyvään hylkäämisen ja maineen menettämisen teemaan, jossa uskova joutuu lähimpien ystäviensä ja luostaritoveriensä hyljeksimäksi ja pilkkaamaksi. Esimerkiksi Heinrich Seuse kertoo, miten Ikuisen Viisauden palvelija joutui fyysisten tuskien jälkeen kohtaamaan maineensa menetyksen ja muiden ihmisten pilkan. Seusen kuvausten mukaan häntä epäiltiin niin varkaudesta, kaivojen myrkyttämisestä, ihmeen

⁴⁷ Sunder, *Gnadenleben*, 418.

⁴⁸ *Ibid.*, 436.

⁴⁹ Ebner, *Offenbarungen*, 125.

väärentämisestä, lapsen siittämisestä kuin harhaoppisten ajatusten levittämisestä.⁵⁰ Tämäkään ei silti ollut kylliksi, vaan Ikuisen Viisauden palvelijan kohtalona oli tulla vielä Jumalankin hylkäämäksi.⁵¹ Vasta tämä täydellinen hylkääminen oli riittävä tuskan ja kärsimyksen kokemus, joka mahdollisti antautumisen Jumalan tahtoon, mikä oli lopulta tarcoituskin ja osoitus hänen yhtymisestään Jumalaan.

Dominikaanien ajattelussa, erityisesti mystisen kokemuksen ja Jumalan unionin suhteen, näkyy vahvasti Mestari Eckhartin (n. 1260–1327/8) vaikutus ja hänen ajatuksensa kaikesta luopumisesta, jotta ihminen voisi antautua täydellisesti Jumalan tahtoon ja yhtyä häneen tahtojen ykseydessä.⁵² Eckhartin mukaan jo Jumalan tahdon tahtominen on ihmiselle liikaa ja todellinen Jumalan kohtaaminen saattoi tapahtua vasta, kun ihminen oli luopunut kaikesta ja tyhjentänyt itsensä. Tällöin Jumala antoi itsensä kaikesta jättäneelle sielulle, jonka perusta oli yhtä Jumalan kanssa.⁵³ Bernard McGinnin mukaan Eckhartin ajatus oli, että ”saapumalla erämaan pimeään hiljaisuuteen, missä Isä puhuu sanan, ihminen saavuttaa täydellisen rauhan.”⁵⁴

Toisin sanoen todellinen Jumalan kohtaaminen oli mahdollinen vain sellaiselle ihmiselle, joka oli luopunut kaikesta ja tullut sen jälkeen Kristuksen kaltaiseksi tahtojen ykseydessä. Esimerkiksi Seusen mukaan Kristuksen kuoleman ihmeellisyys ei ollut niinkään hänen fyysisessä kärsimyksessään vaan siinä, että viaton Kristus antoi ihmisten häpäistä ja ristiinnaulita itsensä. Tästä syystä todellista Kristuksen kaltaisuutta ei ollut fyysinen kärsiminen ja esimerkiksi itsensä ruoskiminen, vaan pikemminkin nöyryys ja kaikesta luopuminen.⁵⁵ Todellinen Jumalan kohtaaminen edellytti kokemusta, jossa tunsu tullessa Jumalan hylkäämäksi, kuten Jeesus oli kokenut ristillä sanoessaan: ”Jumalani, Jumalani, miksi hylkäsit minut?” (Mark. 15:34).

⁵⁰ Seuse, *Leben* XXIII–XIV, 66–74.

⁵¹ Seuse, *Leben* XX, 57.

⁵² Hyvä perusteos Eckhartista on McGinn 2001.

⁵³ Hollywood 1995, 173–176. Eckhartin käsityksistä ks. esim. Predigt 52, DW 2, 491–492.

⁵⁴ McGinn 2005, 133.

⁵⁵ Ks. esim. Seuse, *Leben* XXXII, 93–95.

Friedrich Sunderin tekstissä hylkäämisen tunne ja siihen annettu selitys saavat mielenkiintoisen sävyn, kun Sunderin sielu ottaa Jeesuslapsen panttivangikseen ja ilmoittaa, ettei vapauta tätä, koska Jeesus on ollut hänelle niin ankara. Tällöin lapsi selittää, että Jumalalle sielun kaipaus ja kärsimys ovat rakastettavampia kuin tämän nautinto Jumalan makeudessa. Jeesus myös vakuuttaa, että kun sielu itkee etääntymistään Jumalasta, on Jumala itse asiassa salaisesti läsnä ja toimii tämän sielussa. Jeesuksen mukaan sielu on rakastetuin, kun hän [Jeesus] haavoittaa sielua terävimmän.⁵⁶

Niin Seusen kuin Sunderin tekstien takana on Eckhartin ajatus kaiken jättämisestä ja hylkäämisestä. Sitä voikin pitää tyypillisenä piirteenä juuri dominikaaneille. Eri kirjoittajat ilmaisivat ”silleen jättämistä” eri tavoin, mutta yhteisenä piirteenä sille oli tunne, että maailman ja muiden ihmisten lisäksi myös Jumala oli sulkenut henkilön ulkopuolelle. Toisaalta edellä kuvatut tarinat hylkäämisestä ja Jumalan hiljaisuudesta myös selittävät ja lohduttavat lukijaa, joka ei ole kokenut erityisiä mystisiä kokemuksia tai Jumalan läsnäoloa. Tämä lohduttava sävy tulee esiin myös Katharinentalin sisarkirjassa, jossa kerrotaan Mechthild von Wangenista, joka oli luostariuransa alkuvaiheessa kokenut, ettei Jumala halunnut kuulla hänen rukouksiaan. Tästä huolimatta hän ei ollut koskaan jättänyt rukouksiaan rukoilematta. Myöhemmin hän näki kaksi lumivalkeaa kättä kirkon kuorissa ja kun hän ihmetteli näkyään, hän sai tietää, että kyseessä oli Neitsyt Maria, joka keräsi rukouksia.⁵⁷ Tarina vahvisti nunnien uskoa rukousten tärkeyteen ja siihen, että omat velvollisuudet kannatti suorittaa, vaikka Jumala olisikin ollut vaiti. Rukouksilla oli merkitystä ja Jumalan sekä pyhien toiminta saattoi olla hiljaista ja äänetöntä. Jumalan hiljaisuus saattoi siis olla koettelemus, joka tuli kestää tyyneästi ja huolehtia velvollisuuksistaan, tai se saattoi olla merkki Jumalan erityisestä rakkaudesta ja siitä, että uskova oli siirtynyt korkeammalle asteelle hengellisessä kehityksessään.

⁵⁶ Sunder, *Gnadenleben*, 413–414.

⁵⁷ Katharinentaler Schwesternbuch, 122.

Osaksi täydellistä hiljaisuutta

Hiljaisuudella oli tärkeä sija keskiajan dominikaanihengellisyydessä. Se oli yhtäältä yksi askeesin muoto, joka ohjasi ihmistä pois omista haluistaan ja avasi tien Jumalan kuuntelemiselle ja rukoukselle. Hiljaisuus määrittyi kuitenkin osin eri tavoin miesten ja naisten elämässä. Dominikaaniveljille hiljaisuuteen sitoutuminen ja kontemplaatio olivat edellytyksiä toimimiselle muiden ohjaajina ja opastajina. Saavutettuaan jumalallisen tiedon (ja tarpeeksi korkea iän) he siirtyivät auttamaan muita saarnaajina ja hengellisinä ohjaajina, naiset puolestaan suorittivat muiden palvelua ennemmin rukousten ja liturgian muodossa. Heidän elämässään hiljainen rukous ja Jumalan ylistäminen laulussa vuorottelivat päivittäin.

Niin miesten kuin naisten oli hiljaisuudessa rukoilemisen lisäksi mahdollista mietiskellä ja kuunnella Jumalaa ja tulla tietoiseksi hänen tahdostaan. Monien dominikaanien tai heidän piirissään toimivien elämässä hiljaisuuden siunaus konkretisoitui armolahjoina, joita saattoi olla hiljaisuus itsessään, mutta myös erilaiset näyt tai mystiset kokemukset.

Jumalan hiljaisuus sen sijaan saattoi uskovasta tuntua ahdistavalta, mutta hengellisessä kirjallisuudessa sillekin annettiin yleensä positiivinen selitys. Jumalan hiljaisuutta voitiin kuvata osoitukseksi Jumalan suurimmasta rakkaudesta. Toisaalta Jumalan kohtaamisessa oli olennaista hiljentyä itse ja tulla osaksi täydellistä hiljaisuutta, jossa niin maailma kuin Jumala vaikenivat. Vasta tämä kaikesta erottautuminen ja kaiken jättäminen teki mahdolliseksi täydellisen yhtymisen Jumalan kanssa.

Lähteet

Alkuperäislähteet

- Constitutiones et Acta Ordinis Fratrum Praedicatorum, 1232–2001.* Digitale Bibliothek Spezial. Istituto Storico Domenico, Roma.
- Ebner, Margaretha: *Offenbarungen. Margaretha Ebner und Heinrich von Nördlingen. Ein Beitrag zur geschichte der Deutschen Mystik.* Von Philipp Strauch. Verlag P. Schippers N.V., Amsterdam 1966, 1–166.

- Eckhart, Meister: *Predigten*. Meister Eckhart, *Die deutschen Werke* (DW) I–IV. Herausgegeben von Josef Quint et alia. W. Kolhammer Verlag, Stuttgart 1958–2003.
- Engelthal Schwesternbuch. *Der Nonne von Engelthal Büchlein von der Gnaden überlast*. Herausgegeben von Karl Schröder. Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart. Tübingen 1871.
- Humbert of Romans: Things that a Preacher Needs. *Early Dominicans Selected Writings*. Translated and edited with an introduction by Simon Tugwell, O.P.. SPCK, London 1982.
- Humbert of Romans: Treatise on the Formation of Preaches. *Early Dominicans Selected Writings*. Translated and edited with an introduction by Simon Tugwell, O.P.. SPCK, London 1982.
- Jacobus de Voragine: *The Golden Legend. Readings with the Saints*. Translated by William Granger Ryan. 2 vols. Princeton University Press, Princeton 1995.
- Katharinentaler Schwesternbuch. Ruth Meyer: *Das "St. Katharinentaler Schwesternbuch" . Untersuchung – Edition – Kommentar*. Tübingen 1995.
- Seuse, Heinrich: *Leben. Heinrich Seuse, Deutsche Schriften*. Auftrag der Württembergischen Kommission für Landesgeschichte. Herausgegeben von Dr. Karl Bihlmayer. Minerva G.m.b.H., Frankfurt am Main 1961 (1907).
- Sunder, Friedrich: *Gnadenleben. Das Gnaden-Leben des Friedrich Sunder, Klosterkaplan zu Engelthal*. Siegfried Ringle, *Viten- und Offenbarungsliteratur in Frauenklöstern des Mittelalters. Quellen und Studien*. Artemis Verlag, München 1980.
- Töss Schwesternbuch. *Das Leben der Schwestern zu Töss, beschrieben von Elsbet Stägel samt der Vorrede von Johannes Meier und dem Leben der Prinzessin Elisabeth von Ungarn*. Deutsche Texte des Mittelalters VI. Hrsg. von Ferdinand Vetter. Weidmannsche Buchhandlung, Berlin 1906.
- Unterlinden Schwesternbuch. *Les "Vitae Sororum" d'Unterlinden. Edition critique du manuscrit 508 de la bibliothèque de Colmar*. Hrsg. von Jeanne Ancelet-Hustache. *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age* 5 (1930), 317–513.

Tutkimuskirjallisuus

- Angenendt, Arnold: *Die Liturgie bei Heinrich Seuse. Vita religiosa im Mittelalter. Festschrift für Kaspar Elm zum 70. Geburtstag*. Herausgegeben von Franz J. Felten und Nikola Jaspert unter Mitarbeit von Stephanie Haarländer. Duncjer & Humblot, Berlin 1999, 877–897.
- Bihlmayer, Karl: *Einleitung. Heinrich Seuse: Deutsche Schriften*. Auftrag der Württembergischen Kommission für Landesgeschichte. Herausgegeben von Dr. Karl Bihlmayer. Minerva G.m.b.H., Frankfurt am Main 1961 (1907), 1*–163*.
- Bonniwell, William R.: *A History of the Dominican Liturgy, 1215–1945*. Joseph F. Wagner,, New York 1945.
- Bruzelius, Caroline A.: *Hearing is Believing. Clarissan Architecture, ca. 1213–1340. Gesta*, vol. 31:2 (1992), 83–91.
- Bürkle, Susanne: *Literatur im Kloster. Historische Funktion und rhetorische legitimisation frauenmystischer Texte des 14. Jahrhunderts*. Francke Verlag, Tübingen 1999.
- Bynum, Caroline Walker: *Holy Feast and Holy Fast. The Religious Significance of Food to Medieval Women*. University of California Press, Berkeley 1987.
- Cochelin, Isabelle: *When Monks were the Book. The Bible and Monasticism (6th–11th Centuries). The Practice of the Bible in the Middle Ages. Production, reception and Performance in Western Christianity*. Ed. Susan Boynton and Diane J. Reilly. Columbia University Press, New York 2011.
- Constable, Giles: *Culture and Spirituality in Medieval Europe*. Variorum, Aldershot 1996.

- Constable, Giles: *Three Studies in Medieval Religious and Social Thought. The Interpretation of Mary and Martha. The Ideal of the Imitation of Christ. The Orders of Society*. Cambridge University Press, Cambridge 1995.
- Dinzelbacher, Peter: Die Mittelalterliche Adlersymbolik und Hadewijch. *Ons Geestelijk Erf* 54 (1980), 5–25.
- Federer, Urban: *Mystische Erfahrung im literarischen Dialog. Die Briefe Heinrichs von Nördlingen an Margaretha Ebner*. De Gruyter, Berlin 2010.
- Garber, Rebecca L. R.: *Feminine Figurae: Representations of Gender in Religious Texts by Medieval German Women Writers, 1100–1475*. Routledge, New York 2002.
- Gehl, Paul: Competens silentium: Varieties of Monastic Silence in the Middle Ages. *Viator* 18 (1987), 125–160.
- Hamburger, Jeffrey F.: *St. John the Divine. The Deified Evangelist in Medieval Art and Theology*. University of California Press, Berkeley 2002.
- Heinonen, Meri: *Mystiset tekstit keskiajan (läntisen) sukupuolihistorian lähteinä. Yleisen kirkkohistorian lähteet ja tutkimus*. Toim. Jaakko Olavi Anttila ja Esko M. Laine. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 2011.
- Hindsley, Leonard P. & Schmidt, Margot: Introduction. *Margaret Ebner, Major Works*. Translated and edited by Leonard P. Hindsley. Paulist Press, New York 1993, 9–81.
- Hindsley, Leonard P.: *The Mystics of Engelthal. Writings from a Medieval Monastery*. Macmillan, Houndmills 1998.
- Hinnebusch, William A. (O.P.): *The History of the Dominican Order vol 1. Origins and Growth to 1500*. Alba House, New York 1965.
- Hollywood, Amy: *The Soul as Virgin Wife. Mechthild of Magdeburg, Marguerite Porete and Meister Eckhart*. University of Notre Dame Press, Notre Dame 1995.
- Kaelber, Lutz: *Schools of Asceticism, Ideology, and Organisation in Medieval Religious Communities*. The Pennsylvania State University Press, University Park 1998.
- Lewis, Gertrud Jaron: *By Women, For Women, About Women: The Sister Books Of Fourteenth Century Germany*. Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto 1996.
- Lentes, Thomas: Vita perfecta zwischen vita communis und vita privata. Eine Skizze zur kösterlichen einzelzelle. *Das Öffentliche und Private in der Vormoderne*. Hg. Gert Melville & Peter von Moos. Böhlau Verlag, Köln 1998, 125–164.
- Lindgren, Erika Lauren: *Sensual Encounters. Monastic Women and Spirituality in Medieval Germany*. Columbia University Press 2008.
- McGinn, Bernard: *The Growth of Mysticism. Gregory the Great through the 12th Century. Vol II of The Presence of God. A History of Western Christian Mysticism*. The Crossroad Publishing Company, New York (1994) 1996.
- McGinn, Bernard: *The Mystical Thought of Meister Eckhart. The Man from Whom God Hid Nothing*. Crossroad Publishing Company, New York 2001.
- McGinn, Bernard: *The Harvest of Mysticism in Medieval Germany. Vol IV of The Presence of God. A History of Western Christian Mysticism*. The Crossroad Publishing Company, New York 2005.
- Roberts, Ann: *Dominican Women and Renaissance Art. The Convent of San Domenico of Pisa*. Ashgate, Aldershot 2008.
- Ross, Ellen M.: “She Wept and Cried Right Loud for Sorrow and for Pain”. Suffering, the Spiritual Journey, and Women’s Experience in Late Medieval Mysticism. *Maps of Flesh and Light. The Religious Experience of Medieval Women Mystics*. Edited by Ulrike Wiethaus. Syracuse University Press, Syracuse NY 1993, 45–59.
- Ruberg, Uwe: *Beredetes Schweigen. In Lehrhafter und Erzählender Deutscher Literatur des Mittelalters*. Mit kommentierter Ersteditionen spätmittelalterlicher Lehrtexte über das Schweigen. Wilhelm Fink Verlag, München 1978.

- Schiewer, Hans-Jochen: Die beiden Sankt Johannsen, ein dominikanischer Johannes-Libellus und das literarische Leben im Bodenseeraum um 1300. *Oxford German Studies*, 22, 1993, 21–54.
- Schürer, Markus: Das Reden und Schweigen der Mönche. Zur Wertigkeit des silentium im mittelalterlichen Religiosentum. *Askese und Identität in Spätantike, Mittelalter und Früher Neuzeit*. Hg. Werner Röcke & Julia Weiterbrech. De Gruyter, Berlin 2010.
- Stock, Brian: *After Augustine. The Meditative Reader and the Text*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2001.
- Thali, Johanna: *Beten, Schreiben, Lesen. Literarische Leben und Marienspiritualität im Kloster Engelthal*. Francke Verlag, Tübingen 2003.
- Tobin, Frank: Introduction. *Henry Suso, The Exemplar, with two German Sermons*. Translated, edited, and introduced by Frank Tobin. The Classics of Western Spirituality. Paulist Press, New Jersey 1989, 13–59.
- Tobin, Frank: Henry Suso and Elsbeth Stigel: Was the Vita a Cooperative Effort? *Gendered Voices. Medieval Saints and Their Interpreters*. Edited by Catherine M. Mooney. Foreword by Caroline Walker Bynum. University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1999, 118–135.
- Wathen, Ambrose Gerald. *Silence: The Meaning of Silence in the Rule of St. Benedict*. Washington, D. C. 1973.
- Wehrli-Johns, Martina: Das Selbstverständnis des Predigerordens im Graduale von Katharinenthal. Ein Beitrag zur Bedeutung der Christus-Johannes Gruppe. *Contemplata aliis tradere. Studien zum Verhältnis von Literatur und Spiritualität*. Herausgegeben von Claudia Brinker, Urs Herzog, Niklaus Largier & Paul Michel. Peter Lang, Bern 1995, 241–271.
- Williamson, Beth: Sensory Experience in Medieval Devotion. Sound and Vision, Invisibility and Silence. *Speculum* 88 (2013), 1–43.
- Zoepf, Ludwig: Die Mystikerin Margaretha Ebner (c.1291–1351). *Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters und Renaissance*. Herausgegeben von Walter Goetz. Band 16. Verlag Dr. H.A. Gerstenberg, Hildesheim 1974.

Maallikoiden ääni ja kirkkotila myöhäiskeskiajalla

Marika Räsänen ja Reima Välimäki

Apostoli osoittaa, millainen puhe sopii kirkkotilaan, kun hän sanoo: puhukaa toinen toisillenne psalmein, ylistysvirsin ja hengellisin lauluin;¹ ja näin ollen siellä on pidättäydyttävä tarpeettomista sanoista.²

¹ Vrt. Kirje efesolaisille 5:19: ”Veisatkaa yhdessä psalmeja, ylistysvirsiä ja hengellisiä lauluja, soittakaa ja laulakaa täydestä sydäimestä Herralle.” Keski-aikaisten tekstien suoria lainauksia Raamatusta ei useimmiten voi kääntää nykysuomennoksen pohjalta, koska keskiajalla käytössä ollut *Vulgata* eroaa paikoin merkittävästi suomennoksesta. Käännöksissä on käytetty tukena Suomen evankelis-luterilaisen kirkon 1992 käyttöön ottamaa suomennosta ja viitteissä annetaan tarvittaessa vastaava, kyseisen laitoksen mukainen raamatunkohta. Muutoin suomennokset tekijöiden.

² Guillelmus Duranti, *Rationale*, lib.1, cap. 1, par. 48. Durantin *Rationalen* ensimmäisen kirjan käännöksissä on latinankielistä tekstiä verrattu Timothy M. Thibodeaun englanninkieliseen käännökseen *The Rationale divinarum officiorum of William Durand of Mende: a new translation of the prologue and book one* (2010).

Näin muotoilee kanonisen oikeuden ekspertti Guillelmus Duranti Mendeläinen (s. noin 1230 – k. 1296) ohjeet kirkkotilassa harjoitettavasta puheesta. Durantin tekstistä *Rationale Divinorum Officiorum* tuli valtavan suosittu papiston keskuudessa ja se levisi liturgian ohjeistuksena läpi läntisen kristikunnan. Edellä esitetty sitaatti viittaa kirkkotilaan, jonka äänimaailmaa tulisi hallita harmoninen liturgisten hetkien ohjaama Jumalan ylistyslaulu, ja vaikka sitaatista tämä ei käy ilmi, hetkiin kuuluneiden lukukappaleiden resitatiivi, esitystapa, joka oli puheen ja laulun välimuoto. Durantin teksti oli suunnattu ennen kaikkea jumalanpalvelustehtäviä suorittavalle papistolle, joten kyseinen ohjeistus laulamista kosketti ennen kaikkea heitä. Maallikoita Guillelmus Duranti ei erikseen mainitse ja lähtökohta onkin, että maallikot osallistuivat liturgiaan vain tutuimpien rukousten tai laulujen osalta, niiden joita toistettiin hetkestä toiseen. Muutoin heidän tuli olla vaiti kirkossa, koska vain laulut Jumalan ylistykseksi olivat pyhään tilaan sopivia.³

Keskiajalta on säilynyt runsaasti materiaalia, jossa maallikkojen suhde kirkkotilan äänimaailmaan on esitetty eksplisiittisemmin. Myöhäiskeskiajalle tultaessa maallikot halusivat entistä aktiivisemmän roolin jumalanpalveluselämässä.⁴ Tässä artikkelissa pureudumme kysymyksiin, miten maallikot suhtautuivat kirkon äänimaailmaan, sen äänettömyyteen tai vaatimuksiin äänettömän kuuntelijan roolista. Miten maallikkoja ohjeistettiin tai millaisia esimerkkejä heille tarjottiin pyhässä tilassa vierailuja silmällä pitäen? Miten maallikkojen odotettiin soveltavan luostarikuriin kuuluvaa hiljaisuuden vaatimusta omassa hengellisessä elämässään? Millaisessa tilanteessa maallikoiden oli suotavaa avata kirkossa suunsa, tai koska heiltä sitä jopa vaadittiin? Kysymyksemme avaavat näkökulmia myöhäiskeskiajan ihanteelliseksi katsotun äänimaailman lisäksi maallikkojen mahdollisuuksiin ja aktiivisuuteen ilmaista näkökantojaan pyhään tilaan sopivista äänistä. Ajoittain maallikkojen tulkinnat ylittivät askeettisuudessaan jopa kirkon aukto-

³ Swanson 1995, 63, 100. Maallikoiden ajatellaan osanneen ulkoa lähinnä uskontunnustuksen, *Paternosterin*, *Ave Marian* ja *Salve Reginan*.

⁴ Maallikoiden hengellisestä elämästä myöhäiskeskiajalla laajemmin Lehmi-joki-Gardner 2002.

riteettien vaatimukset ja luisuivat keskiaikaisessa tulkinnassa harhaoppisuuden puolelle.

Liikumme maantieteellisesti yhdellä myöhäiskeskiajan hengellisyyden ja alkavan reformin⁵ ydinalueista; reformin yhtenä alkuunpanijana oli juuri maallikoiden tyytymättömyys hallitsevaan uskontokulttuuriin. Alue ulottui Alppien molemmille puolille Pohjois-Italiaan ja eteläiseen saksankieliseen Eurooppaan. Artikkelin lähdemateriaalina on sekä latinankielisiä käsikirjoja, kuten alussa mainittu Guillelmus Durantin *Rationale*, että 1300-luvun alusta alkaen Italiassa ja hieman myöhemmin myös muualla yhä suosittumiksi tulleita kansankielellä kirjoitettuja hengellisen elämän ohjeistuksia. Tällaisia ovat esimerkiksi Domenico Cavalcan tekstit hyvästä ja huonosta puheesta ja Giovanni Dominicin kodinhoidon ja lastenkasvatuksen opas. Mukana ovat myös erityisille naismaallikkoryhmille, penitenteille, kirjoitetut ohjeet tai säännöt. Manuaalien ja kaikenlaisten ohjekirjojen suosio kasvoi ja niitä kirjoitettiin runsaasti, aluksi ensisijaisesti papiston tarpeisiin, mutta samat kirjat kiersivät myöhäiskeskiajalla myös kiinnostuneiden maallikkolukijoiden käsissä.⁶ Esimerkiksi Guillelmus Durantin *Rationale* käännettiin saksaksi 1384,⁷ vaikka se alun perin oli yksinomaan papistolle suunnattua latinankielistä kirjallisuutta. Kirjallisuuden suosio oli epäilemättä yksi syy siihen, että yhä useammin manuaaleja kirjoitettiin kansankielillä ja jo lähtökohtaisesti maallikoille suunnattuja oppaita ja hartauskirjoja alettiin tuottaa runsaasti.

Toinen tärkeä lähderyhmä ovat pyhimyselämäkerrat.⁸ Tieto pyhimyksistä levisi monin tavoin keskiajan kulttuurissa niin suullisessa,

⁵ Reformi viittaa tässä laajasti vaatimuksiin kirkon uudistuksista. 1500-luvulla uudistusvaatimus kärjistyi protestanttiseen ja katoliseen reformaatioon.

⁶ Swanson 1995, 59.

⁷ Grubmüller 2007, 1716.

⁸ Pyhimystarinoiden tavoitteena oli antaa niin uskon ammattilaisille kuin maallikoille esimerkkejä esimerkiksi kristillisestä elämästä ja tehdä pyhimyksistä konkreettisia kohteita, joihin tarvittaessa turvautua. Pyhimyselämäkertoja ja muuta hagiografista materiaalia on tutkittu viime vuosikymmeninä runsaasti, myös suomalaisten tutkijoiden voimin. Hagiografisen kirjallisuuden sanomasta ja niitä käsittelevästä tutkimustratiogiasta, ks. esim. Heikkilä 2005; Immonen 2008; Katajala-Peltomaa 2009; Lehmijoki-Gardner 1999; Räsänen 2013.

kirjallisessa kuin kuvallisessa muodossa. Yhtymäkohdat ohje- tai sääntökirjallisuuden ja pyhimystarinoiden välillä ovat suuret: jälkimmäiset antavat konkreettisen muodon ja lukuisia esimerkkejä, millaista oli säännönmukainen ja oikeanlainen hiljaisuus tai puhe. 1300- ja 1400-luvun Italiassa kansankielelle kirjoitettujen tai käännettyjen pyhimyslegendojen lukija- ja kuulijakunta oli laaja. Todennäköisesti yhä useampi kauppiasluokkaan kuulunut mies tai nainen saattoi tarttua tekstiin, joka kertoi heidän kaltaisistaan ihmisistä, miehistä ja naisista, jotka olivat hyveellisiä ja onnistuneet arkiaskareidensa lomassa pyhittämään elämänsä niin täysin Jumalalle, että alkoivat nauttia pyhimyksen maineesta kanssakaupunkilaistensa keskuudessa.

Äärimmäisyyksiin menevää hiljaisuuden vaatimusta edustaa tässä artikkelissa valdesilaisiksi kutsuttu maallikkoliike. Valdesilaiset olivat 1170-luvulla lyonilaisen kauppiaan Valdesiuksen kääntymyksestä syntynyt ja 1180-luvulla harhaoppiseksi tuomittu liike, joka myöhäiskeskiajalla järjestäytyi apostolista köyhyyttä, kirjaimellista raamatuntulkintaa ja ajoittain radikaalia papistonvastaisuutta (antiklerikalismia) julistaneiden maallikkosaarnaajien ja -rippi-isien ympärille. Valtakirkon arvosteluun kuului myös epäilyä kirkon rituaalien ja jumalanpalveluksen tarpeellisuudesta ja pyhydestä, ja osa tätä oli kritiikki kirkkolaulua, urkuja ja kirkonkelloja kohtaan. Tarkastelemanamme ajankohtana 1300–1400-luvun taitteessa valdesilaisia yhteisöjä oli erityisesti Pohjois-Italiassa ja ympäri saksankielistä Eurooppaa. Erityisesti saksalaisten valdesilaisten vaino 1390-luvulla ja 1400-luvun alkuvuosina tuotti runsaan määrän kerettiläisyyttä käsittelevää kirjallisuutta ja oikeudenkäyntiasiakirjoja, jotka mahdollistavat sekä valdesilaisten kirkkoon kohdistaman kritiikin että ennen kaikkea katolisten kirjoittajien ja inkvisiittoreiden reaktioiden arvioinnin.⁹

On välillä vaikea päätellä, kuinka paljon kirkonmiesten tuottamat tekstit kertovat varsinaisista harhaoppisista ja missä määrin ne keskustelevat lähinnä oman kirjallisen genrensä kanssa ja vastaavat kirjoittajiensa

⁹ Keskiajan valdesilaisista yleisesti Gonnet & Molnár, 1974; Schneider, 1981; Audisio, 1999; Cameron, 2000. Valdesilaisuuden synnystä ks. myös Tolonen, 2000 & 2004. Saksalaisista valdesilaisista 1300-luvun lopussa ks. erit. Kurze 1968; Cameron 2000, 125–139; Segl, 2006; Modestin 2007, 124–147.

odotuksia kirkkoa uhkaavista heresiarkeista eli harhaopin levittäjistä.¹⁰ Tämän artikkelin kysymykselle olennaista on, että valdesilaisuuden nimissä tai nimiin laitettuna kritisoitiin voimakkaasti kirkkotilaa, -laulua ja -musiikkia, joiden tilalla pyhempänä nähtiin yksityinen, hiljainen ja koruton hurskaus. Vaikka hiljaisuus ja yksityiset hartaushetket olivat suotavia ja suositeltuja myös katolilaisille uskoville, yhdistettynä kirkollisten palvelusten kritisointiin tällainen hartaudenharjoitus astui harhaoppisuuden rajan yli ja nostatti valtakirkon puolelta vastareaktion. Tämä vastareaktio on kiinnostava, koska virallisen opin puolustus kiistakirjoituksissa paljastaa sellaisia käsityksiä sakraalista hiljaisuudesta ja äänestä, joita muuten ei ollut välttämätöntä artikuloida.

On huomioitava, että kuva sakraalista tilasta, jossa kunnioittava hiljaisuus vuorotteli harmonisen Jumalan ylistyslaulun sekä resitatiivin kanssa, oli ideaali, joka todennäköisesti toteutui vain harvoin. Seurakuntakirkot ja osa sääntökuntien kirkoista olivat julkisia rakennuksia, joiden suojiin tulleita ihmisiä tai heidän toimiaan oli papiston usein mahdoton kontrolloida. Suuri suojaisa tila tarjosi hyvän kokoontumis- ja turvapaikan aina tarpeen vaatiessa. Keskiajalta onkin runsaasti erilaisia lähteitä, joissa esimerkiksi papit valittavat maallikkojen huonosta tai epäsovivasta ja äänekkäästä käytöksestä kirkkotilassa.¹¹ Ideaalisen äänimaailman ja äänettömyyden rinnalla artikkelimme tuo esille myös erilaisia näkökantoja siihen, miten hiljaisuuden ihannetta keskiajalla kirkoissa rikottiin turhalla juoruilulla tai ilman sydämen rukousta, vastoin hengellistä ihannetta ja ohjeistusta.

¹⁰ Tämän keskustelun valdesilaisten osalta on summannut englantilainen historioitsija Peter Biller, joka edustaa itse eräänlaista keskitien tulkintaa. Billerin mukaan kirjalliset konventiot vaikuttivat siihen, miten harhaoppiset esitettiin, mutta keskiajan valdesilaisista ja myös eri maantieteellisillä alueilla vaikuttaneiden valdesilaisten ryhmien välisistä yhteyksistä on niin kiistattomia todisteita, että voidaan puhua valdesilaisesta liikkeestä, jonka jäsenillä oli oma identiteetti ja ymmärrys historiastaan. Ks. Biller 2006. Keskiajan harhaoppisten esittämisestä, kirjallisista *topoksista* ja konventioista ks. erit. Sackville 2011.

¹¹ Aiheesta kirjoittaa myös Domenico Cavalca. Hänen kuvauksensa on epäilemättä osin retorinen, mutta vaikuttava: ”Pahinta on, että monet [nuoret] käyttäytyvät kirkkotilassa kuin tavernassa, pelaavat ja laulavat, tanssivat arrogantteja, irvokkaita ja syntisiä tansseja.” Ks. Cavalca, *Frutti della lingua*, luku XI.

Hiljaisuuden hyve

Hiljaisuus oli keskiajalla keskeinen hyve. Italialainen dominikaaniveli Giovanni Dominici (s. noin 1355/6, k. 1419) korostaa eräässä maallikoille kirjoittamassaan ohjekirjassa vuodelta 1400 hiljaisuuden merkitystä toteamalla: ”Pyhimys on hiljaisuus vanhoille ja nuorille.”¹² Toisin sanoen pyhä mies ei puhu turhia ja toimii näin mainiona esimerkkinä kaikille ikään, säätyyn ja sukupuoleen katsomatta. Myöhäiskeskiaikainen kirjallisuus korosti fyysistä hiljaisuutta (eli ei käytetä ääntä) ja puhumattomuutta maallikoiden kristillisen elämän perushyveinä heti nöyryyden ja kuuliaisuuden jälkeen aivan samalla tavalla kuin ne olivat keskeisiä munkkien ja nunnien elämässä.¹³ Maallisessa elämässä hiljaisuuden vaaliminen oli todennäköisesti huomattavan vaikeaa ja vaati erityisiä ponnisteluja. Näyttääkin siltä, että kun maallikon onnistui noudattaa hengellisten ihanteiden mukaista hiljaisuutta, saavutus oli erityinen ja huomionarvoinen. Italiassa, Sienan kaupungissa kampa-kauppias Pietro (k. 1289) oli kirjaimellisesti Giovanni Dominicin kuvauksen kaltainen hiljaisuuden pyhimys:

Nöyryydessään hän hallitsi kielensä niin, ettei hän juuri koskaan puhunut ilman suurta tarvetta, ja se, mitä hän sanoi, oli aina hyödyksi joko hänelle itselleen tai hänen lähimmäiselleen. Tämä kielensä hallitsemi-

¹² Giovanni Dominici, *Regola del governo*, 157: “Santo è il silenzio a’ giovani e vecchi.” Giovanni Dominici oli ensimmäisen polven dominikaanireformattoreita. Ks. bibliografia ja tutkimuskirjallisuus, Kaeppele 1975, 406–413.

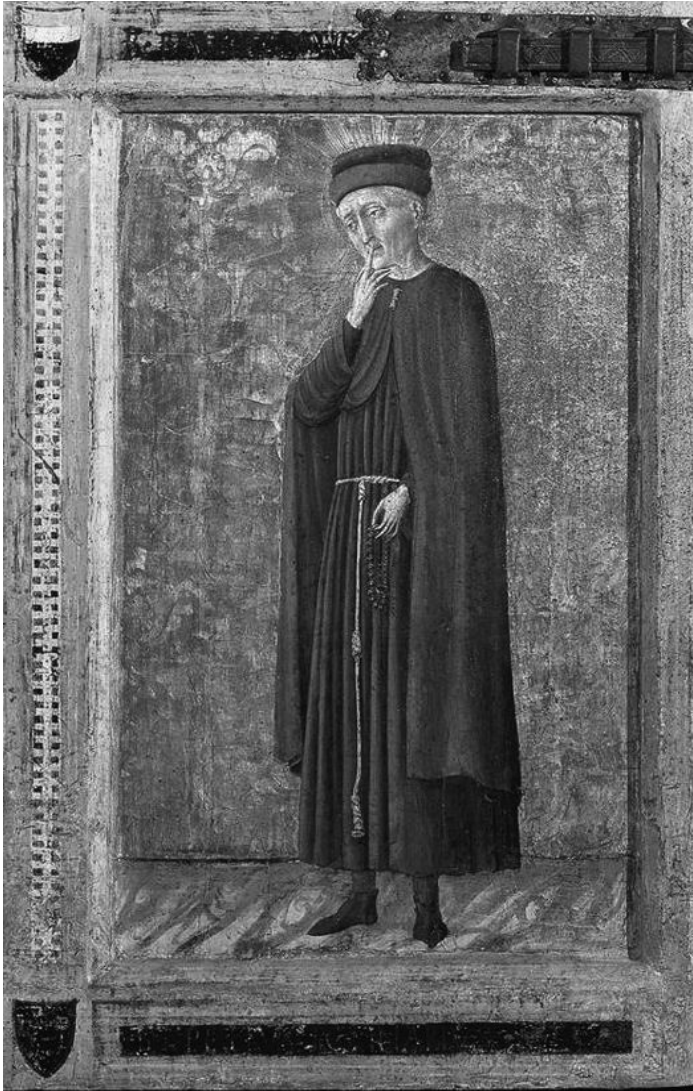
¹³ Esimerkiksi Cavalca, *Frutti della lingua*, luku XI. Cavalca puhuu kyseisessä luvussa rukouksesta ja erottaa siinä munkit ja nunnat maallikoista siten, että katsoo munkkien ja nunnien rukouksen olevan ruminaatiota. Maallikoiden piti kuitenkin uskon ammattilaisten tavoin rukoilla jatkuvasti, mutta aivan täydessä äänettömyydessä. Cavalca antaa ymmärtää, että rukouksen ruminaatio oli sinänsä sallittua, mutta hankalaa maallikkojen arkisen toiminnan osana. Toisaalta on huomioitava, että myöhäiskeskiajalla yleistyivät myös monenlaiset maallikkojen uskonnolliset laululiikkeet. Esimerkiksi *devotio modernana* tunnettu suuntaus korotti laulun tärkeään rooliin osana maallikkojen henkilökohtaista rukousta ja meditaatioon pyrkivää tilaa, ks. tarkemmin esim. Hascher-Burger 2014.

sen lahja Pietrolla oli erityisestä armosta: hän oli pyytänyt sitä Jumalta monen vuoden ajan suurin ponnistuksin ja hellittämättä rukouksistaan ja viimein saavuttanut sen. Niinpä hän noudattaen viisaan Siirakin neuvoja hallitsi puheensa viisaasti, eli oli joko hiljaa, tai mikäli hän puhui, ei hän lausunut mitään hyödyttöä. Hänellä oli tapana, kävelipä tai seisoipa hän, pitää lähes aina kättään suunsa päällä, kuten mies, joka on läpikotaisin varovainen kaikessa puheessaan ja pelkää, että sanoisi höydyttömän sanan. Kun hän joskus keskusteli ystäviensä kanssa kielensä hillitsemisen vaikeudesta, Pietrolta kysyttiin, mistä ja miten hän oli niin hyvin saavuttanut tämän armolahjan. Hän vastasi: ”rakkaat veljeni, en usko enkä väitä, että minulla on itselläni tämä erityinen ja olennainen hyve, mutta sen kerron, että neljätoista vuotta olen ponnistellut hioakseni sen huippuunsa.” Ei ollut epäilystäkään siitä, etteikö Pietro olisi täydellisesti saavuttanut kielensä hillitsemisen hyvettä, sillä hän puhui vähän ja harvoin, ja hänen sanansa olivat varovaisia, viisaita, hyödyllisiä ja hyvin muotoiltuja.¹⁴

Keskiajan Sienassa Pietron pyhyiden maineen perustana ei ollut niinkään hänen toteuttamansa hiljaisuuden hyve vaan pikemminkin hyveet laajemmin. Hänet nähtiin esimerkillisenä sienalaisena, joka laittoi kaupungin edun (*bene commune*) oman etunsa edelle. Hiljaisuudesta kuitenkin tuli yksi lähtökohta Pietron pyhyiden ymmärtämiselle ja tärkeä osa hänen muistoaan. Tämä näkyy erinomaisesti siinä, kuinka Pietro esitettiin visuaalisesti: Pietron attribuutti on suun päälle vaikenemisen merkiksi kohotettu sormi.¹⁵

¹⁴ *Vita del B. Pietro Pettinajo*, 70–71. Pietron elämäkerran kirjoitti fransiskaaniveli Pietro da Montarone vasta vuonna 1330, eli noin 40 vuotta Pietron kuoleman jälkeen. Kaupungin asiakirjoista löytyy kuitenkin merkintöjä kultin edistämisestä jo kuolinvuodelta. Huomattava on, että alun perin latinaksi laadittu elämäkerta ei ole säilynyt meille saakka. Kyseinen teksti käännettiin aivan 1500-luvun alussa italiaksi, ja se on tässäkin artikkelissa käytetty pohjateksti. Lisää kultista ja tekstitraditiosta, ks. Webb 2007, 191–193.

¹⁵ Samanlaisia kuvatyyppejä, joissa on pyhimys sormi suun päälle kohotettuna, löytyy muitakin 1400-luvun Italiasta. Näissä tapauksissa ”hiljaisuuden sormi” ei kuitenkaan ole pyhimyksen attribuutti vaan kuvan tarkoitus on nimenomaan muistuttaa hiljaisuudesta tilassa, johon se on tehty (seinämaalaus klausuurissa), ks. aiheesta lisää Roberts 2008, 201.

Pietro di Pettinaio, yksityiskohta reliikkikaapin ovista (Arliqueria), maalannut sienalainen taiteilija il Vecchietta noin 1450 Santa Maria della Scala hospitaalia varten, nykyisin sijoitettu Sienan taidemuseoon (Pinacoteca).
Kuva: ARTstor.

Visuaalisessa ja kirjallisessa kuvaustavassa voi havaita kiinnostavan eron: Kuvassa Pietro ikään kuin kehottaa katselijaa vaikenemaan, olemaan hiljaa, kun taas yllä oleva teksti antaa ymmärtää, että Pietro piti kättään suunsa edessä estääkseen näin turhan puheen pulpahtamista valloilleen. Pietro pystyi hallitsemaan kieltään vuosia kestäneen harjoittelun tuloksena. Harjoittelu oli ennen kaikkea spirituaalista, mielen kontrollia, mutta tekstit piirtävät siihen myös fyysisen sävyn (käsi estää suuta avautumasta). Kielen elimellisyys kontrolloitavana ruumiinjäsenenä on voimakkaasti läsnä myös keskiaikaisessa moraalikirjallisuudessa. Keskiaikaisen ajattelun mukaan kielen kurissapito oli sydämen ja sielun hoitoa, ja Pietron tapauksessa tämä näyttää tarkoittaneen sitä, että hän täydellistyi hiljaisuuden harjoituksessaan tavalla, joka teki hänestä sisimmässään puhtaan ja siten pyhän.

Paholainen kielessä kiinni – syitä pyhään hiljaisuuteen

Keskiaikaisen ajattelutavan mukaan puheessa piili hyvin konkreettisesti erehdyksen, synnin ja harhaoppisuuden vaara. Liiallista puhetta piti välttää yksinkertaisesti siksi, että kieli helposti lipsahti juoruiluun ja pahoihin puheisiin, jotka viekoittelivat synnin pauloihin tai ainakin estivät mieltä keskittymästä pyhempiin ja ylevämpiin aatoksiin. Juuri siksi, että kielellä oli valtoimenaan ollessaan tällainen alttius johdattaa syntiin, se oli keskiaikaisen ajattelutavan mukaan ”suljettu suuhun kuin pahainen elukka”.¹⁶ Puhe oli jo lähtökohtaisesti häiritsevää, kun tavoitteena oli pitää mieli avoimena ja keskittyneenä korkeampiin asioihin. Esimerkiksi Firenzessä 1200-luvun puolivälissä elänyt porvarisrouva Umiliana de’ Cerchi (1219–1246) yksinkertaisesti kielsi ystäviään puhumasta seurassaan, jotta hän kuulisi, jos Jumala puhuttelisi häntä.¹⁷

Pisassa vaikuttanut dominikaaniveli Dominico Cavalca (n. 1270–1342) kirjoitti italiaksi suositut teokset kielen kiroista ja iloista, *Pungilingua* ja *Frutti della lingua*, joista erityisesti ensimmäinen on säilynyt

¹⁶ ”Rinchiusa come mala bestia”, Cavalca, *Pungilingua*, luku I.

¹⁷ Vito da Cortona, *Leggenda della beata Umiliana de’ Cerchi*, luku XXIV.

lukuisina käsikirjoituskopioina italialaisissa kirjastoissa.¹⁸ *Pungilinguan* hän otsikoikin seuraavasti: ”hyvin hyödyllinen kirja hurskaalle kristitylle, nimetty *Kielen sivalluksiksi*, jossa käsitellään kaikkia niitä syntejä, jotka puheesta seuraavat”. Prologissa hän korostaa, että kirja perustuu toisen dominikaanin, Guillelmus Peralduksen (n. 1190–1271), latinankieliseen tekstiin *Summa de virtutibus et vitiis* mutta vulgaariksi kirjoitettuna ja varustettuna muutamilla lukijakuntaa ajatellen hyödyllisillä lisäyksillä se oli kaikkien saavutettavissa ja auttoi lukijaansa tunnistamaan kielen pahat puheet, synnit, ja tunnustamaan ne ripissä.¹⁹

Pyhimyselämäkerrat pursuavat esimerkkejä siitä, kuinka paholainen houkuttelee ihmisiä pahoihin puheisiin ja erityisesti kuinka se yrittää saada pyhää elämää viettäneen miehen tai naisen rikkomaan hiljaisuuden lupauksen. Umiliana de’ Cerchin elämäkerrassa on lukuisia tapauksia, joissa paholainen yrittää yrittämistään erilaisin tempuin ja houkutuksin saada Umilianan avaamaan suunsa, mutta turhaan. Usein kertomus on kuvattu paholaisen monologina, esimerkiksi seuraavaan tapaan:

kun nuori nainen vietti paastonaikaa jatkuvassa hiljaisuudessa ja rukouksessa, demoni ilmestyi hänelle kantaen ruumiita ja sanoi: ”Puhu sukulaisillesi, jotka näet edessäsi.” Umiliana jäi vaiti eikä välittänyt paholaisen ilmestyksestä. Myös paholainen lakkasi yrittämästä tällä näyllä mutta kokeili hetken päästä uudella. – – ”Etkö nyt puhu tyttärillesi, jotka näet nyt uudelleen kuolleina edessäsi?” Jälleen Umiliana jätti tämän huomiotta ja oli vaiti.

Paholainen muutti taktiikkaansa ja näytti kuvia, joita kohtaan hän tiesi Umilianan tuntevan suurta hartautta:

hän näyttää hänelle Madonnan ja lapsen kuvaa, molemmat hehkuva-
kasvoisina ja loistavasti puettuina ja sanoo: ”Miksi et puhuisi rouvallesi
ja hänen pojalleen, jotka ovat edessäsi ja jotka ovat tulleet vierailemaan

¹⁸ Kaeppele 1970, 312–314. Cavalcasta henkilönä ja hänen laajasta kirjallisesta tuotannostaan, ks. Delcorno 1979.

¹⁹ Cavalca, *Pungilingua*, esipuhe.

luonasi näkyvinä ja ihmeellisinä.” – – Paholainen lisää vielä *monna* [rouva] Ravennin kuvan sanoen: ”Puhu rakastetulle käyllyksi, joka on tullut luoksesi niin uskollisesti.” – – Jumalan valon paljastamina Umiliana tunnisti kaikki demonisiksi näyiksi. Tämä sai paholaisen häviämään kuvineen ja iskemään Umilianaa munuaisiin sellaisella voimalla, että lyönti kalautti naisen hampaat kipeästi yhteen. Kipu hampaissa oli niin kova, että tämä ei pystynyt pureskelemaan ruokaansa viiteentoista päivään.²⁰

Paholainen saattoi peräti houkutellessa oppimattoman houkan julistamaan kirkon oppia vastaan. Pahimmillaan sielunvihollinen johdatti erheeseen langenneen vielä syyllistymään valehteluun ja väärrään valaan ja näin salaamaan harhaoppisuutensa rippi-isältä tai inkvisiittorilta.²¹ Tästä rikoksesta rangaistukseksi ja muille varoitukseksi määräsi celestiiniprovinciaali ja kerettiläisyyden inkvisiittori Petrus Zwicker vuonna 1398 (tai 1399)²² valdesilaisen harhaoppisen Jans von Pewgin sovitustyöhön Steyrin kaupungissa Ylä-Itävallassa. Aiemmin harhaoppisuutensa inkvisiittorin edessä kieltänyt mutta sittemmin kerettiläiseksi paljastunut Jans von Pewg määrättiin seitsemänä sunnuntaina tai pyhäpäivänä istumaan Steyrin kirkossa seurakunnan edessä tikkailla, päässään pilkkahattu, johon on kiinnitetty kuva valapatosta talonpojasta, jonka kieltä

²⁰ Vito da Cortona, *Leggenda della beata Umiliana de' Cerchi*, luvut XIII ja XIV. ”Parla [a]questi tuoi parenti, che tu vedi posti dinanzi a te.” “Ora tu non parli alle tue figliuole, che tu vedi nuovamente morte dinanzi da te?” ”Perché non parli alla Donna tua e al suo Figliuolo, che ti stanno innanzi, che sono venuti a vicitarti visibilmente e mirabilmente?” ”Parla alla diletta cognata tua, che t’ha vicinata così fedelmente.”

²¹ Valehtelu ja väärrän valan vannominen olivat jo lähtökohtaisesti syntiä, ja aivan erityinen synty niistä muodostui, jos niillä piiloteltiin harhaoppia tai harhaoppisia. Valehtelun ja väärrän valan synnistä on lukuisia varoittavia esimerkkejä myös Domenico Cavalcan *Pungilinguassa*. Myöhäiskeskiajan kirjallisuudessa on myös laajemmin havaittavissa ahdistus vääristä valoista ja valehtelusta, ja tässä artikkelissa käsiteltyjä kielen syntejä puitiin myös aikakauden englantilaisessa kirjallisuudessa. Ks. Taylor 2013, 21, 38.

²² Segl 2006, 173. Segl ajoittaa Jans von Pewgin tuomion vuoteen 1399 tai 1400, mutta BSB Clm 5338 f. 240r antaa tuomiokirjeen ajankohdaksi *Anno domini* M° ccc° lxxxviii° (1398) ja Würzburg UB M.ch.f.51 f. 30r *anno domini* 1399.

paholainen kiskoo (*yrónico pileo ymaginibus periuri rustici et extrahentis sibi linguam dyaboli insignito*).²³

Kun Zwicker asetti seurakunnan eteen valehteluun, valapattouteen ja herjaavaan kielenkäyttöön viittaavaan häpeähattuun puetun valdesilaisen, kyse ei ollut vain yksilön oikaisusta ja rankaisusta. Inkviisiittori halusi rangaistuksella näyttää, että kerettiläiset eivät pitäneet kiinni edes omista opetuksistaan – valdesilaisten moraalioppi nimittäin rakentui Raamatun kirjaimellisen tulkinnan varaan, ja siihen kuului ennen kaikkea Matteuksen evankeliumiin (Matt. 5:34–37) perustuen kaikesta vannomisesta kieltäytyminen. Myös valehtelua pidettiin syntinä. Häpeärangaistuksen avulla kaikkien nähtäväksi nostettiin, kuinka harhaoppinen hurskaus oli vain teeskentelyä, joka peitti alleen herjaavan kielen todellisen käyttäjän eli Paholaisen.

Hiljaisena, hurskaana ja tarkkaavaisena kirkossa

Keskiaikaisen ihanteen mukaan kirkkotilan äänimaailma näyttää olleen vahvasti kaksijakoinen: yhtäältä kirkon kuoriosasta, joka oli varattu jumalanpalvelustehtäviä hoitaville miehille, papistolle tai uskonnollisten järjestöjen kirkoissa munkeille, veljille ja nunnille, kohosi Jumalaa ylistävä kirkkolaulu. Toisaalta maallikkojen osassa tuli vallita harras

²³ Jans von Pewgin tuomio on editoitu teoksessa von Döllinger 1890, 346–348. Von Döllingerin editio sisältää runsaasti virheitä, joten lainaus noudattaa käsikirjoitusta BSB Clm 5338, f. 240r-v. Hakasulkeissa olennaiset erot Würzburg UB M.ch.f.51:een: ”quia tanquam biliguis [sic.] de duplici fuisti conuinctus periurio te ad condignam penitentiam peragendum inscandalum [M.ch.f.51 f. 30v: peragendam adscalandum] publice per nostram penitentiam [M.ch.f.51 f. 30v: presentem sententiam] diffinita in Ecclesia Sancti Egidii confessoris opidi Stire hac ipsa hora tibi pro termino peremptorio assignata. Non infula sed yronico pileo ymaginibus periuri rustici et extrahentis sibi linguam dyaboli insignito eo quod tot et tanta nostra pia monita [ne?] payorares tibi facta friuole contempsisti, pro tribunali sedentes solum deum pre oculis habentes diffimus, declaramus et decernimus puniendum. Quam penitentiam publicam septem diebus siue dominicis siue festiuis proxime futuris persoluere debes –”.

hiljaisuus. Aivan 1400-luvun alussa kirjoitetun tekstin mukaan hurskaiden maallikoiden kuului käyttäytyä kirkkotilassa seuraavaan tapaan:

Messun vieton, jumalanpalveluksen laulamisen tai saarnan aikaan jokaisen kirkossa täytyy olla hiljaa ja keskittyä tarkkaavaisesti rukouksiin ja jumalanpalvelukseen. Vain äärimmäisessä tarpeessa voidaan kuiskata muutamia sanoja.²⁴

Kyseinen lainaus on dominikaanien ohjauksessa olleille maallikoille, penitenteille, kirjoitetusta säännöstä. Säännön kirjoitti todennäköisesti Sienasta kotoisin ollut Tommaso Caffarini (n. 1350–n. 1434), joka toimi Venetsiassa vuodesta 1396 kyseisen penitenttiryhmän hengellisenä ohjaajana.²⁵

Venetsian vuosinaan Tommaso tutustui Maria Sturioniin (tai Maria Venetsialainen, n. 1379–1399), hurskaaseen maallikkonaiseen, jonka hengellinen ohjaaja hänestä tuli ja jonka pyhimyselämäkerran hän kirjoitti heti tämän kuoleman jälkeen.²⁶ Mariaa Tommaso kuvaa elävänä esimerkkinä oikeasta maallikkohurskaudesta ja elämäntavasta, jossa hiljaisuus oli keskeinen olemisen tapa niin pyhässä tilassa kuin maailmassakin:

Hän saapui aina ajoissa [saarnaan] ja otti hiljaa tavallisen paikkansa tai jonkin toisen, mikä paremmin soveltui kuuntelemiseen, eikä hän koskaan jättänyt saarnaa väliin sateen tai huonon sään takia. – Hän aina kuunteli messun kokonaan polvistuneena ja hiljaisuudessa, aina välillä hän joko rukoili tai meditoi tai kontemploi tai lausui rukoushetkiensä rukoukset. – Hän aina ponnisteli parhaansa mukaan pitääkseen hiljaisuuden, ei vain pyhissä paikoissa ja kaduilla tai määrättyinä aikoina, mutta jopa kultuaan autuaan Katariinan [Sienalainen] hiljaisuudesta muistutti siitä itseään pitääkseen täydellisen hiljaisuuden koko paaston

²⁴ The Dominican Penitent Rule, luku 15.

²⁵ Vuonna 1401 Tommaso nimitettiin penitenttien muodostaman maallikkosääntökunnan vikaariksi Italiassa. Ks. tarkemmin erilaisista hengellisistä maallikkoryhmistä, niiden nimityksistä ja toiminnasta Lehmijoki-Gardner 2002.

²⁶ Bornstein 2005, 105–111.

ajan sekä kotona että kodin ulkopuolella. Ja niin hän tekikin siitäkkin huolimatta, että hänen täytyi huolehtia isästään ja taloon liittyvistä asioista käyttäen eleitä ja merkkejä sanojen sijaan. Hän ei koko aikana puhunut ilman erityislupaa tai määräystä.²⁷

Pyhässä tilassa maallikkojen Jumalan läsnäoloa kunnioittava hiljaisuus oli ihanne ja peruslähtökohta. Tilan pyhyyttä todennäköisesti korosti yhtäältä juuri hiljaisuus ja toisaalta hiljaisuuden rikkova, taivasiin suuntautuva ylistyslaulu. Se mikä oli ihanne kirkossa ja muissa pyhissä tiloissa kuten luostareissa, konventeissa ja kappeleissa, muotoutui myöhäiskeskiajalle tultaessa yhä vahvemmin ihanteeksi myös maallisessa maailmassa.

Melua ja häiriöitä

Hiljaisuuden hyveen noudattaminen tai edes turhan puheen välttäminen näyttää olleen huomattavan vaikeaa maallikoille jopa kirkkotilassa jumalanpalvelusten aikaan. Anonyymi hagiografian kirjoittaja 1200-luvun lopussa kuvaa, kuinka nuori hurskas nainen, Zita Luccan kaupungista, vieraili säännöllisesti läheisessä San Fredianon kirkossa aamupalveluksessa. Ollessaan kirkossa Zita ei yleensä seissyt muiden naisten joukossa,

koska heidän tiedetään viettävän aikansa hyvin usein turhanpäiväisessä rupattelussa. Sen sijaan hänellä oli tapana valita rukouspaikka miesten läheltä. Hän käyttäytyi kirkossa niin vaatimattomasti ja hiljaa, ettei hän ainoastaan yrittänyt olla koskaan katsomatta ketään kasvoihin, vaan hänellä ei myöskään ollut mitään muuta mielessään tai huulillaan

²⁷ The Legend of Maria of Venice, luvut 5, 6, 7.

paitsi rukouksensa. Sillä usein, kun kieltä ei lainkaan hillitä joutilaasta puheesta, se päästetään irti ylimieliseen ja hölmöön rupatteluun.²⁸

Giovanna Orvietolaisen elämäkerran mukaan hurskas Giovanna vaati näyssä veli Simonilta hautapaikkansa siirtämistä, koska kärsi juoruilusta hautansa päällä:

Mene priorissani luo ja kerro hänelle, etten ole tyytyväinen täällä maan sisässä, koska maalliset naiset juoruilevat täällä niin vähäisemmistä kuin kuolemansynneistä, ja se on minulle tuskallista kuunneltavaa. Sen vuoksi käske hänen mennä paavillisen penitentiaarin, veli Ildebrandinon luo keskustelemaan muutoksista hautaani varten.²⁹

Jumalanpalvelusaikana täytyneiden kirkkojen hälinään vedoten Giovanni Dominici ehdottaa, ettei lapsia vietäisi kirkkoon opiskelemaan kirkon kuvamaailman kautta esitettyjä esimerkkejä hyvästä elämästä. Vaikka kuvat sopivatkin kasvatukselliseen tarkoitukseen hyvin, kirkon rauhaton tunnelma saattoi viedä lasten ajatukset pois opetuksellisista elementeistä samoin kuin lasten kalkatus saattaisi vaikuttaa häiritsevästi jumalanpalvelukseen.³⁰

Ylipäätään äänten välttäminen oli maallisessa maailmassa vaikeaa. Tämä on todennäköisesti yksi syy miksi hiljaisuuden hyveen noudattaminen maailmassa sai sellaisen painoarvon myöhäiskeskiaikaisessa hagiografisessa kirjallisuudessa kuin se sai. Esimerkiksi Umiliana de' Cerchin elämäkerrasta saa vaikutelman, että hän eli hyvin samankaltaista elämää kotonaan kuin aikakauden fransiskaani- tai dominikaaninunnat konventeissaan. Elämäkerturi keskittyy pitkiin kertomuksiin siitä, kuinka Umiliana oli tehnyt huoneestaan oman hartauden harjoi-

²⁸ Zita of Lucca, 174–175. Elämäkerturi toteaa myös Zitan esimerkillisyydestä, 180: “Oi, kuinka täydellinen maallikkonainen! Hän on jäljittelemisen arvoinen, ei ainoastaan muille maallikoille, vaan myös kirkollisille henkilöille, mukaan lukien nunnat ja säännön mukaan elävät. Hän oli niin suuresti nöyryyden merkkien koristama, että ansaitusti kaikki pitivät häntä Neitsytäidin todellisena jäljittelijänä.”

²⁹ The Legend of Giovanna of Orvieto, luku 13.

³⁰ Giovanni Dominici, *Regola del governo*, 132.

tuksensa keskipisteen, sellin (*cella*), jossa rukoili hiljaisuudessa ja suoritti hetkipalvelut. Toisaalta maallisen maailman realiteetit tulevat vastaan yhteisöllisissä tilanteissa, joissa muut läsnäolijat eivät jaa samaa hengellistä maailmankuvaa. Elämäkerrassa kerrotaan, kuinka Umiliana ei lainkaan pitänyt siitä, että hänen seurassaan jutusteltiin ja ihmeteltiin sitä, ettei tämä ollut mennyt aviomiehensä kuoleman jälkeen uusiin naimisiin. Umiliana kielsi naisia sanomasta aiheesta sanaakaan tai ylipääntään avaamasta suutaan muuten kuin puhuakseen Jumalasta, muuten hän pakenisi paikalta. Hän jopa tukki korvansa vahalla siltä varalta, että sattuisi kuulemaan meteliä tai tyhjänpäiväisyyksiä.³¹

Samantyylinen pakeneminen paikalta, mikäli naapureiden paheista tai synneistä aletaan puhua julkisesti ääneen, löytyy Zitan elämäkerrasta:

Jos kukaan koskaan kertoi hänelle, että joku oli tehnyt tätä tai tuota pahaa tai oli tehnyt syntiä tekemällä niin tai näin tai oli tehnyt jonkin rikkomuksen, hän saman tien löysi jonkin sopivan tekosyyn tai sanoi tiukasti, että se oli epäuskottavaa. Vaikka tarina olisi ollut totta, ei sitä sopinut toistaa, julkistaa tai levittää ympäriinsä, sillä meidän tulisi pysyä hiljaa lähimmäisemme synneistä, jos emme pysty niitä korjaamaan, ja jopa sietää niitä, jottei surun myrkyä kätettäisi henkeen. – Hän sulki korvansa herjauksilta ja huhuilta. Hän asetti hiljaisuuden sulun suulleen ja niin tiukan kurin huulilleen, että hän harvoin puhui ilman huolellista harkintaa ja tarpeellista syytä, ja varoi kaikkea joutilasta puhetta, joka syntyy kun puheelta puuttuu välttämättömyyden tuoma oikeutus tai hurskaan hyödyn tarkoitus.³²

Zitan harjoittama kielen vartiointi on mainio esimerkki kristillisestä, Raamatusta kumpuavasta moraalioppista.³³ Ajatus pahojen puheiden ja juoruilun välttämisestä on yksinkertainen, mutta esimerkiksi Cavalca toteaa *Pungilinguassa* sen käytännön toteutuksen tunnetusti vaikeaksi: ”helpompi on ihmisen hallita käärmeitä ja muita luontokappaleita kuin

³¹ Vito da Cortona, *Leggenda della beata Umiliana de' Cerchi*, luku XXV.

³² Zita of Lucca, 182–183.

³³ Esim. Matt. 12:36–37.

Sankt Georg, Reichenau. Kuva: Teemu Immonen

kieltään, jolla vahingoittaa toista. Ne, jotka tässä onnistuvat, ovat täydellisiä – pyhimysten kaltaisia.”³⁴ Toisin sanoen sellaisia kuin Zita.

Juoruilusta ja siitä seuraavasta kadotuksesta eivät varoittaneet vain keskiaikaiset tekstit vaan myös kuvat. Kyseiseen syntiin lankesivat erityisen helposti naiset,³⁵ ja mitä ilmeisimmin synti oli erityisen suuri jos sitä harjoitettiin kirkkotilassa.³⁶ Tästä kertoo esimerkiksi seinämaalaus Sankt Georgin kirkossa Reichenauun luostarisaarella aivan nykyisen Saksan ja Sveitsin rajalla.

Kuvassa paholaiset kantavat lehmännahasta tehtyä pergamenttiplaakattia, johon on kirjoitettu 1300-luvun saksaksi kuvaus naisten jatku-

³⁴ Domenico Cavalca, *Pungilingua*, luku I.

³⁵ Ennen kaikkea naisten puheen leimaaminen tyhjänpäiväiseksi löpöttelyksi näyttää olevan vuosisadasta toiseen toistuva teema. Kulttuurihistorioitsija Anu Korhonen on havainnoinut naisten puheen esittämistä negatiivisena ominaisuutena uuden ajan alun englantilaisessa yhteiskunnassa, ks. Korhonen 2000, 20–21.

³⁶ Keskiaikaisten rippikäsikirjojen mukaan mikä tahansa kirkkotilassa tai muussa pyhässä paikassa tehty synti oli aina vakavampi kuin sama synti maallisessa paikassa tehtynä. Ks. tarkemmin Salonen 2009, 131.

vasta kalkatuksesta: ”Tahdon kirjoittaa tässä / näistä hölmöistä naisista / Mitä täällä bla bla puhutaan / paljon ja pitkin viikkoa / On varmasti täysin oikein / kun ne [puheet] viedään tuomarille.”³⁷ Kirjoittaja siis arvelee olevan oikein, että naisten synnit tulevat muistiinmerkityiksi ja lopulta tuomituiksi. Juoruavat naiset ovat myös kuvassa lampun alla, mikä viittaa vahvasti siihen, että he ovat nimenomaan kirkkotilassa. Kuva-aihe, juoruilevat naiset, joita paholainen näyttää pitävän otteessaan, on tavallinen keskiajan kirkoissa.³⁸ Kuvan tehtävä oli mahdollisesti varoittaa maallikkoja siitä, mitä kirkossa löpöttelystä ajateltiin seuraavan.

Puheen lisäksi myös muut maailmalliset äänet uhkasivat ihmisten keskellä. Saksankielistä katekismusta 1400-luvun alussa koonneen Ulrich von Pottensteinin mukaan myös maalliset ja lihalliset laulut olivat todellinen vaara. Tukeutuen Augustinukseen Ulrich esittää, että on synnillistä laulaa ja kuunnella ”maallisia lauluja, jotka tuottavat mielihyvää ilakoivalla tavalla.”³⁹ Eräs vaara oli, että maallisten laulujen laulaminen estäisi laulamasta ja kuulemasta hengellisiä lauluja, kun oli niiden aika:

Toisekseen, jos ihminen tulee tästä [maallisten laulujen laulamisesta] mykäksi hengelliselle laululle ja ilolle. Sillä teitä on paljon, joiden kielet tarttuvat huuliinne, kun teidän pitäisi laulaa ja puhua hyviä ja siveitä asioita tai kun teidän pitäisi kuulla niitä, mutta joilla on silti avoimet korvat ja ammolleen avattu suu häpeällisille asioille, joiden kuulemisesta ja puhumisesta hyvät tavat turmeltuvat. Heistä puhuu Pyhä Henki: ”Joka tukkii korvansa, jottei kuulisi Totuuden sanaa ja Jumalan lakia, hänen rukouksensa tulee olemaan kirottu.”⁴⁰

³⁷ ”Ich wil hie shrib / vn von disen / tvmben wibvn / was hie wirt / plapla gvspr / ochvn vppiges / in der wochvn / das wirt all / vs wol vgraht / so es w / irt fvr den / rihtvr brath“, ks. John 2006, 63.

³⁸ Tällainen kuva löytyy esimerkiksi Hattulan kirkosta Suomessa.

³⁹ Ulrich von Pottenstein, *Dekalog-Auslegung*, 65. Samasta aiheesta kirjoittaa italiaksi Domenico Cavalca *Pungilinguan* useissa luvuissa, ks esim. luku XXIX.

⁴⁰ Ulrich von Pottenstein, *Dekalog-Auslegung*, 65–66. Vrt. Sanal. 28:9: ”Joka sulkee korvansa Herran lailta, sen rukouskin on Herralle kauhistus.”

Kirkossa metelöinnissä, turhanpäiväisissä juoruissa ja maallisissa lauluissa piili rippi-isien, hagiografien ja teologien mielissä kahtalainen vaara: yhtäältä ne harhauttivat mielen kuulemasta Jumalan sanaa, toisaalta ne täyttivät maallisilla ja synnillisillä asioilla suun, jonka olisi pitänyt hiljaisuudessa valmistautua ylistämään Jumalaa. Samalla suu ja ymmärrettävästi myös sielu saastuivat. Pyhimyselämäkertojen esimerkit, joissa pyhät naiset ja miehet peittävät korvansa pahoilta puheilta kertoo siitä, että jo syntisten äänien kuuntelun ajateltiin vievän sielun turmioon. Toisaalta syntien anteeksiantokin ja suun puhdistus voitiin saada puhumalla, ripissä.⁴¹

Mykkänä ja kuurona – hiljaisuus yksin ei riitä

Yllä olevat esimerkit kertovat siitä, kuinka hurskaat maallikot hiljentyivät kirkossa ja välillä joutuivat kamppailemaan häiriötekijöitä vastaan voidakseen keskittyä Jumalan sanaan tai muuhun kirkkotilassa Jumalan läheisyyttä välittäviin aistikokemuksiin. Hiljaisuus valmisti ja mahdollisti pyhyiden läsnäolon ja vastaanottamisen. Hiljaisuudella ei siis ollut itseisarvoa.⁴² Maallikko saattoi nimittäin olla kirkossa myös väärällä tavalla hiljainen. Petrus Zwicker kuvaa vuonna 1395 kirjoittamassaan *Cum dormirent homines* -traktaatissa⁴³ käännyttäisiä valdesilaisia seuraavasti:

⁴¹ Cavalca kirjoittaa kiinnostavasti myöhäiskeskiaikaisesta ”kielen teologiasta” pohjaten Raamattuun ja vahvasti myös varhaiskeskiaikaisiin kirjoittajiin. Hiljaisuuden teologista, Gregorius Suuresta ja muista ks. Immonen tässä teoksessa.

⁴² Hiljaisten hetkien meditatiivisesta merkityksestä osana keskiajan kirkkolaulua, ks. Williamson 2013, erit. 31–32.

⁴³ *Cum dormirent hominesista* ja Zwickeristä sen kirjoittajana ks. erit. Biller 2001, 237–269. Tässä artikkelissa viitataan yleisimpään saatavilla olevaan painettuun edition tekstistä, Jacobus Gretserin vuoden 1613 julkaisun uusintapainokseen *Maxima Bibliotheca Veterum Patrum* -sarjassa. Ks. Zwicker, *Cum dormirent homines*.

Niinpä kuvat ovat kirjoja maallikoille, jotka tuntematta pyhiä kirjoituksia saavuttavat joskus [kuvien avulla] suuremman hurskauden ja armon kuin toisinaan hyvin lukenut mies kirjoja opiskelemalla. Mutta Jumala olkoon todistajani, etten valehtele, sillä olen näkemällä nähnyt useita valdesilaisten lahkoon käännynnäisiä astuvan kirkkoon millaisena muutenkaan, kuin sokeina, mykkinä, kuuroina ja jääräpäisinä, ymmärtämättöminä aaseina. Mutta se ei ole ihme, sillä ”mitä astia uutena imee, siltä se vanhana maistuu”.⁴⁴

Vaikka valdesilainen käännynnäinen olisi mennyt kirkkoon ja vielä ollut siellä hiljainen, jopa mykkä tai tuppisuu (*mutus*), se ei vielä riittänyt, mikäli käännynnäinen sisimmässään kieltäytyi siitä, mihin hiljaisuus ihannetilanteessa valmisti: ottamaan vastaan kaikilla aisteillaan Jumalan sanaa. Hän oli sokea, kuuro ja ymmärtämätön, eli ei katsonut kuvia, kuunnellut saarnaa eikä siten osallistunut jumalanpalvelukseen.

Tällaisessa maallikoiden hiljaisuuden ohjeistuksessa, jota edustavat yhtäältä hyvinä esimerkkeinä pyhät tai hurskaat maallikot ja varoittavina typerät kerettiläiset, ulotettiin luostareiden hiljaisuuden, kuuntelun ja oppimisen kulttuuri maallikoiden maailmaan. Hiljaisuuden merkityksiä Benedictuksen luostarisäännössä tutkinut Ambrose G. Wathen on todennut luostarisäännössä edellytetyn hiljaisuuden yhdeksi keskeiseksi merkitykseksi oppimisen ja vanhemman neuvojen kuuntelun.⁴⁵ Käännynnäisten oppiniskainen mökötyys, vaikkakin hiljainen, ei täyttänyt inkvisiittori ja celestiinimunkki Zwickerin odotusta siitä, miten maallikoiden tulisi kirkkotilassa käyttäytyä.

Tämä kaikki oli kytköksissä siihen, että myöhäiskeskiaikaisessa kirkkotilassa kuuluvat äänet oli joko varattu Jumalan ylistämiseen tai ne olivat Jumalan sanaa. Guillelmus Duranti ohjeisti, että saarnaajan ei sopinut puhua ihmisen lailla, vaan kaiken puheen kirkossa tuli olla kuin Jumalan opetuksia. “[H]änen ei tule puhua ihmisen hengellä, vaan Jumalan, mistä on kirjoitettu”; “Jos joku puhuu, puhukoon kuin se olisi

⁴⁴ Zwicker, *Cum dormirent homines*, 297B–C.

⁴⁵ Wathen 1973, erit. 30–31, 60–61.

Jumalan opetusta.⁴⁶ Vastaavasti niiden, jotka kuuntelivat lukukappaleita (*lectio*), tuli istua hiljaa, koska ne sisälsivät kirkon opin sisällön. ”Viisaiden sanat sanotaan hiljaisuudessa ja levossa”, opettaa Duranti vapaasti *Saarnaajan kirjaan* viitaten.⁴⁷ Cavalca vuorostaan korostaa, että kirkon hiljaisessa rauhassa tuli keskittyä sisäiseen jatkuvaan rukouksen.⁴⁸

Sulkiessaan korvansa saarnalta kerettiläinen tai niskoitteleva käynnäminen sulki korvansa Jumalalta. Hiljaisuus oli myöhäiskeskiajan hengellisyydessä tärkeää, mutta ei itseisarvo. Siitä ei ollut sielulle apua, mikäli se ei valmistanut kristittyä avaamaan korviaan Jumalan sanalle ja suutaan hänen ylistyksekseen. Ideaalisesti kirkko täyttyi jatkuvasta niin ääneen laulettuun Jumalan ylistyksestä kuin äänettömästä rukouksesta. Hyvä kristitty oli siis aktiivinen Jumalan palvelija.

Kirkkomusiikki ja -laulu: ”kuin porsaiden röhkinää kynnyksellä”

Kaikki eivät olleet yhtä mieltä siitä, että Jumalan ylistyksen tuli täyttää kirkkotila laululla ja musiikilla. Valdesilaisten mielestä yksityinen ja hiljainen rukous oli Jumalalle mieluisampi. Sveitsiläinen historioitsija Kathrin Utz Tremp on esittänyt kirkkomusiikin vastustuksen olleen valdesilaisten opin myöhäinen kehitys, joka olisi tullut ajankohtaiseksi musiikin ja urkujen yleistyessä jumalanpalveluksissa 1300-luvun mitaan.⁴⁹ Tulkinta on kyseenalainen, sillä kysymys kirkkolaulusta ja sen pyhydestä esiintyy jo 1200-luvun kiistakirjoituksissa esimerkiksi italialaisella dominikaanilla Moneta Cremonalaisella sekä itävaltalaisen

⁴⁶ Guillelmus Duranti, *Rationale*, lib. 1, cap. 1 par. 22. Vrt. 1 Piet. 4:11: ”Joka puhuu, puhukoon Jumalan antamin sanoin.”

⁴⁷ Guillelmus Duranti, *Rationale*, lib. 5, cap. 2, par. 36. Vrt. Saarn. 9:17: ”On parempi kuunnella viisaan hiljaisia sanoja kuin houkkien johtajan huutoa.”

⁴⁸ Cavalca, *Frutti della lingua*, XI.

⁴⁹ Utz Tremp 2000, 27.

Passaun anonyymin kokoelmassa.⁵⁰ 1300-luvun lopun saksalaisissa lähteissä kirkkomusiikin kritiikkiä esitetään useassa eri muodossa. Eräässä 1390-luvulla inkvisiittoreiden käytössä olleessa valdesilaisten virheiden luettelossa tämä musikaalisten palvelusmenojen epäily tiivistettiin muotoon: ”He sanovat kirkkolaulun ja hetkipalvelusten olevan koirien haukkua.”⁵¹ On vaikea sanoa, onko vertaus alun perin kerettiläisten suusta vai inkvisiittorin kynästä, sillä vastaava rinnastus esiintyy myös muissa yhteyksissä. *Stella clericorum* (”Pappien tähti”) -niminen lyhyt, mutta keskiajalla erittäin suosittu papiston arvovaltaa käsitellyt teksti toteaa, että ”Jumalaa miellyttää enemmän koirien tai susien ulvonta kuin vihollisten, eli huonojen pappien, laulu.”⁵² Toisaalta sama metafora esiintyy myös 1400-luvun alun keskihollanninkielisessä papistoa arvostelevassa tekstissä, jonka Kees Schepers on tulkinut maallikon kirjoittamaksi. Sen mukaan syntisten pappien laulu ja messun lukeminen eivät ole Jumalalle sen mieluisampia kuin ”koirien haukunta, lehmien ammunta tai sikojen kiljunta.”⁵³ Mikä tahansa vertauksen alkuperä onkin, sen tarkoitus on ollut herjata huonojen pappien palvelusmenoja rinnastamalla ne alhaisten eläinten ääntelyyn. Hiljaisuus olisi ollut Jumalalle mieluisampaa kuin syntisten tekopyhä messuaminen.

Perusteellinen puhdasoppinen vastaus kerettiläisten kirkkolaulua koskeviin epäilyihin löytyy inkvisiittori Petrus Zwickerin *Cum dormirent homines* -traktaatista. Pitkät kirkkolaulua ja hetkipalveluksia puolustavat kappaleet vievät suhteettoman paljon tilaa traktaatussa, ainakin jos niitä vertaa näiden kysymysten tärkeyteen Zwickerin johtamissa kuulusteluissa. Zwickerin esimerkiksi Stettinissä 1392–1394 käyttä-

⁵⁰ Moneta (Cremonensis), *Adversus Catharos et Valdenses*: libr. V, cap. 8, § VII, s. 458; *Auszüge aus dem Sammelwerk des Passauer Anonymus*, 84–85.

⁵¹ BAV Pal. Lat. 677, f. 49r: ”Item cantum ecclesiasticum et horarum canonicarum dicunt esse latratus canium.” Vrt. Döllinger 1890, 338.

⁵² *Stella Clericorum*, 37.

⁵³ Sit. Schepers 2013, 235: ”Sente Augustijn seghet: Niet te meer dan gode es bequame dat bassen vanden honden of dat brieschen vanden coeyen of dat ghilen vanden swinen, soe en es hem oec niet bequamelijc dat singen ende dat lesen ende den dienst vanden papen ende vanden clerken die met oncuyscheiden omme gaen, ende oec van alle den ghenen die met oncuyscheden omme gaen ende in dootsonden leven. Nota”.

mässä kysymysluettelossa (*interrogatorium*) kyllä kysytään, uskoiko kuulusteltu kirkkolaulun, kirkkonkellojen soiton ja hetkipalvelusten olevan ”pyhää ja katolista” (*sancta et catholica*), mutta kysymys esiintyy osana pitkää listaa erilaisista keskiaikaisen katolisuuden käytänteistä, rituaaleista ja sakramenteista, ulottuen vihkivedestä pappien tonsuuriin.⁵⁴ Tätä litaniaa ei Stettinissä kysytty kokonaisuudessaan läheskään kaikilta kerettiläisyydestä epäillyiltä, vaan kuulustelut keskittyivät siihen, kuinka läheisissä väleissä syytetyt olivat olleet heresiarkkeihin ja kuinka usein he olivat ripittäytyneet näille.

Stettinin ympäristössä näyttää valdesilaisten maallikoiden keskuudessa olleen epäilyksiä kirkkolaulun ja -musiikin pyhyyttä kohtaan ja hiljaista, yksityistä rukousta pidettiin parempana vaihtoehtona.⁵⁵ Leski Grite Hawersche sanoi, ettei ollessaan ”lahkon” jäsen uskonut kirkkolaulun olevan minkään arvoista vaan ”kuin porsaiden röhkinnää kynnyksellä.”⁵⁶ Nuorempi Heyne Vilter on kuulusteluprotokollan mukaan lisännyt omasta aloitteestaan (*addidit ex se*), että on parempi rukoilla hiljaisesti kuin laulaa kirkossa.⁵⁷ On kuitenkin huomioitava, että useimmissa tapauksissa kyseessä on vastaus suoraan inkviisittorin kysymykseen. Stettinin protokollia vastaavat, suhteellisen kattavat kuulusteluaineistot Strasbourgista (1400) ja Fribourgista (1399 ja 1430) eivät sisällä mitään mainintoja kirkkolaulun, musiikin tai kirkkonkellojen paheksunnasta eikä sitä nähtävästi syytetyiltä kysytty.⁵⁸ Kirkko-

⁵⁴ *Quellen zur Ketzergeschichte Brandenburgs und Pommerns*, 74.

⁵⁵ Kathrin Utz Tremp on listannut Stettinissä kirkkolaulun tai -musiikin kieläneet kuulustelut perustuen Dietrich Kurzen lyhennettyyn editioon protokollista ja löytänyt noin 20 asiaa käsittelevää protokollaa. ks. Utz Tremp 2000, 29–30.

⁵⁶ *Quellen zur Ketzergeschichte Brandenburgs und Pommerns*, 134.

⁵⁷ *Ibid.*, 92.

⁵⁸ Modestin 2007, 132. Utz Tremp on yrittänyt tulkita Fribourgin valdesilaisten kielteistä kantaa kirkkomusiikkiin vuosina 1426–1427 uusia urkuja varten kerätyn lahjoittajalistan pohjalta. Huolimatta Utz Trempin halusta tulkita listaa tukemaan valdesilaisten kritiikkiä kirkkomusiikkia kohtaan ei tulkinta vakuuta: Vaikka lista sisältää tunnettuja kerettiläisiä, jotka eivät maksaneet tai eivät näy koko listalla, löytyy sieltä myös lahjoituksen antaneita valdesilaisia sekä maksamatta jättäneitä kirkonmiehiä. Ks. Utz Tremp 2000, 31–40.

laulun, urkujen tai kirkonkellojen vastustus oli valdesilaisille yksi osa valtakirkon ja sen ylenpalttisenä pidettyjen palvelusmenojen kritiikkiä, ei niinkään keskeinen opillinen kysymys. Sen sijaan puhdasoppinen inkvisiittori Zwicker oli valmis näkemään paljon vaivaa puolustaakseen näitä käytänteitä ja johtaakseen niiden juuret Raamattuun – ja siten Jumalan sanaan ja tahtoon.

Sydämen ja suun liitto

Zwicker vyöryttää traktaatissaan *Cum dormirent homines* valdesilaisten tulkintaa vastaan kymmeniä raamatunkohtia, jotka kertovat Herran ylistyksestä laulaen, esimerkiksi: ”Samoin psalmi 95: Laulakaa Herralle uusi laulu, laulakaa Herralle koko maa. Laulakaa Herralle ja ylistäkää hänen nimeään.”⁵⁹ Koska Raamattu on varsin yksiselitteinen siitä, että Herraa tulee ylistää, keskittyi argumentti siihen, millainen ylistys Herralle oli mieleen: äänekäs vai äänetön. Zwicker esittää valdesilaisen vasta-argumentiksi saman lainauksen Paavalin kirjeestä efesolaisille (5:18–19), jolla Guillelmus Duranti perusteli kirkkotilaan sopivia ääniä:

Eikä väitteesi koskien Efesolaiskirjeen 5. lukua päde, sinä valdesilainen hereetikko: ”täytyykääte Pyhällä hengellä, puhuen keskenänne psalmein ja hengellisin lauluin ja hymnein, laulaen Herralle sydämisänne.” Sillä pyhä Paavali ei näillä sanoilla poissulkenut suun laulua, sillä laulun ja samoin suun Jumala loi omaksi ylistyksekseen, kuten sydämen. Sydämellä tulee rakastaa ja suulla laulaa.⁶⁰

Kerettiläinen tulkinta Efesolaiskirjeestä olisi siten jyrkempi kuin Durantin manuaalissa; toisin sanoen sen mukaan laulu ei sovi edes palveluk-

⁵⁹ Zwicker, *Cum dormirent homines*, 292G. Vrt. Psalmi 96:1–2: ”Laulakaa Herralle uusi laulu! Laula Herralle, maa, laulakaa Herralle, maan asukkaat! Laulakaa Herralle, ylistäkää hänen nimeään!” *Vulgatassa* käytetty tapa numeroida psalmeja eroaa protestanttisten kirkkokuntien käyttämästä, ks. tarkemmin *Pyhän Benedictuksen luostarisääntö*, 183–184.

⁶⁰ Zwicker, *Cum dormirent homines*, 293D.

seen, vaan Jumalaa tulee ylistää sydämessä. On tosin kyseenalaista, kuinka paljon Zwicker tässä yhteydessä keskustelee oman aikansa kerettiläisten kanssa, sillä kyseiset argumentti ja vasta-argumentti ovat peräisin dominikaani Moneta Cremonalaisen noin vuonna 1240 kirjoittamasta sekä kataareja että valdesilaisia vastaan suunnatusta massiivisesta kiistakirjoituksesta.⁶¹ Yhtä kaikki lainaus tiivistää keskiaikaisen kirkon ajattelijoiden tulkinnan ihmisen puheen ja laulutaidon merkityksestä: nämä kyvyt ovat ihmisessä, jotta hän voisi ylistää luojaansa ja herraansa. Niiden käytöstä kokonaan kieltäytyminen oli yhtä lailla rikos Jumalaa kohtaan kuin näiden lahjojen käyttäminen väärin esimerkiksi joutavanpäiväiseen löpöttelyyn.

Laulamisen tärkeys, jopa fyysisyys tulee ilmi myös debatissa valdesilaisia vastaan. Petrus Zwicker kirjoittaa, kuinka suuria fyysisiä ponnistuksia laulaminen vaati ja kuinka kirkkolaulu vastasi näin Jumalan käskyyn rakastaa häntä kaikin voimin:

Ja Jumala on käsenyt meitä rakastamaan häntä koko sydämestämme, koko sielustamme, koko mielellämme, kaikin voimin ja koko mahdollisamme. 5. Moos. 6[:5], Matt. 22[:37]. Ja laulaminen on ainoastaan rationaalisen luonnon [tai: olennon] lahja. Miten me voisimme rakastaa Häntä koko hyveellämme, kaikin voimin ja koko mahdollisamme, jos emme koskaan laulaisi Hänelle? Eikö muka laulaminen vaadi hyveitä, voimia ja kestävyyttä? Mitä suurimmassa määrin. Miksi muuten munkeilla olisi sairashuoneita, joissa heitä parannetaan, jollei sen vuoksi, että he usein sairastuvat vakavasti paljosta laulamisesta.⁶²

⁶¹ Moneta (Cremonensis), *Adversus Catharos et Valdenses*, libr. V, cap. 8, § VII, s. 458. Monetan on Zwickerin traktatin lähteeksi tunnistanut Peter Biller, ks. Biller 2001, 258–261, mutta systemaattista vertailua tekstien välillä ei ole tehty.

⁶² Zwicker, *Cum dormirent homines*, 293C: “Et ex quo Deus praecepit nobis, ut eum diligamus toto corde, et tota anima, et tota mente, totis viribus, tota fortitudine. Deut. 6 Matt. 22. Et ex quo cantare solius rationalis naturae [Seitenstetten Cod. 213, f. 127ra: ”creature”] donum est; Quomodo eum tota virtute, totis viribus, tota fortitudine diligeremus, si ei nunquam cantaremus? An non requirit cantus, virtutes, vires, et fortitudines? Imo plurimas. Vnde alias haberent monachi Infirmarias, in quibus reficiuntur, nisi quia saepissime ex multo cantu grauter infirmantur.”

Myöhäiskeskiajalla Jumalan ylistys ei ollut enää suljettujen luostariyh-teisöjen yksinoikeus ja -velvollisuus, vaan periaatteessa sen piti raikua kaikissa kristikunnan kirkkoissa. Niinpä Durantin manuaali ohjeistaa, kuinka pappien kuoron kirkossa tulisi olla paitsi harmoninen laulajien kokoontuminen, myös mysteerien äärelle kokoontunut joukko.⁶³

Näyttää siltä, että myöhäiskeskiajalla maallikot saivat kuin saivatkin osallistua tähän ylistyslauluun. Maria Venetsialaisen elämäkerrasta käy hyvin esille, kuinka Maria oli päivä päivältä parempi messun kuuntelija ja myös aktiivinen osallistuja:

Lähes joka päivä tämä rakastettu nainen resitoi kotonaan ja kirkossa huolellisesti ja hurskaasti koko Neitsyen palveluksen saarnaajavel-jien tavan mukaan. Samoin hän valmisti joka päivä itsensä ollakseen paremmin valmistautunut sanomaan muita palveluksia, eli meidän Herramme ja muiden pyhimysten. Voidakseen paremmin saavuttaa tämän tavoitteen, hänen nimissään ostettiin Sienan kaupungissa saar- naveljien liturgian mukainen breviaari.⁶⁴

Vaikka Maria epäilemättä oli poikkeuksellinen henkilö ja elämäkerturi vain korostaa hänen poikkeuksellisuuttaan, messuun ja hetkipalveluk- siin kuuluvat laulut ja musiikki näyttäisivät olleen tärkeitä maallikoille myös laajemmin. Stettinin protokollissa mainitaan usein nimenomaan seurakuntalaisten laulama, ilmeisesti reliikkikulkueisiin liittynyt kirk- kolaulu, ”leyse”, jota valdesilaiset veljet puolestaan yrittivät seuraajiaan kieltää laulamasta.⁶⁵

⁶³ Guillelmus Duranti, *Rationale*, lib. 1, cap. 1, par. 18.

⁶⁴ The Legend of Maria of Venice, kappale 6.

⁶⁵ *Quellen zur Ketzergeschichte Brandenburgs und Pommerns*, 156, 165, 198–199, 201, 206, 208, 212, 258. Vrt. Cameron 2000, 134. Sana *Leise* tai *leyse* tarkoittaa keskiyläsaksassa yksinkertaisesti kirkkolaulua, joten on mahdotonta varmuudella määrittää, mikä laulu on kyseessä. Mahdollisesti se viittaa kes- kiajalla suosittuun, ennen kaikkea pääsiäisenä lauleettuun saksankieliseen ”Christ ist erstanden” -lauluun. Laulun historiasta Lipphardt 1960. Eräässä Zwickerin inkvisitioihin yhdistetyssä kysymysluettelossa kysytään nimen- omaan tämän laulun laulamisesta. Ks. Werner 1963, 273.

Osa myöhäiskeskiajan hurskaista maallikoista jakoi aiemmin munkkien ja nunnien elämään kuuluneen kokemuksen Jumalan ylistyksen tuottamasta hurmuksesta. Tämä oli toki kristitylle suotava tila, mutta kirkonmiehet eivät aina varauksettomasti ihailleet maallikoiden elämyksiä. Huoli kirkkomusiikin ja laulun synnyttämästä liiallisesta hurmiosta ei ollut uusi. Vaikka Augustinus hyväksyi *Tunnustuksissaan* kirkkolaulun, hän myös pelkäsi, että musiikkiin keskitytään enemmän kuin sanaan.⁶⁶ Ainakaan ylenpalttista hurmosta ei sopinut pitää pyhyiden takeena. Matthaëus Krakovalainen, yksi 1300-luvun lopun merkittävimmistä teologeista ja reformiajattelijoista, viittaa aiheeseen ohimennen keskustellessaan pyhyiden merkeistä laajalle levinneessä ehtoollista käsittelevässä kirjoituksessaan *Dialogus rationis et conscientiae* (1388). Dialogimuotoisen kirjoituksen toinen hahmo Järki (*Ratio*) toteaa:

Ne [tunteet t. liikutukset] tulevat armon kera, mutta eivät kuitenkaan aina armosta, esimerkiksi kun jotkut hyvät oppimattomat [*simplices*] suuresti liikuttuvat suloiisiin tunteisiin miellyttävän ja hurskaan laulun tai soittimien ansiosta. Pyhimysten kyneleet sen sijaan ovat aina armosta, mistä Raamattu on täynnä esimerkkejä.⁶⁷

Myöhäisen 1300-luvun uskonnollista elämää tutkineen Stephen Mossmanin mukaan Matthaëus yritti yliopistoteologina sovittaa kohtaan aikalaiskokemuksen vallitsevaan skolastiseen ajattelumalliin.⁶⁸ Tätä ajoittain hankalaa yritystä kuvastaa myös Mattheuksen hieman vaikea suhde maallikoiden kokemuksiin musiikista ja kirkkolaulusta. Matthaëuksen teksti antaa ymmärtää, että hän pitää näiden sinänsä hyvien (*boni*), mutta oppimattomien tai yksinkertaisten (*simplices*) ihmisten kokemuksia jossain määrin liiallisina. Koska Matthaëus oli sitä mieltä, ettei ulkoisten tai ruumiillisten tuntemusten kokeminen

⁶⁶ Caseau 2014, 101.

⁶⁷ Matthaëus de Cracovia, *Dialogus rationis et conscientiae*, §4, II. 580–593. Sit. teoksessa Mossman 2010, 206–207; Matthaëus Krakovalaisen urasta ja tuotannosta ks. Nechutová 2007, 266–269.

⁶⁸ Mossman 2010, 208.

ollut välttämätön osa oikeaa ja hurskasta ehtoollisen vastaanottoa,⁶⁹ hän tuskin edellytti hurskailta maallikoilta yllä kuvaamiaan tunteita messussa tai hetkipalveluksissa.

Sisäinen rukous, hyvä hiljaisuus

Hiljaisuuden hyve, turhan puheen välttäminen ja ohjeistukset jumalanpalveluksiin osallistumisesta voidaan nähdä luostarikurin ja -kulttuurin laajentumisena seurakuntakirkkoihin ja maallikkoyhteisöihin. Kun maallikot ottivat entistä aktiivisemmän ja näkyvämmän roolin yhteisöjen uskonnollisessa elämässä, myös vaatimukset hyvän kristityn ihanteiden toteutumisesta kasvoivat. Näin ollen maallikoiden hiljaisuutta, puhumattomuutta, sopivaa puhetta ja laulua yritettiin myöhäiskeskiajalla hallita ja ohjata. Sielunhoidosta vastuussa olleet kirkonmiehet kirjoittivat entistä enemmän kansankielisiä ohjeita ja muuta opastavaa kirjallisuutta. Viesti ei kuitenkaan kulkenut vain yhteen suuntaan, vaan pyhimyksen maineessa maailmassa eläneet maallikot antoivat omalla käytöksellään myös mallin kanssasisarilleen ja veljilleen hyvästä kristillisestä käytöksestä. Tätä mallia kirkonmiehet hyödynsivät ja jalostivat: elämäkertojen kirjalliset versiot levisivät laajasti myös käännskirjallisuutena.

Luostarielämän ihanteet levisivät maallikoiden hartaudenharjoitukseen, yhteisöihin ja seurakuntakirkkoihin, mutta eivät ilman kitkaa. Yllä käsitellyt kirkonmiesten tekstit yhtäältä asettivat vaikenivat ja korvansa tukkivat pyhimykset ihanteiksi, joiden jäljittely oli käytännössä mahdotonta. Toisaalta niissä kuvastuu huoli ylilyönneistä ja pyrkimys ohjata maallikoiden hengellisyyttä sovinnaisiin uomiin, pois välillä jopa harhaoppisuutta hipovasta äärimmäisyydestä.

Millaista sitten oli tuo tavoiteltava uskonnollinen hiljaisuus tai ääni maallikolle? Hyvää hiljaisuutta oli aktiivinen hiljaisuus, sisäinen rukous. Uskon ammattilaisille, munkille ja nunnille, sisäinen rukous oli medi-

⁶⁹ Tämä oudolta kuulostava pohdinta liittyy myöhäiskeskiajan saksalaisiin keskusteluihin ehtoollisesta, ks. Mossman 2010, 204–208.

tatiivinen tila, jossa pyrkimyksenä oli yhtyä Jumalaan. Maallikkojen sisäinen rukous näyttää sitä vastoin yksinkertaisemmalta tilalta: heidän tuli ennen kaikkea välttää synnillistä ja maallista puhetta. Hiljaisuuden piti antaa tilaa ja rauhaa Jumalan sanan kuulemiselle ja jumalanpalveluksen seuraamiselle, lisääntyvässä määrin myös siihen osallistumiselle. Vähimmäisvaatimus oli se, ettei maallisella lörpöttelyllä ja pahantahoisilla juoruilla häirinyt muiden keskittymistä ja henkistymistä. Toistuvista varoituksista voi kuitenkin myös tulkita, että keskiaikainen kirkkotila oli vilkkaan ajatustenvaihdon paikka, eivätkä mieli ja kieli suinkaan aina pyrkineet Jumalan ja pyhien luo, vaan aprikoivat maanläheisempiä asioita.

Lähteet

Alkuperäislähteet

Käsikirjoitukset:

München, Bayerische Staatsbibliothek (BSB)
Clm 5338
Würzburg, Universitätsbibliothek (Würzburg UB)
M.ch.f.51
Seitenstetten, Stift Seitenstetten
Cod. 213

Painetut lähteet:

Cavalca, Domenico: *I frutti della lingua di D. Cavalca ridot a sua vera lezione da Giov. Bottari*. Giovanni Silvestri, Milano 1837.

Cavalca, Domenico: *Pungi Lingua. Il libro molto utile al fidele christiano intitolato Pungi Lingua, nelquale trattansi tutti i peccati che procedono da quella, con alcuni esempii, iguali dimostrano il giuditio di Dio sopra alcuni buomini che peccorono con essa Lingua, con diligentia novamente corretto & ristampato*. In Vinegia per Comin de Trino, Monteferrato 1547.

The Dominican Penitent Rule. *Dominican Penitent Women*. Ed. Maiju Lehmijoki-Gardner. The Classics of Western Spirituality. Paulist Press, Mahwah NJ 2005, 46–56.

von Döllinger, Johann Joseph Ignaz *Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters. Zweiter theil. Dokumenten vornehmlich zur Geschichte der Valdesier und Katharer*. C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung (Oskar Beck), München 1890.

Giovanni Dominici: *Regola del governo di cura familiare: compilata dal beato Giovanni Dominici, fiorentino*. Ed. Donato Salvi. A. Garinei, Firenze 1860.

- Guillaume Durand: *The Rationale divinatorum officiorum of William Durand of Mende: a new translation of the prologue and book one*. Transl. T. M Thibodeau. Columbia University Press, New York and Chichester 2010.
- Guillelmus Duranti senior, dictus Speculator: *Rationale divinatorum officiorum (libri I–VIII)* CC CM, 140; 140A (A. Davril / T.M. Thibodeau, 1995–1998); CC CM, 140B (A. Davril / T.M. Thibodeau / B.G. Guyot, 2000). Brepolis Library of Latin Texts (<http://clt.brepolis.net/Ilta/Default.aspx>). Haettu 19.5.2014)
- The Legend of Giovanna of Orvieto. *Dominican Penitent Women*. Ed. Maiju Lehmijoki-Gardner. The Classics of Western Spirituality. Paulist Press, Mahwah, NJ 2005, 59–86.
- The Legend of Maria of Venice. *Dominican Penitent Women*. Ed. Maiju Lehmijoki-Gardner. The Classics of Western Spirituality. Paulist Press, Mahwah, NJ 2005, 105–176.
- Moneta (Cremonensis): *Monetae Adversus Catharos et Valdenses: libri quinque*. Ed. Tommaso A. Ricchini. Ex Typographia Palladis, excudebant Nicolaus, et Marcus Plearini, Romae 1743.
- Auszüge aus dem Sammelwerk des Passauer Anonymus (um 1260). *Quellen zur Geschichte der Waldenser*. Hg. Alexander Patschovsky & Kurt-Victor Selge. Gütersloher Verlagshaus Mohn, Gütersloh 1973, 70–103.
- Quellen zur Ketzergeschichte Brandenburgs und Pommerns*. Hg. Dietrich Kurze. W. de Gruyter, Berlin 1975.
- Stella Clericorum*. Ed. Erich H. Reiter. Toronto Medieval Latin Texts 23. Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto 1997.
- Ulrich von Pottenstein: *Dekalog-Auslegung; das erste Gebot, Text und Quellen*. Hg. Gabriele Baptist-Hlawatsch. Niemeyer, Tübingen 1995.
- Vita del B. Pietro Pettinajo Senese del' terz'ordine di San Francesco volgarizzata da una leggenda latina del 1333 per F. Serafino Ferri Agostiniano di Lecceto l'anno 1508*. Ed. De Angelis. Francesco Rossi e Figlio, Siena 1802.
- Vito da Cortona: *Leggenda della Beata Umiliana de' Cerchi*. Vol. I. La Letteratura Italiana. Storia E Testi 12. Riccardo Riccardi, Milano & Napoli, s.a.
- Werner, E: Nachrichten über spätmittelalterliche Ketzer aus tschechoslowakischen Archiven und Bibliotheken. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe* 12 (1) 1963, 215–284.
- Zita of Lucca. *Saints and Cities in Medieval Italy*. Transl. Diana Webb. Manchester University Press, Manchester & New York 2007, 160–190.
- Zwicker, Petrus: [Pseudo-]Petri de Pilichdorf contra Haeresin Waldensium Tractatus. *Lucae vtdensis episcopi, Scriptores aliquot succedanei contra sectam waldensivm*. Ed. Jacob Gretser. Maxima Bibliotheca Veterum Patrum, et Antiquorum Scriptorum Ecclesiasticorum. Tom. XXV. Anissonius, Lvgydni 1677, 277F–299G. (Zwicker, *Cum dormirent homines*)

Tutkimuskirjallisuus:

- Audisio, Gabriel: *The Waldensian Dissent: Persecution and Survival, C. 1170–C. 1570*. Cambridge University Press, Cambridge 1999.
- Billier, Peter: Goodbye to Waldensianism? *Past and Present* 192, 1/2006, 3–33.
- Billier, Peter: The Anti-Waldensian Treatise Cum Dormirent Homines of 1395 and Its Author. *The Waldenses, 1170–1530: Between a Religious Order and a Church*, Variorum Collected Studies Series. Ashgate, Aldershot 2001, 237–269.
- Bornstein, Daniel Erhan: Thomas of Siena: The Legend of Maria of Venice. Introduction. *Dominican Penitent Women*. Ed. Maiju Lehmijoki-Gardner. The Classics of Western Spirituality. Paulist Press, Mahwah NJ 2005, 105–111.
- Cameron, Euan: *Waldenses: Rejections of Holy Church in Medieval Europe*. Blackwell, Oxford 2000.

- Caseau, Béatrice: The Senses in Religion: Liturgy, Devotion, and Deprivation. *A Cultural History of the Senses in the Middle Ages*. Ed. Richard Newhauser, A Cultural History of the Senses 2. Bloomsbury Academic: London 2014, 89–110.
- Delcorno, Carlo: Cavalca, Domenico. *Dizionario biografico degli italiani*. Treccani, l'Enciclopedia italiana, 1979. ([http://www.treccani.it/enciclopedia/domenico-cavalca_\(Dizionario-Biografico\)/Haettu](http://www.treccani.it/enciclopedia/domenico-cavalca_(Dizionario-Biografico)/Haettu) 16.5.2014)
- Gonnet, Jean & Amedeo Molnár. *Les Vaudois au Moyen Âge*. Claudiana, Torino 1974.
- Grubmüller, Klaus: Deutsche Übersetzungen lateinischer Texte im Mittelalter. *Übersetzung: Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung = Translation: An International Encyclopedia of Translation Studies = Traduction: Encyclopédie Internationale de La Recherche Sur La Traduction*. Hg. Harald Kittel, Juliane House & Brigitte Schultze, Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, Bd. 26. W. de Gruyter, Berlin & New York 2007, 1713–1717.
- Hascher-Burger, Ulrike: Religious Song and Devotional Culture in Northern Germany. *A Companion to Mysticism and Devotion in Northern Germany in the Late Middle Ages*. Eds Elizabeth A. Andersen, Henrike Lähnemann & Anne Simon, Brill's Companions to the Christian Tradition, v. 44. Brill, Leiden 2014, 261–83.
- Heikkilä, Tuomas: *Pyhän Henrikin legenda*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1039. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2005.
- Immonen, Teemu: A Saint as a Mediator between a Bishop and His Flock: The Cult of Saint Bononius in the Diocese of Vercelli under Bishop Arderic (1026/7–1044). *Viator* 39, 2/2008, 65–92.
- John, Timo: *The Monastery Island of Reichenau in Lake Constance: 'Cradle of Western Culture'; UNESCO World Heritage*. Beuron Kunstverl., Beuron 2006.
- Kaeppli, Thomas: *Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi*. Vol. I. S. Sabina, Roma 1970.
- Kaeppli, Thomas: *Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi*. Vol II. S. Sabina, Roma 1975.
- Katajala-Peltomaa, Sari: *Gender, Miracles, and Daily Life: The Evidence of Fourteenth-Century Canonization Processes*. History of Daily Life 1. Brepols, Turnhout 2009.
- Korhonen, Anu: Kiivaat perheenpäät, nalkuttavat äkäpusit: väkivalta uuden ajan alun englantilaisessa avioliitossa. *Naistutkimus* 13, 4/ 2000, 19–32.
- Kurze, Dietrich: Zur Ketzergeschichte der Mark Brandenburg und Pommerns vornehmlich im 14. Jahrhundert: Luziferianer, Putzkeller und Waldenser. *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands* xvi/xvii, 1968, 50–94.
- Lehmijoki-Gardner, Maiju: Hengelliset maallikkoliikkeet. *Keskiajan kirkko: uskonelämän muotoja läntisessä kristikunnassa*. Toim. Tuomas Heikkilä. Tietolipas 185. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2002, 289–349.
- Lehmijoki-Gardner, Maiju: *Worldly Saints: Social Interaction of Dominican Penitent Women in Italy, 1200–1500*. Bibliotheca Historica 35. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1999.
- Lipphardt, Walthor: 'Christ ist erstanden'. Zur Geschichte des Liedes. *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie* 5, 1960, 96–114.
- Modestin, Georg: *Ketzer in der Stadt: der Prozess gegen die Strassburger Waldenser von 1400*. Monumenta Germaniae Historica, Studien und Texte, Bd. 41. Hahnsche Buchhandlung, Hannover 2007.
- Mossman, Stephen: *Marquard von Lindau and the Challenges of Religious Life in Late Medieval Germany: the Passion, the Eucharist, the Virgin Mary*. Oxford University Press, Oxford & New York 2010.
- Nechutová, Jana: *Die lateinische Literatur des Mittelalters in Böhmen*. Böhlau Verlag, Köln & Weimar 2007.
- Pyhän Benedictuksen luostarisääntö* [selitykset]. Toim. Maiju Lehmijoki-Gardner & Tuija Ainonen. Basam Books, Helsinki 2010.
- Roberts, Ann: *Dominican Women and Renaissance Art: The Convent of San Domenico of Pisa*. Women and Gender in the Early Modern World. Ashgate, Aldershot 2008.
- Räsänen, Marika: *The Restless Corpse: Thomas Aquinas' Remains as the Centre of Conflict and Cult in Late Medieval Southern Italy*. Turku 2013.

- Sackville, L.: *Heresy and Heretics in the Thirteenth Century: The Textual Representations*. York Medieval Press, Woodbridge & Rochester NY 2011.
- Salonen, Kirsi: *Synti ja sovitus, rikos ja rangaistus. Suomalaisten rikkomuksista keskiajalla*. SKS, Helsinki 2009.
- Schepers, Kees: The Wiesbaden Miscellany: The Deliberate Construction of a Haphazard collection. *Medieval manuscript miscellanies: composition, authorship, use*. Ed. Lucie Doležalová & Kimberley Rivers. *Medium aevum quotidianum*, Sonderband 31. *Medium Aevum Quotidianum*, Krems 2013, 218–239.
- Schneider, Martin: *Europäisches Waldensertum im 13. und 14. Jahrhundert: Gemeinschaftsform, Frömmigkeit, sozialer Hintergrund*. W. de Gruyter, Berlin & New York 1981.
- Segl, Peter: Die Waldenser in Österreich um 1400: Lehren, Organisationsform, Verbreitung und Bekämpfung. *Friedrich Reiser und die 'waldensisch-hussitische Internationale' im 15. Jahrhundert: Akten der Tagung Ötisheim-Schönenberg, 2. bis 4. Oktober 2003*. Hg. Albert de Lange & Kathrin Utz Tremp, Verlag Regionalkultur, Heidelberg; Ubstadt-Weiher; Basel 2006, 161–188.
- Swanson, Robert Norman: *Religion and Devotion in Europe: C. 1215 – C. 1515*. Cambridge University Press, Cambridge 1995.
- Taylor, Jamie K.: *Fictions of Evidence: Witnessing, Literature, and Community in the Late Middle Ages*. *Interventions: New Studies in Medieval Culture*. Ohio State University Press, Columbus 2013.
- Tolonen, Pekka: Väärin tulkittu esikuva ja harhaopin synty. *Ikuisuuden odotus: uskonto keskiajan kulttuurissa*. Toim. Meri Heinonen. Gaudeamus, Helsinki 2000, 141–161.
- Tolonen, Pekka: Alkuperä, historia ja esimerkki: valdesilaisen liikkeen alkuperästä kirjoittaminen sydänkeskiajalla. *Historioita ja historiallisia keskusteluja*. Toim. Sami Louekari & Anna Sivula. Turun historiallinen yhdistys, Turku 2004, 52–59.
- Utz Tremp, Kathrin: “Es ist gelogen, was man singt”: die Freiburger Waldenser und die neue Orgel der Pfarrkirche St. Nikolaus (1426–1427). *Freiburger Geschichtsblätter* 77, 2000, 27–49.
- Wathen, Ambrose Gerald: *Silence: The Meaning of Silence in the Rule of St. Benedict*. Cistercian Publications, Washington D.C. 1973.
- Webb, Diana: Pier Pettinaio of Siena [johdanto]. *Saints and Cities in Medieval Italy*, Manchester University Press, Manchester; New York 2007, 191–193.
- Williamson, Beth: Sensory Experience in Medieval Devotion: Sound and Vision, Invisibility and Silence. *Speculum* 88, 1/2013, 1–43.

Äänettömän torinäkymän lumo.
Hiljaisuuden heuristiikka E. T. A. Hoffmannin
kertomuksessa *Des Veters Eckfenster*

Jukka Sarjala

Modernissa länsimaisessa sivilisaatiossa hiljaisuus on ottanut kahtalaisen paikan. Yhtäältä se merkitsee vetäytymistä elämän kiihkeydestä. Siinä mielessä se lähestyy toimettomuutta, viime kädessä kuolemaa. Kaiken liikkeen loputtua vallitsee hiljaisuus: *requiescat in pace*. Toisaalta hiljaisuus merkitsee äänettömyyttä, mikä ei kuitenkaan aina johda ajatukseen jonkin poissaolosta. Äänettömyys pikemminkin vahvistaa tiettyjä toimintoja. Ainakin inhimillisessä katsannossa se merkitsee keskittymistä ja kohdentumista ja sitä kautta jonkin esilletuloa. Hiljaisuudella on heuristinen arvo, se auttaa havaitsemaan ja löytämään ilmiöitä – miten, siitä kirjoitan tuonnempana. Käsillä olevassa artikkelissa esiintyvät silti molemmat mainitut hiljaisuuden puolet.

Aiheenani on saksalaisen kirjailija-säveltäjän, kriitikon ja juristin Ernst Theodor Amadeus Hoffmannin (1776–1822) kertomus *Des Veters Eckfenster*, serkkuni kulmaikkuna. Se ilmestyi useassa osassa hieman ennen tekijänsä kuolemaa berliiniläisessä lehdessä *Der Zuschauer. Zeitblatt für Belehrung und Aufheiterung* huhti-toukokuussa 1822. Kertomus edustaa Hoffmannin tuotannossa viimeistä kirjailijan elinaikana

julkaistua tekstiä, joskaan se ei ole viimeinen, jonka parissa hän teki töitä. Sen syntyhistoriasta ei ole jäänyt jälkiä, mutta on tiedossa, että tuohon aikaan kirjailijan halvaustila oli jo niin pitkälle kehittynyt, että hän joutui sanelemaan tekstinsä avustajalle.¹ Suomalaiselle lukijakunnalle kertomus on tuskin tuttu, eikä se lukeudukaan Hoffmannin kirjallisen tuotannon näkyvimpiin osiin.

Hoffmannin *Eckfenster*-kertomus ei juuri herättänyt mielenkiintoa 1800-luvun kuluessa, eikä tilanne muuttunut paljoakaan ennen toista maailmansotaa, Walter Benjaminin *Eckfenster*-tarkastelusta huolimatta. Sodan jälkeisessä tutkimuksessa on pohdittu kysymystä, missä määrin kertomus enteilee myöhemmin 1800-luvulla kehkeytynyttä realismia, missä määrin se taas palautuu romantiikan poetiikkaan. Tutkijoiden kiinnostus kertomukseen kasvoi voimakkaasti 1980- ja 1990-luvulla, jolloin realismia etsivät lukutavat työntyivät taustalle. Tilalle nousi kertomuksen poetologiseen refleksioon kohdistuva näkökulma, jossa korostuivat kysymykset havaitsemisesta ja kuvan ja kertomuksen suhteesta. Kertomuksen intertekstuaalinen rakenne on hyvin monitahoinen ulottuen fysionomisista tarkasteluista ja kaupunkikuvauksen kirjallisista perinteistä kuvataiteeseen ja kameraalitieteellisiin näkökohtiin. Nykyään *Eckfenster*-kertomuksella on korkealle arvostettu paikka Hoffmannin tuotannossa.² Torinäkökymien äännettömyyteen ei ole tähän mennessä kuitenkaan kiinnitetty kuin ohimenevää huomiota.

Kaikki se, mitä tässä artikkelissa lausun hiljaisuudesta, äännettömyydestä ja niiden heuristisesta arvosta, pohjautuu mainittuun Hoffmannin seipitteeseen. Mikä tuossa kertomuksessa viittaa kirjailijan omiin kokemuksiin elinympäristöstään, mikä taas perustuu kirjallisiin perinteisiin ja kirjoittajan poeettis-esteettisiin tavoitteisiin, on hyvin monitahoinen kysymys, jota ainoastaan sivuan. Kaikelle Hoffmannin proosalle on ominaista fantasianomaisuus ja tarkoituksellinen monitulkintaisuus,

¹ Steinecke 2004a, 1413–1414; Steinecke 2004b, 424.

² Lähemmin ks. Kremer 2012, 394–396; Steinecke 2004a, 1418; Steinecke 2004b, 159, 428. Kertomuksen visuaalisen luonteen huomioon ottaen on syytä mainita, että Hoffmann tunsikin hyvin englantilaisen graafikon William Hogarthin (1697–1764) kuvasarjoja ja pilapiirroksia. Niin ikään lothringeiläisen graafikon Jacques Callot'n (1592–1635) etsaukset ja groteskit kuvat olivat hänelle erityisen rakkaita.

mikä tekee sen dokumenttiluonnetta koskevista pohdinnoista labyrinttimaisia, osin mahdottomia. En ole valinnut *Eckfenster*-kertomusta tarkastelun aiheeksi sen historiallisen todistusvoiman takia – ikään kuin kyse olisi ensi sijassa vuoden 1822 Berliinistä – vaan siksi, että se saa lukijan ajattelemaan, mitä hiljaisuus ja äänettömyys ovat ja mitä ne saavat maailmassa aikaan. Kertomuksesta on mahdollista oppia näistä asioista samassa mielessä kuin Homeroksen *Odysseiasta* voi oppia jotakin siitä, mitä tarkoittaa kokeneisuus ja hankittu taito.

Eckfenster-kertomuksessa on hyvin perustein nähty omaelämäkerrallisia piirteitä, joista merkittävimpiä ovat henkilöhahmojen vuoro-
sanoihin upotetut suorat viittaukset hoffmannilaiseen poetiikkaan ja taidenäkemyskäsityksiin.³ Viimeksi mainittu näkökohta tulee edempänä esiin, vaikka artikkelini varsinainen tarkoitus ei olekaan valaista kertomusta biografisesta näkökulmasta.⁴ Ennen siirtymistä yksityiskohtaisempaan tarkasteluun *Des Veters Eckfenster* on luonnehdittavissa demonstratiiviseksi esitykseksi siitä, mitä tapahtuu, kun näköaistin tuottama aines kohtaa ihmistietoisuuden ja sen kuvittelukyvyn. Kertomuksen perusasetelma on varsin pelkistetty, mikä käy ilmi seuraavasta luvusta. Millainen luova tehtävä äänettömyydellä on tuossa kohtaamistilanteessa? Millaisia mahdollisuuksia se avaa havaitsemiselle ja ympäristön hahmottamiselle tekstin kuvaamassa maailmassa? Kysymykset kohdentuvat kertomuksen piilossa olevaan ulottuvuuteen, sillä *Des Veters Eckfenster* käsittelee ensi sijassa näkemistä, katsomista ja panoraamaa. Siinä selostetut havainnot ja päätelmät perustuvat visuaaliseen aistialueeseen, eikä Hoffmann missään vaiheessa paneudu hiljaisuuden tai äänettömyyden tematiikkaan. Esittämäni kysymykset saattavat myös vaikuttaa länsimaiskeskeisiltä, onhan ääntä ja kuulemista ollut tapana pitää modernissa kaupunkikulttuurissa vähemmän merkityksellisinä kuin näköhavaintoja ja katsomista. Kertomuksessa aistialueiden välinen suhde on kuitenkin monimutkaisempi.

³ Lähemmin Steinecke 2004a, 1416.

⁴ *Eckfenster*-kertomuksen biografisesta tulkintatavasta ks. esim. Schäfer 1998.

Tori, ikkuna ja ullakkokamari

Hoffmannin kertomuksessa kaksi nimetöntä serkkua tarkkailee berliiniläisellä torilla, *Gendarmenmarktilla*, vilisevää elämää ja kaupante-koa. Havaintopaikka on toisen päähenkilön, osittain halvaantuneen kirjailijan, ullakkokamari. Asunto sijaitsee torin kulmalla seisovassa rakennuksessa, josta on esteetön näköala. Tuossa kammiossa tapahtuva keskustelu etenee tekstissä vuoropuheluna minä-muotoisen kertojan ja serkuksi (*Der Vetter*)⁵ kutsutun kirjailijan välillä. Torin näkymiä ja niiden synnyttämiä vaikutelmia kuvaillaan ja tulkitaan seikkaperäisesti. Kirjailija pitää huolta keskustelun ja torin tarkkailun etenemisestä yhä uusiin aiheisiin ja kuvailee samalla kumppanilleen yksityiskohtaisesti näkemyksiään torin tapahtumista ja siellä liikkuvista ihmisistä. Kertomuksessa sekoittuvat toisiinsa molempien tekemät välittömät huomiot ja kirjailijaisännän niistä esittämät tulkinnat ja huomautukset. Myös muistissa olevat vaikutelmat jäsentävät keskustelua.⁶ Aika ajoin tässä puuhassa on teatterikiikari tai jokin vastaava väline apuna, ja kirjailijan vieraaksi ullakkokamariin saapunut kertoja ottaa myös osaa tarkkailuun ja innostuu selostamaan torin tapahtumia isännälleen. Vaikka vieras tuskin on kirjailija, hän on ainakin tallentanut puheena olevan kertomuksen paperille.

Tarinassa kuvattu tilanne on kaikesta päätellen sellainen, että serkusten eteen kamarin ikkunasta avautuva näkymä on jokseenkin äänetön. Tätä ei suoraan kertomuksessa todeta, mutta se ilmenee tekstin kohdentumisesta pelkästään torin herättämiin visuaalisiin vaikutelmiin. Jos serkukset kuulevat torilta satunnaisia taustaääniä, huudahduksia tai muuta niiden kaltaista havaintoainesta, kuten on helposti otaksuttavissa, siitä ei kuitenkaan muodostu kertomuksessa merkitsevää ulottuvuutta. Asetelma on Hoffmannin rakentama, eikä sen hyväksyminen tuota vaikeuksia. Pyörätuolissa istuva kirjailija, jonka hyvinvoinnista

⁵ Hartmut Steinecken (2004b, 424) mukaan saksan sana *Vetter* viittasi Hoffmannin elinaikana tarkemmin määrittelemättömään kaukaiseen sukulaiseen tai hyvään ystävään. Kutsun kertomuksen hahmoja tässä serkuiksi.

⁶ Selbmann 1994, 72–73; Schäfer 1998, 46. Mainittakoon, että Hoffmann asui viimeiset vuotensa Berliinissä lähellä kertomuksessa kuvattua *Gendarmenmarktia*.

Carl Georg Adolph Hasenpflug, *Gendarmenmarkt in Berlin* (1822).

Kuva: Wikimedia Commons.

huolehtii vanha sotainvalidi, ei voi poistua asunnostaan minnekään. Kun on lisäksi vielä niin, että kirjailija on sairautensa myötä menettänyt keskittymiskykynsä eikä pysty enää kiinnittämään ajatuksiaan paperille, hän parahtaa eräänä päivänä synkissä tunnelmissa kertojalle olevansa ”mennyttä miestä”.⁷ Tässä mielessä kertomuksen perusasetelma enteilee asuntonsa vangiksi jääneen kirjailijan riutuvaa loppua. Torinäkömään hiljaisuus on merkki elämän kasvavasta poissaolosta, minkä kamarin asukas tuskallisesti tiedostaa. Hänen oma persoonallinen äänensä, kirjailijan luova minä, on niin ikään vaikenemassa, ja hän katselee torivilinää etäältä, ikään kuin jättäisi jäähyväisiä rakastamalleen kaupunkinäkömälle.

Detlef Kremer on huomauttanut, että *Des Veters Eckfenster* on muunnelma yksinäisen romanttisen kirjailijan hahmosta, jolle kirjoittaminen merkitsi alusta alkaen etäisyyttä muuhun elämään. Hoffmannin kertomuksessa tuo etäisyys on entisestään kasvanut. Tori näyttäytyy äänettömyydessään hieman hourekuvamaiseksi sarjaksi näkymiä, joita

⁷ Hoffmann, *Sämliche Werke*, Band VI, 469. Jatkossa käytän lyhennettä SW VI.

säestää kirjailijan aavemainen yksinpuhelu.⁸ Tällainen lukutapa nostaa näkyville menetettyjä mahdollisuuksia, jolloin hiljaisuus merkitsee sulkevaa liikettä avautumisen sijasta. Mutta kertomus sisältää myös aineksia, jotka tähdentävät toiminnallisuutta ja aktiivisuutta, uuden löytämistä. Niiden innoittamana lähden nyt seuraamaan toisenlaista tulkintapolkua.

Alun apean tilannekuvauksen jälkeen tarinan tunnelma muuttuu. Kertojan vieraillessa eräänä markkinapäivänä kirjailijaserkkunsa luona – päivänä, jolloin he ryhtyvät tarkkailemaan torinäkömää – ullakkokamarin asukas on virkeällä tuulella.

Huone oli siivottu, ja vuodevarjostimeen oli kiinnitetty paperiarkki, josta saattoi lukea suurin kirjaimin sanat: *Et si male nunc, non olim sic erit*. Kaikki viittasi palanneeseen toivoon, uudelleen heränneeseen elinvoimaan. – ”Kas vain”, serkkuni huudahti minulle astuessani kamariin, ”no saavut vihdoin, serkku hyvä. Mahdatko tietää, että olen oikein ikävöinyt sinua?”⁹

Hoffmannin tekstiin punoma latinankielinen lainaus – ”vaikka nyt menee huonosti, niin ei aina tule olemaan” – on mukaelma Horatiuksen *Oodeista* löytyvästä lauseesta.¹⁰ Se valaa toivoa kertojaan, että hänen serkkunsa luomistyössä kaikki kääntyy vielä parempaan suuntaan. Hartmut Steinecken mukaan odotus osoittautuu kuitenkin harhaanjohtavaksi, koska kamarissaan asustelevan kirjailijan kirjoittamiskyky ei kertomuksessa palaudu. Tämä näkemys saa lisäperusteen siitä, että *Des Veters Eckfenster* päättyy harhakuvitelmissa vapaan kertojan alakuuloiseen huudahdukseen toverinsa tilasta: ”Serkku parka!”¹¹

⁸ Kremer 2007, 181–182.

⁹ SW VI, 470. Kertomuksesta poimitujen lainausten suomennokset ovat kirjoittajan. ”Das Zimmer war rein gemacht, und an dem Bettschirm ein Bogen Papier befestigt, auf dem mit grossen Buchstaben die Worte standen: *Et si male nunc, non olim sic erit*. Alles deutete auf wiedergekehrte Hoffnung, auf neuerweckte Lebenskraft. – ’Ei’, rief mir der Vetter entgegen, als ich in das Kabinet trat, ’ei kommst du endlich, Vetter; weisst du wohl, dass ich rechte Sehnsucht nach dir empfunden?’”

¹⁰ Alkuperäinen tekstikohta Horatiuksen *Oodeissa* (II, 10, 17–18) kuuluu *Non, si male nunc, et olim sic erit*. Steinecke 2004a, 1422–1423.

¹¹ Steinecke 2004a, 1421; Steinecke 2004b, 427–428; SW VI, 497.

Steinecken tulkinta sopii huonosti kertomuksen kokonaiskaareen. Serkusten kohtaamisessa läsnäoleva toiveikkaus ja halvaantuneen kirjailijan osoittama toimeliaisuus kohottavat näet avauksen jälkeen kertomuksen jännitettä. Toria katselevan kirjailijan innostus ja hehku tarttuvat hänen kumppaniinsakin. Kuten Richard T. Gray on huomauttanut, Hoffmann luonnehtii liikuntarajoitteisen kirjailijan mielikuvitusta mekanistisin vertauskuvin. Se on kuin koneen tavoin käyvä, lakkaamatta pyörivä tehdas.¹² Tämä kaikki ylittää ullakkokamarin tapahtumien kuvausta kehystävät alku- ja loppuhuomautukset ja niissä maalatun alakuloisen tunnelman. Juuri tässä on mielestäni Hoffmannin kertomuksen vahvuus. *Des Veters Eckfenster* on eräänlainen ylistyslaulu elämälle ja sen monimuotoisuudelle, jonka analyttinen seuraaminen kamarin ikkunan muodostamalla ”valkokankaalla” tekee kertomuksesta varsin havainnollisen. Horatius-sitaattiin sisältyvä lupaus ei taivu haluttomuuden edessä eikä menetä voimaansa sen takia vaan pukee sanoiksi sen odotuksen tunteen, joka syntyy aina uudelleen yksilön päästessä kosketuksiin jonkin itseään suuremman kanssa. Horatiuksen oodeissa tekstikohta viittaakin runollisen inspiraation epävakaisuuteen.¹³

Paljastava äänettömyys

Kertomuksen poetologisen ja demonstratiivisen luonteen kannalta valaisevia ovat alun johdattelevassa jaksossa esiintyvät halvaantuneen kirjailijan sanat omasta elämäntilanteestaan. Alakuloisena hetkenä hän toteaa jättävänsä luovan ja toimeliaan elämän, joka – kuten hän itse asian muotoilee – ”ulkoiseen hahmoon puettuna versoo minusta esiin ja käy läheiseksi muun maailman kanssa”. Sitten hän päättää lyhyen tilintekonsa ilmoittamalla, että hänen henkensä ”vetäytyy takaisin kammioonsa”.¹⁴

¹² Gray 2011, 387.

¹³ Selbmann 1994, 75; ks. myös Eicher 1993, 364.

¹⁴ SW VI, 469. ” – ich geb’s auf, das wirkende schaffende Leben, welches zur äussern Form gestaltet aus mir selbst hinaus tritt, sich mit der Welt befreundend! – Mein Geist zieht sich in seine Klause zurück!”

Kiinnostavaa yllä olevassa kuvauksessa ei niinkään ole romanttinen taiteilijaideologia ja siihen sisältyvä käsitys itseriititoisesta yksilöstä ja hänen mielikuvituksestaan tai henkisistä voimavaroistaan taiteen synty-sijana. Tämä on tuttua useista Hoffmannin kirjoituksista,¹⁵ 1800-luvulla muotoutuneista taiteilijakulteista puhumattakaan. Pikemminkin noissa kirjailijan sanoissa huomiota kiinnittää vetäytymisen liike, joka saa painoarvoa sitä enemmän, mitä pitemmälle kertomus etenee. Viimeis-tään silloin, kun lukija pääsee seuraamaan henkilöhahmojen keskuste-lua ullakkokamarin ikkunasta avautuvista torinäkymistä, hän oivaltaa *Eckfenster*-kertomuksen reflektiivisyyden. Kirjoittamiskykynsä kadot-tanut kirjailija on siis luopunut säännöllisestä luovasta työstä, mutta koska hän aktiivisesti havainnoi ja jäsentää näkemäänsä kumppanil-leen ymmärrettävään muotoon, hän itse asiassa osoittaa, miten hänen poeettinen kykynsä toimii. Niinpä hän sanookin vieraalleen haluavansa kokeilla, kykenisikö hän näyttämään tälle ”alkeet katsomisen taidosta” heidän seurattessaan torivilinää.¹⁶ Kirjallisen ilmaisun korvaa nyt puhe, ja koska tuo puhe on kirjattu ylös Hoffmannin tekstiin, kertomuksesta muodostuu esitys havaitsemisen, mielikuvituksen ja kielen suhteista kir-jailijan työssä.¹⁷ Berliinin *Gendarmenmarktin* lähistöllä sijaitseva ullak-kokamari on tilan muotoon muunnettu taiteilijan luova tietoisuus.

Kamarin ikkunasta avautuvan torinäkymän äänettämyys vaikuttaa aluksi vahvasti antihermeneuttiselta piirteeltä kertomuksen asetelmassa. Näkymää seuraavien havainnoitsijoiden ja torilla liikkuvien havainnoi-tavien välillä ei ole kieltä eikä kommunikaatiota. Tämä vuorovaikutuk-settomuus herättää myös tirkistelyn vaikutelman, vaikka katseen kohde

¹⁵ Hoffmannin taidekäsitystä ja poetiikkaa kuvaavat olennaisesti hänen käyt-tämänsä käsitteet *Enthusiasmus* ja *Besonnenheit*. Edellinen viittaa innoi-tukseen, ekstaasiin ja mielenvikaisuutta lähestyvään haltioitumiseen, jälkimmäinen taas taideteosta organisoivaan kokonaisnäkemykseen ja yksityiskohtia järjestävään hallintaan. Ks. esim. Scher 1985, 274; Steinecke 2004b, 162–163.

¹⁶ SW VI, 471.

¹⁷ Tästä teemasta laajemmin koko Hoffmannin tuotannossa ks. esim. Scher 1985, 280–281.

sijaitseekin julkisessa tilassa.¹⁸ Lukija saattaa aprikoida, eikä halvaantuneen kirjailijan ylistämän ”värikkään elämän” ja sen ”lakkaamattoman hyöriän”¹⁹ kaikinpuolinen tarkkailu juuri edellytä vuorovaikutusta ja kohteen itseymmärrykseen tutustumista. Lisäksi torin äänimaailma, jos se olisi riittävästi tarkkailijoiden kuuluvilla, välittäisi tärkeää tietoa.

Hoffmannin kertomuksessa näkömään hiljaisuuteen on syynsä. Tarkemmin ajatellen tilanne ei ole edes kovin antihermeneuttinen, sillä asioiden, ihmisten, ajatusten ja tekojen ymmärtäminen edellyttää aina tietynasteista etäisyyden luontia.²⁰ Merkitykset ja tulkinnat eivät synny ymmärryksen kohteen jäljittelystä vaan toisella tavoin ajattelemisesta. *Eckfenster*-kertomuksessa ei ole kuitenkaan varsinaisesti kysymys ymmärtämisestä. Kirjailijan vetäytyminen hiljaiseen kammioonsa palvelee tavoitetta näyttää lukijalle, millä tavoin taiteilija täydentää ja käyttää mielikuvituksessaan hyväksi niitä aistihavaintoja, joita tälle tarjoutuu erilaisten mediumien kautta, tässä tapauksessa ikkunan ja optisen laitteen välityksellä. Äänetön torinäkömä houkuttelee kirjailijaa täydentämään puheellaan ikkunan avaamaa visuaalista pintaa.²¹ Hiljaisuus siis paljastaa ihmistietoisuuden perustavanlaatuisen roolin yksilöä ympäröivän todellisuuden hahmottamisessa ja sen saattamisessa kertomuksen muotoon.

Kun kamariin saapunut minä-muotoinen kertoja suuntaa isäntänsä pyynnöstä katseen torille, hän hämmästyä. Edessä näkyy tiiviisti yhteen pakkautunut ihmismassa, jonka liike herättää hänessä vaikutelman ”suuresta, tuulen mukana edestakaisin aaltoilevasta tulppaanitarhasta”. Ennen pitkää näkömä on havaitsijasta uuvuttava ja voisi ”aiheuttaa

¹⁸ Kremer 2012, 398. Tirkistelyn vaikutelmaa vahvistaa, että useat torilla liikkuvat naiset ovat tietämättään kahden miehen tarkkailun kohteita. Joissakin naisista esitetyissä luonnehdinnoissa on halveksuva vivahde.

¹⁹ Luonnehdinnat ks. SW VI, 471.

²⁰ Hans-Georg Gadamerin (1986, 63–64) mukaan hermeneutiikan tehtävä perustuu tuttuuden ja vierauden vastakohtaan. Ymmärtämiseen houkuttelee se, mikä on ensin hyväksytty omassa toiseudessaan.

²¹ Piirtäjänä ja lavastesuunnittelijankin tunnettu Hoffmann vertasi usein kertomuksiaan tauluihin, mikä ilmentää hänen ajattelulleen ja toiminnalleen ominaista intermediaalisuutta. Steinecke 2004b, 22.

herkissä ihmisissä lievää pyöritystä”.²² Tästä ensivaikutelmasta käynnistyy keskustelun muodossa etenevä analyysi ja opetustilanne. Tori ei hahmotu kertomuksessa laajaksi yleisnäkymäksi, vaan tekstin pääosa koostuu 12 yksittäisnäkymän kuvauksesta.²³ Ne pursuilevat väreihin, fysionomiaan, ruoka-aineksiin ja vaatetukseen liittyviä yksityiskohtia ja muita luonnehdintoja ja ovat siis aistimellisesti rikkaita kuten tungeksivassa väkijoukossa kulkevaa naista kertojan suulla käsittelevä jakso osoittaa.

Mikä hupsu hahmo – silkkihattu, joka oikukkaassa muodottomuudessaan uhmaa kaikkia muoteja, värikkäillä ilmassa liehuvilla sulilla koristettuna – lyhyt silkkipäälystakki, josta väri on haalistunut pois – sen päällä verrattain hyväkuntoinen hartiahuivi – keltaisen kattuunihammeen harsoreunus ulottuu nilkkoihin asti – siniharmaat sukat – nauhakengät. Hänen takanaan kulkee upea palvelijatar mukanaan kaksi torikoppaa, kalaverkko ja jauhopussi. – Jumala armahtakoon, millaisia raivokkaita katseita silkkiin pukeutunut luo ympärilleen, millaisella vimmallä hän tunkeutuu tiheimpään väkijoukkoon! Ja miten hän tarttuu kaikkeen, vihanneksiin, hedelmiin, lihaan ja muuhun, miten hän silmäilee ja hypistelee kaikkea, miten hän tinkii kaikesta eikä osta mitään.²⁴

²² SW VI, 471. ”...auf mich machte dies den Eindruck eines grossen, vom Winde bewegten, hin und her wogenden Tulpenbeets, und ich musste mir gestehen, dass der Anblick zwar recht artig, aber auf die Länge ermüdend sei, ja wohl gar aufgereizten Personen einen kleinen Schwindel verursachen könne, ...”

²³ Kremer 2012, 397.

²⁴ SW VI, 472–473. ”Was für eine tolle Figur – ein seidner Hut, der in capriziöser Formlosigkeit stets jeder Mode Trotz geboten, mit bunten in den Lüften wehenden Federn – ein kurzer seidner Überwurf, dessen Farbe in das ursprüngliche Nichts zurückgekehrt – darüber ein ziemlich honetter Shawl – der Florbesatz des gelb kattunen Kleides reicht bis an die Knöchel – blaugraue Strümpfe – Schnürstiefeln – hinter ihr eine stattliche Magd mit zwei Marktkörben, einem Fischnetz, einem Mehlsack. – Gott sei bei uns! was die seidene Person für wütende Blicke um sich wirft, mit welcher Wut sie eindringt in die dicksten Haufen – wie sie alles angreift, Gemüse, Obst, Fleisch u. s. w.; wie sie alles beäugelt, betastet, um alles feilscht und nichts erhandelt. –”

Halvaantunut kirjailija kiinnittää kerta toisensa jälkeen vieraansa huomion torilla liikkuviin ihmisiin. Yllä kuvatun ”raivoisan perheenemännän” ohella kertomuksen lukija kohtaa ”emigrantin viime sodasta”, ”pari vanhaa eukkoa”, ”tanakan mukavan rouvan”, kauniin tytön ”vanhanpuoleisen keittäjättären” seurassa, opiskelijan, ”joka oli aikeissa mennä luennolle”, kukkaisneidon, ”vähintään kuusi jalkaa pitkän, tuulentuivertaman miehen”, ”kookkaan solakan naisen” ja sokean.²⁵ Ullakkokamarissa sijaitsevat tarkkailijat kokevat näkemänsä äänettömäksi marionettiteatteriksi, jota heillä on mahdollisuus tulkita mielensä mukaan.²⁶ Kirjailijan sepitelmät torihahmojen tehtävistä, ammateista ja elämänkohtaloista ovat viime kädessä keksittyjä, mutta kertojan mielestä niin eloisasti ja todenmukaisesti rakennettuja, että hänen on suorastaan pakko uskoa niihin, halusipa tai ei.²⁷

Eckfenster-kertomuksessa havainnollistuu Hoffmannin keskeisiin poeettisiin johtoajatuksiin kuuluva serapionilainen periaate, hänen tarinakokoelmansa *Die Serapions-Brüder* (1819–21) mukaan nimetty näkemys. Tuo periaate edellyttää aidolta tarinankerronnalta, että kertoja on ensin todella nähnyt eli elävästi kuvitellut sen, minkä hän aikoo punoa yhteen kertomuksessa ilmaistakseen sen muille. Hoffmann ei ole kuitenkaan kiinnostunut ensisijaisesti siitä, että kerrottu aina vastaisi todellisuutta. Ratkaisevaa on pikemminkin kirjailijan kyky tehdä läsnäolevaksi se, minkä hän on sisäisesti nähnyt niin vastaansanomattomasti, että kuvitelma ilmenee todenmukaisena. Näkemyksen taustalla on esteettinen vakaumus, että aistihavaintoja siivittää mielikuvitus, ja mielikuvitus taas ilmaisee itseään havainnollisesti aistimaailmassa.²⁸ Ajatus tulee lähelle *laterna magican* periaatetta sikäli, että siinä tekstin tekijä heijastaa sisäisellä silmällään näkemänsä hahmot ja kuvat lukijansa sisäisen silmän katsottaviksi.²⁹ Panoraamanomaisen *Eckfenster*-

²⁵ Eicher 1993, 369.

²⁶ Steinecke 2004b, 426–427.

²⁷ SW VI, 475; Selbmann 1994, 73.

²⁸ Scher 1985, 280–281; ks. myös Eicher 1993, 370–371 ja Gray 2011, 392, 394.

²⁹ Romantiikan vaikutuspoetiikoille (*Wirkungspoetiken*) ominaisesta toimintatavasta Kittler 1994, 221. Hän viittaa tässä yhteydessä myös Hoffmannin tarinaan *Nukuttaja* (*Der Sandmann*, 1817) ja siitä löytyvään kuvaukseen.

kertomuksen halvaantunut kirjailija sanallistaa mielikuvia ja muita havaintoja, joita taas tuon tekstin lukija visualisoi mielessään tekstin pohjalta.

Aaveet

Detlef Kremer on luonnehtinut *Eckfenster*-kertomuksen päähenkilöiden tirkisteleviä havaintoja ja tulkintoja fantasmagorioiksi. Lukija ei saa tietää mitään siitä, millaisia ja keitä markkinapaikalla liikkuvat hahmot todella ovat. Kertomus ilmaisee ainoastaan sen, millaisia mielikuvia kulmaikkunan ääressä tarkkaileville serkuksille heistä syntyy.³⁰ Tällainen empiirisestä todellisuudesta piittaamaton luovuus huipentuu jaksossa, jossa halvaantunut kirjailija kuvaa ensin yksityiskohtaisesti muuatta vanhaa saksalaista piirustusmestaria. Tuo ahkerasti ruokakauppoja tekevä herkkusuu on ”saita, epäluuloinen ja vastenmielisyyteen asti kyyninen vanhapoika”. Koska kuvaus tympäisee kirjailijan vierasta, hän tekee hahmosta toisenkin otaksuman, jossa se muuntuu, jälleen monipolisesti kuvattuna, ”miellyttäväksi ranskalaiseksi piirakkaleipuriksi”. Tästä keksintätaidon näytteestä kirjailija saa kumppaninsa kiitoksen.³¹

Ikkunanäkymän hiljaisuudella on osuutensa siihen, että torin ihmisten luonteenomaisuudet, elämänkohtalot ja tehtävät jäävät tarkkailijoille viime kädessä epävarmoiksi olettamuksiksi. Koko asetelmassa on aavemaisia piirteitä, olkoonkin että näkövaikutelmat tarjoavat yksityiskohtaista aineistoa päätelmien tekemiseen. Kirjailijan ja hänen vieraansa tarkkailemat hahmot ovat samalla kertaa sekä kommunikatiivisia että omissa maailmoissaan. Heissä on samaa ilmestyksenomaisuutta kuin aaveissa – ”Gesperster-Hoffmanniksi”³² kutsutun kirjailijan epäilemättä tietoisesti luoma näkökohta. Ulkomaailma näyttäytyy kamarissa olijoille ikään kuin harson takaa. Koska torin äänet eivät kantaudu sisälle asti, halvaantunut kirjailija uskottelee itselleen kuulevansa kau-

³⁰ Kremer 2012, 403–404.

³¹ Ks. SW VI, 482–486.

³² *Gesperst* = kummitus, haamu.

panteossa käytettyjen kolikoiden kilinän. Lisäksi hän lukee, tai kuvittelee lukevansa, puhetta torilla olevien huulilta.³³

Yllä kuvatuista kertomuksen perusasetelman epätodellisista tai lievää kauhua aiheuttavista piirteistä huolimatta tekstin luoma tunnelma on eloisa, välitön ja kohottava. *Eckfenster*-kertomuksessa äänettömyyden aiheuttama tarve täydentää näkymää puheella tulee lähelle Hanns Eislerin ja Theodor W. Adornon näkemystä musiikin korvaavasta tai välittävistä tehtävistä elokuvassa, erityisesti mykkäelokuvassa. Sen mukaan ääni palautti, musiikin muodossa, elokuvassa näkyville ”kuolleille” visuaalisille hahmoille osan siitä elämästä, jonka ne olivat mekaanisessa jäljentämisessä menettäneet. Musiikki auttoi valkokankaalla liikkuvien varjojen uudelleen eläviksi tekemisessä.³⁴ Samantapainen tehtävä on serkusten vuoropuhelulla Hoffmannin kertomuksessa. Jos torinäkömää olisi äänekäs, heidän keskustelunsa menettäisi huomattavan osan vangitsevasta tehostaan.

Torikaupan hiljentyessä ja koko paikan tyhjentyessä vähitellen ihmisistä kertomuksen lopussa serkusten vuoropuhelu vaimenee. Halvaantunut kirjailija pohtii elämän katoamista, ja vasta tuolloin asian tiimoilta nouseva kauhu saa tekstissä julkilausutun muodon.

Tämä tori, serkkuni lausui, on tässäkin tilanteessa alituisesti muuttuvan elämän tarkka kuva. Vilkas toiminta, hetken tarve, toi ihmisjoukon yhteen. Tuokion kuluttua kaikki on autioitunut, sinne tänne hälinässä kaikuneet äänet ovat häipyneet kuulumattomiin, ja jokainen hylätty paikka kertoo liiankin elävästi kammottavaa viestiään: tämä oli...³⁵

³³ Kremer 2012, 404. Kertomuksessa saa kuitenkin oman äänen kirjallisuutta lukeva, torilla kukkia myyvä tyttö, jonka aiempaa tapaamista ja puheita halvaantunut kirjailija muistelee kamarissaan vieraalle. Ks. SW VI, 479–482.

³⁴ Ks. Gorbman 1987, 39.

³⁵ SW VI, 497. ”Dieser Markt”, sprach der Vetter, ”ist auch jetzt ein treues Abbild des ewig wechselnden Lebens. Rege Tätigkeit, das Bedürfnis des Augenblicks, trieb die Menschenmasse zusammen; in wenigen Augenblicken ist Alles verödet, die Stimmen, welche im wirren Getöse durcheinander strömten, sind verklungen, und jede verlassene Stelle spricht das schauerliche: es war! nur zu lebhaft aus.”

Halvaantuneen kirjailijan vuorosanat vaikuttavat aluksi ilmaisevan hänen alistumistaan elämän vaihteluihin, joiden tuloksena on nyt vuorossa hiljainen hiipuminen. Tässä on kuitenkin kyse samanlaisesta etäännyttämällä elävöittämisestä kuin torinäkömään äänettömyydessä. Poissaolo houkuttelee täydentämään empiiristä todellisuutta, mikä synnyttää ullakkokamarissa asujan tietoisuudessa eräänlaisen kaksoisvalituksen, kansoitettun ja tyhjän torin samanaikaisuuden. Paikan aave-
maisuus korostuu.

Rihmasto

Hoffmann-tutkimuksessa on pohdittu sitä, miten *Eckfenster*-kertomuksessa esiintyviä, torin hahmojen identiteettejä ja toimia koskevia risti-riitaisuuksia ja epämääräisyyksiä tulisi kertomuksen kokonaisuuden kannalta tulkita. Muodostuuko markkinoilla liikkuvista, ullakkokamarissa oleville tarkkailijoille hiljaisista ihmisistä minkäänlaista jäsen-
tynyttä kokonaiskuvaa, ja jos muodostuu, millainen se voisi olla? Ulrich Stadlerin mukaan panoraaman kaltainen yleisnäkömää torista ei synny Hoffmannin kertomuksessa yhteenlaskun tavoin yksittäisten kuvakulmien rinnakkain asettamisesta vaan halvaantuneen kirjailijan näkövai-
kutelmiensa pohjalta muodostamista olettamuksista. Stadler kuitenkin huomauttaa, että näin saavutettu kokonaisvaikutelma on lukijaa har-
hauttamaan pyrkivä.³⁶ Toria ei nimittäin voi nähdä tai kuvata kokonaisuutena. Tämänhän toteaa jo minä-muotoinen kertoja astuessaan serkkunsa kulmaikkunan ääreen katselemaan siitä avautuvaa näkömää. Metodiksi halvaantunut kirjailija tarjoaa katseen kiinnittämistä, sillä se mahdollistaa ”selkeän näkemisen”.³⁷ Näkökulmaa rajaamalla kohde siis tarkentuu, mutta mitä lukijan tulisi ajatella siitä 12 äänettömän yksit-
täisnäkömään sarjasta, joka tätä menetelmää käyttämällä kertomukseen muodostuu? Mitä tuo ”mykkäelokuva” kertoo katsojalle tai lukijalle torin elämästä?

³⁶ Stadler 1986, 503.

³⁷ SW VI, 472.

Hartmut Steinecken tulkintaehdotuksessa kertomuksen lukija on se aktiivinen osapuoli, jonka tehtävänä on löytää yksittäisnäkyymiä koossapitävä salainen periaate. Steinecken mukaan sellainen voisi olla vaikkapa *Gendarmenmarkt*n vilskeen ylittävä markkinatalous laajassa merkityksessä eli kaupan ja rahatalouden maailma. Kertomuksen ihmiset ilmentävät tämän tulkinnan mukaan markkinamekanismien vaikutuksia. Teksti kuvaa heitä enimmäkseen kielteisin määrein ja naurettavassa valossa, vastenmielisinä, pahansuopina ja ahdasjärkinä. Kun ullakkokamarin isäntä luonnostelee sen pohjalta kokonaisnäkemystä kansan eli Berliinin väestön kasvavasta ”miellyttävyydestä” ja moraaliseen kypsymisestä, sitä on Steinecken mielestä vaikea käsittää. Myönteinen arvio on pikemminkin ymmärrettävissä ironisessa merkityksessä.³⁸ Detlef Kremer puolestaan näkee kertomuksessa kuvatun markkinahälinän viittaavan kapitalismin sijasta 1700-luvulta periytyvään kameraalitalouteen, ranskalaisen merkantilismin saksalaiseen muunnelmaan. Julkistaloutta ja valtion roolia tähdentävä kameraalitalous pohjautui käsitykseen, että markkinat saattoivat erilaiset intressit harmoniseen tasapainoon. Tämä näkemys sisälsi ajatuksen sivilisatorisesta edistyksestä ja hyvinvoinnista, mikä on Kremerin mukaan kuuluvilla halvaantuneen kirjailijan sanoissa *Gendarmenmarktilla* tapahtuneesta tapojen muutoksesta rauhanomaisempaan suuntaan.³⁹

Erilaisista johtopäätöksistään huolimatta Steinecken ja Kremerin lukutavat jakavat saman lähtökohdan. Ne etsivät torivilinästä ja siinä havaittavista tapahtumakuluista rakennetta, jonka osatapauksena *Gendarmenmarkt* näyttyy. Viimekätisenä tavoitteena on paljastaa kertomuksen kuvaaman markkinaelämän ylittävä makrorakenne. Sen myötä jostakin erityisestä ja muuttuvasta on mahdollista päästä yleiseen ja pysyvään. Näin kulmaikkunan ääressä ”mykkäelokuva” seuraavien hahmojen havainnot kontekstualisoituvat osaksi jotakin sellaista kokonaisuutta, joka *edeltää* tekstiä. Tämä on vahinko, sillä teksti itsessään toimii varsin hyvin. En ota seuraavassa kantaa Steinecken ja Kremerin

³⁸ Steinecke 2004b, 427.

³⁹ Kremer 2012, 401–402. *Eckfenster*-kertomuksessa rakentuvaa estetiikan ja taloudellisten näkökohtien läheistä sukulaisuutta käsittelee aikakauden talusteorioiden valossa Gray 2011.

näkemyksen osuvuuteen – siihen, onko perustellumpaa puhua kameraaliloudesta vai kapitalismista – vaan ohitan rakenteet ja seuraan tekstin aikaansaamaa liikettä.

Halvaantuneen kirjailijan opettaessa vierastaan katsomaan selkeästi ja jäsentyneesti torinäkyä hän pyytää tätä seuraamaan teatterikiikarilla naista, joka on kietonut päänsä ympäri räikeän sitruunankeltaisen, ranskalaistyyllisen liinan. Naisen rynnätessä väentungokseen kirjailijan serkku selostaa näkemäänsä:

Kappas vain, hehkuvan keltainen piste kulkee ihmisjoukon halki. Nyt tuo nainen lähestyy kirkkoa – nyt hän tinkii jostakin kojun ääressä – nyt hän lähtee taas liikkeelle – voi ei, nyt olen kadottanut hänet – ei sentään, tuolla kaukana hän ilmestyy uudelleen näkyviin – tuolla lintujen luona – hän tarttuu kynittyyn hanheen ja tunnustelee sitä asian-
tuntevin ottein.⁴⁰

Tori ei koostu pelkästään kaupanteosta tai ulkonaisesti hillitystä järjestyksestä vaan myös ja ennen kaikkea jatkuvasta liikkeestä ja liikkeiden verkostoista. Lisäksi näkymän äänettömyyden ansiosta liikkujien persoonien ja sosiaalisten roolien epävakaus korostuu.

Eckfenster-kertomuksen tori on niin täynnä elämää ja vilskettä, että ainoa mahdollisuus seurata sen tapahtumia on rajata kaikesta tuosta moninaisuudesta 12 erillistä näkyä, jotka nekin ovat hiljaisessa monitulkintaisuudessaan lukuisten yksityiskohtien ja vaihtoehtojen risteytymiä. Ullakkokamarissa olevat serkukset kiinnittävät huomionsa vaatteisiin ja ulkonäköön, ihmisten välisiin suhteisiin, ammatteihin ja yhteiskunnallisiin asemiin, ruoka-aineisiin, ruokailuvälineisiin, kauppatavaroihin, ilmeisiin ja eleisiin, kaupantekoon ja tinkimiseen, välikohtauksiin ja kuljetusvälineisiin. Kaikki nämä tekijät ovat mikä milloinkin kytköksissä toisiinsa ja liukuvat toistensa lomaan. Tori on pikemminkin rihmasto kuin erityistapaus kapitalismin tai kameraali-

⁴⁰ SW VI, 472. ”Ei, wie der brennende gelbe Punkt die Masse durchschneidet. Jetzt ist sie schon der Kirche nah – jetzt feilscht sie um etwas bei den Buden – jetzt ist sie fort – o weh! ich habe sie verloren – nein, dort am Ende duckt sie wieder auf – dort bei dem Geflügel – sie ergreift eine gerupfte Gans – sie betastet sie mit kennerischen Fingern. –”

talouden edustamasta rakenteellisesta järjestyksestä, jonka kaltaisella abstraktiolla ei tavoita torilla toteutuvaa moninaisuutta.

Rihmasto ei ole jotakin pysyvää vaan jatkuvasti rakentuvaa eikä se jäljennä olemassa olevaa vaan kokeilee. Siinä ei ole määritettävissä olevia pisteitä tai paikkoja kuten rakenteessa, puussa tai juuressa. Siinä on vain viivoja tai suuntia.⁴¹ Tällainen on *Eckfenster*-kertomuksen tori – elämää, värejä ja jatkuvaa liikettä täynnä oleva näyttämö. Hoffmann kuvaa yleisemminkin kirjeissään, kertomuksissaan ja pienoisromaanissaan *Kultainen malja* (1814) kaupunkikulttuurista ja sen toisiinsa kietoutuvia sekalaisia yksityiskohtia,⁴² mutta *Des Vetters Eckfenster* kohottaa tämän panoraamataidon korkeampaan potenssiin. Se on tuollaisen kuvaston yksityiskohtainen inventaario. Ilmiöt, esineet, teot ja tapahtumat seuraavat tekstissä toisiaan hengästyttävällä vauhdilla, samalla tavoin kuin rihmaston kudos koostuu inventoinnin kaltaisesta jatkuvasta ja päättymättömästä yhteenliittymisestä (ja...ja...ja...). Pala rihmasto hahmottuu vaikkapa kohdassa, jossa kertoja suuntaa katseensa naiseksi ilmeisesti pukeutuneen miehen ostoskoriin:

Kaalinpää – paljon perunoita – muutamia omenoita – pikkuruinen leipä – joitakin paperiin käärittyjä sillejä – lampaanjuusto, ei kovin ruokahalua herättävän värinen – lampaanmaksa – ruusukimppu – tohvelipari – saapasrenki – mitä ihmettä –⁴³

Torinäkömän aavemainen hiljaisuus taas korostaa torilla liikkuvien ihmisten monitulkintaisuutta. Toiminnasta ei löydy pysyviä keskuksia tai keskipisteitä. Ihmisten ja muiden kappaleiden liike torilla ei noudata

⁴¹ Deleuze & Guattari 2008 (1980), 9, 13. Puumaisella ja juurimaisella Deleuze ja Guattari tarkoittavat puunrunon ja pääjuuren hierarkkista suhdetta oksistoon ja juuristoon. Rihmasto on sen sijaan kaikilta osin tasavertainen. Lisäksi oksisto ja juuristo haarautuvat kahtia menemällä, kun taas rihmasto jakautuu moneen suuntaan samanaikaisesti.

⁴² Lähemmin ks. Steinecke 2004b, 61–63, 88–89, 140–142, 180–193.

⁴³ SW VI, 487. ”– Ein Kohlkopf – viele Kartoffeln – einige Äpfel – ein kleines Brot – einige Heringe in Papier gewickelt – ein Schafkäse, nicht von der appetitlichsten Farbe – eine Hammelleber – ein kleiner Rosenstock – ein Paar Pantoffeln – ein Stiefelknecht. – Was in aller Welt –”

ennalta määrättyjä reittejä, mikä mahdollistaa uudet yhteenliittymät.⁴⁴ Lopussa koko moneus purkaantuu, eikä mitään pysyvää rakennetta jää jäljelle.

Hiljainen näkymä, liikkuva teksti

Kuten kuuluisassa *Nukuttaja*-kertomuksessaan (1817), Hoffmann turvautuu *Eckfenster*-tarinassakin epätavanomaiseen etenemistapaan. *Nukuttaja* alkaa kolmen kirjetekstin muodossa jatkuakseen sitten kertojan näkökulmasta esitettynä tapahtumakulkuna, kun taas *Des Vettters Eckfenster* avautuu lyhyen johdattelevan jakson jälkeen mosaiikkimaiseksi kudelmaksi. Tuo 12 näkymän panoraama on kuin elokuvallinen sarja otoksia. Jokin sukeltautuu torivilinästä esiin ja katoaa sinne kohta takaisin. Joskus sattuu, että toinen serkuista on tuskin ehtinyt päättää selostustaan näkemästään, kun toinen jo kiirehtii eteenpäin ja suuntaa huomionsa uusiin kohteisiin.⁴⁵

Mitä pitemmälle *Eckfenster*-kertomusta lukee, sitä selvemmin käsittää, ettei teksti niinkään kuvita ullakkokamarissa olijoiden toimintatapaa kuin torin itsensä liikettä. Tori elää siten, että jokin sukeltautuu havaitsijalle esiin ja häviää taas. Tämä ilmaantumisen ja katoamisen rytmi ei riipu ainoastaan tarkastelijasta, eikä Hoffmann nosta sitä tekstissä käsittelyn kohteeksi samalla tavoin kuin hän nostaa serkkujen torilla näkemät yksityiskohdat ja tapahtumat. Avautumisen ja häviämisen liike ei representoidu. Sitä ei voi esittää, eikä se siksi tule tietoiseksi ajattelun tai havaitsemisen kohteeksi kertomuksen halvaantuneelle kirjailijalle ja hänen vieraalleen. Heidän toimintansa on kuitenkin osin tuon liikkeen tuotetta. He vaikuttuvat siitä ja myötäelävät torin enemmän tai vähemmän kuviteltuja tapahtumia. Värikäs elämä syttyy ja sammuu, joko hetkittäin tai vuorokaudesta toiseen – tämä on ullakkokamariinsa vangiksi jääneen kirjailijan suuri ilon ja hämmästelyn aihe.

⁴⁴ Rihmaston luonnehdinnoista ja ominaisuuksista Deleuze & Guattari 2008 (1980), esim. 19, 23, 27; ks. myös Bonta & Protevi 2006, 136–137.

⁴⁵ Ks. SW VI, esim. 486, 493.

Näkömän hiljaisuus korostaa torin ihmismassan oliomaisuutta, ikään kuin siinä olisi esiin sukeltautumisen ja häviämisen liikkeen myötä havaittavissa ihmisten tietoisista teoista riippumatonta toimijuutta. Lisäksi identiteeteiltään epävakaa, hiukan aavemaiset torilla liikkujat kasvattavat outouden tunnetta. *Eckfenster*-kertomuksen perusasetelmaan rakennettu äänettömyys on siis heuristista. Se auttaa lukijaa havaitsemaan, miten tuttu ja vieras kietoutuvat maailmassa toisiinsa ja miten kaikkeen läheiseksi koettuunkin sisältyy jotakin tuntematonta. Tässä mielessä kertomus toistaa E. T. A. Hoffmannin ja samalla yhtä saksalaisen varhaisromantiikan mieliteemaa,⁴⁶ joka on nähtävissä kirjailija-säveltäjän varhaisesta *Ritter Gluck* -kertomuksesta (1809) alkaen. Fantasianomainen ilmaantuu tunnetun todellisuuden keskelle, julkiiseen tilaan tämän päivän modernissa suurkaupungissa. Sitä ei voi selittää rationaalisesti, eikä se ole esitettävissä objektiivisesti ulkopuolelta vaan ainoastaan asiaan osallistuvan näkökulmasta käsin.⁴⁷ Silloin se säilyy ihmisen ymmärryskyvyllä haasteena ja sekoittaa vakiintuneet totuudet.

Lähteet

Alkuperäisaineisto

Hoffmann, E. T. A.: Des Veters Eckfenster. *Sämtliche Werke*, Band VI. *Späte Prosa – Briefe – Tagebücher und Aufzeichnungen – Juristische Schriften – Werke 1814–1822*. Hrsg. von Gerhard Allroggen, Friedhelm Auhuber, Hartmut Mangold, Jörg Petzel und Hartmut Steinecke. Deutscher Klassiker Verlag, Frankfurt am Main 2004, 468–497. [Suomennos: Hoffmann, E. T. A.: *Serkkuni kulmaikkuna*. Suomennos ja esipuhe Jukka Sarjala. Faros, Turku 2014.]

⁴⁶ Saksalaisessa varhaisromantiikassa vaikutusvaltaiseksi muodostui Novaliksen eli Friedrich Freiherr von Hardenbergin (1772–1801) ajatus maailman romantisoimisesta. Se merkitsi salaperäisen ulkomuodon antamista arkipäiväisyydelle, tuntemattomuuden arvon lahjoittamista tutuille asioille ja äärettömyyden hohteen kiinnittämistä äärelliseen maailmaan. Romantisointi ”ei ole mitään muuta kuin laadullista potenssiin korottamista”. *Novalis* 2005, 51–52; ks. myös esim. Engel 2009, 46–47.

⁴⁷ Arvoituksellisesta ja sekalaisista yksityiskohtia sekoittavasta *Ritter Gluck* -kertomuksesta Steinecke 2004b, 99, laajemmin 86–98.

Tutkimuskirjallisuus

- Bonta, Mark & Protevi, John: *Deleuze and Geophilosophy. A Guide and Glossary*. Reprinted with corrections. Edinburgh University Press, Edinburgh 2006.
- Deleuze, Gilles & Guattari, Félix: *A Thousand Plateaus. Capitalism and Schizophrenia*. Alkuteos: *Mille Plateaux. Capitalisme et Schizophrénie* (1980). Translation and Foreword by Brian Massumi. Continuum, London & New York 2008.
- Eicher, Thomas: ”Mit einem Blick das ganze Panorama des grandiosen Platzes”. Panoramatische Strukturen in Des Vettters Eckfenster von E. T. A. Hoffmann. *Poetica. Zeitschrift für Sprach- und Literaturwissenschaft* 25 (1993), 360–377.
- Engel, Manfred: E. T. A. Hoffmann und die Poetik der Frühromantik – am Beispiel von *Der Goldne Topf. Einheit der Romantik? Zur Transformation frühromantischer Konzepte im 19. Jahrhundert*. Hrsg. von Bernd Auerochs & Dirk von Petersdorff. Verlag Ferdinand Schöningh, Paderborn & München & Wien & Zürich 2009, 43–56.
- Gadamer, Hans-Georg: *Gesammelte Werke*, Band 2. *Hermeneutik II: Wahrheit und Methode. Ergänzungen, Register*. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1986.
- Gorbman, Claudia: *Unheard Melodies. Narrative Film Music*. Indiana University Press & BFI Publishing, Bloomington & Indianapolis & London 1987.
- Gray, Richard T.: Imaginary Value and the Value of the Imaginary: J. G. Schlosser, E. T. A. Hoffmann, and the Convergence of Aesthetics and Economics in German Romanticism. *Modern Language Quarterly* 72 (2011), 369–397.
- Kittler, Friedrich: Die Laterna magica der Literatur: Schillers und Hoffmanns Medienstrategien. *Athenäum. Jahrbuch für Romantik*, 4. Jahrgang. Hrsg. von Ernst Behler, Jochen Hörisch und Günter Oesterle. Verlag Ferdinand Schöningh, Paderborn & München & Wien & Zürich 1994, 219–237.
- Kremer, Detlef: *Romantik. Lehrbuch Germanistik*. 3., aktualisierte Auflage. Verlag J. B. Metzler, Stuttgart & Weimar 2007.
- Kremer, Detlef: Des Vettters Eckfenster (1822). *E. T. A. Hoffmann. Leben – Werk – Wirkung*. Hrsg. von Detlef Kremer. 2., erweiterte Auflage. De Gruyter, Berlin & Boston 2012, 394–406.
- Novalis [= Friedrich Freiherr von Hardenberg]: Die Welt muss romantisiert werden. *Theorie der Romantik*. Hrsg. von Herbert Uerlings. Philipp Reclam jun., Stuttgart 2005, 51–52.
- Scher, Steven Paul: E. T. A. Hoffmann (1776–1822). *European Writers. The Romantic Century*. Vol. 5. Johann Wolfgang von Goethe to Alexander Pushkin. Ed. by Jacques Barzun. Charles Scribner’s Sons, New York 1985, 261–289.
- Schäfer, Hans Dieter: Hoffmann am Fenster. *Athenäum. Jahrbuch für Romantik*, 8. Jahrgang. Hrsg. von Ernst Behler, Manfred Frank, Jochen Hörisch und Günter Oesterle. Verlag Ferdinand Schöningh, Paderborn & München & Wien & Zürich 1998, 33–55.
- Selbmann, Rolf: Diät mit Horaz. Zur Poetik von E. T. A. Hoffmanns Erzählung *Des Vettters Eckfenster*. *E. T. A. Hoffmann-Jahrbuch*, Band 2. Hrsg. von Hartmut Steinecke, Franz Loquai und Steven Paul Scher. Erich Schmidt Verlag, Berlin 1994, 69–77.
- Stadler, Ulrich: Die Aussicht als Einblick. Zu E. T. A. Hoffmanns später Erzählung *Des Vettters Eckfenster*. *Zeitschrift für Deutsche Philologie* 105 (1986), 498–515.
- Steinecke, Hartmut: Des Vettters Eckfenster. Kommentar. Hoffmann, E. T. A.: *Späte Prosa – Briefe – Tagebücher und Aufzeichnungen – Juristische Schriften – Werke 1814–1822*. Hrsg. von Gerhard Allroggen, Friedhelm Auhuber, Hartmut Mangold, Jörg Petzel und Hartmut Steinecke. *Sämtliche Werke*. Band 6. Deutscher Klassiker Verlag, Frankfurt am Main 2004(a), 1413–1427.
- Steinecke, Hartmut: *Die Kunst der Fantasie. E. T. A. Hoffmanns Leben und Werk*. Insel Verlag, Frankfurt am Main & Leipzig 2004(b).

Hiljaiset syvyydet – tiedemiesten,
tutkimusmatkailijoiden ja kirjailijoiden mielikuvia
pinnanalaisesta äänimaailmasta 1800-luvulta
1870-luvulle

Otto Latva

Jo kahdensadan metrin syvyydessä, tilassa jossa yksikään kasvi ei enää kasva, on vain eläimiä, mineraaleja ja pimeys.¹ Auringon valo ei ulotu sinne asti, mutta jokin muu luo valoa pimeyteen. Pimeyden keskellä näkyy sinisenä välkkyvä valo, toisaalla taas lainehtivat sateenkaaren värit, välillä hiipuen ja taas valaisten. Lähempää katsottuna voi huomata, että värit ovat peräisin mitä oudoimmista eläimistä, joista jotkut ovat läpikuultavia ja pallomaisia olentoja korunauhoja muistuttavine ulokkeineen ja toiset taas erikoislaatuisia kaloja, joilla on jättimäiset silmät ja hampaat. Niiden päästä kasvava ”antenni” on tuon sinisenä hohtavan valon lähde.

Tällaisen kuvan maapallon viimeisestä tutkimattomasta alueesta, merten syvyyksistä, voi nykyään saada omalta kotisohvalta katselemalla viime vuosina tehtyjä syvänmeren luontodokumentteja. Tunnelmaa on dokumenteissa saatettu tehostaa ambient-sävyisen taustamusiikin

¹ Nouvian 2007, 76–77.

lisäksi syvissä vesissä elävien äyriäisten räjähtelyä ja naksumista muistuttavilla äänillä.² Näiden äänien käytön dokumenteissa on mahdollistanut nykYTEknologian luomat edellytykset tutkia pinnanalaista tilaa;³ hydrofonin kaltaisten laitteiden kehittämisen jälkeen on ollut mahdollista kuunnella meren syvyyksien äänimaailmaa kunnolla ja nauhoittaa sitä.⁴ Nykyään tiedetään, että tämä tila on täynnä mitä erilaisimpia ääniä.⁵ Antropologi Stefan Helmreich toteaaakin vedenalaista antropologiaa käsittelevässä artikkelissaan, että ”tiedemiehet eivät enää ajattele syvyyden olevan hiljainen, meditatiivinen tila, äänetön maailma.”⁶ Helmreich ilmiselvästi tarkoittaa 1900-lukua, mutta miten asioiden laita on ollut aiemmin? Miten tiedemiehet ovat päättelleet pinnanalaisen maailman olevan hiljainen ja äänetön tila aikaisempina vuosisatoina? Miten taas merillä liikkuneet ihmiset ovat kokeneet syvyyksien äänimaiseman? Onko se näyttäytynyt heillekin hiljaisena? Millaisena aikaisempien vuosisatojen kirjailijat ovat kuvanneet tätä maailmaa? Miten ajatukset ovat muuttuneet ajassa ja voitiinko pinnanalaista äänimaailmaa ylipäätään hahmottaa ennen 1900-lukua?

Artikkelissani syvennyn näihin kysymyksiin 1800-luvun kontekstissa. Olen rajannut tutkittavan ajanjakson 1800-luvun alusta 1870-luvulle, jolloin tapahtui merkittävä käänne länsimaisissa merikäsityksissä. Merten suuria syvyyksiä onnistuttiin silloin ensimmäisen kerran mittaamaan tarkasti ja perusteellisesti. Tämä salli muun muassa pinnanalaisen tilan hahmottamisen fyysisesti rajallisena tilana tarkkojen syvyykskarttojen avulla.⁷ Meri tuli vankemmin osaksi ihmisten mieliä, unelmia, jopa kotien sisustusta ja pukeutumista.⁸ Meriteema oli vahvasti edustettuna myös 1800-luvun taiteessa ja kirjallisuudes-

² *Planet Earth: Ocean Deep* (2007).

³ Ks. Helmreich 2007.

⁴ Helmreich 2007, 624–625.

⁵ Ks. Helmreich 2007.

⁶ “Scientists no longer think the deep is quiet, meditative space, a silent world.” Helmreich 2007, 625. Tekijän suomennos. Kaikki muutkin sitaatit tekijän suomennoksia ellei toisin mainita.

⁷ Rozwadowski 2005, 79–86.

⁸ Esimerkiksi englantilaiset vanhemmat alkoivat 1800-luvun puolivälissä pukea lapsiaan merimiespukuihin. Rozwadowski 2005, 17.

sa.⁹ Samalla pinnanalainen tila alkoi esiintyä runoudessa ja kaunokirjallisuudessa. Aluksi se ilmeni vain pieninä säkeinä runoissa, mutta 1800-luvun lopulla se oli jo ottanut paikkansa romaanien keskeisenä miljöönä, mistä esimerkkinä Jules Vernen (1828–1905)¹⁰ vuonna 1870 julkaistu menestysromaanin *Vingt mille lieues sous les mers* (1870).¹¹ Ehkä kaikkein parhaiten muuttuneiden käsitysten merkitystä kuvaa se, että 1800-luvun kuluessa yhä useammat ihmiset eivät nähneet merta enää tyhjänä. Se ei ollut enää ”valtaväylä”, jonka yli kuljettiin vain päästäkseen satamasta toiseen. Avomerestä oli tullut ensimmäistä kertaa määränpää. Siitä muodostui työpaikka muun muassa yhä kasvavalle joukolle valaanpyytäjiä ja arktisten alueiden tutkimusmatkailijoita.¹²

Tutkin artikkelissani siis sitä, miten pinnanalainen äänimaisema koettiin tämän muuttuvan merikäsityksen aikakautena 1800-luvun alusta 1870-luvulle. Pohdin, millaisia mielikuvia meren syvyyksien äänimaailmaan yhdistettiin ajan tieteellisissä julkaisuissa ja matka- sekä kaunokirjallisuudessa. Lähdeaineistoni koostuu pohjoisamerikkalaisten, brittiläisten ja ranskalaisten tiedemiesten, kirjailijoiden ja runoilijoiden teksteistä, joissa he ovat kuvanneet merten syvyyksiä ja sen äänimaailmaa. Lisäksi syvennyn pohjoisamerikkalaisten ja brittiläisten tutkimusmatkailijoiden kirjoituksiin siitä, miten he kokivat meren matkoillaan. Tutkimukseni keskittyy aiheeseen siis länsimaisten merikansojen näkökulmasta.

⁹ Ks. Isham 2004.

¹⁰ Unwin 2005, 220–225.

¹¹ Kirjasta on useita eri suomennoksia, joista ensimmäinen on Otto Aleksanteri Joutsenen suomentama ja WSOY:n julkaisema hieman lyhennettynä toimitettu *Sukelluslaivalla maapallon ympäri* (1916). Kustannusliike Karisto julkaisi teoksen eri suomentajien kääntäminä kaksiosaisena vuonna 1926 ja toistamiseen kolmiosaisena vuonna 1968 nimellä *Seikkailuja ensimmäisessä sukelluslaivassa 1–3*. Karisto julkaisi teoksen yhtenäisenä niteenä nimellä *Kapteeni Nemo ja Nautilus* vielä 1990-luvulla. Kaikkein uusin suomennos on Minerva kustannuksen hieman lyhennettynä julkaisema teos *Kapteeni Nemo: Merten syvyyksissä* (2008).

¹² Rozwadowski 2005, 5–6.

Tuntematon ja hiljainen

Merestä kiinnostuneiden tiedemiesten kirjoituksista löytyy vain hyvin harvoja huomioita pinnanalaisesta äänimaailmasta 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla. Näissä harvoissa teksteissä syvyydet kuvaillaan usein juuri hiljaisena maailmana. Esimerkiksi skotlantilainen luonnontieteilijä John MacGillivray (1821–1867)¹³ kuvaili yhdessä artikkelistaan kokemuksiaan veneilymatkalta lähellä Hebridien saariryhmää Skotlannin länsipuolella vuonna 1840:

Siinä näyssä, kun jokin suurista valaista ilmestyy näkyviin merellä, on jotain äärimmäisen mielenkiintoista. Ne nousevat pintaan niin yllättäen. Näiden syvyyksien hirviöiden nostettua valtavan selkensä merenpinnalle ne vajoavat ääneti hiljaisiin syvyyksiin. Näky jättää mieleen sanoinkuvaamattoman ja ehkä hieman epämiellyttävänkin tunteen.¹⁴

Samalla tavalla kirjoitti myös paleontologi ja fyysikko Thomas Wright (1809–1884)¹⁵ artikkeleissaan ”Observations on a Rare British Dolphin” (1838) ja ”Observations on Dr. Buckland’s Theory of the Action of the Siphuncle in the Pearly Nautilus” (1838). Hän kirjoitti delfiinien pake-nevan meren hiljaisiin syvyyksiin oletetun vihollisen ollessa vielä kaukana.¹⁶ Samoin hän kuvasi toisessa artikkelissaan helmiveneitä meren hiljaisten syvyyksien asukkaiksi.¹⁷

Näitä kaikkia tekstejä yhdistää kuvaus eläimestä. Tämä on tulkin-tani mukaan helpottanut tilan kuvaamista, sillä kuvattaessa rajatonta tilaa on helpompi keskittyä sen sisällä oleviin objekteihin, kuten avaruudessa planeettoihin, ja tarkastella tilan ominaisuuksia näiden kautta.

¹³ Calaby 1967.

¹⁴ “There is something extremely interesting in the sight, when at sea, of any of the larger cetacea, their appearance is so sudden; and as each of these monsters of the deep raises his huge back from the water, noiselessly gliding into the silent depths below, it leaves an indescribable and perhaps unpleasant impression upon the mind.” MacGillivray 1841–42, 48.

¹⁵ Foote 2004.

¹⁶ Wright 1838a, 609.

¹⁷ Wright 1838b, 504.

Elävä olento oli hyvin konkreettinen muuten niin abstraktin meren pinnanalaisen maailman sisällä.

Syvyyksien maailma oli helppo kuvata hiljaisena nähdäkseni myös siitä syystä, että antiikinaikainen tieto merieläinten, kuten valaiden, ääntelystä oli kadonnut aikojen saatossa. Meribiologit W.E. Scheville, R.H. Backus ja J.B. Hersey ovat todenneet, että jo muinaisina aikoina joidenkin merieläinten tiedettiin pitäneen ääntä. Aristoteleen teksteissä kuvattiin valaiden, kalojen ja äyriäisten pitämää ääntä – näiden eläinten äänenkäyttökyvyt on yleisesti tunnustettu uudelleen vasta viime vuosisadalla.¹⁸ Tiedemiehet nauhoittivat valaiden ääntelyä ensimmäisen kerran vasta vuonna 1949. Tätä ennen eläintieteilijät olivat pitkään väittäneet valaiden olevan mykkiä, vaikka monet lähteet olivatkin kertoneet toista, sillä he eivät olleet löytäneet äänihuulia tutkimiansa valaiden kurkunkupäistä. Tämä oli suurimmalle osalle tiedemiehiä riittävä todiste eläinlajin mykkyydestä.¹⁹ Tulkitsen tämän vaikuttaneen myös näkemykseen näiden eläinten elinympäristöstä. Koska äänetön olento ei pysty tuottamaan ääntä, on ymmärrettävää, että myös sen elinympäristö nähtiin hiljaisena tilana.

Vaikka tiedemiesten kirjoituksissa ei vielä 1800-luvun alkupuolella ollut kattavia kuvauksia syvyyksien äänimaailmasta, äänen liikkuvuuden periaatteista vedenalaisessa ympäristössä kyllä tiedettiin. Luonnontieteilijät olivat jo 1800-luvulla tietoisia veden ominaisuudesta johtaa ääntä erinomaisesti.²⁰ Vasta sveitsiläisten fyysikkojen Jean-Daniel Colladonin (1802–1893)²¹ ja Jacques Charles François Strumin (1805–1855)²² testattua veden äänenjohtokykyä Genevenjärvessä vuonna 1826 saatiin selvitettyä täsmällinen äänennopeus vedessä.²³ Colladonin ja

¹⁸ Scheville & Backus & Hersey 1963, 540–541.

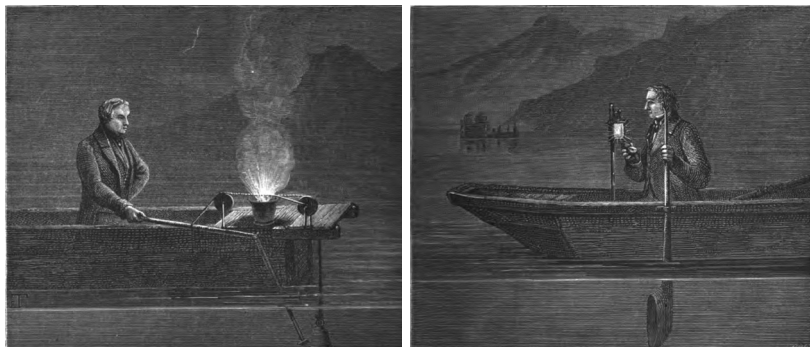
¹⁹ Scheville & Lawrence 1949, 143–144; Scheville & Backus & Hersey 1963, 541, 553; ks. myös Rolfe 2012.

²⁰ Leonardo Da Vincin kirjoituksissa vuodelta 1490 oli jo maininta siitä, että jos pysähtyneessä laivassa pistää pitkän putken toisen pään veteen ja toisen vasten korvaa, voi kuulla laivat pitkänkin etäisyyden päässä. Urick 1983, 2.

²¹ Beyer 1999, 34.

²² ”Charles-François Sturm”. *Encyclopædia Britannica Online* -internetsivu.

²³ Kokeet suoritettiin soittamalla kelloa veden pinnan alla ja laskemalla aika, jona ääni kulkee kuuntelulaitteeseen. Colladon & Strum 1827, 236, 242

Taiteilijan näkemys Jean-Daniel Colladonin ja Jacques Strumin kokeista Genevejärvenällä vuonna 1826. Lähde: Guillemain, Amédée. *Les phénomènes de la physique*. Paris: L. Hachette, 1869. s. 146–147.

Strumin havainnoistaan kirjoittama fysiikan alan artikkeli nosti veden äänimaailman mukaan ajan tiedekeskusteluun. Sen teorioita yritettiin hyödyntää käytännön työkaluina muun muassa meren syvyyksiä mitattaessa. Ranskalainen hydrografian insinööri Urbain Dortet de Tesson (1804–1879)²⁴ ehdottikin vuonna 1836, että meren syvyys voitaisiin mitata, jos sinne tiputettaisiin pommi. Hänen teoriasensa mukaan syvyys pommin kohdalla selvitettäisiin laskemalla räjähdyksestä kantautuvan äänen kesto.²⁵ Tämä osoittautui kuitenkin mahdottomaksi tuon aikaisella laitteistolla.

De Tesson ja yleisesti ottaen kaikki, jotka yrittivät mitata meren syvyyksiä, saivat osakseen vastustusta 1800-luvun alkupuolella. Monet uskoivat vielä tuolloin, että syvyyden mittausrakenteet eivät voineet läpäistä meren pohjassa vallitsevaa painetta.²⁶ Skotlantilainen luonnontieteilijä Charles Wyville Thomson (1830–1882) kirjoitti näistä käsityksistä teoksessaan *The Depths of the Sea* (1873). Hän muistelee kirjassaan, miten hänkin uskoi poikavuosiin ”outoon yleiskäsityk-

²⁴ Mills 2009, 51.

²⁵ De Tesson 1844, 226.

²⁶ Brittiläinen laivastoupseeri Francis Higginson piti suurien syvyyksien mittaamista mahdottomana vielä vuonna 1857, koska mittauspaino ei hänen mukaansa voinut läpäistä painetta mikä tuli vastaan ennen pohjaa. Deacon 1997, 285; Rozwadowski 2005, 74.

seen”, että kaikki irtonaiset asiat kelluivat meren pinnan alla eri tasoilla. Ihmisten luurangot, ankkurit, ammuksiset, tykit ja kultakolikot sijaitsivat eri syvyyksissä oman painonsa mukaan luoden eräänlaisen valepohjan, jonka alla levittäytyivät vielä raskaammat vedet. Meriveden uskottiin olevan paineen vuoksi sitä raskaampaa mitä syvemmälle edettiin.²⁷ Usko meressä vallitsevan kovan paineen tuhoisiin vaikutuksiin sai monet tiedemiehetkin tulkitsemaan 1800-luvun alkupuolella, ettei syvissä vesissä voinut olla elämää. Brittiläinen luonnontieteilijä Edward Forbes (1815–1854) antoi tälle ajatukselle kasvot 1840-luvun alussa tekemällään olettamuksella, että meressä yli 550 metrin syvyydessä ei mikään voinut paineen takia enää elää. Tämä teoria piti pintansa yli 20 vuoden ajan ennen kuin se kumoutui.²⁸

Näiden ajatusten ja Forbesin teorian voidaan katsoa sulkevan pois ajatuksen minkään elävän aiheuttamasta äänestä meren syvyyksissä ja etenkin suurissa syvyyksissä. Enemmistö tiedemiehistä olikin läpi 1800-luvun alkupuolen vahvasti sitä mieltä, että meren syvyyksissä ei ollut mitään muuta kuin täydellinen pimeys ja tyhjyys äärettömän kovan paineen keskellä. Juuri elämän puuttuminen loi tuona aikana mielikuvan tilaan liittyvästä äärimmäisestä hiljaisuudesta. Kanadalainen säveltäjä ja kirjailija R. Murray Schafer kuvaa teoksessaan *The Soundscape: The Tuning of the World* (1994) tämän kaltaista hiljaisuutta negatiivisena hiljaisuutena. Se on hiljaisuutta, jonka ihminen uskoo vallitsevan tyhjyyden kaltaisessa olemattomuuden tilassa, juuri sellaisessa tilassa, jollaisten meren suurten syvyyksien uskottiin olevan.²⁹

Ääniä vierailta vesillä – hiljaisuutta runouden syövereissä

Merta tutkineet tiedemiehet eivät vielä 1800-luvun alkupuolella tehneet paljoakaan kenttätöitä, mikä näkyi heidän tietämyksessään meren

²⁷ Thomson 1873, 31–32.

²⁸ Forbes teki tutkimusta Egeanmerellä vuonna 1841 ja keräsi eri syvyyksissä eläviä merieläimiä. Kun merieläimiä ei enää löytynyt yli 550 metrin syvyydestä, hän päätyi hypoteesiin, että tätä syvemmällä ei elämä kestä enää painetta ja pimeyttä. ks. Anderson & Rice 2006.

²⁹ Schafer 1994, 256–257.

syvyyksistä ja ylipäättään merestä. Tuohon aikaan eniten kokemuseräistä tietoa merestä ja sen syvyyksien maailmasta saivat merillä kulkeneet ihmiset, jotka erkanivat varhaisten tutkimusmatkailijoiden kartoittamilta reiteiltä 1800-luvulla. Näitä olivat valaan- ja hylkeenpyytäjät sekä arktisten alueiden tutkimusmatkailijat. Erityisesti kaskelotien perässä purjehtineet valaanpyytäjät joutuivat seuraamaan saaliitaan kauaskin avomerelle. Siellä he esimerkiksi todistivat sitä ihmettä, kun harppunoitu kaskelotti veti mukanaan harppuunaköyttä yli satojen metrien syvyyksiin – sellaisiin syvyyksiin, joissa Forbesin kaltaisten tiedemiesten mukaan elämä oli paineen vuoksi mahdotonta.³⁰ Valaanpyytäjien tarinoita näistä tapahtumista ei kuitenkaan tiedemiesten keskuudessa yleisesti 1800-luvun alussa uskottu. Merihistorioitsija Helen M. Rozwadowski mainitseekin, että luonnontieteilijät ja merenkävijät elivät tuolloin vielä hyvin erilaisissa intellektuelleissa ja sosiaalisissa maailmoissa. Monelle ylempien säätyluokkien tiedemiehelle ei ammattimerimiesten tekemillä havainnoilla tai heidän keräämillään merieläinlajeilla ollut merkitystä.³¹

En ole löytänyt kirjoituksia, joissa valaanpyytäjät, tutkimusmatkailijat tai merimiehet olisivat 1800-luvun alkupuolella esittäneet oletuksia syvyyksien äänimaailmasta. Sen sijaan olen hämmästykseni törmännyt useampaankin tekstiin, joissa näiden ammattiryhmien edustajat kuvailivat konkreettisesti pinnanalaisia ääniä. Esimerkiksi laivakirurgi Alexander Fisherin teoksessa *A Journal of a Voyage of Discovery to the Arctic Regions in His Majesty's Ships Hecla and Griper, in the Years 1819 & 1820* (1821) on mielenkiintoinen merkintä syyskuulta 1819. Heidän laivansa oli jo ennestään tuntemattomalla seudulla pohjoisessa, kun se kohtasi maitovalaiden parven. Miehistö yritti tuloksetta saada pyydystettyä näistä muutaman.³² Sen sijaan miehet kokivat jotain, mitä Fisher kuvaa hyvin poikkeuksellisenä:

Asia johon viitaan, on eräänlainen viheltävä ääni, jonka nämä kalat tekevät ollessaan veden pinnan alla; ääni oli hyvin kuuluva. – – Se oli

³⁰ Rozwadowski 2005, 39–43.

³¹ Ibid., 137.

³² Fisher 1821, 70–74.

kaikkein selkeimmin kuultavissa, kun ne olivat tulossa kohti meren pintaa. Tämä tapahtui noin puoli minuuttia ennen kuin ne ilmestyivät, ja välittömästi kun ne nostivat päänsä veden pinnan yläpuolelle, ääni lakkasi.³³

Fisher kertoo teoksessaan, että tapaus herätti suurta innostusta miehistön keskuudessa. Kaikki halusivat päästä kuulemaan tätä ääntä, jota laivan merimiehet kutsuivat ”valaan lauluksi”. Äänillä ei hänen mielestään ollut mitään tekemistä laulujen kanssa, mutta merimiehet eivät Fisherin mukaan olleetkaan kaikkein osuvimpia vertauskuviansa kanssa.³⁴

Fisherin kertomus ei ollut kuitenkaan ainoa laatuaan 1800-luvulla. Samankaltaisesta tarinasta kirjoitti kirurgi Elisha Kent Kane teoksessaan *The U.S. Grinnell Expedition in Search of Sir John Franklin: A Personal Narrative* (1854). Retkikunta oli kohdannut matkan aikana sarvivalaita, joiden ääntelyä Kane kuvailee tekstissään. Hän myös lisää, että joidenkin luonnontieteilijöiden mielestä valaat eivät voineet pitää ääntä. Samalla hän kuvasi kohtaamisiaan maitovalaiden kanssa, joiden ääntelyn hän oli kuullut jopa laivahyttiinsä.³⁵

Maitovalaiden pinnanalainen ääni oli varmasti hämmentävä kokemus monelle kuulijalle. Fisherin kertomuksesta saa kuitenkin sen kuvan, että se olisi ollut entuudestaan tuttu merimiehille. He tiesivät kutsua ääntelyä valaan lauluksi. Merimiehet nähtävästi olivat tietoisia valaiden ääntelykyvyistä jo 1800-luvulla, sillä myös meribiologit Scheville ja Lawrence kirjoittivat 1900-luvulla ilmestyneissä teksteissään, että vanhat merimiehet kutsuivat maitovalasta merikanarialinnuksi (*sea canary*).³⁶

³³ “The thing alluded to, is a sort of whistling noise that these fish made when under the surface of the water; it was very audible – – It was most distinctly heard when they were coming towards the surface of the water, that is, about half a minute before they appeared, and immediately they got their head above the water the noise ceased.” Fisher 1821, 73. (Huom. Fisher piti valaita kaloina.)

³⁴ Ibid., 74.

³⁵ Kane 1854, 359.

³⁶ Scheville & Lawrence 1949, 143; Rolfe 2012, 162–163.

Valaat eivät olleet kuitenkaan ainoita, jotka aiheuttivat vedenalaisia ääniä. Yhdysvaltalainen laivastoupseeri John White kuvaili kokemustaan teoksessaan *History of a Voyage to the China Sea* (1823), miten heidän purjehtiessaan jokea pitkin nykyisessä Etelä-Vietnamissa laivan ympäriltä alkoi kuulua yhtäkkiä äänten sekasorto. Konsertin lähteeksi ilmeni kalojen parvi.³⁷ Tämän kaltaisia kertomuksia äänekkäistä kala-parvista on myös muutamia muitakin 1800-luvulta.³⁸

Pinnanalainen maailma ei siis näyttäytynyt aivan kaikille hiljaisena tilana. Tosin niitä, jotka kirjoittivat kokemuksistaan, oli lähteiden harvalukuisuuden perusteella vähän. Näiden kirjoittajien havaintojen yhteydessä ei myöskään mainittu mitään syvällisempiä mietintöjä tämän äänimaailman laajuudesta. Tulkitsenkin näiden tilanteiden näyttäytyneen havainnoitsijoilleen eräänlaisina luonnonihmeinä tai kuriositeetteina. Huomionarvoista on myös se, että vaikka luonnontieteilijät saattoivat perehtyä näihin teoksiin, he eivät kuitenkaan ottaneet niitä tosissaan. Tässäkin tuli vastaan luokkaero merimiesten ja luonnontieteilijöiden välillä.

Siinä missä tiedemiehet pyrkivät empiirisiin havaintoihin tosiasioista ja tutkimusmatkailijat kertoivat matkoilla näkemiään outoja asioita, kuvasivat kirjailijat ja runoilijat näitä kaikkia mielikuvituksen avulla. Kaunokirjallisuudessa ja runoudessa mereen oli liitetty jo osana 1700-luvun estetiikan tieteenalaa subliimin eli ylevän käsite, joka vaikutti vielä 1800-luvun alunkin romanttisessa ajattelussa. Esimerkiksi myrskyvä meri tai jylhä vuoristo kuvattiin usein ylevinä luonnon objekteina.³⁹ Myös rajaton, mittaamaton syvä ja määrittelemätön pinnanalainen maailma oli luonnonsubliimi, tosin vähemmän kuvattu kuin edellä mainitut luonnon objektit.

Useissa teoksissa, joissa merenlaista maailmaa kuvattiin ennen 1800-lukua ja vielä sen alkupuolellakin, toistuivat ominaispiirteet, jotka filosofi Edmund Burke (1729–1797) toi esille teoksessaan *A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful*. Teoksessa on lueteltuna ylevyyden lajeja, kuten tuntemattomuus, laajuus,

³⁷ White 1828, 187–188.

³⁸ Ks. Dufossé 1874, xxxiii–xxxvii.

³⁹ Ks. Corbin 1995; Steinberg 2001, 118; Komulainen 2002, 3, 7–8.

äärettömyys, syvyys, tyhjiys ja puuttuvuus, johon Burke sisällyttää elottoman, pimeyden, yksinäisyyden ja hiljaisuuden käsitteet. Nämä ominaisuudet ovat hänen mukaansa pelottavia eli subliimeja – kauhin vastakohtia. Burke viittaakin syvyydellä tekstissään helvettiin, mikä antaa syvyydelle sen pimeyden merkityksen.⁴⁰ 1800-luvun alkupuoliskon käsityksissä syvyyksien maailmasta Burken mainitsemilla ominaisuuksilla oli vielä vahva sija kirjailijoiden ja runoilijoiden mielenmaailmassa.

Meri antoi oivan lähteen niin kirjailijoiden kuin runoilijoidenkin teoksiin kesyttämättömänä luontona, jonka rinnalla yksilö pystyi peilaamaan omaa mitättömyyttään. Useimmissa 1800-luvun teksteissä meren ylevyyden kokemusta kuvattiin kuitenkin ennen kaikkea sen kokonaisuuden tai pelkästään sen pinnan, aistein havaittavan tilan, näkökulmasta. Havainnoitsijalta piiloon jäävä syvyyksien tila ilmeni näissä teksteissä usein vain yhtenä merellisen ulottuvuuden osa-alueista, jota kuvattiin kertomuksissa vain ohimennen.

Merta määritteli usein 1800-luvun alkupuolella kaunokirjallisuudessa ja runoudessa sen pinnalla raivoava myrsky, mutta pinnanalainen maailma sen sijaan kuvattiin miltei poikkeuksetta hiljaisena. Esimerkiksi Lordi Byronilla (1788–1824) on runokokoelmansa *The Works* (1815) runossa ”Darkness” katkelma: ”Joet, järvet ja meri, kaikki olivat ääneti, eikä mikään värisyttänyt niiden hiljaisia syvyyksiä.”⁴¹ Samankaltaisia kuvauksia on myös Percy Bysshe Shelley’n (1792–1822) runoissa, kuten esimerkiksi runossa ”The Vision of the Sea”.⁴² Brittiläinen runoilija Thomas Hood (1799–1845) kuvailee vuonna 1827 julkaistussa runossaan ”Silence” meren syvyyksien hiljaisuutta ehkä kaikkein suorimmin: ”Siellä on hiljaista, missä ei ole ollut ääntä, siellä on hiljaista, missä ei ääntä voi olla, kylmässä haudassa syvällä, syvällä, meren alla.”⁴³

⁴⁰ Burke 1770, 125–131.

⁴¹ ”The rivers, lakes, and ocean all stood still, And nothing stirred within their silent depths.” Byron 1815, 30.

⁴² Shelley 1820, 174–181.

⁴³ ”There is a silence where hath been no sound, There is a silence where no sound may be, In the cold grave — under the deep deep sea —.” Hood 1827, 164.

Olen löytänyt ainoastaan yhden poikkeuksen hiljaisuuden kuvauksista. Sen on kirjoittanut ranskalainen kirjailija Jacques Cambry (1749–1807), joka oli vierailut Bretagnen rannikolla matkaillessaan Batzin saarella, jonka rannalta avautuvaan merinäköalaan hän oli ihastunut.⁴⁴ Teoksessaan *Voyage dans le Finistère, ou, État de ce département en 1794 et 1795* (1799) hän kuvasi sitä äärettömänä näkynä. Hän kuvaili meren aaltoja, sen yllä liitäviä lokkeja sekä ukkosta, joka kaikui syvyyksiin merikäärmeen luolaan.⁴⁵ Merikäärmeen korviin kantautuva ukkosen kaiku on todella poikkeuksellinen. Se on ainutlaatuinen kuvaus pinnanalaisen äänettömyyden rikkoutumisesta 1800-luvun vaihteen ja alkupuolen kaunokirjallisuudessa ja runoudessa. Kaikissa muissa tuolta ajalta löytämissäni teoksissa syvyyksien ympäristöä kuvataan hiljaisena tilana.

Kirjallisuuden ja runouden saralla kuvauksia pinnanalaisesta maailmasta, jossa se esitetään hiljaisena, on suhteellisen suuri määrä 1800-luvun alkupuolella. On kuitenkin tärkeää muistaa, että nämä teokset eivät perustuneet konkreettiseen tietoon vaan mielikuviin. Osaa näistä syvyysskuvauksista voidaan pitää jopa metaforan kaltaisina mietintöinä. Niissä hiljainen syvyys saatettiin yhdistää esimerkiksi oman sielun syvyyksiin. Se, että mielen syvyyksien symbolina toimi meri ja sen syvyyksistä puhuttaessa juuri hiljaiset syvyydet, on kuitenkin omalla tavallaan osoitus myös kirjoittajien uskosta konkreettiseen hiljaisuuteen pinnanalaisessa maailmassa.

Syvyyksien uudenlainen hahmottaminen ja muuttunut hiljaisuus

Meritutkimuksen kannalta yksi merkittävimmistä epookeista alkoi 1800-luvun puolivälissä, sillä nyt merten syvyyksiin alettiin kiinnittää huomiota enemmän kuin koskaan aiemmin. Ennen tätä oli nähty vain muutamia pyrkimyksiä syvänmeren mittaamiseen. Merten syvyy-

⁴⁴ Corbin 1997, 135–136.

⁴⁵ Cambry 1799, 105.

det olivat pysyneet mittaamattomana, tuntemattomana tilana, jonka olemus oli niin tiedemiehille kuin muillekin suurimmaksi osaksi kuvitelmien varassa. Tämä tilanne koki 1850-luvulla dramaattisen muutoksen. Meriä alettiin nyt ensi kerran kartoittaa systemaattisesti ja tietoa eri syvyyksistä koota yhtenäiseen syvyyskarttaan.⁴⁶

Amerikkalaiset hydrograafikot tekivät meritieteilijä ja laivastoupseeri Matthew Fontaine Mauryn (1806–1873) johdolla laivamatkoja 1849–1855 välisenä aikana tutkiakseen vain ja ainoastaan merta ja sen syvyyksiä.⁴⁷ Näitä tutkimuksia tukivat Yhdysvalloissa tuolloin nopeasti kehittyvä meriliikenteen toimiala sekä armeija ja laivasto. Tutkimukset antoivat merkittävää tietoa eri vesialueiden syvyyksistä, ja tutkimusrahoitus puolestaan edesauttoi tutkimuksen etenemistä huomattavasti.⁴⁸

Maury kirjoitti teoksessaan *The Physical Geography of the Sea* (1855), että ennen kuin syvänmeren luotauksia alettiin tehdä, sen pohja, jota merimiehet kutsuvat nimellä *blue sea*, oli meille yhtä tuntematon, kuin minkä tahansa planeetan pinta aurinkokunnassamme.⁴⁹ Edellä mainittujen tutkimusten yhteydessä onnistuttiin kartoittamaan Atlantin valtameren syvyyttä ja sen suurten syvyyksien pohjasta saatiin nyt myös ensimmäiset näytteen.⁵⁰ Ne sisälsivät mikroskooppisia simpukankuoria, joiden tosin uskottiin eläneen lähellä veden pintaa ja pudonneen eliöiden kuoltua pohjaan. Eläinten ei siis edelleenkaan uskottu elävän meren syvyyksissä auringon ja lämmön saavuttamattomissa. Tämä loi mieli-

⁴⁶ Rozwadowski 2005, 33, 73.

⁴⁷ Maury lähetti tuona aikana vesille mm. laivat: Taney-kuunari ja Dolphin-priki. Jokainen syvyysmittaus ensimmäisten tutkimusvuosien aikana muutti radikaalisti kuvaa merenpohjan muodosta. Rozwadowski 2005, 69–79.

⁴⁸ Rozwadowski 2005, 70–71.

⁴⁹ Maury 1855, 200.

⁵⁰ Näytteet saatiin kerättyä Yhdysvaltojen laivaston upseerin ja tiedemiehen John M. Brooken (1826–1906) 1850-luvun alussa kehittämällä syvänmeren luotauslaitteella, joka sittemmin mullisti meren syvyyksien mittausta olemalla ensimmäinen luotettava mittaustilaite. Brooke kehitteli laitteensa niin, että samalla kun se osui meren pohjaan, se myös otti pienen näytteen pohjan koostumuksesta. Rozwadowski 2005, 84–85.

kuvan syvyyksien pohjasta, jota Maury kuvaa teoksessaan suunnattomaksi, kerran eläneiden olentojen hautausmaaksi.⁵¹

Tämä oli ensimmäinen kerta kun meren syvyyksistä saatiin tämänkaltaisen pohjanäytteisiin perustuva kuvaus. Mielikuvaan hautausmaasta oli helppo yhdistää äänettömyys ja ajatus kaikkialla meren pohjassa vellovasta hiljaisuudesta. Luonnontieteilijöiden 1800-luvun alussa kuvailema pinnanalainen maailma tyhjiytenä tai visiot eri syvyyksissä kelluvista kultakolikoista ja luurangoista saivat näissä kuvauksissa osakseen nyt jotain uutta. Maury kuvaili näytteiden antamaa näkemystä syvyyksistä myös teoksensa *Explanations and Sailing Directions to Accompany the Wind and Current Charts* (1858) kahdeksannessa painoksessa näin:

Syvänmeren luotausten mukana tulleet näytteet pohjasta – on tutkittu – Ne kertovat kaikki samaa tarinaa. Ne opettavat meille, että haudankaltainen hiljaisuus vallitsee kaikkialla merten syvyyksien uumenissa. Tyyneys siellä on tuulien saavuttamattomissa. Se on niin täydellistä, että mikään voima maapallolla, lukuun ottamatta maanjäristyksiä tai tulivuoria, ei pysty sitä häiritsemään. – [L]uotaukset antavat ajatuksen siitä, että meri, kuin lumipilvi tyvenellä, laskee ainiaan sen pohjaan näitä mikroskooppisia simpukankuoria kuin lumihiualeita. Voimme helposti kuvitella, miten pimeydessä lojuvat laivanhylyt ovat aikojen saatossa peittyneet tämän pehmeän peitteen alle.⁵²

⁵¹ Maury 1855, 206–212.

⁵² “Deep-sea soundings, with specimens of the bottom – have been studied – They all tell the same story. They teach us that the quiet of the grave reigns everywhere in the profound depths of the ocean; that the repose there is beyond the reach of wind; it is so perfect that none of the powers of earth, save only the earthquake and volcano, can disturb it. – soundings suggest the idea that the sea, like the snow-cloud with its flakes in a calm, is always letting fall upon its bed showers of these microscopic shells; and we may readily imagine that the “sunless wrecks”, which strew its bottom, are, in the process of ages, hid under this fleecy covering.” Maury 1858, 157–158.

Tässä tekstissä Maury kuvailee pinnanalaisia syvyyksiä hiljaiseksi ja tyyneksi paikaksi. Hänen jopa runollinen tekstinsä saavutti todennäköisesti myös monia lukijoita, koska hänen teoksensa olivat suosittuja.⁵³

Kun Atlantin halki meren pohjassa kulkevan lennätinkaapelin ideaa alettiin toteuttaa vuonna 1854, sijoittajilla oli päällimmäisenä huolenaan kaapelin turvallisuus ja kestävyys pinnanalaisessa ympäristössä. Tämän asian suhteen otettiin yhteyttä Mauryyn, joka oli ensimmäisenä ihmisenä julkaissut kuvauksia Atlantin pohjasta jo vuonna 1853. Hän vakuutti sijoittajille, että merenpohjassa vallitsee ”uinuva” maailma, jossa kaapeli ei voi vahingoittua.⁵⁴

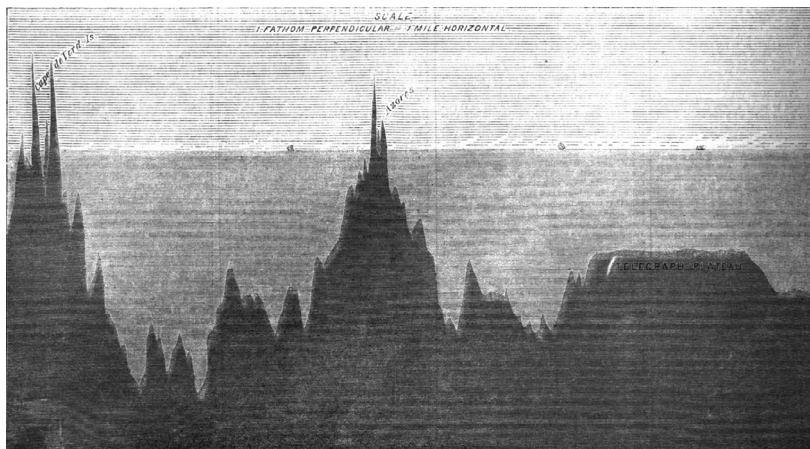
Visuaaliset kuvaukset ja ajatukset pohjaa peittävästä pehmeästä kerroksesta antoivat sijoittajille miellyttävän kuvan syvästä merestä. Meressä vallitsevalla hiljaisuudella siis myös rauhoiteltiin hankkeen rahoittajia. Sijoittajien lisäksi nämä kuvat ja ajatukset päätyivät myös sanomalehtiin, joissa tilannetta seurattiin aina projektin alusta lennätinkaapelin sijoittamiseen asti. Kokonaisia etusivuja omistettiin asian uutisointiin. Rozwadowski lainaa erästä uutista kirjassaan:

Merenpohjassa sijaitsevan tasangon pinta on niin hiljainen ja koske-maton meren toiminnalta, että tuskin mikään [simpukankuorista] on vahingoittunut tai rikkoutunut kulumisesta tai hankautumisesta. Ne tulevat todellakin muodostamaan eräänlaisen vuoteen, johon kaapeli lasketaan –. Niin uskomattomalta kuin tämä saattaa kuulostaakin, se on kuitenkin kaikilta yksityiskohdiltaan totta.⁵⁵

⁵³ Rozwadowski 2005, 92.

⁵⁴ Lennätinkaapeli saatiin lopulta asetettua Atlantin pohjaan Irlannista Newfoundlandiin vuonna 1858, mutta noin kuukauden kuluttua se kuitenkin rikkoutui. Kaapeli saatiin lopulta toimivaksi vasta vuonna 1866. Rozwadowski 2005, 79, 86–89, 92–93.

⁵⁵ “The bed of the plateau is so quiet and undisturbed from the action of the ocean, that scarcely any of them – are injured or broken by abrasion or attrition. They will, indeed, form a sort of bed of down for the cable to rest upon – – incredible as this may appear, it is nevertheless true in every particular.” Rozwadowski 2005, 90.

New Yorkissa ilmestyneen *Harper's Weekly* -lehden kuvitusta Pohjois-Atlantin läpi-leikkauksesta Etelä-pohjoinen suunnassa. Kuvassa vasemmalla ja keskellä kohoavat Kap Verde ja Azorit, oikealla merenpinnan alla on kuvattuna lennätinkaapelin laskualusta. Lähde: *Harper's Weekly*. 28. elokuuta 1858, s. 548.

Lehdistö toi meren syvyydet visuaalisin syvyyskartoin ja niiden olemusta selittävin kirjoituksin osaksi ihmisten jokapäiväistä elämää. Ennen niin tuntematon alue, jonka olemusta oli vaikea pohtia vilkkaimmissakin mielikuvissa, tuotiin nyt sanomalehdissä esille kuvituksen kanssa. Samalla lukijoille annettiin kuvaus syvyyksien äänimaailmasta, jossa tekstien mukaan vallitsi haudankaltainen hiljaisuus.

Merikäsitykset alkoivat muuttua myös muilla osa-alueilla. Tarinat merten syvyyksistä, joita tutkimusmatkailijat ja valaanpyytäjät kertoivat maihin saavuttuaan, alkoivat 1800-luvun puolessa välissä kulkeutua laajemmalle yleisölle ja myös luonnontieteilijöiden korviin. Valaanpyynti kasvoi huikeaa vauhtia 1800-luvulla, ja havaintoja merestä tehtiin yhä enemmän. Vuosisadan puolivälin jälkeen niitä oli enää vaikea jättää huomiotta.⁵⁶ Valaiden ja kalojen pitämää vedenalaista ääntä ei

⁵⁶ Valaanpyytäjiä voidaan yleisesti pitää meritutkimuksen etujoukkona 1800-luvun alussa, koska he kirjasivat ylös yksityiskohtaisia tietoja siitä, missä ja milloin he olivat pyydystäneet valaita, jotta he pystyisivät tulevaisuudessa paikallistamaan tuottoisia pyyntivesiä. Samalla he tulivat tietoisiksi myös erilaisten virtausten olemassaoloista sekä tuulten käyttäytymisestä, mikä auttoi luonnontieteilijöitä työssään myöhemmin 1800-luvulla valtavasti; Rozwadowski 2005, 40–41.

kuitenkaan noteerattu muuten kuin vain muutamissa 1800-luvun loppupuoliskon tutkimuksissa, eivätkä nämäkään saaneet paljoa huomiota osakseen.⁵⁷ Dublinin luonnontieteellisessä seurassa vuonna 1854 pidetyssä esitelmässä *Remarks on Harbour Fish and on the Formation of Piscinæ* kalojen kerrotaan olevan yhtä äänettämiä kuin niiden asuinajat – hiljaiset syvyydet.⁵⁸ Tämä kuvaa hyvin ajan ajatusmaailmaa siitä, miten meren äänimaailma koettiin.

Muistakin kuin eläinten äänistä vedenpinnan alla kirjoitettiin 1800-luvun puolivälin jälkeen. Esimerkiksi pastori Ebenezer Cobham Brewerin (1810–1897) teos *Sound and Its Phenomena* (1854) käsitteli muun muassa ääntä vedenalaisessa ympäristössä ja tällaisten havaintojen historiaa. Tekstissä tulee selvästi esille, että veden alla on pystytty kuulemaan kivien kalsketta ja pinnalta tulevia ääniä.⁵⁹ Tästä huolimatta kirjoitukset eivät herättäneet uusia tulkintoja syvyyksien äänimaailmasta.

Näkemyks pinnanalaisesta maailmasta muuttui lopulta uudelleen, kun Välimerellä nostettiin korjattavaksi yli kahden kilometrin syvyydessä sijainnut kaapeli vuonna 1858. Tähän oli tarrautunut yhteensä viisitoista erilaista eläinlajia, mikä merkitsi Forbesin teorian kumoutumista.⁶⁰ Meritieteessä vallinneita näkemyksiä muutti vielä entisestään vuosien 1872–1876 välisenä aikana järjestetty Challenger-tutkimusmatka. Retkikunnan saavutuksia pidetäänkin yleisesti eräänlaisena meritutkimuksen ”tähtihetkenä”, jonka ansiosta meritutkimus siirtyi viktoriaanisesta tieteestä uudenaikaiseksi meritieteeksi instituutioineen ja monitieteisine yhteistyöverkostoineen. Tutkimusretki teki merkittäviä löytöjä ja antoi uusia merkityksiä pinnanalaiselle tilalle. Sen äänimaailman mahdollisuuteen retki ei kuitenkaan onnistunut vaikuttamaan.⁶¹

⁵⁷ Yksi näistä oli Léon Dufossén kalojen ääntä käsittelevä teos. Ks. Dufossé 1874.

⁵⁸ *Remarks on Harbour Fish and on the Formation of Piscinæ* 1854, 29.

⁵⁹ Brewer 1854, 74–79.

⁶⁰ Koslow 2007, 18.

⁶¹ Ks. Thomson & Murray, 1885; Tutkimusretken tehtäväkenttä oli hyvin laaja. Tavoitteena oli muun muassa kartoittaa meren syvyyksien elämää ja geologiaa sekä maailman merien kemiallisia koostumuksia. Koslow 2007, 23.

Tämä seikka koki muutoksen tiedemaailmassa vasta lähestyttäessä 1900-luvun puoltaväliä.⁶²

Kaunokirjallisuudessa ja runoudessa pinnanalainen hiljaisuus pysyi vallitsevana teemana 1800-luvun puolivälin jälkeenkin. Tosin tieteen ja materialismin merkitys alkoi muovata romantiikan vaikutusta taiteessa.⁶³ Nyt myös kaunokirjallisuudessa otettiin ensi kerran syvyyksien miljöön teosten tapahtumapaikaksi. Esimerkiksi *The National Magazine: Devoted to Literature, Art, and Religion* -lehden vuoden 1856 lokakuun numerossa ilmestyi jo pienoiskertomus nimeltä ”A Diver’s Tale of the Ocean Depths”, joka sijoittui kokonaisuudessaan pinnanalaiseen ympäristöön.⁶⁴

Novellin päähenkilönä ja kertojana toimii uponnutta laivaa tutki- maan lähetetty kypäräsukelluspukuun sonnustautunut sukeltaja. Hän kuvailee syvyyksien maailmaa paikaksi, jossa ei ole ääntä. Edetessään toisen sukeltajan kanssa meren pohjassa hän kuulee kuitenkin matalan vaikertavan äänen, jolla viitattiin tarinassa pinnalla nousseeseen myrskyyn. Heidän noustuaan uponneeseen laivaan kertoja pelästyy kuullessaan toisen ääneen: ”Jonkun pelonsekaisten raskaiden juoksuaskelten ääni kantautui korviini. Sydämeni sykki kiivaasti, koska on kammottava asia kuulla jotain alhaalla meren hiljaisissa syvyyksissä.” Ääni osoittautui kuitenkin hänen toverinsa juoksuaskeliksi meren pohjassa lojuvan laivan kannella.⁶⁵

Kertomuksen kuvaukset meren äänimaailmasta ovat sekavat. Aluksi todetaan, että meren alla ei voi olla ääntä, mutta silti kertoja kuitenkin kuulee sellaista aivan kuin se olisi luonnollista. Viimeinen ääniesimerkki tuo meren alla kuuluvan vieraan äänen esiin pelottavana yksityiskoh- tana. Kyseessä on tulkintani mukaan luonnonäänen, kuten myrskyn, ja ihmisen aiheuttaman äänen ero. Toinen niistä ei kertojan reaktion mukaan sovi tuohon ympäristöön lainkaan. Novellin äänimaailman

⁶² Ks. Scheville & Lawrence 1949; ks. Helmreich 2007; ks. myös Rolfe 2012.

⁶³ Isham 2004, 191–194.

⁶⁴ *A Diver’s Tale of the Ocean Depths* 1856, 332–335.

⁶⁵ “The heavy footsteps of some one, running as though in mortal fear, or most dreadful haste, sounded in my ears. Then my heart throbbed wildly; for it was a fearful thing to hear far down in the silent depths of the ocean.” *A Diver’s Tale of the Ocean Depths* 1856, 333–334.

kuvausten sekavuus on selkeä merkki pinnanalaisen tilan ja äänimaailman yhteensovittamisen absurdiudesta 1800-luvun ihmiselle.

Yksi kaikkien aikojen luetuimmista syvyyksiin sijoittuvista kertomuksista on Jules Vernen romaani *Vingt mille lieues sous les mers*. Verne avasi romaanissaan aivan uudenlaisen tavan kuvata pinnanalaista maailmaa. Hänen kirjoitustyyliinsä oli kaiken kaikkiaan uusi, minkä vuoksi häntä kutsutaankin usein ”science fictionin isäksi”.⁶⁶ Teokseensa hän oli saanut suurimman inspiraationsa nimenomaan tieteestä, kuten hydrologian, oseanografian ja merieläintieteen tutkimuksista. Vernen tiedetään myös lukeneen Mauryn teoksen *The Physical Geography of the Sea* kirjoittaessaan romaaniaan.⁶⁷

Jules Vernen romaanissa kolme päähenkilöä, ranskalainen professori Arronax ja hänen apurinsa Neuvokas sekä kanadalainen valaanpyytäjä Ned Land, seikkailevat valtameren syvyyksissä Kapteeni Nemon Nautilus-sukellusveneessä. Romaanissa on paljon kuvauksia pinnanalaisesta maailmasta, ja jotkut näistä myös käsittelevät meren alla vallitsevaa äänimaailmaa. Esimerkiksi luvussa ”L’homme des eaux” Kapteeni Nemo selittää professori Arronaxille rakkauttaan merta kohtaan:

Kyllä! Minä rakastan sitä! – – Se on valtava autiomaa, missä ihminen ei koskaan voi olla yksinäinen, sillä hän tuntee elämän kohisevan kaikkialla ympärillään. Meri on paikka yliluonnollisen ja ihmeellisen olemassaololle. Se on rakkautta ja tunnetta; se on ”elävä äärettömyys”, kuten yksi teidän runoilijoistanne on sanonut. – – Siellä vallitsee äärimmäinen levollisuus. Meri ei kuulu hirmuvaltaille. Maan pinnalla ihminen voi vielä harjoittaa epäoikeudenmukaisia lakejaan, repiä itsensä palasiksi ja riehaantua maanpäällisistä kauheuksista, mutta kymmenen metrin syvyydessä heidän valtansa lakkaa, heidän vaikutuksensa sammuu ja heidän valtansa katoaa. Ah! Herra, elämä – elämä

⁶⁶ Unwin 2005, 7.

⁶⁷ Rozwadowski 2005, 26–27.

veden helmassa! Siellä on ainoastaan riippumattomuus. Siellä minun ei tarvitse kumartaa kenellekään. Siellä minä olen vapaa!⁶⁸

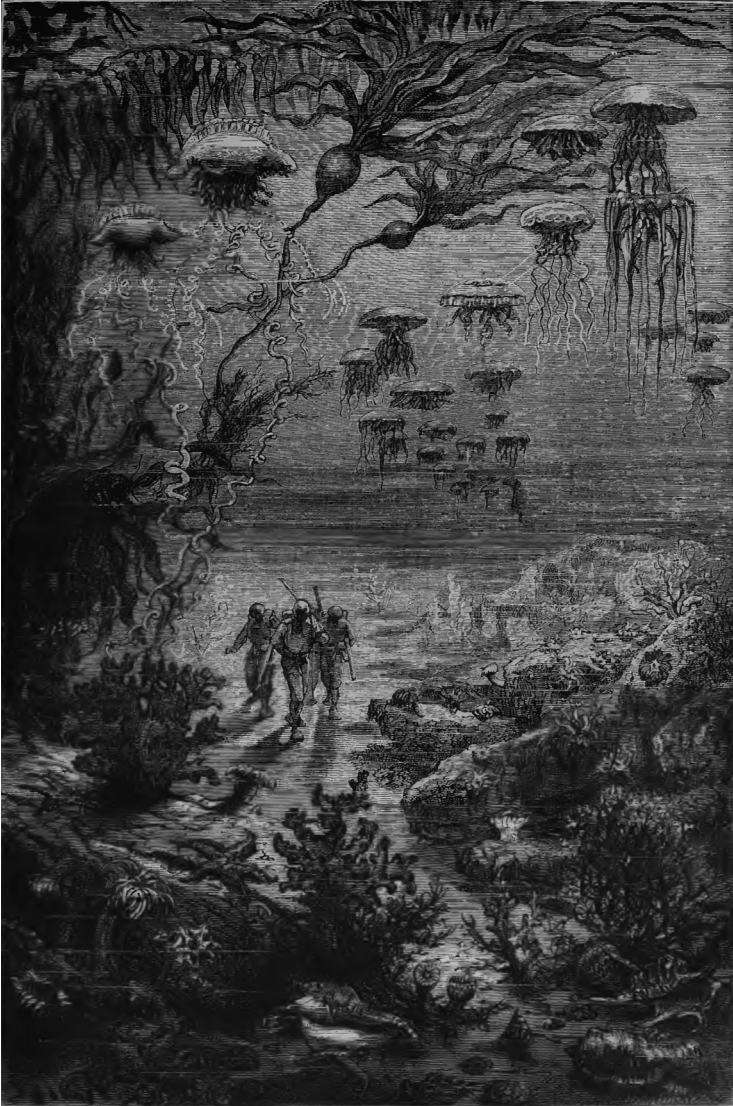
Verne kuvaa syvyyksien maailman elämää kohisevana äärettömyytenä mutta myös levollisena paikkana, eräänlaisena sivilisaation antiteesinä. Kapteeni Nemo on kirjassa ikään kuin askeesissa elävä munkki, joka on löytänyt hiljaisuuden valtameren syvyyksistä. Teoksessa tulee erityisen hyvin esille meren biodiversiteetti. Vernen romaani, toisin kuin edellisten vuosikymmenten kirjallisuus ja runous, kuvaa merta elämän täyttämänä tilana. Romaanissa pinnanalaista hiljaisuutta ei määrittele äänen konkreettinen puuttuminen tai olemassaolo vaan pikemminkin levollinen hiljaisuus. Sama teema tulee esille myös kohdassa, jossa professori Arronax ihastelee Kapteeni Nemon sukellusveneeseen kirjastoa ja kertoo olevansa hämmästynyt sen sisällöstä. Kapteeni Nemo vastaa hänelle, että ”Missä muualla voisit löytää rauhallisemman yksinäisyyden ja äänettömyyden? Tarjosiko museo tutkimuksillesi näin täydellisen hiljaisuuden?”⁶⁹ Tässäkin esimerkissä on kysymys juuri rauhallisuuden sävyttämästä hiljaisuudesta.

Hieman konkreettisempi esimerkki pinnanalaisesta hiljaisuudesta teoksessa liittyy luonnon rauhattomuuteen. Verne kirjoittaa Arronaxin pohtivan syvyyksien rauhallisuutta:

Luulin, että viiden metrin syvyydessä olisi jo rauhallisempaa, mutta ei! Meren ylemmät kerrokset olivat myrskyn ravistelemina. Meidän täytyi etsiä rauhaa syvemmältä kuin viidestäkymmenestä metrillä. Mikä hil-

⁶⁸ “Oui! je l’aime! – C’est l’immense désert où l’homme n’est jamais seul, car il sent frémir la vie à ses côtés. La mer n’est que le véhicule d’une surnaturelle et prodigieuse existence ; elle n’est que mouvement et amour ; c’est l’infini vivant, comme l’a dit un de vos poètes. – Là est la suprême tranquillité. La mer n’appartient pas aux despotes. A sa surface, ils peuvent encore exercer des droits iniques, s’y battre, s’y dévorer, y transporter toutes les horreurs terrestres. Mais à trente pieds au-dessous de son niveau, leur pouvoir cesse, leur influence s’éteint, leur puissance disparaît ! Ah ! monsieur, vivez, vivez au sein des mers ! Là seulement est l’indépendance ! Là je ne reconnais pas de maîtres ! Là je suis libre !” Verne 1870, 74.

⁶⁹ Verne 1870, 75.

Vernen teoksen *Vingt mille lieues sous les mers* (1870) kuvituksessa tulee hyvin esille meren biodiversiteetti, mutta myös levollisuus, jota paikallaan kelluvat jättiläismeduusat kuvaavat loistavasti. Lähde: Verne, Jules. *Vingt mille lieues sous les mers*. Paris: J. Hetzel et Cie, 1870. s. 121.

jaisuus, mikä levollisuus, mikä rauhallisuus siellä vallitsikaan! Kuka olisi voinut huomata, että hurrikaani oli valloillaan meren pinnalla?⁷⁰

Tässä esimerkissä näkyy myös Mauryn tutkimuksista tuttu teema. Meren syvyys on rauhallinen ja seesteinen paikka, jonne maanpäälliset myrskyt eivät yllä.

Vernen teos kuvaa hyvin muutosta, joka oli tapahtunut pinnanalaisen maailman hahmottamisessa. Vaikka tämä äänimaisema pysyikin hiljaisena, se oli nyt elämän ympäröimää. Jopa syvyyksissä oli merieläimiä, kuten jättimäisiä kalmareita. Olematon äänimaailma korvautui Vernen romaanissa maanpäällisen maailman vastakohtana, sivilisaation antiteesinä. Sitä määritteli riippumattomuus auktoriteeteista ja tämän tunteen mukanaan tuoma rauha, jota pinnanalaiseen maailmaan eristäytynyt ihminen koki. Tämän ajatuksen mahdollisti Vernen aikaansa edellä ollut visio ihmisestä, joka pystyi elämään jokapäiväistä elämäänsä syvyyksissä.

Muuttuva pinnanalainen äänimaisema

Ajatus syvyyksistä lähes tyhjänä olemattomuutena vaikutti 1800-luvun alussa niin taiteen kuin tieteen piirissä. Kirjallisuudessa ja runoudessa syvyydet kuvattiin miltei poikkeuksetta hiljaisiksi. Erityisesti runoudessa syvyyden hiljaisuutta kuvattiin paljon tuona aikana. Tiedemiehet toivat myös kirjoituksissaan esille syvyyksien maailman hiljaisuuden. Meri nähtiin heidän teorioissaan paineen kyllästämänä äänettömänä tilana, jonka syvyyksissä ei voinut olla elämää. Merenkävijät kuten valaanpyytäjät olivat kaikkein parhaiten perillä pinnanalaisesta maailmasta 1800-luvun alussa. He tiesivät, että valas osaa äänellä sekä

⁷⁰ “Je pensais qu’il retrouverait le calme à une profondeur de quinze mètres. Non. Les couches supérieures étaient trop violemment agitées. Il fallut aller chercher le repos jusqu’à cinquante mètres dans les entrailles de la mer. Mais là, quelle tranquillité, quel silence, quel milieu paisible! Qui eût dit qu’un ouragan terrible se déchaînait alors à la surface de cet Océan?” Verne 1870, 407.

sukeltaa suuriin syvyyksiin. Heillä oli myös kokemusperäistä tietoa, jota tiedemiehet eivät luokkaristiriitojen vuoksi yleisesti hyväksyneet. Valaanpyytäjät tai tutkimusmatkailijat eivät tästä huolimatta teksteissään pohtineet, millainen äänimaailma syvyyksissä vallitsi. Tämä maailma oli 1800-luvun alkupuolella vielä mittaamaton ja hyvin vaikeasti käsiteltävä tila.

Vasta 1800-luvun puolivälissä meren syvyyksiä alettiin mitata kunnolla, ja meri sai samalla myös fyysisen ulottuvuuden. Näin sen olemusta pystyttiin määrittelemään jo käytännöllisemmin. Ensimmäiset konkreettiset kuvaukset pinnanalaisesta maailmasta ilmestyivät 1850-luvulla ja niissä oli vahvasti mukana ajattoman kaltaisen hiljaisuuden käsite. Tätä näkemystä uutisoitiin myös näyttävästi, mikä vakiinnutti syvyyksistä nimenomaan hiljaisena ja elottomana tilana. Kuitenkin jo saman vuosikymmenen lopulla huomattiin, että myös suurissa syvyyksissä on elämää. Forbesin syvyysteoria kumoutui ja tiedemiesten täytyi alkaa uskoa valaanpyytäjien kertomuksia. Valaiden ääntelyä tiedemiehet eivät kuitenkaan ottaneet tosissaan vielä ennen seuraavaa vuosisataa. Pinnanalaista maailmaa ei myöskään alettu nähdä äänten täyttämänä tilana. Syvyyksien äänimaailman mieltämisessä tapahtui kuitenkin muutos. Nyt mielikuva suorastaan pahaenteistä tyhjiön kaltaisesta ja elottomasta hiljaisuudesta alkoi vaihtua kohti levollista elämän täyttämää hiljaisuutta. Tämä uudenlainen näkemys syvyyden hiljaisuudesta tuli ehkä parhaiten esille Jules Vernen menestysromaanissa. Vernen teoksessa merta väritti elämän rikkaus, jonka keskellä ihminen pystyi olemaan vapaa maanpäällisestä maailmasta ja sen kauheuksista. Meren aaltojen alainen valtakunta oli teoksessa tyyni ja levollinen tila, jonka hiljaisuudessa ihmisellä oli auktoriteeteista irrallinen täydellinen vapaus ja rauha.

Pinnanalainen maailma siis koettiin vuosien 1800–1870 välillä nimenomaan hiljaisena tilana. Hiljaisuus tosin koettiin eri aikoina eri tavalla. Vaikka pinnanalaisten äänien mahdollisuus tunnettiin, ajatus jostain muusta kuin hiljaisuudesta tuossa tilassa tuntuu olleen pitkin tutkimusaikaani liian abstrakti. Se oli jotain, jonka tiedemiehetkin pystyivät käsittämään vasta 1900-luvun puolella, kun he saivat ensimmäiset konkreettiset todisteet aaltojen alaisista äänistä.

Lähteet

Alkuperäislähteet

- A Diver's Tale of the Ocean Depths. *The National Magazine: Devoted to Literature, Art, and Religion*. Vol. IX. Ed. James Floy. Carlton & Porter, New York 1856, 332–335.
- Brewer, Ebenezer Cobham: *Sound and Its Phenomena*. Longman, Brown, Green, and Longmans, London 1854.
- Burke, Edmund: *A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful*. J. Dodsley, London 1770.
- Byron, George Gordon: *The Works: In Two Volumes*. Vol. II. Murray, London 1815.
- Cambry, Jacques: *Voyage dans le Finistère, ou, État de ce département en 1794 et 1795*. Vol. 1. Cercle-social, Paris 1799.
- Colladon, Jean-Daniel & Jacques Charles François Strum: Du Mémoire Sur La Compression Des Liquides. *Annales de Chimie et de Physique* 36, no. 2. (1827), 225–257.
- Dufossé, Léon: *Recherches sur les bruits et les sons expressifs que font entendre les poissons d'Europe et sur les organes producteurs de ces phénomènes acoustiques ainsi que sur les appareils de l'audition de plusieurs de ces animaux*. G. Masson, Paris 1874.
- Fisher, Alexander: *A Journal of a Voyage of Discovery to the Arctic Regions in His Majesty's Ships Hecla and Griper, in the Years 1819 & 1820*. Longman, Hurst, Rees, Orme and Brown, London 1821.
- Hood, Thomas: *The Plea of the Midsummer Fairies, Hero and Leander, Lycus the Centaur and Other Poems*. E. Littell and J. Grigg, Philadelphia 1827.
- Kane, Elisha Kent: *The U.S. Grinnell Expedition in Search of Sir John Franklin: A Personal Narrative*. Harper & Brothers, New York 1854.
- MacGillivray, John: Account of the Island of St Kilda, Chiefly with Reference to Its Natural History; from Notes Made During a Visit in July 1840. *The Edinburgh New Philosophical Journal* 32 (1841–42), 47–70.
- Maury, Matthew Fontaine: *The Physical Geography of the Sea*. 2nd edition. Harper & Brothers, New York 1855a.
- Maury, Matthew Fontaine: *Explanations and Sailing Directions to Accompany the Wind and Current Charts*. 7th edition. E. C. and J. Biddle, Philadelphia 1855b.
- Maury, Matthew Fontaine: *Explanations and Sailing Directions to Accompany the Wind and Current Charts*. 8th edition. W. A. Harris, Washington 1858.
- Remarks on Harbour Fish and on the Formation of Piscinæ. *The Natural History Review*, Vol. I (1854), 26–30.
- Shelley, Percy Bysshe: *Prometheus Unbound, a Lyrical Drama in Four Acts*. C. and J. Ollier, London 1820.
- Thomson, Charles Wyville: *The Depths of the Sea*. Macmillan & Co., London 1873.
- Thomson, Sir Charles Wyville, and John Murray, eds: *Report on the Scientific Results of the Exploring Voyage of H.M.S. Challenger During the Years 1873–76. Narrative – Vol. I*. Longmans & Co. et al., London 1885.
- Verne, Jules: *Vingt mille lieues sous les mers*. J. Hetzel et Cie, Paris 1870.
- White, John: *History of a Voyage to the China Sea*. Wells and Lilly, Boston 1823.
- Wright, Thomas: Observations on a Rare British Dolphin. *The Magazine of Natural History and Journal of Zoology, Botany, Mineralogy, Geology and Meteorology* Vol. II (1838a): 609–616.
- Wright, Thomas: Observations on Dr. Buckland's Theory of the Action of the Siphuncle in the Pearly Nautilus. *Philosophical Magazine and Journal of Science* Vol. XII (1838b), 503–508.

Dokumentit

Planet Earth. "Ocean Deep" (Kausi: 1, Episodi: 11.). Iso-Britannia 2007. BBC. O: Alastair Fothergill. Sk: Gary Parker. M: George Fenton T: Penny Allen et al. N: David Attenborough (Kertoja). DVD: BBC. Kesto 44 min.

Tutkimuskirjallisuus

- Anderson, Thomas R. ja Tony Rice: Deserts on the Sea Floor: Edward Forbes and His Azoic Hypothesis for a Lifeless Deep Ocean. *Endeavour* 30, no. 4 (2006), 131–137.
- Beyer, Robert Thomas: *Sounds of Our Times: Two Hundred Years of Acoustics*. Springer, New York 1999.
- Burcher, Roy ja Louis J. Rydill: *Concepts in Submarine Design*. Cambridge University Press, Cambridge 1995.
- Calaby, J. H.: MacGillivray, John (1821–1867), *Australian Dictionary of Biography*, National Centre of Biography, Australian National University, 1967. [<http://adb.anu.edu.au/biography/macgillivray-john-2401/text3173>, viitattu 17. tammikuuta 2014.]
- Corbin, Alain: *The Lure of the Sea: The Discovery of the Seaside 1750–1840*. Penguin Books, London 1995.
- Deacon, Margaret: *Scientists and the Sea, 1650–1900: A Study of Marine Science*. Ashgate, Aldershot 1997.
- Encyclopædia Britannica Online, s. v.: "Charles-François Sturm". [<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/570147/Charles-Francois-Sturm>, viitattu 21. tammikuuta 2014.]
- Foote, Yolanda Wright, Thomas (1809–1884), *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, 2004 [<http://www.oxforddnb.com/view/article/30064>, viitattu 16. tammikuuta 2014]
- Helmreich, Stefan: An Anthropologist Underwater: Immersive Soundscapes, Submarine Cyborgs, and Transductive Ethnography. *American Ethnologist* 34, no. 4 (2007), 621–641.
- Isham, Howard F.: *Image of the Sea: Oceanic Consciousness in the Romantic Century*. Peter Lang Publishing, New York 2004.
- Komulainen, Maiju: *Subliimi Alexander Lauréuksen ja G. W. Finnbergin taiteessa*. Taidehistorian pro gradu –tutkielma. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2002.
- Koslow, Tony: *The Silent Deep: The Discovery, Ecology, and Conservation of the Deep Sea*. University of Chicago Press, Chicago 2007.
- Mills, Eric L.: *The Fluid Envelope of Our Planet: How the Study of Ocean Currents Became a Science*. University of Toronto Press, Toronto 2009.
- Nouvian, Claire: *The Extraordinary Creatures of the Abyss*. Chicago Press, Chicago 2007.
- Rolfe, W. D. Ian: William Edward Schevill: Palaeontologist, Librarian, Cetacean Biologist. *Archives of Natural History* 39, no. 1 (March 26, 2012), 162–164.
- Rozwadowski, Helen M.: *Fathoming the Ocean: The Discovery and Exploration of the Deep Sea*. Harvard University Press, Cambridge & London 2005.
- Schafer, R. Murray: *The Soundscape: The Tuning of the World*. Rochester: Destiny Books, 1994.
- Schevill, William E. & Barbara Lawrence: Underwater Listening to the White Porpoise (Delphinapterus Leucas). *Science* 109, no. 2824 (February 11, 1949), 143–144.

- Schevill, W.E., Backus, R.H. & Hersey, J.B.: Sound Production by Marine Animals. *Physical Oceanography*, ed. M. N. Hill & Allan R. Robinson, Harvard University Press, 1962, 540–566.
- Steinberg, Philip E.: *The Social Construction of the Ocean*. Cambridge University Press, Cambridge & New York 2001.
- de Tesson, Urbain: *Voyage autour du monde sur la frégate “la Vénus” pendant les années 1836–1839: Physique*. Tome V. Gide, Paris 1844.
- Unwin, Timothy A.: *Jules Verne: Journeys in Writing*. Liverpool University Press, Liverpool 2005.
- Urlick, Robert J: *Principles Of Underwater Sound*. McGraw-Hill, New York 1983.

”Mielikuvituksen avulla lentää minne tahtoo”
Kaipaus rauhaan ja hiljaisuuteen Ruth Munckin
kirjeissä Annikki Kariniemi-Willamolle

Elina Virtanen

Vaikka ruumiini on tässä paikassa, niin oikeastaan elän paljon enemmän toisissa paikoissa ja se menee koko hyvin sillä tavalla. Täällähän kuolisi, kumminkin henkisesti, jollei voisi mielikuvituksen avulla lentää minne tahtoo.¹

Näin Ruth Munck (1886–1976) kirjoitti kirjeessään ystävälleen, kirjailija Annikki Kariniemi-Willamolle (1913–1984) kesällä 1947. Munck oli tuolloin ollut noin vuoden ajan Turun lääninvankilassa tuomittuna maanpetoksesta. Naisten kirjeenvaihdosta on säilynyt Munckin kirjeitä Kariniemi-Willamolle vuosilta 1945–1969. He ovat mitä ilmeisimmin ystävyestyneet sen jälkeen, kun Annikki Kariniemi avioitui syyskuussa

¹ Ruth Munckin kirje Annikki Kariniemi-Willamolle 26.7.1947, TaYK.

1944 eversti Oiva Willamon (1887–1967) kanssa.² Jääkärien sairaanhoitajana toiminutta Munckia ja entistä jääkäriä Willamo yhdisti yhteinen tausta jääkäriilikkeessä. Avioliiton myötä Kariniemi-Willamo liittyi osaksi entisten jääkärien ystävyysverkostoa. Ruth Munckin ja Annikki Kariniemi-Willamon kirjeenvaihto jatkui läpi varsin vaiherikkaiden elämäkokemuksien: Munckin vankila-ajan (1946–1949) ja hänen vanhuusvuotensa Leponiemen kartanossa sekä Kariniemi-Willamon vuodet Etelä-Suomessa (1945–1948) ja hänen kirjailijauransa alkutaipaleen Lapissa. Päätän tarkasteluni 1960-luvun loppuun, sillä tältä ajalta ovat viimeiset säilyneet kirjeet.

Artikkelissa tarkastelen, miten pyrkimys rauhaan ja hiljaisuuteen ilmeni Ruth Munckin Annikki Kariniemi-Willamolle lähettämässä kirjeissä.³ Kiinnostukseni kohdistuu erityisesti siihen, miten Ruth Munck pyrki rauhan ja hiljaisuuden avulla selviämään erilaisissa elämäntilanteissa. Artikkelini kiinnittyy kahteen Munckille merkitykselliseen paikkaan: Turun lääninvankilaan ja hänen kotiinsa Leponiemen kartanoon. Lähtökohdani on, että naisten kirjeenvaihdon sisältöön vaikutti niin heidän elämäntilanteensa, elinympäristönsä kuin laajempi yhteiskunnallinen tilanne. Naisten välinen kirjeenvaihto ajoittui toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan, jolloin Suomessa tapahtui merkittävä poliittinen muutos. Saksan hävittyä toisen maailmansodan Suomessa haluttiin unohtaa aiemmat varsin tiiviit suhteet Saksaan. Sen sijaan

² Annikki Kariniemi ja Oiva Willamon olivat avioliitossa vuodet 1944–1963. Tuona aikana Annikki Kariniemi käytti sukunimeä Kariniemi-Willamo. Avioliitto oli Kariniemelle toinen. Kolmannen avioliittonsa Kariniemi solmi vuonna 1963 Taisto Heikanmaan kanssa. Avioliitto kesti vuoteen 1979. Ks. esim. Kontio 1998, 88. Tässä artikkelissa käytän Annikki Kariniemen sukunimenä pääasiallisesti Kariniemi-Willamo, sillä suurin osa artikkelin lähteenä olevista kirjeistä on kirjoitettu aikana, jolloin hän oli naimisissa Oiva Willamon kanssa. Annikki Kariniemi kuitenkin käytti kirjailijauransa yhteydessä nimeä Kariniemi, joten teen niin myös tässä artikkelissa. Lisäksi niissä yhteyksissä, joissa käsittelemme aikaa ennen Annikki Kariniemen ja Oiva Willamon avioliittoa tai sen jälkeen käytän nimeä Kariniemi.

³ Ruth Munckin elämänvaiheiden osalta pohjaan artikkelin tekeillä olevan väitöskirjatyöni tuloksiin, sillä Munckin toisen maailmansodan jälkeistä elämää ei ole tutkittu aiemmin. Annikki Kariniemen kirjallista uraa ja pohjoista luontosuhdetta ovat tutkineet Riitta Kontio ja Marja L. Tuominen, joiden tutkimusten tuloksia käytän tulkintani pohjana.

entinen vihollinen ja jatkosodan voittaja Neuvostoliitto saneli maamme poliittista suuntaa. Munckin elämään tämä poliittinen muutos vaikutti voimakkaasti, sillä hän Saksan-ystävänä sekä jääkäri liikkeen, Lotta Svärdin ja suomalaisen SS-pataljoonan tukijana kannatti vankasti valkoista arvomaailmaa. Artikkelini avaakin varsin mielenkiintoisen näkökulman siihen, miten valkoiseen arvomaailmaan tukeutunut henkilö koki yhteiskunnan muutoksen toisen maailmansodan jälkeen. Julkisessa keskustelussa esimerkiksi yhteyksistä Saksaan oli vaiettava, mutta yksityisessä kirjeenvaihdossa naiset saattoivat rikkoa tämän hiljaisuuden vaatimuksen.

Artikkelin päähenkilöksi nousee Ruth Munck, joka toimi kirjeiden kirjoittajana. Väistämättä kirjeet kuitenkin kertovat myös kirjeiden vastaanottajasta Annikki Kariniemi-Willamosta. Kuten sosiologi Liz Stanley on todennut, kirjeet välittävät jotakin kirjoittajan identiteetistä. Kirjeiden ei kuitenkaan voida tulkita edustavan kirjoittajan ajatuksia, tunteita ja kokemuksia sellaisenaan. Kuten ihminen näyttäytyy erilaisena eri tilanteissa, hän myös kirjoittaa itsestään eri vastaanottajille eri tavoin. Näin vastaanottaja vaikuttaa siihen, miten ja mitä kirjeen laatija kirjoittaa.⁴ Munckin kirjeet Kariniemi-Willamolle avaavat naisten keskinäiseen suhteeseen perustuvan näkökulman Munckin ja jossain määrin myös Kariniemi-Willamon elämään. Kaipuu rauhaan ja hiljaisuuteen oli näiden naisten välisessä suhteessa tärkeä elementti. Kirjeenvaihdossa myös vaikeneminen on tyypillistä. Kirjeissään naiset väistämättä valikoivat joko tietoisesti tai tiedostamatta asioita, joista halusivat toisilleen kirjoittaa; näin hiljaisuus tuli ilmi kirjeissä myös vaikenemisena.

Ruth Munckin Annikki Kariniemi-Willamolle lähettämät kirjeet ovat osa laajaa henkilökohtaista aineistoa, jonka Annikki Kariniemi lahjoitti vuonna 1968 Tampereen yliopistoon tutkijoiden käyttöön. Myöhemmin hän vielä täydensi kokoelmaansa joiltakin osin. Yhteensä kokoelma sisältää noin viisikymmentä Munckin Kariniemi-Willamolle lähettämää kirjettä, korttia, sähköttä ja pientä lappua. Eniten kirjeitä ja kortteja on säilynyt 1940-luvun lopulta ja 1950-luvun alkupuolelta. Sen sijaan kokoelmassa on vain neljä kirjettä, jotka voi ajoittaa 1960-luvulle.

⁴ Stanley 2004, 201–235. Ks. myös Lahtinen, Leskelä-Kärki, Vainio-Korhonen & Vehkalahti 2011, 20–22.

Kirjeitä on kirjoitettu sekä käsin että koneella. Niiden kirjoituskieli on suomi tai ruotsi – joissakin kirjeissä on käytetty molempia kieliä. Munckin äidinkieli oli ruotsi, mutta hän osasi erinomaisesti myös suomea, joskin kirjeiden joissakin lauserakenteissa ja sanavalinnoissa on havaittavissa, ettei suomi ollut hänen äidinkieltensä. Hän itse pahoitteli eräässä kirjeessään Kariniemi-Willamolle kielioppivirheitään ja kankeita lauserakenteitaan.⁵ Annikki Kariniemi-Willamon äidinkieli oli suomi ja ainakin kirjeistä päätellen hänen ruotsin kielitaitonsa oli aloittelijan tasolla. Kirjeissään Munck totesi, että halusi ruotsinkielisillä kirjeillään harjoittaa Kariniemi-Willamon kielitaitoa.⁶

Vankilan ”oman boxin” kaivattu rauha

Elokuussa 1946 Ruth Munck haettiin kotoaan Hausjärveltä Leponiemen kartanosta Valtiollisen poliisin kuulusteluihin. Valtiollinen poliisi halusi selvittää Munckin toimintaa Saksassa jatkosodan jälkeen. Pidätys oli osa laajempaa Valtiollisen poliisin suorittamaa tutkintaa, joka liittyi jatkosodan jälkeen muuttuneeseen poliittiseen tilanteeseen ja siitä virinneisiin maanpetosepäilyihin. Säilyneiden kuulustelupöytäkirjojen mukaan Munckia syytettiin nuorten suomalaisnaisten värväämisestä vakoilijoiksi Saksan armeijan palvelukseen. Valpon mukaan tarkoituksena oli lähettää naiset Suomeen vakoilutehtäviin Saksan hyväksi. Kuulusteluissa Munck myönsi matkustaneensa Saksaan lokakuussa 1944 ja palanneensa kotimaahan toukokuussa 1945. Munckin mukaan hän auttoi matkansa aikana Saksassa asuvia vaikeuksissa olevia suomalaisnaisia etsimällä heille töitä. Hän kuitenkin kiisti tietoisesti värvänneensä naisia vakoilukoulutukseen. Valtiollisen poliisin käsitys Munckin toi-

⁵ Ruth Munckin kirje Annikki Kariniemi-Willamolle 7.10.1945, TaYK. Sitätaateissa olen luonnollisesti säilyttänyt alkuperäisen tekstimuodon.

⁶ Ruth Munckin kirjeet Annikki Kariniemi-Willamolle 20.12.1946, 15.11.1948, 17.7.1950, TaYK.

minnasta poikkesi hänen kertomastaan. Täten Munck pidätettiin ja hänen juttunsa käsittely alkoi Turun hovioikeudessa 4.10.1946.⁷

Oikeusprosessin ollessa vielä kesken Ruth Munck kirjoitti kirjeesään Turun lääninvankilasta ystävälleen Annikki Kariniemi-Willamolle 31.10.1946:

Mutta ei mitään hätää! Niin kauan kuin sisu kestää niin täällä on oikein hyvää olla. Kun on oma boxinsa, missä saa olla joksenkin rauhassa ja toiset kumppanit ei huuda eikä kiroile liian törkeästi, niin kyllä se menee. Usein täytyy oikein nauraa itsekseen, niin hassu minusta koko juttu on. En tiedä vielä kuinka kauan saan istua täällä, tuomio kai laukee näinä päivinä. Ainoa kun hyvin huolestuttaa on koti ja kaikki askareet siellä.⁸

Munckilla oli vielä kirjeen kirjoittamishetkellä uskoa vapautumiseensa. Hän toi humoristisella ja rauhallisella suhtautumisellaan esille kantansa syyttömyydestään sekä vakuutti ystävälleen, että syytä huoleen ei ole. Selviytymisstrategiakseen vankilassa hän mainitsi sisun ja mahdollisuuden vetäytyä omaan rauhaan selliinsä.

Vankilassa selviytymisen keinot tulivat jatkossa tarpeeseen, sillä Ruth Munck sai monivaiheisen oikeudenkäynnin jälkeen neljän vuoden vankeustuomion, jonka hän suoritti Turun lääninvankilassa.⁹ Koko vankilassa olonsa ajan Munck kirjoitti kirjeitään ystävälleen Annikki Kariniemi-Willamolle. Näitä kirjeitä on säilynyt yhteensä 11 kappaletta. Kirjeet antavat mahdollisuuden kurkistaa vankilan muurien sisäpuolelle ja Munckin ajatusmaailmaan maanpetoksesta tuomittuna vankina.

⁷ Valtiollisen poliisin I arkisto, Henkilömapit A:4470, R. Munck, KA. Ks. myös esim. *Hufvudstadsbladet* 14.8.1946, 17.9.1946 ja 5.10.1946; *Suomen Sosialidemokraatti* 5.10.1946; *Työkansan Sanomat* 5.10.1946; *Uusi Suomi* 17.9.1946 ja 5.10.1946.

⁸ Ruth Munckin kirje Annikki Kariniemi-Willamolle 31.10.1946, TaYK.

⁹ Ks. esim. *Hufvudstadsbladet* 5.10.1946, 19.10.1946, 22.11.1946, 11.3.1947 ja 12.3.1947; *Suomen Sosialidemokraatti* 5.10.1946 ja 12.3.1947; *Työkansan Sanomat* 5.10.1946 ja 22.11.1946; *Uusi Suomi* 5.10.1946 ja 19.10.1946. Turun lääninvankila valmistui vuonna 1890 Kakolanmäelle. Tilaa vankilassa oli 110 vangille. Tietty osa rakennuksesta oli varattu naisvangeille. Lahtinen & Salminen 2014, 31.

Edellä mainittu kaipuu omaan rauhaan ei ollut Ruth Munckille vain vankeuden alkuajan ilmiö. Hän kirjoitti kirjeissään Annikki Kariniemi-Willamolles kärsivänsä vankilan melusta ja hälinästä, johon kuului vankien kirkuminen, huutaminen, kiroileminen ja solvaukset. Tässä äänekkäässä ympäristössä Munck etsi rauhaa ja hiljaisuutta omasta sellistään. Esimerkiksi kirjeessään joulun alla 1947 Munck kirjoitti, ettei halunnut osallistua vankilan yhteisiin joulujärjestelyihin. Hän toivoi, että saisi viettää jouluaaton rauhassa sellissään. Munck ei kuitenkaan vaikuta lannistuneelta tai alakuloiselta. Vaikka hän toisinaan totesi elämän vankilassa olevan varsin kurjaa ja yksitoikkoista, hän kirjoitti selviävänsä paitsi oman sellinsä rauhan myös sisunsa ja hyvän huumorintajunsa avulla. Lisäksi hän kertoi elävänsä vankilassa hetki kerrallaan.¹⁰

Vaikka oma selli tarjosi Ruth Munckille vankilassa kaivattua rauhaa, täydellistä hiljaisuutta se ei tuonut. Kirjeessään 15.11.1948 Munck kuvaili Annikki Kariniemi-Willamolles äänekkästä tapahtumaa sellinsä ulkopuolella:

Tällä ei ole hetkenkään rauhaa, aina on melua ja puhetta ja kirkumista ympärillä. Myös nyt, kun kirjoitan näitä lyhyitä rivejä, näytellään yhtä draamaa oveni ulkopuolella. Eräs vangeista – hän on eräs osaston kiusankappaleista – alkoi taas jyskyttää ja lyödä oveaan sellissä olevalla tuolilla ja tällä kertaa vartijoiden pitkämielisyyttä loppui (onneksi) ja he hakivat miespuolisen vartijan ja niin matkusti tyttö kirkuen ja kyynelehtien alas ”karhunkoppiin”, rangaistuskoppiin alhaalle kellarikerrokseen.¹¹

¹⁰ Ruth Munckin kirjeet Annikki Kariniemi-Willamolles 31.10.1946, 11.1.1947, 13.12.1947, 14.9.1948, TaYK.

¹¹ ”Här har man inte ro en minut, det är alltid buller och prat och skrik omkring en. Också nu medan jag skrivit dessa korta rader har ett drama utspelats där utanför min dörr. En av fångarna – hon har en av avdelningens plågoandar – började igen bulta och slå på sin dörr med stolen hon har i cellen och denna gång tog vakternas tålmodighet slut (till all lycka) och de gick efter en manlig vakt och så fördes flickan under skrik och tårar ner i ”karhunkoppi”, straffcellen nere i källarvåningen.” Suom. tekijä. Ruth Munckin kirje Annikki Kariniemi-Willamolles 15.11.1948, TaYK.

Munckin kuvailema meteli ei loppunut vangin jouduttua rangaistus-koppiin, sillä kyseinen koppi sijaitsi juuri hänen sellinsä alapuolella. Vangin jatkettua metelöintiä rangaistuskopissa myös Munck sai kuulla siitä osansa. Hänen mukaansa ääntä olikin riittänyt useaan otteeseen niiden kahden vuoden aikana, jotka hän oli kirjeen kirjoitushetkellä vankilassa viettänyt. Tosin Munck kirjoitti, että totuuden nimissä välillä oli myös hiljaisempia päiviä.¹²

Vankilan ajoittain varsin äänekkäissä olosuhteissa Ruth Munck käytti hyväkseen mahdollisuutta omissa ajatuksissaan matkustaa vankilan muurien ulkopuolelle ja etäännyä vankilan arjesta. Kuten artikkelini alussa olevasta lainauksesta voi päätellä, erään tavan tähän tarjosi mielikuvitus. Kirjeessään heinäkuussa 1947 Munck mainitsi mielikuvituksen avulla siirtymisen paikasta toiseen jopa elintärkeäksi selviytymiskeinokseen.¹³

Kirjeessään 2.9.1947 Munck teki ajatuksissaan matkan Annikki Kariniemi-Willamon kotiseudulle Lappiin¹⁴:

Kärsin kovasti kuumuudesta tässä pienessä sellissä. – – Mutta mitä sel-
listä ja sen semmoisesta! Nythän ollaan suuressa ja avarassa Lapissa ja
katse leijaillee vaikka kuinka pitkälle! Oi, kuinka ihanaa! Siellä voi hen-
gittää ja siellä voi liikkua vapaasti niin paljoin kuin haluaa.¹⁵

Munck kirjoitti useissa kirjeissään Kariniemi-Willamolle kaipaavansa vankilassa Lapin raikasta ilmaa, vapautta ja yksinäisyyttä. Lappi vai-
kuttaakin näyttäytyneen Munckille vankilan vastakohtana. Hän
vertasi kirjeessään Lapin puhdasta ilmaa ja yksinäisyyttä meluisaan

¹² Ruth Munckin kirje Annikki Kariniemi-Willamolle 15.11.1948, TaYK.

¹³ Ruth Munckin kirje Annikki Kariniemi-Willamolle 26.7.1947, TaYK.

¹⁴ Annikki Kariniemi eli lähes koko elämänsä Lapissa. Hän vietti lapsuutensa ja nuoruutensa Rovaniemellä. Toimiessaan vuosien 1934–1963 välillä yli kolmekymmentä vuotta opettajan sijaisena ympäri Lapin lääninä Kariniemi tutustui Lapin eri kolkkiin, kuten Sallaan, Pelloon, Kuusamoon, Sodankylään, Inariin ja Ylitornioon. Kontio 1995, 26; Kontio 1998, 78–79; Kontio 2002; Kontio 2003, 63–64; Kontio 2010, 133–134. Annikki Kariniemen elämänvaiheista ks. myös Tuominen 2013, 65–116.

¹⁵ Ruth Munckin kirje Annikki Kariniemi-Willamolle 2.9.1947, TaYK.

elämäänsä vankilassa. Mitä ilmeisimmin Lappi valikoitui Munckin kirjeissä ihannoinnin kohteeksi juuri kirjeiden vastaanottajan vuoksi. On huomionarvoista, että kautta kirjeenvaihtonsa naiset kirjoittivat Kariniemi-Willamon kotiseudusta Lapista ja sen kauniista luonnosta. Kirjeissä esiin tuleva kaipuu Lappiin saattaa selittyä myös sillä, että vuosina 1945–1948 Kariniemi-Willamo asui poikkeuksellisesti Etelä-Suomessa – tai tropiikissa, kuten Munck kirjeissään Kariniemi-Willamolle asian ilmaisi. Molemmat naiset asuivat siis poissa tutusta ympäristöstään. Tämä ilmeni kirjeissä yhteisenä kaipuuna takaisin omaan asuinympäristöön ja sen henkimään rauhaan ja hiljaisuuteen.¹⁶

Mielikuvituksen lisäksi Ruth Munckin kirjeissä tuli esiin muistojen merkitys:

Ja tiedätkö, juuri muistostani minä elän täällä ja muistojen avulla sisuni kestää vielä kauan, kauan. Sillä minulla on hyvin suuri paratiisi, ihana kaunis muistojen paratiisi. Ja kaikki mitä minulle on tehty ja mitä viholliseni vielä tekevät on niin pientä ja raukkamaista niiden suurten muistojen vieressä.¹⁷

Munck etäännytti itsensä vankilan todellisuudesta muistelemalla menneitä. Hän mitä luultavimmin viittasi suurilla muistoillaan erityisesti Willamon pariskunnan kanssa jakamaansa yhteiseen menneisyyteen jääkäriilikkeessä ja Saksan ystävänä.¹⁸ Munck korostikin Kariniemi-

¹⁶ Ruth Munckin kirjeet Annikki Kariniemi-Willamolle 7.10.1945, 31.10.1946, 24.3.1947, 26.7.1947, 2.9.1947, 13.12.1947, 15.11.1948, 30.1.1949, TaYK. Annikki Kariniemen pohjoista luontosuhdetta tutkinut Riitta Kontio on tulkinnut, että juuri etelässä vietetyt vuodet ja sota-ajan kokemukset olivat tärkeitä Kariniemen pohjoisen tietoisuuden heräämisen kannalta. Tuolloin Kariniemen ylpeys omista juuristaan kasvoi. Lisäksi hänen omat havaintonsa ja kokemuksensa loivat pohjaa vahvalle Lapin kuvaukselle. Kontio 1995, 26–29; Kontio 1998, 78–79; Kontio 2002; Kontio 2003, 63–64; Kontio 2010, 133–134.

¹⁷ Ruth Munckin kirje Annikki Kariniemi-Willamolle 26.7.1947, TaYK.

¹⁸ Annikki Kariniemen isä oli oikeistoaktivisti, joten Kariniemi kasvoi jo lapsuudessaan suojeluskuntalaisessa hengessä. Avioliitto Oiva Willamon kanssa sitoi hänet edelleen tiiviisti valkoiseen aatemaailmaan. Ks. esim. Kontio 1998, 78–79; Tuominen 2013, 73, 81.

Willamolle, että jaksoi vaikeaa elämänvaihettaan kauniiden ja merkittävien muistojensa avulla. Samalla hän teki selväksi, että säilytti oman arvomaailmansa vankeudesta huolimatta.

Kakolan vankilan historiaa tutkineet Rauno Lahtinen ja Anu Salminen ovat havainneet, että ajatusten siirtäminen vankilan ulkopuoliseen maailmaan oli yleistä vankien keskuudessa. Toisille vangeista, kuten Ruth Munckille, mielikuvitus ja muistot näyttelivät merkittävää osaa. Lisäksi vangit haaveilivat vankeuden jälkeen koittavasta vapaudesta. Osalle vangeista vapauden haaveilu ei riittänyt vaan he ryhtyivät konkreettisiin toimiin päästäkseen osalliseksi vankilan ulkopuolisesta maailmasta. Vuonna 1947, jolloin myös Munck oli vankilassa, Suomen vankiloista karkasi ennätyselliset 487 vankia.¹⁹ Ruth Munck kirjoitti toisinaan lyhyesti Annikki Kariniemi-Willamolle haaveistaan ja suunnitelmistaan vierailta ystävänsä luona Lapissa vankilasta vapauduttuaan. Kirjeistä kuitenkin välittyy, että Munck ei juuri uskaltanut haaveilla vapaudesta vaan eli pikemminkin päivä kerrallaan. Vasta viimeisessä kirjeessään ennen vapautumistaan Munck uskalsi suunnitella tulevaisuuttaan. Hän kirjoitti Kariniemi-Willamolle, että ajatukset alkoivat jo liidellä tulevassa vapaudessa.²⁰

Yhteydet vankilasta ulkomaailmaan

Ruth Munck piti vankilassa kirjeenvaihdon avulla ahkerasti yllä sosiaalisia suhteitaan ulkomaailmaan. Kirjeissään Annikki Kariniemi-Willamolle Munck kertoi saamistaan lukuisista kirjeistä ja paketeista.²¹ Kirjeessään 14.9.1948 Munck kiteytti tunteitaan:

¹⁹ Lahtinen & Salminen 2014, 138–142.

²⁰ Ruth Munckin kirjeet Annikki Kariniemi-Willamolle 24.3.1947, 26.7.1947, 15.11.1948, 30.1.1949, TaYK.

²¹ Ruth Munckin kirje Annikki Kariniemi-Willamolle 20.12.1946, 11.1.1947, 24.3.1947, 14.9.1948, 15.11.1948, 30.1.1949, TaYK.

Olen hyvin kyllästynyt tähän vaivastaloon, mutta sisuni ja huumorini eivät vielä ole antanut perään. Saan aina vaan vastaanottaa paljon ystävällisyyttä maan ja maailman eri puolilta, niin että sydän pysyy aina lämpimänä ja iloisena.²²

Yhteydenpito ulkomaailmaan toi Munckille kaivattua iloa vankilan arkeen. Samalla Munck koki, että ihmiset osoittivat yhteydenotoillaan ystävällisyyttä ja tukeaan. Jaana Torninoja-Latola on todennut tutkiessaan Elvi Sinervon kirjeitä vankilasta sisarilleen, että vankilassa kirjeenvaihdolla oli aivan erityinen merkitys. Kirjeet antoivat vangille mahdollisuuden keskusteluun ja suhteiden ylläpitoon vankilan ulkopuolella. Samalla ne antoivat vangitulle tunteen siitä, että hänen ystävänsä ja tuttavansa muistivat hänet vankeudesta huolimatta.²³

Ruth Munckin ystävien ja sukulaisten vankilaan lähettämät paketit sisälsivät tavanomaisimmin ruokaa, ja täten ne toivat hyvin konkreettista iloa Munckin elämään. Kariniemi-Willamo lähetti Munckille erilaisia herkkuruokia, kuten lohta, kinkkua, hilloa ja kahvia. Munckin kotoa Leponiemestä lähetettiin muun muassa syksyn vihannessatoa. Ottaen huomioon, että Munckin kirjeet on kirjoitettu sodan jälkeisenä pula-aikana, ystävien ja sukulaisten lähettämät ruokapaketit toivat varmasti merkittävän lisän vankilan jokapäiväiseen ruokaan. Ilmeisesti Munckin paketeissa saamasta ruuasta riitti myös muille jaettavaksi, sillä kirjeessään Munck mainitsi, että oli syönyt Kariniemi-Willamon lähettämät lohien ja poronkielet yhdessä vankitovereidensa kanssa.²⁴ Vankien keskinäiseen solidaarisuuteen lienee kuulunut omien ruokien jakaminen ja tätä tapaa myös Munck noudatti – tai kenties hänen tuli sitä noudattaa vankien keskinäisten sääntöjen velvoittamana.

Kirjeiden ja pakettien lisäksi Ruth Munckin vankilaelämään toivat toivottua vaihtelua vierailijat. Kirjeissään Munck kertoi Annikki Kariniemi-Willamolle niistä vieraista, jotka olivat käyneet häntä tapaamassa. Vieraat toivat tervehdyksenä muun muassa kukkia, marjoja ja

²² Ruth Munckin kirje Annikki Kariniemi-Willamolle 14.9.1948, TaYK.

²³ Torninoja-Latola 2011, 329–330.

²⁴ Ruth Munckin kirjeet Annikki Kariniemi-Willamolle 20.12.1946, 11.1.1947, 26.7.1947, 14.9.1948, 30.1.1949, TaYK.

omenia. Hieman ylväästi Munck kertoi, että häntä kävivät tapaamassa niin vaikutusvaltaiset vieraat, että se oli nostanut hänen arvostustaan vankilan henkilökunnan silmissä. Munckin vieraille antama merkitys oli lähes sama kuin kirjeille: vierailut lämmittivät sydäntä ja toivat iloa sekä antoivat tunteen, ettei häntä ollut unohdettu. Vieraiden avulla Munck sai myös tietää ystäviensä kuulumisia. Lisäksi Munck koki, että tullessaan vierailulle ihmiset antoivat sympatiansa hänelle ja ikään kuin ilmaisivat hänen vangitsemisensa mielettömyyden. Munckin mukaan vieraat olivat päivän kohokohta ja heidän ansiostaan päivät kuluvat nopeasti. Kirjeissään Munck pyysi Kariniemi-Willamoja ja tämän miestä Oiva Willamoja vierailulle vankilaan. Munck kirjoitti humoristisesti, että istui vankilassa kuin apina häkissä ja odotteli vieraita.²⁵

Ruth Munck näytti olleen vankilassa erityisasemassa saadessaan kirjoittaa varsin vapaasti kirjeitä, vastaanottaa paketteja ja tavata vierailijoita. Munckin kirjeissä Annikki Kariniemi-Willamolle ei ole mitään näkyviä viitteitä siitä, että vankilan viranomaiset olisivat lukee-neet kirjeitä ja poistaneet niistä Munckin kirjoittamia asioita. Munck kertoi kirjeissään vankilan arjesta joitakin yksittäisiä tapauksia, jotka olisivat saattaneet kuulua vankilan kirjesensuurin piiriin. Hän esimerkiksi kertoi yksityiskohtaisesti edellä mainitusta tapauksesta, jossa vankia rangaistiin eristyskopilla. Lisäksi Munck sai vapaasti ilman kirjesensuuria esittää kirjeessään tyytyväisyytensä siihen, että eräs vanki oli karannut vankilasta. Sensuurin kohteeksi eivät myöskään joutu-neet Munckin maininnat Saksasta – vaikka hänen tuomionsa eräänä perusteena olivat tiiviit suhteet Saksaan. Munck esimerkiksi kirjoitti Kariniemi-Willamolle halustaan tietää kuulumisia Saksasta ilman, että vankilan viranomaiset puuttuivat asiaan.²⁶ Näin ollen näyttää siltä, että

²⁵ Ruth Munckin kirjeet Annikki Kariniemi-Willamolle 31.10.1946, 20.12.1946, 11.1.1947, 24.3.1947, 26.7.1947, 14.9.1948, 15.11.1948, TaYK.

²⁶ Ruth Munckin kirjeet Annikki Kariniemi-Willamolle 24.3.1947, 26.7.1947, TaYK. Ruth Munckin mainitsema vankilasta karannut vanki lienee Lauri Törni (1919–1965), joka oli saanut kuuden vuoden tuomion maanpetoksesta. Törni karkasi vankilasta 17.7.1947 ja jäi kiinni Oulussa 31.7.1947. Ruth Munckia ja Lauri Törniä yhdisti yhteinen tausta suomalaisessa SS-vapaaehtoistoiminnassa. Pohjonen & Silvennoinen 2013, 250–253; Salomaa 2013.

Munck sai kirjeissään varsin vapaasti käyttää omaa ääntään ja kirjoittaa tunnelmistaan vankilassa.

Ruth Munckin vapaalta vaikuttava kirjeioikeus poikkeaa siitä kuvasta, jonka esimerkiksi Hämeenlinnan poliittisia naisvankeja 1920-luvulta vuoteen 1944 tutkineet Ulla-Maija Peltonen ja Hanna Savolainen antavat vankien kirjeiden kirjoitusoikeudesta. Peltosen ja Savolaisen mukaan kirjeiden kirjoitusoikeuden sääntely sekä kirjeiden sensurointi oli tuolloin yleistä, vaikka käytännöt toki vaihtelivat eri aikoina. Esimerkiksi 1940-luvulla poliittisilla naisvangeilla oli kirjeiden vastaanotto-oikeus noin kerran viikossa. Kirjeiden kirjoittamista varten sai käyttöönsä yhden konekirjoitusarkin paperia kerran kuukaudessa. Rangaistukseksi oikeus kirjoittaa ja vastaanottaa kirjeitä saatettiin evätä vangilta kokonaan. Tarvittaessa vankien kirjeet sensuroitiin eli tietyt kohdat mustattiin. Toisaalta poliittiset vangit olivat kriminaalivankeja paremmassa asemassa: he saivat käydä laajemmin kirjeenvaihtoa kuin kriminaalivangit. Lisäksi he saivat vastaanottaa paketteja ja lehtiä sekä hankkia arkista vankilaelämää helpottavia mukavuuksia kuten omia vaatteita.²⁷

Ruth Munck poikkesi Peltosen ja Savolaisen tutkimista vangeista kuitenkin monella tapaa. Ennen toista maailmansotaa ja sen aikana Suomen poliittiset vangit olivat pääasiassa työväenluokkaan kuuluvia kommunisteja. Yhteiskunnan johtopaikoille ja esimerkiksi vankilan vartijoiksi sen sijaan palkattiin mielellään suojeluskuntalaisia. Näin ollen kommunistivankien toimintaan vankilassa puututtiin varsin tiukasti. Esimerkiksi poliittinen vanki Hella Wuolijoki ei saanut vankilassa mitään erityisetuja. Yleisemmin ajateltunakin 1920- ja 1930-luvuilla sekä sota-aikana olot Suomen vankiloissa olivat varsin huonot ja vankeja kohdeltiin kovin ottein.²⁸

Neuvostoliiton voitettua jatkosodan kommunistit vapautuivat vankiloista ja uusiksi poliittisiksi vangeiksi tulivat muun muassa maanpetosoikeudenkäynneissä tuomitut. Ruth Munckin kirjeiden perusteella

²⁷ Peltonen 1989, 12–16; Savolainen 2000, 10, 38–39, 57. Jatkosodan aikaisesta kirjesensuurista vankiloissa ks. myös Torninoja-Latola 2011, 329–353.

²⁸ Vankilaoiloista ks. esim. Kähkönen 2010, passim.; Lahtinen & Salminen 2014, 118–122, 130–135; Tuomioja (2006) 2011, 296–298.

vaikuttaa siltä, että uudet poliittiset vangit eivät saaneet osakseen yhtä ankaraa kohtelua kuin kommunistit. Esimerkiksi kommunistivangit pyrittiin hiljentämään ankaralla kirjesensuurilla, kun taas Munck sai vapaasti kirjoittaa ajatuksistaan. Tämä saattaa selittyä sillä, että yhteiskunnassamme jatkosodan jälkeen tapahtuneesta poliittisesta muutoksesta huolimatta suomalainen virkakoneisto oli Valtiollista poliisia lukuun ottamatta pitkälti säilynyt samoissa käsissä.²⁹ Näin ollen vankilan johto saattoi osoittaa sympatiaa Munckia ja hänen kannattamaansa aatemaailmaa kohtaan. On myös viitteitä siitä, että vankiloiden johtajien persoonallisuudet vaikuttivat heidän asennoitumiseensa vankeihin. Esimerkiksi jatkosodan aikana vangittuna ollut Elvi Sinervo on kertonut Turun vankilan johtajan kohdelleen vankeja paljon paremmin kuin Hämeenlinnan vankilan johtajan.³⁰ Lisäksi yleinen ilmapiiri Suomen vankiloissa oli muutoksessa. Vuonna 1946 vankeinhoitolaitoksen ylijohtajaksi nimitettiin Valentin Soine, joka ryhtyi parantamaan vankien asemaa. Soinen johtajakaudella vangit saivat lisää vapauksia kuten esimerkiksi entistä vapaammat kirjeiden kirjoitusoikeudet sekä tuttavien tapaamisoikeudet. Vangit saivat myös sisustaa sellinsä verhoilla ja matoilla sekä maalata seinät haluamallaan värillä. Ilmeisesti muutos tapahtui kuitenkin laajemmin vasta 1950-luvun aikana.³¹ Ruth Munckin kohtelussa näyttäisi kuitenkin olevan jo merkkejä näistä uusista tuulista.

Ruth Munck kertoi saamastaan erityiskohtelusta ja hyvistä väleistään vankilan johdon kanssa kirjeessään Annikki Kariniemi-Willamolle:

Saan ottaa vastaan vieraita ja postia aivan kuin vielä olisin tutkintovankina. Tämä on kyllä vain kohteliaisuus johdon puolelta. Ymmärtävät hekin etten ole mikään tavallinen hampuusi (tai huora!!). Anteeksi!³²

²⁹ Suomalaisen virkamieskunnan muuttumattomuudesta ks. esim. Tarkka 2012, 26.

³⁰ Torninoja-Latola 2011, 339–341.

³¹ Lahtinen & Salminen 2014, 118–122, 130–135, 144–145, 148.

³² Ruth Munckin kirje Annikki Kariniemi-Willamolle 26.7.1947, TaYK.

Munck mainitsi eräässä kirjeessään, että sai tavata vieraitaan vankilan johtajan huoneessa. Hän myös ohjeisti Kariniemi-Willamoa ennen vierailulle tuloaan soittamaan vankilan johtajalle ja pyytämään lupaa vierailulle.³³ Munck näytti halunneen pysyä esimerkillisellä käytöksellään johtajan kanssa hyvissä väleissä ja täten taata saamansa erityiskohtelun. Kirjeistä välittyy myös Munckin tekemä erottelu itsensä ja muiden vankien välillä. Nähdäkseni Munck katsoi saamansa erityiskohtelun olevan oikeutettu sekä tyynen ja arvokkaan käytöksensä että arvoasemansa vuoksi.

Ruth Munckin vankilan johdolta saama erityiskohtelu saa vahvistusta kirjeiden lisäksi muistitietolähteistä ja Turun lääninvankilan sisäisistä kuulusteluista. Munckin sisarenpoika Ernst Fabritius on Lasse Toivolan haastattelussa muistellut vierailujaan tätinsä luona vankilassa. Fabritius kertoi, että vankilanjohtajan käytös osoitti suurta arvonantoa ja luottamusta Munckia kohtaan, sillä hän jätti vangin kahden kesken vieraansa kanssa ja puhutteli tätä vapaaherrattareksi.³⁴ Sekä Munckin kirjoittamia kirjeitä että Fabritiuksen muistoja lukiessa tulee vaikutelma, että kertomalla erityiskohtelusta molemmat halusivat luoda kuvaa Munckin syyttömyydestä ja hänen eroavaisuudestaan muista vangeista. Sen sijaan muut vangit eivät katsoneet hyvällä Munckin johdolta saamaa erityiskohtelua. Säilyneissä vankien kuulustelupöytäkirjoissa syksyltä 1947 ja keväältä 1948 vangit kertoivat Munckin saavan vapaasti liikkua vankilan alueella ja vastaanottaa vieraita. Tämän lisäksi Munck sai käyttää omia vaatteita, turkiksia ja muita ylellisiä tuotteita.³⁵ Pöytäkirja osoittaa, että vangit eivät halunneet vaieta vankilan epätasa-arvoisesta kohtelusta vaan halusivat muutosta asiaan.

Ruth Munckin saamat erivapaudet ulottuivat myös hänen vankilassa ehkä tärkeimpään paikkaan, omaan selliinsä. Kuulusteluissa muut vangit kertoivat, että Munck sai varustaa sellinsä omilla tavaroillaan kuten verhoilla ja tauluilla.³⁶ Munckin sisarenpoika Ernst

³³ Ruth Munckin kirjeet Annikki Kariniemi-Willamolle 20.12.1946, 26.7.1947, TaYK.

³⁴ Toivola 1990, 79–80.

³⁵ Valtiollisen poliisin I arkisto, Henkilömapit A:4470, R. Munck, KA.

³⁶ Ibid.

Fabritius muisteli Munckilla olleen oma selli, jonka hän sai sisustaa mieleisekseen. Fabritiuksen mukaan Munck oli maalannut sellin seinille hevosia, kukkia ja maisemia.³⁷ Ruth Munck lienee tavoitellut sellinsä sisustuksessa tuttua kodin tuntua. Näin hän teki vankilassa olonsa mahdollisimman kotoiseksi. Kotioloja muistuttava sellin sisustus, kirjeet ulkomaailmasta, mielikuviutus ja muistot mahdollistivat Munckille ainakin hetkittäisen paon vankilan todellisuudesta. Saara Jäntti, joka on tutkinut väitöskirjassaan kotien merkityksiä naisten hulluuskertomuksissa, on havainnut mielisairaalaan suljettujen naisten etsivän sairaalasta vähintään pientä omaa kodinomaista yksityistä tilaa. Jäntti on myös todennut, että yhteydenpito tuttaviiin ja yhteiset muistot näyttelivät merkittävää osaa kodinomaisen tunnelman luomisessa – tai sen puuttumisessa.³⁸ Vaikka vankilaolot ja mielisairaalan olot eivät ole suoraan verrannollisia keskenään, niitä yhdistää ihmisen sulkeminen ympäröivästä maailmasta. Lisäksi yhdistävänä tekijänä näyttäisi olevan ihmisen kaipuu kodinomaiseen tilaan ja tunnelmaan. Ruth Munckin kotona Leponiemessä maaseudun kaunis luonto ja hiljaisuus näyttelivät merkittävää osaa, joten tuomalla luonnon selliinsä hän tulkintani mukaan pyrki saamaan edes palan kodin tunnelmaa myös vankilaan.

Maaseudun rauhaa Leponiemessä

Vapauduttuaan vankilasta 23.3.1949 noin kahden ja puolen vankeusvuoden jälkeen Ruth Munck palasi kotiinsa Hausjärvelle Leponiemen kartanoon. Munck oli rakennuttanut kartanon 1920-luvun lopussa lapsuudenkotinsa Erkylän kartanon maille. Leponiemen kartano sijaitsi syrjässä maaseudulla, mutta sieltä oli hyvät yhteydet Hyvinkäälle ja sitä kautta Helsinkiin. Munck olikin elämänsä eri vaiheissa tottunut asioimaan muun muassa järjestötoiminnan parissa pääkaupungissa.

Vankilasta vapautumisensa jälkeen kesällä 1949 Ruth Munck kertoi kirjeessään Annikki Kariniemi-Willamolle unohtaneensa heti kotiin

³⁷ Toivola 1990, 79.

³⁸ Jäntti 2012, 144–146, 341.

päästyään elämänsä vankilassa. Toisaalta Munck leikkisästi totesi, että vain hänen kehonsa välillä halusi muistaa tuon ajan.³⁹ Vaikuttaa siltä, että Munck ei ainakaan heti vankilasta vapauduttuaan halunnut muistella elämäänsä vankilan muurien sisäpuolella. Tästä huolimatta vuodet olivat jättäneet jälkensä. Paluu vankilavuosien jälkeen muuttuneeseen maailmaan ei sujunut täysin kivuttomasti edes hyvän huumorintajun voimin.

Syksyllä 1950 Munck kirjoitti Kariniemi-Willamolle:

Minua kyllästyttää ihan kurkkua myöten tätä pikkumaisuutta ja joutavaa joka leimaa elämäämme nykyään, varsinkin kaupungeissa, ja olen sentakia aina mielummin yksin kotona. Silloin ei tarvitse kuunnella turhia puheita ja omat ajatukset saavat vapaasti lentää mihin niitä lystää. Ainoat joiden kanssa aina on hauskaa olla ovat tietysti jääkärit ja myöskin entiset SS miehet.⁴⁰

Toisen maailmasodan jälkeinen elämä Suomessa oli uudenlaista ja Munckin valkoisiin arvoihin nojautuva maailmankuva oli kokenut kolauksen. Ennen suurta arvostusta nauttineista asioista voitiinkin enää keskustella vain tietyissä, suljetuissa piireissä. Kirjeistä päätellen Munckilla oli vaikeuksia sopeutua muuttuneeseen yhteiskuntaan. Hän ei ollut tilanteessa yksin, sillä julkisen vaikenemisen pakon koki moni valkoisen aatteen ja suomalais-saksalaisen aseveljeyden kannattaja.⁴¹ Munckin kirjeet kuitenkin osoittavat, että julkisesta hiljaisuuden vaatimuksesta huolimatta muistelu jatkui yksityisen elämän piirissä. Munck pitäytyi omassa arvomaailmassaan ja vetäytyi kotinsa Leponiemen rauhaan. Siellä hän tapasi saman arvomaailman ja yhteisen menneisyyden jakavia jääkäreitä ja suomalaisia SS-miehiä.

Nähdäkseni Ruth Munckin ajattelussa tuli ilmi hänen näkemyksensä kodista hiljaisena turvapaikkana ulkoisesta, muuttuneesta maailmasta. Kodin historiaa tutkinut Kirsi Saarikangas on todennut tämänkaltaisen ajattelumallin yleistyneen 1800-luvulla. Koti nähtiin rauhallisena

³⁹ Ruth Munckin kirje Annikki Kariniemi-Willamolle 20.7.1949, TaYK.

⁴⁰ Ruth Munckin kirje Annikki Kariniemi-Willamolle 10.9.1950, TaYK.

⁴¹ Ks. esim. Silvennoinen 2014, 17–24.

ja mahdollisimman muuttumattomana paikkana vastakohtana muuttuvalle ulkomaailmalle. Ajatus kodin yksityisyydestä sai kannatusta edelleen 1900-luvulla.⁴² Ruth Munck vaikuttaa halunneen vankilavuosiensa jälkeen sulkea silmänsä ja korvansa ympäröivältä yhteiskunnalta ja vaipua omiin ajatuksiinsa. Tämä muistutti paljon hänen käyttäytymistään vankilassa. Kenties vankilavuodet olivat tehneet tehtävänsä ja opituista tavoista oli vaikea vapaudessa päästä välittömästi eroon. Yhteiskunnan muutoksen hyväksyminen ja uusien sosiaalisten suhteiden luominen saattoi olla vankilavuosien jälkeen vaikeaa. Lisäksi Munckin korkea ikä lienee vaikuttanut hänen konservatiiviseen asenteeseensa ja haluunsa säilyttää vanhoja arvoja.

Ruth Munckin rakkaus maaseudun rauhaan ja omaan kotiin tuli ilmi kauttaaltaan hänen kirjeenvaihdossaan Annikki Kariniemi-Willamon kanssa. Munck mainitsi usein viihtyvänsä kaikkein parhaiten kotona Leponiemessä. Kotona häntä viehätti erityisesti oma rauha, maaseudun hiljaisuus ja kaunis luonto. Heinäkuussa 1950 Munck kuvaili ystävälleen olotilaansa ja ympäristöään:⁴³

Minä istun täällä verannallani ilta-aurion kajossa ja nautin vihdoin saapuneesta lämmöstä, pionien tuoksusta ja kauneudesta ja hiljaisesta vapaudesta täällä ympärilläni.⁴⁴

Vielä noin puolitoista vuotta vankilasta vapautumisensa jälkeen Munck kirjoitti nauttivansa nimenomaan hiljaisesta vapaudesta eli seikasta, jota hän vankilassa ollessaan oli erityisen kovasti kaivannut. Keväällä 1954 Munck kuvasi tunnelmiaan Kariniemi-Willamolle lähettämänsä kirjeen alussa lähes samoin ihantein: ”Ilta on kaunis ja hiljaa ja minä kirjoitan täällä ulkona vilpolassani”.⁴⁵

⁴² Saarikangas 1993, 345–346; Saarikangas 2006, 228–229.

⁴³ Ruth Munckin kirjeet Annikki Kariniemi-Willamolle 20.7.1949–12.1.1969, TaYK.

⁴⁴ ”Jag sitter här på min veranda i aftonsolens sken ö njuta av värmen som äntligen kommit, av pionernas doft ö fågring ö av den stilla friden här runt omkring.” Suom. tekijä. Ruth Munckin kirje Annikki Kariniemi-Willamolle 17.7.1950, TaYK.

⁴⁵ Ruth Munckin kirje Annikki Kariniemi-Willamolle 23.5.1954, TaYK.

Ruth Munckin kodin rauhan aisti myös Annikki Kariniemi-Willamo, kun hän vuonna 1956 vieraili Leponiemessä haastattelemassa Munckia lehtijuttua varten. *Eeva*-lehdessä julkaistussa jutussa Kariniemi-Willamo kuvasi Munckin kodin henkiseen ”ainutlaatuisista rauhaa ja suvun muistojen rikkautta”. Lehtijutun valokuvat ja niihin liittyvä kuvatekstit kertoivat, että perintötavaroilla sisustettu koti ja pöydälle asetetut jääkäritoverien kuvat toivat jokapäiväiseen elämään läsnä oleviksi Munckille rakkaat muistot.⁴⁶ Tulkintani mukaan Munck etsikin vankilavuosiensa jälkeen kotoaan paitsi rauhaa muuttuneelta maailmalta myös mahdollisuutta säilyttää omia muistoja ja ihanteita. Kun muualla ei ollut soveliasta puhua esimerkiksi yhteisestä menneisyydestä Saksan kanssa, kotona Munck saattoi muistella menneitä. Munckin korkea ikä lienee myös vaikuttanut siihen, että hän eli paljolti muistojensa kautta. Munckin kotiin sopikin hyvin Kirsi Saarikankaan kuvaus kodista muistojen varastona.⁴⁷

Vieraita ja vierailuja

Ruth Munckin rakkaus omassa kodissa vallitsevaan rauhaan ja hiljaisuuteen ei kuitenkaan tarkoittanut, että hän olisi erakoitunut kotiinsa. Munck kertoi kirjeissään Annikki Kariniemi-Willamolle lukuisista vieraista, jotka tulivat häntä tapaamaan Leponiemeeseen. Vieraat saattoivat viipyä jopa useiden päivien ajan. Munck myös itse vieraili ahkeraan sukulaistensa ja tuttaviensa luona. Hän kertoi kirjeissään Kariniemi-Willamolle heidän yhteisistä tuttavistaan ja heidän kuulumisistaan. Erityisesti Munckin ja Kariniemi-Willamon yhteisten jääkärituttavien ja heidän rouviensa kuulumisia vaihdettiin kirjeitse. Toisinaan Munck välitteli kirjeissään, ettei hänellä ole kerrottavaksi Kariniemi-Willamolle juurikaan juoruja ja yhteisten ystävien kuulumisia. Tätä hän selitti sillä, että oli ollut paljon kotona yksikseen. Välillä Munckilla taas riitti niin

⁴⁶ Kariniemi-Willamo 1956, 8–10.

⁴⁷ Saarikangas 2006, 238.

paljon erilaisia vierailuja ja matkoja, että hän oli iloinen saadessaan olla muutaman päivän rauhassa kotonaan Leponiemessä.⁴⁸

Aivan yksin Ruth Munck ei kuitenkaan kodissaan Leponiemessä asunut. Kirjeistä päätellen hänellä oli seuranaan koira, jonka hän kirjeissään mainitsi ainoaksi seuralaisekseen.⁴⁹ Seuraa toi toisinaan myös kotiapulainen. Ilmeisesti palvelusväen saaminen etenkin 1940-luvun lopussa ja 1950-luvun alussa oli kuitenkin hankalaa, sillä muutamassa kirjeessään Munck valitteli, ettei ollut löytänyt sopivaa apulaista.⁵⁰ Suuren kartanon tyttärenä Munck oli epäilemättä tottunut ympärillään touhuavaan palvelusväkeen, joka sekä hoiti kartanon jokapäiväisiä askareita että toi läsnäolollaan ympäristöönsä elämää.

Ruth Munck näyttää hyödyntäneen kartanonsa tiloja myös varainhankintamielessä pitämällä täysihoitolaa. Kesällä 1950 Munck mainitsi kirjeessään pitäneensä täysihoitolaa talossa edellisen talven. Hän kertoi harkitsevansa toiminnan jatkamista seuraavana syksynä, mikäli hän onnistuisi saamaan palvelusväkeä. Kesän Munck kuitenkin ilmoitti haluavansa viettää rauhassa ja vapaana velvollisuuksista. Talvella 1951 Munck kirjoitti jälleen täysihoitola-asukkaista, joten hän näyttää jatkaneen täysihoitolatoimintaansa.⁵¹ Tulkintani mukaan täysihoitola-asukkaat toivat taloudellisen hyödyn lisäksi Munckille seuraa talven kuukausina.

Ruth Munckin vilkas seuralämä sekä hänen halunsa elää omissa rauhassa saavat vahvistusta kirjeiden lisäksi Munckin vuonna 1966 antamasta lehtihaastattelusta. Toimittaja kuvaili jutussa, miten Munckin kotona Leponiemessä oli yläkerrassa kolme huonetta sisustettu nimenomaan vieraita varten. Vilkkaasta seuralämästään huolimatta Munck kertoi haastattelussa haluavansa silloin tällöin olla yksin. Oma koti

⁴⁸ Ruth Munckin kirjeet Annikki Kariniemi-Willamolle 20.7.1949, 15.8.1949, 21.10.1949, 23.1.1950, 17.7.1950, 10.9.1950, 10.8.1951, 9.11.1952, 23.5.1954, 6.8.1955, 10.2.1956, 24.9.1957, 12.1.1969, TaYK.

⁴⁹ Ruth Munckin kirjeet Annikki Kariniemi-Willamolle 20.7.1949, 21.10.1949, 23.1.1950, 17.7.1950, TaYK.

⁵⁰ Ruth Munckin kirjeet Annikki Kariniemi-Willamolle 20.7.1949, 17.7.1950, 10.9.1950, 9.11.1952, TaYK.

⁵¹ Ruth Munckin kirjeet Annikki Kariniemi-Willamolle 17.7.1950, 11.3.1951, TaYK.

rauhallisella maaseudulla antoi tähän mahdollisuuden. Yksinäisyydestä Munck ei kärsinyt, sillä hän kertoi voivansa koska tahansa ottaa autonsa tallista ja ajaa ihmisten pariin.⁵² Ruth Munck oli kirjoittanut Annikki Kariniemi-Willamolle jo vuonna 1951 ostaneensa itselleen omaksi iloksi ja hyödyksi auton. Vuonna 1969 kirjoittamassaan kirjeessä hän kertoi edelleen ajavansa autollaan.⁵³ Munck olikin varsin moderni nainen irtautuessaan oman auton turvin kodin piiristä. Ajotaitonsa ja autonsa myötä hänellä oli mahdollisuus siirtyä aina halutessaan maaseudun hiljaisuudesta kaupungin seuraelämään.

Ruth Munckin kirjeet Annikki Kariniemi-Willamolle avaavat mielenkiintoisen näkökulman siihen, miten yksin elävä, ikääntyvä nainen koki kodin 1950- ja 1960-lukujen Suomessa. Melko usein kotia on tutkittu perheen näkökulmasta. Koti on näyttäytynyt paikkana, jossa vanhemmat asuivat lapsineen. Anne Ollila, joka on tutkinut 1800-luvun lopussa eläneitä virkanaisia, on kuitenkin korostanut perhekäsityksen moninaisuutta. Ollilan mukaan 1800-luvun kuluessa syntyi ihanne ydinperheen mallista, mutta ihanne ei aina vastannut todellisuutta. Edes sivistyneistön piirissä, jonka ihanteisiin ydinperheen malli kuului, kaikki eivät voineet tai halunneet toteuttaa ydinperheen mallia. Ydinperheen rinnalla oli lukuisia muita elämisen vaihtoehtoja. Esimerkiksi naimattomat sisarukset tai ystävykset asuivat yhdessä. Lisäksi naimaton nainen saattoi ottaa huolehdittavakseen orvoksi jääneitä sukulaislapsia tai ottolapsia. Ollila kuitenkin toteaa, että aivan yksin eläminen oli 1900-luvun alussa edelleen varsin harvinaista. Sitä pidettiin turvattomana, yksinäisenä ja pelottavana vaihtoehtona. Tavoitteena oli yhteisöllinen elämä, jossa ympärillä oli ihmisiä ja vilskettä. Ollila on tulkinut, että juuri naiselta odotettiin käytöstä, joka vahvisti niin suvun kuin ystävienkin piirissä yhteisöllisyyttä. Naisen tuli pitää huolta kodista ja siihen kuuluvista ihmisistä. Koska naiset oli kasvatettu sosiaaliseen rooliin, heille yksinäisyys ja hiljaisuus olivat pelottavia kokemuksia. Mikäli

⁵² Jauhainen 1966.

⁵³ Ruth Munckin kirjeet Annikki Kariniemi-Willamolle 10.8.1951, 12.1.1969, TaYK.

nainen taas omasta valinnastaan halusi vetäytyä hiljaisuuteen, hänen käytöstään pidettiin sopimattomana.⁵⁴

Ruth Munck oli syntynyt vuonna 1886 ja imenyt itseensä monia tuon ajan sivistyneistön elämäntapaan kuuluvia malleja. Hän liitti kotiin käsityksen yksityisestä elämänpööristä, mutta oli innokas kutsuun ja kestitsemään vieraita jopa useiden päivien ajan. Vieraanvaraisuuden edellytyksenä oli kuitenkin palkattu palvelusväki, joka huolehti ainakin osasta käytännön järjestelyistä. Munck oli elämänsä aikana myös rikkonut monia perinteisiä käsityksiä ja tarttunut ajalle uudelleen malleihin järjestää elämä. Hän oli kouluttautunut sairaanhoitajaksi, liittynyt jääkäriiliikkeeseen, päätyneet avioliitossaan eroon ja rakennuttanut itselleen oman kartanon. Kartanon ylläpito ilman miestä ja lapsia oli Munckille luonnollinen asia. Hän ei pelännyt yksinäisyyttä. Toisinaan voin aistia kirjeissä pienen surumielisen yksinäisyyden, mutta valtaosassa kirjeistä yksin eläminen näyttöytyi Munckille mahdollisuutena rauhalliseen elämään. Rauha ja hiljaisuus olivat Munckille kotona tavoiteltavia asioita, eivät pelottavia kokemuksia.

Kirjeissä jaettu hiljaisuuden kaipuu

Olen edellä käsitellyt Ruth Munckin kirjeissään vankilaan ja kotiinsa Leponiemen kartanoon liittämää rauhan ja hiljaisuuden kokemuksia. Annikki Kariniemi-Willamolles lähetettyjen kirjeiden perusteella rauha ja hiljaisuus näyttelivät Munckin elämässä tavoiteltavia asioita. Hän oli luonteeltaan seurallinen, mutta kaipasi elämäänsä tämän lisäksi yksinoloa ja omaa rauhaa. Kaipuu hiljaisuuteen ja omaan rauhaan näkyi erityisesti Munckin elämän vaikeissa tilanteissa kuten vankilavuosina ja paluussa vankilavuosien jälkeen muuttuneeseen maailmaan. Olenkin taipuvainen tulkitsemaan, että hiljaisuus oli Munckin elämässä merkittävä voimavara.

Vankilavuosinaan 1946–1949 Ruth Munck etsi vankilan meluisassa ilmapiirissä hiljaisuutta ja omaa rauhaa sellistään. Siellä hän pystyi

⁵⁴ Ollila 1998, 83–115.

omissa oloissaan vaipumaan muistoihinsa tai siirtymään mielikuvi-
tuksensa avulla vankilan muurien ulkopuolelle. Tämä omassa mielessä
tapahtuva irtiotto vankilaelämästä oli Munckin kirjeiden perusteella
hänelle jopa elintärkeä selviytymiskeino. Vaikuttaakin siltä, että Munck
pyrkii vankilaoloissa tavoittamaan mahdollisimman paljon oman ”nor-
maalin” elämänsä elementtejä. Paitsi oman mielensä kautta hän pystyi
myös saamiensa erivapauksien avulla irtautumaan vankilan arjesta. Esi-
merkiksi maalaamalla selliinsä kodista muistuttavia kuvia ja tuomalla
vankilaan omia tavaroitaan Munck loi ympärilleen viihtyisyyttä ja
oman kodin tuntua. Laajojen ystäväverkostojen ylläpito ja kuulumisten
vaihto ulkomaailman kanssa mahdollistui ahkeran kirjeenvaihdon, vie-
railijoiden ja lukuisten erivapauksien avulla. Kirjeet, paketit ja vieraat
toivat viestejä vankilan ulkopuolelta ja piristystä Munckin elämään.

Eriyisesti vankilavuosiensa jälkeen Ruth Munckin koti Leponie-
men kartano edusti Munckille turvapaikkaa, jonne saattoi käpertyä
muuttuneessa maailmassa. Toisen maailmansodan jälkeen muuttunut
poliittinen tilanne osui erityisen raskaasti Munckiin, joka oli tottu-
nut tukeutumaan valkoisiin arvoihin. Uudessa poliittisessa tilanteessa
Munckille arvokkaita asioita kuten yhteistä menneisyyttä Saksan
kanssa ei ollut sallittua julkisesti muistella. Kotona hän kuitenkin sai
elää omista muistoistaan, omassa rauhassaan ja keskellä hiljaista luon-
toa. Munck myös kutsui kotiinsa saman aatemaailman ja menneisyyden
jakavia ystäviään tai vieraili heidän luonaan. Näillä tapaamisilla ystävät
saattoivat keskenään muistella menneitä ilman yhteiskunnan asettamaa
hiljaisuuden vaatimusta.

Ruth Munckin kirjeet kertovat toisen maailmansodan jälkeisen
poliittisen muutoksen vaikutuksista valkoisen arvomaailman kannatta-
jaan. Munckin kohdalla poliittinen muutos näkyi konkreettisimmillaan
hänen saamassaan maanpetostuomiossa, mutta myös vankilavuosien
jälkeen monissa arkisen elämän käytänteissä. Tosin, vaikka Suomen
poliittinen tilanne oli virallisesti muuttunut, entiset voimasuhteet vai-
kuttivat vielä taustalla. Tämä näkyi esimerkiksi Munckin vankilassa
saamana erityiskohteluna. Samoin, vaikka virallinen julkisuus yritti
painaa hiljaisuuteen monia ennen toista maailmansotaa valloillaan
ollutta aatetta, nämä aatteet elivät edelleen ihmisten muistoissa ja sul-
jettujen ovien takana tapahtuvissa tapaamisissa.

Ruth Munckin kirjeissä ystävälleen Annikki Kariniemi-Willamolle piirtyy kuva Munckista sisukkaana, huumorintajuisena, sosiaalisena, itsenäisenä ja omaa rauhaa kaipaavana naisena. Haluan kuitenkin muistuttaa, että kirjeistä välittyvä kuva ei ole ainoa totuus Munckista. Palatakseen artikkelin johdannossa esiin tuomaani sosiologi Liz Stanleyn ajatukseen vastaanottajan vaikutuksesta kirjeiden kirjoittajaan, voin tulkita Munckin Kariniemi-Willamolle lähettämien kirjeiden heijastavan naisten välistä suhdetta. He kirjoittivat asioista ja tunteista, jotka olivat heille tärkeitä ja joita he halusivat jakaa keskenään. Mitä ilmeisimmin molemmat naiset kaipasivat elämän suurten muutosten vastapainona rauhaa ja hiljaisuutta, joten he jakoivat näitä tuntemuksiaan myös kirjeissään.

Lähteet

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki
Valtiollisen poliisin I arkisto
Henkilömapit A:4470, R. Munck.

Tampereen yliopiston kirjasto, Käsikirjoitusarkisto (TaYK), Tampere
Annikki Kariniemen arkisto.
Ruth Munckin kirjeet Annikki Kariniemi-Willamolle.

Sanoma- ja aikakauslehdet:

Hufvudstadsbladet 14.8.1946, 17.9.1946, 5.10.1946, 19.10.1946, 22.11.1946, 11.3.1947 ja 12.3.1947.
Jauhiainen, Marjaleena: Leponiemen valtiatar. 1966.
Kariniemi-Willamo, Annikki: Rautainen vapaaherratar. *Eeva* 1/1956, 8–10, 43.
Suomen Sosialidemokraatti 5.10.1946 ja 12.3.1947.
Työkansan Sanomat 5.10.1946 ja 22.11.1946.
Uusi Suomi 17.9.1946, 5.10.1946 ja 19.10.1946

Painetut lähteet

Toivola, Lasse: *Hausjärvi, Kotiseutu: Erkylä-Kara-Lavinto-Maitoinen-Selänoja-Syvänoja-Vantaa-Monni-Nyry* 5. Lasse Toivola, Hausjärvi 1990.

Tutkimuskirjallisuus

- Jäntti, Saara: *Bringing Madness Home. The Multiple Meanings of Home in Janet Frame's Faces in the Water, Bessie Head's A Question of Power and Lauren Slater's Prozac Diary*. Jyväskylä studies in humanities 181. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2012.
- Kontio, Riitta: Annikki Kariniemi kahden maailman rajamailla. *Kide* 4/95, 26–29.
- Kontio, Riitta: ”Se oli vain se toinen joka hänen sisimmässään asui...” Annikki Kariniemi pohjoisen identiteetin kuvaajana. *Artikkeleita pohjoisista naiskirjailijoista*. Toim. Sinikka Tuohimaa, Nina Työlähti ja Ilmari Leppihalme. Oulun yliopiston taideaineiden ja antropologian laitoksen julkaisuja A. Oulun yliopisto, Oulu 1998, 78–90.
- Kontio, Riitta: *Kariniemi, Annikki (1913–1984)*. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. SKS, Helsinki 2002. (Haettu 10.10.2013)
- Kontio, Riitta: ”Siemen täytyy aina jättää.” Annikki Kariniemi pohjoisen luontosuhteen kuvaajana. *Pohjoinen luontosuhde. Elämäntapa ja luonnon politisoituminen*. Toim. Leena Suopajärvi ja Jarno Valkonen. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 43. Lapin yliopisto, Rovaniemi 2003, 61–76.
- Kontio, Riitta: Annikki Kariniemi – lappilaisen kaunokirjallisuuden esiäiti. *Pohjois-Suomen kirjallisuushistoria*. Toim. Sinikka Carlsson, Liisa Huhtala, Sanna Karkulehto, Ilmari Leppihalme ja Jaana Märsynaho. SKS, Helsinki 2010, 133–138.
- Kähkönen, Sirpa: *Vihan ja rakkauden liekit. Kohtalona 1930-luvun Suomi*. Otava, Helsinki 2010.
- Lahtinen, Anu – Leskelä-Kärki, Maarit – Vainio-Korhonen, Kirsi & Vehkalahti, Kaisa: Kirjeiden uusi tuleminen. *Kirjeet ja historiantutkimus*. Toim. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen ja Kirsi Vainio-Korhonen. SKS, Helsinki 2011, 9–27.
- Lahtinen, Rauno – Salminen, Anu: *Kakola. Vankilan tarina*. Sammakko, Turku 2014.
- Ollila, Anne: *Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*. SKS, Helsinki 1998.
- Peltonen, Ulla-Maija: *Naisia turvasäilössä. Poliittisena naisvankina Suomessa 1930–1944*. Art House, Helsinki 1989.
- Pohjonen, Juha & Silvennoinen, Oula: *Tuntematon Lauri Törni*. Otava, Helsinki 2013.
- Saarikangas, Kirsi: *Model Houses for Model Families. Gender, Ideology and the Modern Dwelling The Type-Planned Houses of the 1940s in Finland*. *Studia Historica* 45. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1993.
- Saarikangas, Kirsi: *Eletyt tilat ja sukupuoli. Asukkaiden ja ympäristön kulttuurillisia kohtaamisia*. SKS, Helsinki 2006.
- Salomaa, Markku: *Törni, Lauri (1919–1965)*. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. SKS, Helsinki 2013. (<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/7845/>, haettu 13.10.2013)
- Savolainen, Hanna: *Tuomittu elämään. Poliittiset naisvangit Hämeenlinnan keuhkusuone- ja keskusvankilayhteisössä 1924–1939*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto 2000. (<http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-2000853276>, haettu 11.10.2013)
- Silvennoinen, Oula: Kumpujen yöhön – eli kuinka historiallinen muisti vääristyi. *Luvattu maa. Suur-Suomen unelma ja unohdus*. Toim. Sari Näre ja Jenni Kirves. Johnny Kniga, Helsinki 2014, 15–67.
- Stanley, Liz: The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondences. *Auto/Biography* 12/2004, 201–235.
- Tarkka, Jukka: *Karhun kainalossa. Suomen kylmä sota 1947–1990*. Otava, Helsinki 2012.
- Torninoja-Latola, Jaana: Sisarelta sisarelle. Elvi Sinervon jatkosodan aikaiset kirjeet vankilasta Sylvi-Kyllikki Kilvelle ja Aira Sinervolle. *Kirjeet ja historiantutkimus*. Toim. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen ja Kirsi Vainio-Korhonen. SKS, Helsinki 2011, 329–356.

- Tuominen, Marja L.: *Mie elän tätä Lappia – kirjailija Annikki Kariniemen luontosuhde*. Acta Universitatis Lapponiensis 264. Lapin yliopistokustannus, Rovaniemi 2013. (http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/93659/Tuominen_Marja_L_ActaE131_.pdf?sequence=2, haettu 11.12.2013)
- Tuomioja, Erkki: *Häivähdys punaista. Hella Wuolijoki ja hänen sisarensa Salme Pekkala vallankumouksen palveluksessa*. Tammi, Helsinki (2006) 2011.

Päiväunilla, äänten virrassa

Päivi Rantala ja Anu Valtonen

Nukkuminen, niin yöni kuin päiväunetkin, assosioituu hiljaisuuteen. Päiväunet edellyttävät – ja myös edustavat – kuitenkin myös omaa aikaa ja tilaa. ”Päiväuni” Suomen kielen sanana viittaa paitsi nukkumiseen, myös unelmointiin ja yksityisiin fantasioihin. Kun eräässä Lapin yliopiston Taide- ja kulttuuriopintojen tutkimusseminaarissa keväällä 2014 pohdimme nukkumista ja hiljaisuutta, alkoi pohjoisessa asuvien osallistujien puheesta löytyä yllättäen samoja ilmaisuja, puhuttiin sitten Lapin luonnosta tai nukkumisesta: tila, avaruus, äänettömyys joka kuitenkin on täynnä ääniä, rauha, ajattomuus, viattomuus. Nukkumiseen liittyvä ”hiljaisuus” ei siis liity vain ääniin, vaan assosioituu myös mielentilaan, ympäristöön, omaan senhetkiseen mielenmaisemaan sekä sosiaaliseen elämään, sen normeihin ja paineisiin. Päiväunet voivat tarjota paikan, jossa yksityinen, oma tila löytyy hetkellisesti jokapäiväisen elämän keskeltä.

Useimmat päiväunia tarkastelleet tutkimukset ovat olleet kiinnostuneita päiväuniin liittyvistä ajallis-tilallisista ja sosiaalisista järjestyksistä.¹

¹ Esim. Baxter & Kroll-Smith 2005.

Me tarkastelemme päiväunia suhteessa äänimaailmaan ja hiljaisuuteen. Olemassa oleva kirjallisuus on tuonut hyvin esiin, että hiljaisuus ei välttämättä tarkoita vain äänten poissaoloa vaan pikemmin tietynlaisten äänten hyväksymistä turvallisuutta ja rauhaa tuottaviksi.² Tämä on myös meidän lähtökohtamme. Kohdennamme tutkimuksen päiväunia ottavaan kehoon, joka asettautuu ympäröivien äänten virtaan ja joka tuottaa myös itse ääniä. Se, millaisena tämä virtaan asettautuminen näyttää ja millaisia kehollisia käytäntöjä siihen liittyy, on kiinnostuksemme kohteena. Tämä tarkoittaa sekä päiväunille asettautumisen yksityisten ja tämänpäiväisten käytäntöjen tarkastelua että niiden asettamista elämän virtaan, historiaan ja muistoihin. Kehollisia käytäntöjä tutkiessamme nojaudumme Marcel Maussin klassiseen ajatukseen nukkumisesta tekniikkana, taitona ja tapana, joka merkityksellistyy eri konteksteissa eri tavoin.³ Näin ollen päiväunet aikuisena tai lapsena, kotona tai töissä, ja erilaisissa töissä, kantavat erilaisia merkityksiä.⁴

Tutkimuksemme ensisijaisena aineistona on kyselyaineisto ”Päiväunet ja luova työ”, joka toteutettiin osana New Sleep Order -hanketta, laadullisena webropol-kyselynä keväällä 2012. Kyselyyn saapui 237 vastausta, ja kyselyvastausten laajuus on noin 120 tekstisivua. Kyselyyn vastanneista on suurin osa naisia⁵, ja eniten vastaajia on ikäryhmissä 31–40 ja 41–50. Kysely oli suunnattu luovan työn tekijöille. Luova työ määriteltiin saatekirjeessä väljästi: ”Luova työ (esim. tutkimustyö, kulttuuri- ja taidealan työt) määritellään tutkimuksessa siten, että työn aikataulutus ja sisältö ovat ainakin osin vapaarytmisiä, ja työprosessi sisältää ideointia ja ajatustyötä.” Suuri osa ammattinsa tai työnsä ilmoittaneista vastaajista työskenteli taide- ja kulttuurialalla sekä/ tai tutkimuksen tai opetuksen parissa. Kysely suunnattiin luovan työn tekijöille etenkin siksi, että oletuksena oli heidän voivan halutessaan liittää päiväunet osaksi työpäiväänsä; kaikilla työtä tekevillä tätä mahdollisuutta ei

² Vrt. Lapin luonto, joka koetaan ”hiljaisena” siitä huolimatta, että tuo hiljaisuus saattaa sisältää kosken kohinaa, tuulen ulvontaa tunturissa, eläinten ääniä, moottorikelkkojen pörinää tai hornettien ärjyntää. Puhumattakaan ihmisäänistä, joita Lapissakin harvasta asutuksesta huolimatta kuulee.

³ Mauss 1973; ks. myös Williams & Crossley 2008; Valtonen & Veijola 2011.

⁴ Ks. myös Valtonen, 2014.

⁵ Naisia on sukupuolensa ilmoittaneista (226) 169, miehiä 57.

ole. New Sleep Order -hankkeessa nukkumista on tutkittu myös armeijan⁶, akateemisen työn⁷, ja turismin⁸ konteksteissa, mutta tässä artikkelissa käytämme pääasiallisesti luovan työn tekijöille suunnatun kyselyn aineistoa. Keskustelukumppanimme on myös Sata suomalaista äänimaisemaa -tutkimusprojekti.

Monet vastaajat kuvaavat ajankäyttöään ja monenlaisia työtehtäviään ja roolejaan. Vastauksista näkyy sekä työtehtävien monipuolisuus että erityisesti kulttuuri- ja taidealan töiden moninaisuus, pätkittäisyys ja myös työn tekemisen vaihtelevuus ajan ja paikan suhteen. Toisaalta joukossa on paljon sellaisia, jotka ovat olleet pitkään samassa työssä ja joiden päivää työ rytmittää toistuvana, aikataulutettuna ja samankaltaisena päivästä toiseen.

Kyselyn tavoitteena oli kartoittaa päiväuniin liittyviä käytäntöjä, normeja ja kulttuurisia käsityksiä suhteessa työhön. Teemoina olivat muun muassa päiväunien nukkumisen ja nukkumattomuuden syyt, niihin liittyvät tavat ja käytännöt, oma ja muiden suhtautuminen päiväuniin, päiväuniin liittyvät muistot ja kokemukset, päiväunien suhde työhön, erityisesti luovaan työhön, ja päiväunien nukkumista koskeva muutos suhteessa työelämään. Aineistoa analysoidessa huomio kiinnittyy paitsi päiväunia koskeviin käytäntöihin, muistoihin ja tapoihin, myös vahvaan normittamiseen esimerkiksi pohdintoina, saako päivällä nukkumiseen käyttää aikaa, annanko itselleni luvan nukkua ja kenellä nukkumiseen on oikeus ja mahdollisuus. Vastauksista voi myös päätellä, että monille vastanneista koti oli työpaikka, ja päiväunet asettuivat luontevasti osaksi työpäivää juuri sen vuoksi, että paikka ja omat aikataulut sallivat lepoa hetket työn lomassa – ja myös sen, että valveilla tehtävä työ ja päiväuni voivat myös olla osa samaa työn tekemisen prosessia.

Tämän teoksen teemaan, hiljaisuuden historiaan, liittyen kiinnostavaksi nousevat vastaukset, joissa nukkumisen paikkoja, tiloja ja tapoja normitetaan. ”Tulee olla hiljaista”, ”huoneen pitää olla siisti”, ”puhdas

⁶ Valtonen, Huhtinen ja Paananen, 2013.

⁷ Salmela, Valtonen ja Meriläinen, 2014.

⁸ Rantala ja Valtonen, 2014; Rantala, Tuulentie ja Valtonen, 2013; Valtonen ja Veijola, 2011.

sänky on paras paikka nukkua” -tyyppiset lauseet kertovat unihygienista⁹ – siitä, miten meitä ohjeistetaan ja opetetaan nukkumaan ”oikein”. Toisaalta yli kahdensadan vastauksen joukosta löytyy lukuisia mainintoja erilaisista, toisistaan hyvinkin poikkeavista nukkumisen käytännöistä ja tottumuksista. Jokainen kertoja on luonut omat tapansa, omalle keholleen sopivan tavan asettautua päiväunille sopivaan tilaan. Nämä tilat ja tilanteet vaihtelevat elämän kulun myötä: jokaisella on omanlaisensa päiväunien nukkumisen kulttuuri ja henkilökohtainen historia. Tuomme esiin erilaisia tapoja asettautua päiväunien äänten virtaan ja osoitamme, miten monimuotoinen on päiväunien äänten maailma.

Ennen virtaan heittäytymistä

Nukahtaminen vaatii tyypillisesti monia valmistavia toimia. Vaikka yöunet ovat ehkä vahvemmin ritualisoituja siirtymiä unen ja valveen välillä¹⁰ myös päiväunet sisältävät monia käytänteitä, joilla varmistetaan mieluista uni. Kuten Marcel Mauss (1973) toteaa, nukkuminen ja myös nukahtaminen on taito, joka vaatii opettelua. Nämä taidot ovat paitsi kulttuurisidonnaisia myös henkilösidonnaisia. Joillekin päiväunille nukahtaminen on helppoa – sitä voisi kuvata virtaan heittäytymiseksi. Hyppy vain, ja uni jo tulee. Toisille taas nukahtaminen vaatii monenlaisia valmistautumista; se on kuin vähittäistä totuttautumista kylmään veteen. Siirtyminen arjen elämän, työn ja valveen keskeltä nukkumisen tilaan ei ole itsestään selvää, vaan se vaatii ensinnäkin tiedon siitä, ettei ole kiire ja että unen ja rauhan tila on mahdollinen:

Nukahtaminen vaatii ehdottomasti rauhallisuutta, hiljaisuutta ja tunnetta siitä, ettei ole kiire mihinkään eikä mikään ole kesken. (Nainen 31–40v.)

⁹ Unihygienian historialliset juuret, ks. Crook, 2008.

¹⁰ Brunt & Steger 2008.

Rauhoittuminen on oman tilan etsintää sekä henkisesti että fyysisesti. Sopiva paikka ja rauhaisa ympäristö, mutta myös unelle ja rauhoittumiselle otollinen mielentila syntyvät huolellisen valmistautumisen avulla:

Luen kirjaa sohvalla, talo on hiljainen, rauhallinen, ei tarvitse lähteä minnekään, kukaan ei ole tulossa, on turvallista ja rauhallista. Luen kunnes väsyttää, laitan valot pois, on hämärää tai pimeää, sallin sen että nukahdan, tuntuu suloiselta. (Nainen 51–55v.)

Nukun sohvalla tai omassa sängyssä. Usein sitä edeltää lounas ja lehden lukeminen. Nukun myös usein mieheni vierellä, jolta olen tavan oppinut. Hiljaisuus kuuluu rentoutumiseeni. (Nainen 56–60v.)

Nukkuminen saattaa vaatia juuri sopivia olosuhteita: pimeä ja hiljainen huone, oikea valaistus, raikasta ilmaa. Nämä aineistossa läsnä olevat nukkumisympäristön elementit jatkavat historiallista unihygieniasäännöstöä, joiden avulla kansalaisia on ohjeistettu nukkumaan oikein.¹¹ Siihen liittyy paitsi nukkumipaikan ilman laadun, lämpötilan ja valaistuksen säänteleväminen, myös omien tunnetilojen ja ajatusten säänteleväminen esimerkiksi lukemalla tai meditoimalla. Ääni- ja valomaiseman hallinnassa, etenkin päiväunien aikana, monet sanovat turvautuvansa silmälappuihin ja korvatulppiin. Ikkunan avaaminen on niin ikään toistuva rituaali, joka suo raitista ilmaa mutta myös asuinpaikasta riippuen omanlaisensa äänivirran. Keskeistä on myös kehon asento. Aineistossamme esiintyy paitsi sikiöasento, käpertyminen peiton ja tyynyn tai toisen henkilön turvaan, myös selälleen asettuminen. Joskus nukahtaminen liittyy myös ympäristön odotuksiin ja itselle asetettuihin paineisiin.

Nukahtaminen vaatii hiljaisen tilan ja lämpimän, pehmeän alustan, isot tyynyt ja pehmeän karvapeiton. Kaikkien tekstiilien tulee olla puhtaita ja raikkaita. Jos koti on esim. siivoamisen tarpeessa, en kykene nukkumaan lainkaan. Samoin, jos olen lähdössä jonnekin muualle kuin iltalenkille, en voi nukahtaa. (Nainen 31–40v.)

¹¹ Crook 2008.

Varustautuminen ja valmistelu kuvataan monissa vastauksissa hyvinkin yksityiskohtaisesti. Arjessa olevia käytäntöjä harvoin raportoidaan näin tarkasti, mutta moni vastaaja on selvästi pyrkinyt listaamaan kaikki vaiheet ja tavat.

Pyrin luomaan itselleni rauhallisen tilan päiväunia varten, yleensä makuuhuone on se paikka. Päiväunet sijoittuu puolillepäivin. Nukun yksin tai miehen kanssa. Ei erityisiä rutiineja tai tapoja. Huone pimeäksi ja hiljaiseksi, ehkä jotain rauhallista musiikkia, ja ikkuna auki tai tuuletin, raikkaan ilman ja hapen saamiseksi. (Nainen 20–25v.)

Tarvitsen yleensä korvatulpat ja silmälaput, jos on kirkas päivä. (Nainen 56–60v.)

Nukkuminen on taito, jonka voi oppia, mutta myös unohtaa.¹² Elämänkulun myötä totunnaistuneet tavat voivat muokkautua. Päiväunien ottaminen voikin kiinnittyä vain yhteen paikkaan, vaikka se ennen olisi onnistunut muualla. Näin on käynyt seuraavalle vastaajalle:

En osaa (enää) nukkua päiväunia muualla kuin omassa sängyssä. Siis esim. junassa tai hotellissa ei päiväunet enää onnistu! Sängyssäni on punainen päiväuniviltti ja kaksi pientä tyynyä, joita tarvitsen. Joskus käytän päiväunilla korvatulppia, jos haluan/tarvitsen pitkät unet. Nukun sikiöasennossa ja useimmiten toinen koiristani (vanhempi) on peiton alla jaloissani. On joskus vaikea nukkua ellei koira ole ”omalla paikallaan”. (Nainen 41–50v.)

Korvatulppien avulla suljetaan ympäröivät äänet pois rauhoittavaksi taustahuminaksi. Millaisia sitten ovat hiljaisuuden äänet?

¹² Mauss 1973. Joni Pekkala ja Tarja Salmela (2013) tutkivat pro gradu -työssään nukkumisen käytäntöjä armeijan ampumaleirillä. Heidän aineistossaan on esimerkkejä siitä, miten erityisissä olosuhteissa voi oppia nukkumaan, vaikka aiemmin ei olisi päiväunia harrastanutkaan.

Äänten virtaan asettautuminen ja hiljaisuuden äänet

Hyvät päiväunet: Aah, ihanaa, lepoa, hiljaisuutta, rauhaa, viileys, suloisuus, uni on ihanaa... (Nainen 41–50v.)

Useimmat kyselyyn vastanneet mainitsevat, että päiväunien nukkuminen vaatii hiljaisuutta; kysymme seuraavassa, mitä tämä hiljaisuus tarkoittaa. Heikki Uimonen kirjoittaa kirjan *Sata suomalaista äänimaisemaa* artikkelissaan, että valtaosassa keruukilpailuun lähetettyjä kirjoituksia hiljaisuudessa on kyse miellyttävästä ja rauhoittavasta tilanteesta ja tapahtumasta, ei niinkään äänten täydellisestä poissaolosta. Äänettömyys voi olla uhkaavaa ja painostavaa, jopa pelottavaa. Häiritsevät äänet eivät kuulu hiljaisuuden ymmärtämiseen, mutta hiljaisuus rakennetaan teksteihin äänten perusteella, suhteessa niihin ja niiden poissa oloon.¹³

Päiväunikyselyssä hiljaisuus liittyy ensinnäkin rauhallisuuteen ja levollisuuteen: sekä oma mieli että ympäristö ovat sopivan rauhallisia unille. Nukkuminen merkitsee omaa aikaa ja tilaa, ja mieli pitää saada rauhoittumaan jotta nukahtaminen on mahdollista. Ylimääräisten tai häiritsevien äänten poistaminen helpottaa rauhoittumista, saavutetaan se sitten korvatulppien avulla, kännyköiden sammuttamisella tai sopivalla taustamusikilla.

Nukahtamiseni vaatii rauhallisen tilan, levollisen mielen, turvallisen olon. (Nainen 20–25v.)

Nukahtaminen vaatii hiljaisuutta, kiireettömyyttä. Nukun toisinaan korvatulppien kanssa. (Nainen 26–30v.)

Hiljaisuus on tärkeää, kännyt äänettömillä. (Nainen 51–55v.)

Nukahtaminen vaatii lähinnä, että löydän hyvän asennon ja tietysti sen, ettei mitään häiritsevää melua ole. (Nainen 26–30v.)

¹³ Uimonen 2006, 36, 66.

Hiljaisuus ei kuitenkaan aina ole ehdoton edellytys nukkumiselle. Myös tutut äänet voivat tuoda turvaa, kunhan niihin ei tarvitse reagoida.

Tutut ja tunnistetut äänet

Ulkomaailman äänille antautuminen ja yritys hallita niitä näkyvät aineistossa. Päiväunikyselyssä ei tule esiin tilanteita, joissa ympäristöstä tulevat äänet häiritsisivät nukkumista. Sata suomalaista äänimaisemaa -kirjoituskilpailun vastauksissa taas tuli esiin oman ääniympäristön hallinta tai hallitsemattomuus sekä muiden aiheuttama elämän epäjärjestys. Voimattomuus oman unensaannin suhteen kärjistyy ulkoa tulevien äänten myötä.¹⁴ Kodin äänimaailmaa tutkinut etnomusikologi Meri Kytö taas toteaa, että kodin yksityiseen äänitilaan voi pienikin ääni aiheuttaa häiriötä, jos ääni kiinnittää liikaa huomiota.¹⁵ Kytö käyttää käsitettä äänitilan kotoistaminen, jolla hän viittaa niihin toimintatapoihin ääniympäristön tulkinnassa ja muokkaamisessa, joilla pyritään luomaan ympärille miellyttävä, ennakoitava, tuttu tai kodin tunnelmaa kaikessa turvallisuudessaan heijastava äänimaisema, niin kotona kuin muussakin ympäristössä, kuten hotellihuoneessa. Kytö toteaa myös, että nukahtaessaan ihminen usein on herkempi ympäristön äänille ja tällöin äänien tuttuus ja häiritsemättömyys nousee erityisen tärkeäksi. Tuttuuden ja mukavuuden lisäksi kotoistettu äänitila on suurimmalta osin ennakoitavissa. Toistuvuudet myös luovat osaltaan tunnetta hallinnasta ja turvallisuudesta.¹⁶

Päiväunikyselyn aineistossa on myös näkyvillä äänten kotoistaminen: tuttuuden, ennakoitavuuden ja tasaisuuden teemat ovat siinäkin läsnä.

Työhuoneellani laitan patjan lattialle, asetun selälleni ja ehkä kuuntelen jotain rauhallista musiikkia, tai sitten vaan laitan korvatulpat

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Kytö 2013, 29.

¹⁶ Ibid., 22–23.

korviin ja silmät kiinni. Kotona nukahdan usein sänkyyn lapselle uni-kirjaa lukiessani hänen kanssaan. (Mies 31–40v.)

Peter Englundin mukaan ympäristön äänet eivät häiritse, jos ne ovat merkityksellisiä, tuttuja ja tunnistettavia. Jos tietää mistä ääni tulee, eikä siihen tarvitse reagoida, se ei häiritse samaan tapaan kuin yllätyksellinen ääni.¹⁷ Tavallisiin, tuttuihin ääniin harvemmin kiinnitämme huomiota. Kuitenkin esimerkiksi vieraassa ympäristössä nukkuessa saatamme häiriintyä äänistä joihin emme ole tottuneet, vaikka samat äänet eivät kotona häiritisi.¹⁸ Sosiaalisen maailman ääniin on totuttu, ja äänten täydellinen puuttuminen saattaisi olla outoa ja pelottavaa sel-laiselle, joka ei ole täydelliseen hiljaisuuteen tottunut.

Turvaa taustäänistä

Monissa vastauksissa näkyy, että muiden läsnäolo, taustäännet, puheen-sorina ja jopa imurointi luovat turvallisuuden tunnetta päiväunien ajaksi.

Nukun hiljaisuudessa (ei radiota tms. huoneessa mutta seinien takaa kuuluu rauhoittavan etäisesti keskusteluääniä, joista ei erota sanoja). (Nainen 41–50v.)

Päiväunilla nukun myös niin sikeästi, ettei haittaa vaikka toinen per-heenjäsen imuroisi yms. vieressä. Pystyn helposti nukkumaan myös automatkat ja istualleen julkisissa kulkuvälineissä. Viikonloppuisin kiireettömillä päiväunilla käperryn sänkyyn lueskelemaan päiväpeiton päälle ja nukahdan kirjan kanssa. (Nainen 26–30v.)

Myös Sata suomalaista äänimaisemaa -kirjoituksissa näkyy taustäänien luoma turva. Helmi Järviluoma on tutkinut lasten kokemia äänimai-

¹⁷ Englund 2004, 17.

¹⁸ Aaltonen 2006, 72.

semia ja toteaa nukahtamisen olevan mielenkiintoinen välitila. Hänen tutkimassaan aineistossa useat kirjoittajat kuvaavat ääntä, jota kohti he ikään kuin hakeutuvat nukahtaessaan: turvallisen puheensorina tai laulu, tai luonnon ääni kuten sateen ropina luo turvan tunteen. Luonnon tasainen ääni saattaa suunnata lapsen kommunikoimaan itsensä ja mielikuvituksensa kanssa. Ihmisten puuhailun, puheen tai työkoneiden ääni taas antaa takeen siitä, ettei ole maailmaan yksin heitettyinä.¹⁹ Ajatus maailman jatkumisesta ja muiden läsnäolon luomasta tuttuudesta ja turvallisuudesta näkyy myös päiväunikyselyn vastauksissa.

Nukun päikkärit etenkin viikonloppuisin perheen touhutessa. Paradoksalisesti sekin tuo levollisuutta (lienee turva, kun on tuttuja ääniä). (Mies 51–55v.)

Ei tarvitse olla välttämättä hiljaista, päinvastoin on jotenkin rauhoittavaa jos ympäriltä kuuluu muiden touhuilua, jutustelua, ruohonleikkurin ääntä tms... (Nainen 31–40v.)

Taustäänet ovat merkittävässä roolissa torkkujen aikana ja ne luovat turvallisuuden tunnetta. (Nainen 26–30v.)

Järviluoman aineistossa on esimerkkejä siitä, miten aikuisten puuhien kuuluminen taustalta tuo lapselle turvallisuuden tunnetta etenkin unilta herätessä, mutta myös nukahtaessa. Järviluoma kertoo, miten ”30-vuotias Roosa Rönn kuvailee äänten kakofoniaa ja puheensorinaa, hiljaista musiikkia ja jopa äänekkäitäkin nauruja ja huudahduksia, äänimaisemaa, joka usein vallitsi hänen kotonaan näyttelijävanhemman ensi-iltakaronkoissa. Hänelle nämä äänet merkitsivät ”turvaa, nuku rauhassa, et ole yksin”. Hän sanoo, että saattaa ottaa edelleen ”turvapäiväunia”, jolloin hän lepäillessään kuulee itselleen rakkaitten ihmisten puheen taustäänänen.”²⁰ Päivi muistaa lapsuudestaan samanlaisen tunteen: kun vanhemmilla oli vieraita, oli mukava nukahtaa keskustelun ääniin. Myös yöuneen liittyviä sosiaalisia suhteita tutkineet Susan Venn ja Sara

¹⁹ Järviluoma 2006, 29.

²⁰ Ibid., 27, 30.

Arber toteavat, että tarkastellessa vanhempien ja nuorten kokemuksia nukkumisesta tuli esiin, että kodin äänet saattavat joskus häiritä, mutta joskus niillä on myös rauhoittava, turvaa tuottava merkitys.²¹

Perheen tai muiden ihmisten aikaan saamien taustäänien lisäksi television ja radion äänet ovat läsnä päiväunikyseilyn aineistossa. Niitä käytetään taustalla olevana perusääninä, joka auttaa rauhoittumaan. Monet vastaajat mainitsevat, että hiljaisella oleva radio, television ääni tai musiikki auttaa nukahtamaan.

Nukun sohvalla tai sängyssä. Linja-autossa ja junassa istualtaan. Viikonloppuisin miehen kainalossa. Joskus kun olen yliväsynyt, avaen television, katson tylsää dokkaria tai formulaa ja odotan että nukahdan. (Nainen 41–50v.)

Nukun yösängyssäni, joka on ihana paikka. Nykyään nukun selälläni, pään alla korkea pehmyt tyyny. Silloin kun olen ahdistunut, vetäydyn kyljelleni suppuun. Uniriepu korvan alla. Silloin pitää olla päällä radio ja sieltä tulee Radio Puhe, kiinnostavia asiaohjelmia. (Nainen 60–70v.)

Kun pääsen koulusta käyn katsomaan televisiota olohuoneen sohvalla ja pistän silmät kiinni. Telkkarin ääni saa aina nukahtamaan (Nainen 20–25v.)

Illemmalla saatan muka asettua kuuntelemaan musiikkia, mutta väsyneenä horjun unen ja valveen rajalla. (Mies 51–55v.)

Taustäänät auttavat pääsemään irti arjen hälinästä. Tämän artikkelin kirjoittajista Pälvi käyttää *Knalli ja sateenvarjo* -kuunnelmia yöunille nukahtamisen apuna: toinen nappikuuloke on puolison korvassa, toinen omassa. Kuunnelma auttaa saavuttamaan tunteen, että ei ole *pakko* nukahtaa; kun keskittyminen herpaantuu, voi kuulokkeen ottaa korvasta ja vaipua uneen. Kun tämän kirjan toimittaja oli lukenut ensimmäisen version artikkelistamme, hän kysyi, onko aineistossa mainintoja äänten vähittäisestä häviämisestä taustalle unen lähestyessä. Hän kuvasi

²¹ Venn & Arber 2008, 107.

omaa kokemustaan näin: ”Kun uni alkaa tulla, äänet alkavat häipyä taustalle ja tässä etäännymsvaiheessa tulee juuri se hyvän olon tunne, josta luulen monen kirjoittaneen. Minä koen tuon etäännymsen hyvin konkreettisesti ja silloin tiedän, että kohta olen unessa!” Tämä kokemus lienee tunnistettavissa, vaikkakin jokainen toki kokee äänet ja niiden etäännymsen tai häipymisen omalla tavallaan.

Televisio-ohjelmat myös jäsentävät nukkumiseen käytettyä aikaa: esimerkiksi puolen tunnin ohjelman lopputunnuksen soidessa on sopiva aika herätä. Monet pyrkivät säätelemään päiväuniin käytettyä aikaa etenkin siksi, että liian pitkään nukkumisesta tulee sekava olo.

Yleensä ota päiväunet olohuoneen sohvalla peiton alla avoimen tv:n ääressä. Aloitan ”katsomaan” jotain hömppöohjelmaa, vaikka oikeasti odottelen unen tuloa. Kun telkkarin ääni kuuluu taustalla, voi hieman arvioida, miten pitkään on tullut nukuttua. Esim. ½ tunnin ohjelman aikana saa hyvät unet tai ainakin torkut. (Nainen 41–50v.)

Taustääänet kertovat sosiaalisen elämän jatkuvuudesta. Sosiaaliset roolit ja velvoitteet – tai tunne että sellaisia on – saattavat kuitenkin myös estää päiväunille rauhoittumisen.

Velvoitteista vapaana

Hiljaisuus liittyy myös sosiaalisiin rooleihin ja toimijuuteen. Nukahtamisen mahdollisuus tuntuu etenkin naisilla liittyvän siihen, että ympärillä oleviin asioihin ei juuri tällä hetkellä tarvitse reagoida. Sosiaalinen elämä ei saa tunkeutua unen aikaan, eikä ympäristöstä saa tulla vaatimuksia. ”Hiljaisuus” siis liittyy myös rauhaan ja aikaan, kuten jo artikkelin alussa totesimme.

Naisen rooliin on liittynyt, ja tuntuu edelleen liittyvän, jatkuva perheen ja läheisten saatavilla oleminen, myös nukkumisen aikana. Susan Venn ja Sara Arber selvittivät tutkimuksessaan nuorten vanhempien nukkumiskokemuksia, ja totesivat, että lasten ollessa pieniä äidit nukkuivat huonommin. Vanhempien lasten kotiintulot taas vaikuttivat

molempien vanhempien uneen.²² Aineistosta käykin ilmi, että naisten on miehiä vaikeampi asettua päiväunille. Syyinä ovat niin ”ulkoapäin” tulevat velvoitteet kuin omat asenteetkin: oman tilan ja ajan löytäminen on haastavaa.

Nukahdan helposti, kun on kohtuullisen hiljaista, oma rauha eikä riskiä tulla nähdyksi. (Nainen 41-50v.)

Hiljaisuutta tarvitaan, ei tarvi olla pimeää, mutta tunne siitä että kukaan ei ole kohta kysymässä jotakin. (nainen 41–50v.)

Päiväunille asettuminen ei liity vain hiljaisuuteen tai ääniin, vaan se koetaan moniaistisesti. Tunnelma, tuntoaisti, lämpö tai viileys luovat nukkumisen maiseman.

Moniaistisesti päiväunilla

Aineistossa ei, yllättävää kyllä, ole mainintoja nukkumiseen liittyvistä äänistä: lapsen tuhina päiväunilla, puolison kuorsaus, peiton kahina tai muut äänet jäävät vaille mainintoja. Kyse voi olla ensinnäkin siitä, että kuten Saara Hällström sanoo, ihmiset näyttävät havainnoivan enemmän ympärillään olevia ääniä kuin itseään ja itse tuottamiaan ääniä.²³ Toisaalta nukkumiseen liittyvät äänet eivät välttämättä ole sellaisia, joita havainnoidaan tai etenkin sellaisia, joista kirjoitetaan ilman erillistä kysymistä. Meri Kytö toteaa väitöskirjassaan *Kotiin kuuluvaa*, että arkipäiväinen tieto ääniympäristöstä on usein esikielellistä, hiljaista tietoa, jota ei sanallisteta.²⁴ Hannu Salmi taas kirjoittaa, että aistien kommunikatiiviseen rooliin ja sen tutkimiseen liittyy adaptaatio, totuttuminen ärsykkeisiin. Ääni, joka on päivittäin olemassa, ei tule kirjatuksi. Salmen mukaan olisikin mielekästä etsiä adaptaation murtumakohtia,

²² Ibid., 109–110.

²³ Hällström 2006, 88.

²⁴ Kytö 2013b, 44.

tilanteita, joissa jokin uusi tekijä rikkoo aistimaailman totunnaisten järjestelmän.²⁵

Päiväuniin liitetyt äänet ja hiljaisuus eivät kerro vain kuulemisesta ja kuuloaistimuksista, vaan ne viittaavat myös muihin kokemuksiin ja aistimuksiin kuten lämpöön, viileyteen ja pehmeuteen. Päiväunien maailman voikin ajatella olevan vahvasti kehollinen, moniaistinen ja kokonaisvaltainen, ja niihin liitetään sekä omia että kulttuurisesti jaetuja kokemuksia. Kuten Bruce Johnson ja Hannu Salmi toteavat, kaikki kokemamme aistimukset eivät ole omiamme vaan kulttuurisesti välittyneitä ja suodattuneita.²⁶ Myös päiväunien nukkumisen kokemukset ja niistä kertominen kantavat mukanaan kulttuurisia jäsennyksiä, kertomisen tapoja, tapoja sanallistaa kokemuksia ja aistimuksia, sekä tietysti käytäntöjä ja toimintoja, joita nukkumiseen liittyy. Äänet, joita kyselyvastauksissa kuvataan, viittaavat henkilöiden kuuloaistimuksiin, mutta ne kertovat myös laajemmin siitä kulttuurista, jossa ne on aistittu.

Nukahtamiseen riittää, että samat äänet kuin yleensäkin kuuluvat taustalla. Herään levänneenä. Tunnelma on poikkeuksetta upea, kuin olisi tehnyt juuri sitä mihin on luotu. (Mies 56–60v.)

Vaatii hiljaisuutta, turvallisuuden tunnetta, juuri oikeaa lämpöä (riittävästi peittoja) ja sitä että olen rentoutunut suht. täysin. Heräämisen jälkeen olen pirteä, iloinen ja energinen ja usein haluan esim. kahvia ja välipalan, jonka jälkeen alan puuhaillla kesken jääneitä töitäni. Tänään päätin vastata tähän kyselyyn. (Nainen 50–55v.)

Nukahtamiseen tarvitaan lämpöä, hiljaisuutta ja hämäryyttä. (Nainen 20–25v.)

Olo on levollinen. Hiljaisuuttakaan ei aina tarvita. Parhaat unet on sellainen ”horros”, jonka jälkeen on kevyt mieli ja rentoutuneet lihakset. Tekee mieli ulkoilla. (Nainen 41–50v.)

²⁵ Salmi 2001, 352.

²⁶ Johnson & Salmi 2012, 83.

Nukahtaa voi lähes missä melussa ja valossa tahansa. Tosiaan, koskaan iltaunille mennessä ei ole samanlaista ihanaa nukahtamisen tunnetta, mitä päiväunille mennessä / nukahtaessa. (Nainen 26–30v.)

Helmi Järviluoma pohtii, miksi merkityksellisiä äänimaisemia kysytessä herääminen ja nukahtaminen saavat niin tärkeän roolin. Hän toteaa: ”Nehän ovat ainoita hetkiä vuorokaudessa, jolloin ihminen (yleensä) on silmät kiinni ja siten tavallista enemmän muiden aistien kuin näkökyvyn varassa. Hän on myös haavoittuva ja välitilassa, kuin – leikkauspisteessä biologian ja kulttuurin, mielen ja ruumiin välillä.”²⁷ Länsimaisessa ajattelutavassa valvova ja nukkuva toimija ymmärretään usein vastakohtaisesti: valveilla oleva edustaa rationaalisuutta, läsnäoloa ja vahvuutta, nukkuva taas poissaoloa ja haavoittuvuutta. Ihminen on haavoittuvimmillaan nukkuessaan. Hän ei voi puolustaa itseään eikä kontrolloida ruumiinsa liikkeitä eikä ääniä.²⁸ Vaihdos näiden elämässä olemisen muotojen välillä on erityinen liminaalinen tila, joka on itsessään tärkeä ja erityinen, vaikkakin toistuva, vaihe ihmisen arjessa.²⁹

Elämän virta: yksityiset ja yhteiset äänimuistot

”Lapsena isän rannekellon tikitys kuului nukahtamiseen isän kainaloon”, kertoo päiväunikyselyssä keski-ikäinen nainen. Ruumis ja mieli kantavat muistoja lapsuudesta ja nuoruudesta: hetkiä, jolloin nukahtaminen tuntui hyvältä ja turvalliselta, ihmisiä joiden kanssa oli hyvä olla. Ahdistavia nukkumiskokemuksia aineistosta ei juuri löydy. Myös päiväunien äänimaisema kantaa mukanaan suhdetta omaan elämänhistoriaan ja tämänhetkiseen tilanteeseen.

Nukkuva ruumis kantaa myös mukanaan kulttuurisia käytäntöjä. Seuraavassa kyselyvastauksessa on luettavissa monia suomalaisen kulttuuriin liittyviä viitteitä: kenen kanssa ja missä nukutaan, millaisia

²⁷ Järviluoma 2006, 30.

²⁸ Brunt & Steger, 2008.

²⁹ Ehn & Löfgren, 2010

haju- ja kuuloaistimuksia nukkumiseen liittyy, millaisia käytäntöjä päiväunet pitävät sisällään.

Useimmin omassa vuoteessa, mieluiten yksin, joskus puolison vieressä, lähekkäin, aiemmin myös lasten kanssa. Joskus kesällä nukun päiväunet riippukeinussa tai veneessä. Nukun puolenpäivän jälkeen, viimeistään klo 15. On ihanaa herätä kahvin tuoksuun... Päiväunille asetun viltin alle, koko talo hiljenee (esim. joulun aikaan aivan ihanaa), voidaan jutella hiljaa ennen nukahtamista. Ei missään nimessä radiota tai televisiota! (Nainen 41–50v.)

Ovatko äänimuistoihin liittyvät tunteet joissakin tapauksissa myös yhteisiä? Muistot kytkeytyvät ruumiin tuntemuksiin ja ovat osa ihmisten välistä vuorovaikutusta.³⁰ Hannu Salmi kirjoittaa, että vaikka aisteja on totuttu ajattelemaan yksilön kokemusmaailmaan liittyvänä, ainutkertaisena ilmiönä, aistimellisuus on aina vuorovaikutusta.³¹ Päiväuniaineiston perusteella voisi sanoa, että kyllä – jaettuja kulttuurisia kokemuksia sekä nukkumaan asettautumisesta, tavoista että äänimaisemista on. Jokaisen oma päiväunien äänimaailma ja siihen liittyvä kokemus sekä historia, äänten virta, on henkilökohtainen. Silti suomalaisessa päiväunien nukkumisen kulttuurissa on paljon yhteistä. Tutkijalle tämä yhtenäisyys näkyy myös siten, että mikään aineistossa ei varsinaisesti yllättänyt; kokemusmaailma on tuttu ja jaettu, kertomuksiin ja muistoihin voi samastua. Vaikka itsellä ei olisi vastaavanlaista kokemusta, on kulttuurinen muisti päiväunien nukkumiseen liittyvistä kokemuksista olemassa.³²

Millainen sitten on suomalainen päiväunien ääniympäristö ideaalisimmillaan? ”Hiljaisuus” toistuu monissa vastauksissa, mutta mihin tätä hiljaisuutta verrataan kulttuurisesti ja historiallisesti? Onko hiljaisuus aina ollut haluttua ja toivottua? Aiemmin olemme jo todenneet, että hiljaisuus on suhteellista, suhteessa johonkin. Päiväunien äänimaailman hiljaisuus on suhteessa niihin ääniin, joita ympärillä voi olettaa

³⁰ Järviluoma 2006, 23.

³¹ Salmi 2001, 343.

³² Kulttuurisen muistin käsitteestä ks. Pajala 2012.

kuuluvan. Kaupungissa, maalla, kotona, vieraassa paikassa, ulkona tai sisällä nukkuessa odotukset ”hiljaisuudelle” ovat erilaiset. Suomalaisessa kulttuurihistoriassa päiväunet, nokoset, liitetään usein heinäpellolla tai pirtin penkillä otettuihin yhteisiin torkkuihin. Tällaisia kollektiivisia päiväunia ei kyselyaineistossa mainita; nukkumisesta on tullut yksityistä.³³

Samalla kun kodin tila on muuttunut yksityisemmäksi, on myös sen äänimaailma muuttunut. Meri Kytö toteaa, että kodin yksityinen, julkisesta tilasta myös äänellisesti eristetty tila, muodostui Suomessa keskiluokkaiseksi asumisihanteeksi toisen maailmansodan jälkeen. Äänellisestä kotirauhasta tuli tarkasti vaalittu oikeus, jota harjoitetaan eristäytymällä. Muiden odotetaan käyttäytyvän samoin.³⁴ Kyselyaineistossamme oli muutamia mainintoja siitä, että myös julkisilla paikoilla, lähinnä junassa, bussissa tai muissa kulkuvälineissä voidaan nukahtaa hetkeksi. Yksikään vastaaja ei kuitenkaan kertonut nukkuvansa varsinaisesti julkisella paikalla. Äänellisesti vaihtoehtoinen nukkumisympäristö on esimerkiksi kesämökki, jossa nukahdetaan vaikkapa kuistille luonnon ääniin. Suomalaisille luontoympäristö paikkana on myös yksityinen, ja äänien oletetaan olevan peräisin ympäröivästä luonnosta, ei ihmisten aiheuttamia.³⁵ Luontoympäristö voi kaupunkilaiselle edustaa vastavoimaa, romantisoituakin kontrastia, jossa ihminen saa yhteyden todellisuuteen ja tätä kautta itseensä.³⁶

Luonnon ja kaupunkiympäristöön kuuluvan sisätilan välillä ovat väli-muodot kuten vintti tai aitta. Päiväunikyselyssä tällaisista ”välitiloista” ei kerrottu, mutta Sata suomalaista äänimaisemaa -kyselyvastauksissa ne nousivat esiin. Sateen ropina kattoon on koettu unilääkkeeksi³⁷ – ja tämä kenties onkin sellainen kollektiivinen muisto, jonka ainakin suuri osa suomalaisista jakaa tai ainakin tunnistaa, vaikka sitä ei itse olisikaan kokenut. Ääniympäristöjen muutos yhteiskunnan muuttuessa todennä-

³³ Ks. esim. Goulemot 2001, 331; Steger & Brunt, 12, 16; Portin 2005, 82.

³⁴ Kytö 2013, 28.

³⁵ Luonnon äänimaiseman kokemisesta ks. Vikman 2006.

³⁶ Kytö 2013, 29; Rantala O. & Valtonen, 2014.

³⁷ Järviluoma 2006, 27.

köisesti vaikuttaa siihen, että tällaiset muistot jäävät kaunokirjalliseksi kuvauksiksi, eikä niitä välttämättä tulevaisuudessa enää tunnisteta.

Sopivan äänekäs hiljaisuus

Päiväunet ja luova työ -aineiston vastaukset kumpuavat kertojien omasta kokemuksesta ja kehollisuudesta. Vastausten lähtökohtana on oma elämä, itsen ympärillä kuuluvat äänet ja tapahtuva toiminta. Kyselyssä ei kysytty eikä myöskään kerrottu erikseen äänimaisemasta. ”Hiljaisuus”-sanaa ei erikseen avata vastauksissa eikä sen sisältöä määritellä tarkemmin; hiljaisuus saattaa siis, kuten edellä on tullut ilmi, tarkoittaa niin turvallista ympäristöä kuin sopivan rauhallista paikkaa, jossa päiväunet voi ottaa. Hiljaisuus ei tarkoita äänten puuttumista: päiväunille sovelias äänimaisema voi löytyä myös kodin tutuista äänistä, maailman jatkuvuudesta ympärillä.

Aineisto kertoo myös urbaanista mediayhteiskunnasta: radio ja televisio ovat läsnä päiväunien äänten virrassa, niin taustalla olevana perusäänenä, rauhoittavana tekijänä kuin ajan jaksottajanakin. Vaikka useimmat kyselyyn vastanneista sanovat nukkuvansa mieluiten ”hiljaisuudessa”, lähes yhtä monet toteavat jonkin äänen rauhoittavan unille paremmin kuin totaalisen äänten puuttuminen. Muutamat mainitsevat tarvitsevansa korvatulppia nukkumiseen; tämänkin kertoo siitä, että ympärillä on ääniä, joilta pitää suojautua unen saadakseen. Iällä on merkitystä: vanhemmat vastaajat arvostavat hiljaisuutta enemmän kuin nuoremmat.

Vastaajista suurin osa mainitsee asuinpaikakseen kaupungin. Vaikka ympäristöstä kuuluvia, kodin ulkopuolisia ääniä ei aineistossa eritellä, voisi kuitenkin ajatella, että hiljaisuuden pitäminen niin tärkeänä nukkumiselle kertoo myös siitä, että se ei ole itsestään selvää. Hiljaisuus pitää luoda, järjestää. Uraanit äänet kuitenkin kuuluvat äänimaisemaan, ne koetaan tuttuina ja turvallisina. Aineistoa voikin lukea tietynlaisena aikalaiskuvauksena 2000-luvun alusta; päiväunien äänimaisemaan liittyy niin ”perinteinen” ajatus hiljaisuudesta unen mahdollistajana ja suojana kuin urbaani, mediayhteiskuntaan liittyvä äänten läsnäolo, joka

viestii muun maailman olemassa olosta ja itsen olosta maailmassa myös unen aikana.

Äänten ja hiljaisuuden valta ja hallinta

Kenellä on oikeus hiljaisuuteen? Entä kenellä on oikeus äänimaailman hallintaan ja äänten tuottamiseen yksityisessä tai julkisessa tilassa? Bruce Johnson ja Hannu Salmi ovat analysoineet modernin ajan historiaa hiljaisuuden ja äänen näkökulmasta. He esittävät, että ääntä voi tulkita myös korkean ja matalan kulttuurin sekä luokkaerojen näkökulmasta: kenellä on oikeus pitää ääntä tai määritellä hiljaisuutta. Suullisen kulttuurin ja lukukulttuurin välinen ero muuttui vähitellen luokkakäsymykseksi, ja samalla hiljaisuus alkoi merkitä maallista moraalista ja henkistä auktoriteettia. Säännelemätön ääni alkoi merkitä mauttomuutta ja teollisuuskapitalismin myötä hallitsematon äänen käyttö, melu, liittyi myös alempien yhteiskuntaluokkien ylemmille muodostamaan uhkaan. 1700-luvulta lähtien hiljaisuudesta on Johnsonin ja Salmen mukaan tullut yhteiskunnallisen kuuliaisuuden, oikeusvaltion kunnioituksen ja viranomaisten auktoriteetille alistumisen merkki.³⁸

Äänen käyttö ja äänen läsnäolo on myös poliittinen kysymys. Yhteiskunnan äänimaailma kertoo myös uskonnollisesta ja kulttuurisesta ilmapiiristä ja valinnoista: islamilaisen kaupungin rukouskutsut, Pohjois-Korean poliittiset laulut tai länsimaisen maailman kaupalliset tiedotteet hallitsevat julkista ääniympäristöä tavalla, johon on totuttu. Tuttuja ääniä tuskin huomaa; vasta kulttuuriin vieraana tullut saattaa hätkähtäen havahtua itselle outoihin ääniin ja kysyä, miksi ne sallitaan. Artikkelin kirjoittajien kotikaupungissa Rovaniemellä voi konkreettisesti kuulla sen, millaisia valintoja ja arvostuksia tämänhetkisessä kulttuurissa pidetään tärkeinä: Napapiirin turisticalueella joululaulut soivat läpi vuoden. ”Joulupukin kotikaupungin” ja matkailukaupungin keskustassakin joululauluja soitetaan ajoittain jatkuvasti, ja ne hallitsevat koko keskustan äänimaisemaa. Voisikin perustellusti kysyä, mitä tällai-

³⁸ Johnson & Salmi 2012, 99–102.

nen merkitsee kaupungissa asuville: äänimaisema ei kosketa vain turisteja, vaan myös paikkakuntalaisia, joille äänet ovat osa jokapäiväistä elämää. Hiljaisuuden historiasta kirjoittanut Peter Englund toteaa, että ”Kun melusta tulee ongelma, se johtaa täysin loogisesti siihen, että hiljaisuus arvioidaan uudestaan, sitä aletaan arvostaa ja se hienostuu.”³⁹ Esimerkiksi Lapin matkailussa hiljaisuutta mainostetaan ylellisyustuotteena.

Neuvottelua äänimaailmasta käydään myös pienemmässä mittakaavassa. Daniel Miller toteaa, että ”koti on ennemminkin neuvottelujen vaahtoava meri kuin itsen turvasatama”.⁴⁰ Meri Kytö taas kirjoittaa, että autoetnografisessa aineistossa korostuu kodin prosessinomaisuus ja epästabiilius.⁴¹ Kodissa hiljaisuus on suhteellista, eikä se ole itsestään selvää. Neuvottelua äänimaailman hallinnasta käydään sukupuolten, mutta myös sukupolvien välillä: ”vauva nukkuu, olkaa hiljaa” lienee tyypillisin, mutta päiväuniaineistosta löytyy esimerkkejä myös siitä, miten isän tai isoisän nokoset olivat pyhät, eikä niiden aikana saanut pitää meteliä. Kodin äänimaisema onkin yksityisessä maailmassa käytyä neuvottelua vallasta ja hallinnasta.

Useimmat päiväunikyselyyn vastanneista kertovat nukkuvansa päiväunia kotona, joko yksin tai muiden läsnä ollessa. Kuten aiemmin on tullut esiin, perheen äänet saattavat rauhoittaa nukkumaan, jos niihin ei itse tarvitse reagoida. Äänten läsnäolosta, voimakkuudesta ja vaativuudesta käydään myös neuvottelua:

Mieheni nukkuu myös päikkäreitä, ja meillä on jonkinlainen sanaton sopimus siitä, että päikkärirauha annetaan, mutta normaalin elämän ääniä voi kuulua. (Nainen 41–50v.)

Toisen uni voi auttaa myös itseä rauhoittumaan unille. Joskus toinen nukkuja on aikuinen, usein lapsi. Lapsen unen jatkumiseen omien jo päätyttyä varustaudutaan jo ennen nukkumaan menoa.

³⁹ Englund 2004, 28.

⁴⁰ Kydön mukaan (2013, 41).

⁴¹ Kytö 2013, 41.

Olen myös herkkä heräämään ääniin, harvemmin voin olla yksin kotona kun muutakin perhettä on, mikäli mieheni nukkuu myös päiväunet on minun helpompaa mennä myös nukkumaan. (Nainen 26–30v.)

Makuuhuoneen sängyssä. Yleensä lapsen kanssa. Radio soi yleensä taustalla, että lapsi ei herää hälyääniin kun jatkaa omia uniaan. (Mies 31–40v.)

Hiljaisuuden äänivirrat

Peter Englund toteaa, että hiljaisuuden historian tutkimisen pohjimmainen ongelma on siinä, että se on paradoksaalisesti mutta loogisesti kytkeytynyt vastakohtaansa, nimittäin äänen historiaan.⁴² Aistien historian läsnä oleva kokemuksellisuus, itsestään selvältä tuntuva hetkellisyys asettaa tutkimukselle haasteita. Päiväunien äänimaailmaa kuvattiin tutkimusaineistossamme suhteellisen niukasti, mutta silti runsaasti siihen nähden, että siitä ei erikseen kysytty. Aineisto antaa myös runsaasti mahdollisuuksia tutkia nukkuvaa ihmistä kehollisena, aistimellisena ja kokevana olentona: kuvaukset nukkumisen nautinnollisuudesta, unille asettautumisesta ja heräämisen suloisuudesta tai vaikeudesta ovat herkkäisiä. Aineistoissa kuvattuihin päiväunien äänimaailmaan on suomalaisen pienessä kaupungissa asuvan tutkijankin helppo asettautua. Päiväunien äänten virrat kertovatkin omasta ajattamme ja yhteiskunnastamme: siitä miten nukkumaan asettautuvat kehot kantavat mukanaan historiallisesti muokkautuneita käytänteitä ja käsityksiä äänimaailmasta ja muokkaavat niitä osaksi tämänpäiväisiä olosuhteita ja tilanteita. Arjen äänivirtaan mahtuu niin linnunlaulua, televisio-ohjelmien tunnussäveliä, imurin hurinaa, musiikkia, naapurien kolistelua, perheenjäsenten puhetta, kellon tikitystä kuin korvatulppien tuottamaa päänsisäistä huminaakin. Sitä kaikkea mahtuu hiljaisuuteen.

⁴² Englund 2003, 14.

Lähteet

Alkuperäislähteet

Päiväunet ja luova työ -kyselyaineisto (2012). Kirjoittajien hallussa.

Tutkimuskirjallisuus

- Aaltonen, Maria: Tystnadens ljudlandskap. *Sata suomalaista äänimaisemaa*. Toim. Helmi Järviluoma, Ari Koivumäki, Meri Kytö ja Heikki Uimonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006, 68–81.
- Baxter, Vern & Steve Kroll-Smith: Normalizing the Workplace Nap: Blurring the Boundaries Between Public and Private Space and Time. *Current Sociology* 53:1/2005, 33–55.
- Brunt, Lodewijk & Steger, Birgitte: *The Worlds of Sleep*. Frank & Timme, Berlin 2008.
- Crook, Tim: Norms, Forms and Beds: Spatializing Sleep in Victorian Britain. *Body & Society* vol.14, 4/2008, 15–35.
- Ehn, Billy and Löfgren, Orvar: *The Secret World of Doing Nothing*. University of California Press, Berkeley, LA and London 2010.
- Englund, Peter: *Hiljaisuuden historia*. Alkuteos: Tystnadens historia och andra essäer (2003). Suom. Timo Hämäläinen. WSOY, Helsinki 2004.
- Goulemot, Jean Marie: Kirjalliset käytännöt eli yksityisen julkaiseminen. *Omassa huoneessa. Yksityiselämän historiaa renessansista valistukseen*. Toim. Philippe Ariès, Georges Duny, Roger Chartier. [Histoire de la vie privé III] Suom. Johanna Ilmakunnas. Nemo, Helsinki 2001, 327–385.
- Hällström, Saara: Äänimaisema ja esteettinen kokemus. *Sata suomalaista äänimaisemaa*. Toim. Helmi Järviluoma, Ari Koivumäki, Meri Kytö ja Heikki Uimonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006, 82–97.
- Johnson, Bruce ja Salmi, Hannu: Aistien historia: kohteet ja menetelmät. *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Toim. Asko Nivala & Rami Mähkä. Cultural History – Kulttuurihistoria 10. Kulttuurihistoria, Turun yliopisto, Turku 2012, 82–106.
- Järviluoma, Helmi: Turvallisuuden tunne, äänimaisema ja eletty tila lapsuudenmuistoissa. *Sata suomalaista äänimaisemaa*. Toim. Helmi Järviluoma, Ari Koivumäki, Meri Kytö ja Heikki Uimonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006, 23–43.
- Kytö, Meri: Kerrostalokodin akustemologiaa – yksityisen äänitilan rakentuminen. *Elore* 1/2010, 41–59.
- Kytö, Meri: Kotiin kuuluvaa. *Yksityisen ja yhteisen kaupunkiäänitilan risteyvät*. University of Eastern Finland, Joensuu 2013.
- Mauss, Marcel: ”Techniques of the Body.” *Economy and Society* [1934] 1973, 2:1, 70–85.
- Pajala, Mari: Televisio kulttuurisen muistin mediana. Miten itsenäisyyspäivä alkoi merkitä sotamuistelua? *Media historiassa*. Toim. Erkki Railo & Paavo Oinonen. Turun Historiallinen Yhdistys ry, Turku 2012, 127–150.
- Pekkala, Joni & Salmela, Tarja: *”Mukava ku ollaan tiiviisti siellä”*. *Etnografia nukkumisen käytännöistä kadettien ampumaleirillä*. Julkaisematon pro gradu -tutkielma, johtamisen oppiaine. Lapin yliopisto, Rovaniemi 2013.
- Portin, Anja: *Uni. Aamuun on aikaa, koko maailma nukkuu*. Avain, Helsinki 2005.
- Rantala, Outi & Valtonen, Anu: A Rhythmanalysis of Touristic Sleep in Nature. *Annals of Tourism Research*, 2014. DOI 10.1016/j.annals.2014.04.001

- Rantala, Outi & Tuulentie, Seija & Valtonen, Anu: Naiset yöpuulla – Lapin retkeilijöiden luontosuhteista. *Reittejä luontosuhteeseen*. Toim. Jarno Valkonen ja Toivo Salonen. Lapin yliopistokustannus, Rovaniemi. 2013, 65–82.
- Salmela Tarja & Valtonen, Anu & Meriläinen, Susan: The Sleeping Body – A Groke in Organizations? Paperi esitetty EGOS -konferenssissa, Rotterdam, Hollanti, 3.–5.7. 2014.
- Salmi, Hannu: Onko tuoksulla ja äänillä menneisyys? Aistien historia tutkimuskohteena. *Kulttuurihistoria. Jobdatus tutkimukseen*. Toim. Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2001, 339–357.
- Steger, Brigitte & Brunt, Lodewijk: Introduction: into the night and the world of sleep. *Night-time sleep in Asia and the west. Exploring the dark side of life*. Ed. Brigitte Steger and Lodewijk Brunt. Routledge Curzon, London and New York 2003, 1–23.
- Uimonen, Heikki: Mieluisat ja meluisat – ääniympäristön veto ja vastenmielisyyt. *Sata suomalaista äänimaisemaa*. Toim. Helmi Järviluoma, Ari Koivumäki, Meri Kytö ja Heikki Uimonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006, 55–67.
- Venn, Susan & Arber, Sara: Conflicting Sleep Demands: Parents and Young People in UK Households. *Worlds of Sleep*. Toim. Lodewijk Brunt ja Brigitte Steger. Frank & Timme, Berlin 2008, 105–130.
- Valtonen, Anu: Talous nukkuu meissä. Kulttuurianalyysi nukkumisen, työn ja talouden yhteenkietoutumisesta. *Sosiologia* vol. 51, 1/2014, 39–54.
- Valtonen, Anu, Huhtinen, Aki & Paananen, Soili: "Death will settle the sleep debts": Routines of sleep and rest in cadets' winter training camp. Paperi esitetty EGOS-konferenssissa, 4.–7.7. 2013, Montreal, Kanada.
- Valtonen, Anu & Veijola, Soile: "Sleep in Tourism." *Annals of Tourism Research* vol. 38, 1/2011, 175–192.
- Williams, Simon, J. & Nick Crossley: "Sleeping bodies." *Body and Society*, vol. 14, 1/2008, 1–14.

II Vaiennetut ja hiljaisuudella tuomitut

Naisellinen hiljaisuus. Puhumattomuus ja sukupuoli 1700-luvun Englannissa

Henna Karppinen-Kummunmäki

Se mikä miellyttää hänessä on hänen hiljaisuutensa, hänen vaatimattomuutensa, hänen taipumuksensa vetäytyä hiljaisuuteen, hänen ahkeruutensa, hänen paneutumisensa kirjontaan ja hienoihin käsitöihin, – – hän on lempeä, yksinkertainen ja hienovarainen – –.¹

Näillä sanoilla kuvaili ranskalainen kasvatopedagogi François de Salignac de La Mothe Fénelon vuonna 1693 hyveellistä, yläluokkaista nuorta neitoa. Ihanteellinen neito oli hiljainen, vaatimaton ja ahkera. Käsitte-
len tässä artikkelissa hiljaisuutta ennen kaikkea puhumattomuutena ja
hillittynä käytöksenä sekä sitä, kuinka hiljaisuus oli osa naissukupuolta
1700-luvun² Englannissa julkaistussa kasvatus- ja käytösopaskirjallisuus-

¹ “That which pleases in her, is her Silence, her Modesty, her Love of Retirement, her assiduous Labour, her Industry for Works of Embroidery and fine Needle-Work, – – She is mild, simple-hearted, discreet.” Fénelon (1693) 1708, 284. Kaikki käännökset tekijän.

² Käsitän aikakauden ns. pitkänä 1700-lukuna, joka Englannin osalta voidaan katsoa alkaneen 1680-luvulta ja päättyneen kuningatar Victorian valtaannousuun vuonna 1837.

nessa. 1700-luku on tutkimuskohteena mielenkiintoinen, sillä kyseisenä aikana sukupuolikäsitykset olivat voimakkaassa liikkeessä ja niiden eri määritelmistä keskusteltiin ahkerasti. Muutoksesta huolimatta historiantutkijan on muistettava, että asiat eivät synny hetkessä, vaan niiden kehityskaari voi olla hyvinkin pitkä. Artikkelin lähdeaineisto on hyvin normatiivinen, joten tarkoituksenani on tarkastella ihannetta, ei niinkään todellisuutta tai sitä, miten naiset todella toimivat, joskin pilkahduksia tästä on toki teksteistä löydettävissä. Ihanteellisuudestaan huolimatta nämä tekstit keskustelivat todellisuuden kanssa.

Historioitsija Peter Burken mukaan hiljaisuus on eräs kommunikaation muoto ja tieto siitä, milloin tulee olla hiljaa, voi olla hyväksyttävän käytöksen kannalta olennaisempaa kuin tietää, mitä sanoa.³ Ääni, äänen käyttö ja sitä kautta myös hiljaisuus olivat ja ovat kulttuurisia, sukupuolittuneita ja historiallisia ilmiöitä. Kuka sai puhua ja miten? Mitä hiljaisuus merkitsi eri sukupuolille?

Kuka saa puhua?

Ajan oppaissa toistui tiheään ja useissa eri muodoissa ajatus naisten, ja erityisesti nuorten tyttöjen, puheen sekä äänen kontrolloimisesta. Yleisin neuvo oli, että nuorten neitojen tuli puhua mahdollisimman vähän ja silloinkin vain tarpeesta. Olisi kuitenkin harhaanjohtavaa kuvitella, että ihanne vastasi kovinkaan hyvin 1700-luvun todellisuutta. Sen pääasiallisia luojia olivat miehet, ja kuten tavallista, heidänkin käsityksensä vaihtelivat. Lisäksi on muistettava, että kohteena olivat ennen kaikkea ylä- ja keskiluokkaiset naiset. Naisten ja tyttöjen toivottiin pitävän yllä hiljaisen naisen ideaalia, mutta heidän hiljaisuudessaan oli useita erilaisia sävyjä.

Nimimerkin *A Lady* taakse kätkeytynyt (mies) kirjoittaja totesi vuonna 1714, että naisen kielenkäytön tuli olla ihanaa ja viehättävää. Naisen puheen tuli olla vaatimatonta. Siinä ei saanut olla töykeyttä, pilkkaa, mitään epäsopevaa tai hävytöntä. Lisäksi heidän tuli välttää

³ Burke 1993, 123–125.

kaikkea liikaa puhumista.⁴ Vuonna 1798 ilmestynyt *The Polite Lady* puolestaan totesi, että nuorten tyttöjen oli paras olla hiljaa keskustelujen aikana ja kuunnella tarkkaavaisesti sekä vastata vain kysyttäessä.⁵ Vaatimattomuus oli erityisen tärkeää nuorille neidoille. Vuonna 1740 *The Lady's Companion* totesi vaatimattomuuden säätelevän kaikkea liikehdintää, olemusta, kasvojen ilmeitä sekä käytöstä. Vaatimattomuuden tuli vaikuttaa myös puhumiseen, käytettyihin ilmauksiin, äänen sävyyn ja aksenttiin.⁶

Hiljaisuus voidaan tulkita vallankäytön työkaluna. Heidän, joilta valta puuttui, kuten naiset, lapset ja palvelijat, kuului olla hiljaa ja olla äänessä vain puhuteltaessa.⁷ Kyse oli siis siitä, kenellä oli valtaa käyttää puheoikeutta. Muun muassa Anthony Fletcher on argumentoinut, että naisten puheen kontrolli oli uuden ajan alun⁸ sukupuolijärjestelmän ytimessä. Miehen, joka oli luomakunnan kruunu, tuli hallita puhetta, sillä puhe oli merkki toimijuudesta. Puhuva nainen oli itsenäinen, miehestä riippumaton toimija, joka saattoi pahimmassa tapauksessa rikkoa aviomiehensä valtaa ottamalla toisen miehen vuoteeseensa. Kerkeäkielinen nainen oli siten vikkellä myös muissa toimissa ja etenkin moraalittomissa sellaisissa.⁹ Naisten puhe oli kapinaa patriarkaalista yhteiskuntajärjestystä¹⁰ vastaan. Siksi heidän tuli vaieta. Yhteiskuntajärjestys pysyi vain, jos jokainen pitäytyi asemansa mukaisessa roolissa. Naisen ei kuulunut puhua tai järkeillä, ainakaan julkisesti.

⁴ A Lady [Richard Steele] (1714) 1751, 115.

⁵ Allen 1789, 86–87.

⁶ *The Lady's Companion* 1740, 20–21.

⁷ Rizzo 2005, 23.

⁸ Viitataan termillä uuden ajan alku väljästi ajanjaksoon 1500–1800.

⁹ Fletcher 1995, 12. Ks. myös Korhonen 2013, 45–46, 51.

¹⁰ Patriarkaalinen tarkoittaa yhteiskuntaa, jossa miehillä on sosiaalinen, taloudellinen, uskonnollinen ja kulttuurinen ylivalta. Tämä valta perustui käsityksiin sukupuolten välisistä sekä henkisistä että fysiologisista eroista. Naiset olivat pehmeitä ja tunteellisia sekä heidän älynlahjojensa oletettiin olevan selvästi heikommat kuin miesten. Uuden ajan alun hierarkkisesta maailmankuvasta esim. Capp (2003) 2004, 1–6; Kaartinen 2006, 22–26, 144. Uuden ajan alun naiskäsityksistä on kirjoitettu historiantutkimuksessa runsaasti. Ks. yleisesti esim. Mendelson & Crawford 1998; Wiesner 2000.

John Richetti toteaakin, että naisten puhe heijasti aina heidän marginaalisuuttaan puhujina, sillä heiltä oli pääosin kielletty pääsy puheen areenalle. Heidät oli pakotettu hiljaisuuteen ja käyttämään kiertoilmauksia. Puhuessaan tai julkisesti kirjoittaessaan, joka oli eräs puhumisen muoto, naisten täytyikin alleviivata sitä, että heille oli myönnetty tilapäinen tai jollain tavoin poikkeuksellinen lupa poiketa tästä.¹¹

Julkisen ja yksityisen käsitteistä, ja niiden sitomisesta sukupuolittuneisiin tiloihin, on keskusteltu historiantutkijoiden parissa tiiviisti. Monet ovat esittäneet kritiikkiä siitä, että nämä käsitteet sopivat huonosti analyttisiksi välineiksi uuden ajan alun kontekstissa. Yleensä nämä käsitteet on sidottu sukupuolittuneisiin tiloihin. Naisellinen tila on kotona ja yksityinen, kun taas muu ympäristö on julkista, miehistä, tilaa. Muun muassa Lawrence Klein on todennut, että tutkimuksessa olisi tärkeää ymmärtää, mitä ”julkinen” ja ”yksityinen” merkitsivät aikalaisille.¹² Tässä tapauksessa olisi siis kysyttävä, oliko naisten puhuminen ongelma vain silloin kun se oli julkista. Ja mitä oli tämä julkinen puhe?

Hiljaisuuden vaatimus kytkeytyi 1700-luvun keskusteluissa osaksi sitä huolta, jota naisten ja tyttöjen siveyden puolesta vallitsi. Tämä siveys tarkoitti ennen kaikkea naimattomien tyttöjen neitsyyttä ja vaimojen aviollista uskollisuutta. Naisten ja tyttöjen käytöksen kontrolloinnissa voidaan katsoa tapahtuneen eräänlainen taktiikan muutos. Vuosisadan kasvatuskirjailijat loivat feminiinisen käyttäytymismallin, joka, raamatullisten opetusten tai sosiaalisten normien sijaan, painotti naisten ja tyttöjen ”luonnollisen” hyveellistä ja siveellistä luonnetta käytöksen kontrolloinnin välineenä. Naiset olivat siten luonnostaan taipuvaisia olemaan alamaisia ja vaatimattomia olentoja. Kun siveys ja vaatimattomuus näin rinnastettiin, kaikesta, mikä rikkoi vaatimatonta naiskuvaa, tuli seksuaalinen uhka.¹³ Puhuminen, esillä olo, altisti naissukupuolen siveyden ja kunniallisuuden menetykselle.

¹¹ Richetti 1987, 263.

¹² Klein 1995, 101, 103–104.

¹³ Tague 2002, 30–31; Dabhoiwala 2012, 186–190. Raamatullisista perusteista naisten asemaan ks. Mendelson & Crawford 1998, 31–33.

Hiljaiset ja siveät neidot

Siveys oli erityisesti neitsyille tärkeä ominaisuus. Neitsyyden ikäkautteen, jonka eräs kirjoittaja määritteli vuonna 1740 ainakin 16. ikävuo-teen asti, kuului tärkeinä elementteinä vaatimattomuus ja tottelevaisuus. Siksi kirjoittaja moitti nykyisiä käytöstapoja, jotka sallivat naisille yhä suurempia vapauksia erityisesti puheen suhteen. Hän luonnehti sitä miesmäiseksi ja rohkeaksi.¹⁴ Nuorten naimattomien neitojen tuli varoa sekä siveettömiä puheita että ajatuksia. Uteliaisuus tai siveettömät ajatukset tahrasivat neitsyiden puhtaan mielen. Samalla ne tahrasivat myös ruumiin. Neidot eivät siten saaneet ”lipsauttaa sellaisia asioita, joiden ei kuuluisi olla edes heidän mielessään.” Jokainen epäpuhdas ajatus tahrasi neidon ruumista askel kerrallaan, ja lopullisena kohtalona oli ajautuminen prostituutioon.¹⁵ Mieli ja ruumis olivat voimakkaassa yhteydessä uuden ajan alun ajattelussa. Ihmisen sisäisen luonteen ja mielen ajateltiin näkyvän myös ulospäin.¹⁶ Voidaan siis ajatella, että ajatukset näkyivät naamasta ja ne samalla kertoivat ihmisen luonteesta. Siveettömät ajatukset ja puheet johtivat lopulta siveettömiin tekoihin.

Neitojen olemuksen, katseiden, puheen ja käytöksen tulikin viestiä nöyryyttä ja epäluottamusta omaa itseään kohtaan. Eräs kirjoittaja totesikin, ettei ollut mitään niin epäsovivaa kuin nuori neito, joka oli liian suorapuheinen ja itsevarma puheissaan.¹⁷ Fénelon kehotti opettamaan tyttäriä varomaan älykön mainetta. Mikäli heille annettiin tähän lupa, nuoret neidot oppisivat innokkaasti puhumaan joka asiasta, ja arvostelemaan asioita, joista he eivät mitään tienneet, toisin sanoen asioista, joihin heidän älynlahjansa eivät riittäisi. Heidän tulisi puhua vain asioista, jotka olivat soveliaita heidän ymmärrykselleen.¹⁸ Michèle Cohenin mukaan tällaiset vaatimukset olivat vastahyökkäys ulkokultaisena pidettyä tyttöjen koulutusta vastaan. Koulutuksen tavoitteena oli kritisoiden mukaan opettaa tytöille vain taitoja (*accomplishments*),

¹⁴ *The Lady's Companion* 1740, 23–24, 69, 71.

¹⁵ *The Lady's Companion* 1740, 71–72; *A Lady* [Richard Steele] (1714) 1751, 37.

¹⁶ Revel 2001, 27–30, 53, 74–85.

¹⁷ Halifax 1716, 68–69; *The Lady's Companion* 1740, 71.

¹⁸ Fénelon (1693) 1708, 213–214.

joiden avulla he pystyivät liikkumaan ja häikäisemään seurapiireissä, mutta syvemmän ymmärryksen opettaminen jäi puuttumaan.¹⁹

Älykön maineen välttämisessä heijastunee pelko myös liian oppineesta naisesta. Naisten oppineisuuden kuvattiin olleen pinnallista ja se vain lisäsi heidän puhetulvaansa ja teki heistä nälkiviä ja itserakkaita. Rasittavuutensa lisäksi oppinutta ja puhetaitoista naista pidettiin yleisesti epäsiiveänä.²⁰ Nainen, joka toi oppineisuutensa esille, rikkoi siten hiljaisuuden ideaalia, toi itsensä esille ja asetti siten oman moraalinsa kyseenalaiseksi. Oppinut nainen rikkoi oletettuja sukupuolinormeja. Naisten ei ajateltu omaavaan sellaisia hengenlahjoja, jotka olisivat mahdollistaneet syvällisen oppineisuuden tai mainittavan älykkyyden.

Sukupuolensa lisäksi ikä pakotti nuoria neitoja hiljaisuuteen. Kuten kulttuurihistorioitsija Anu Korhonen on todennut, ikä ei ollut uuden ajan alussa vain kronologinen määre, vaan siinä oli kyse myös valta-asetelmasta. Vanhemmat käyttivät valtaansa nuoriin.²¹ Lapsuus ja nuoruus olivat opetteluun aikaa. Nuorten tuli oppia vanhemmiltaan ja muilta ympäröiviltä ihmisiltä aikuismaailman käyttäytymissääntöjä ja kartuttaa tietojaan opiskelemalla kotiopettajan johdolla.²² Olisi siten naurettavaa, että keskenkasvuinen esittäisi vakavia mielipiteitä, kun hän ei ollut nähnyt maailmaa riittävästi. Myöskään epäkunnioittava asenne vanhempia ihmisiä tai sosiaalisesti ylempänä olevia kohtaan ei tietenkään tullut kyseeseen. 1700-luvun yhteiskunta oli hierarkkinen järjestelmä, jossa jokaisella oli oma paikkansa, ja tämän aseman mukaan toimitiin.²³

Tästä näkökulmasta tarkasteltuna hiljaisuuden vaatimus näyttää ymmärrettävämmältä. Nuorten oli hyvä olla keskustelujen aikana hiljaa ja seurata tarkkaavaisesti kun heitä itseään vanhemmat, viisaammat ja kokeneemmat puhuivat. Samalla he oppivat keskustelun säännöt ja

¹⁹ Cohen 1996, 65–69.

²⁰ Browne 1992, 26; Whitehead 1999, x.

²¹ Korhonen 2005, 75–76.

²² Barbara Whitehead muistuttaa, että kasvatuksen (education) tarkoitus oli valmistaa tulevaan aikuisiän sosiaaliseen rooliin. Kyse ei ollut pelkästään kirjavisivistyksestä. Whitehead 1999, xi–xii.

²³ Chapone 1777, 163; Allen 1789, 92. Uuden ajan alun hierarkkisesta yhteiskunnasta Kaartinen 2006, 21–22.

keräsivät itselleen riittävän tietovaraston ottaakseen myöhemmin osaa. Itsensä liian varhain aikuiseksi kuvittelemisen ei tuottanut hyvää lopputulosta. Eräs kirjoittaja totesikin, että ”hän, joka luulee olevansa nainen liian pian, jää todennäköisesti lapseksi loppuiäkseen.”²⁴ Toisaalta hyvin koulutetun neidon tunnusmerkkeihin kuului vaivaton selviytyminen erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa. Siksi ei ollut hyväksi pysytellä liian kauan poissa aikuisten maailmasta. Liian pitkä vaikeneminen aiheutti neidoissa liiallista häveliäisyyttä ja ujestelua, mikä ei myöskään ollut sosiaalisesti sopivaa käytöstä.²⁵

Puheliaat ja juoruilevat naiset

Kehotus hiljaisuuteen näyttäisi kumpuavan myös sen vastakohtasta. Naisten, ja erityisesti nuorten sellaisten, odotettiin puhuvan paljon ja joutavia ja heidän odotettiinkin käyttävän aikaansa juuri juoruiluun. Eräs kirjoittaja totesi vuonna 1730 naisten puheesta seuraavaa:

Mitä tulee naisten puheliaisuuteen, se ei ole vain luonnollista heille, vaan myös heidän ainoa puolustuskeinonsa. Koska heidät on suljettu kunnollisen miehisen keskustelun ulkopuolelle, he lankeavat helposti panetteluun ja lörpöttelyyn teepöydän ääressä –²⁶

Kasvatuskirjailijoiden agendana olikin saada nuoret tytöt opetettua pois tästä ominaisuudesta. Vuonna 1747 neitoja ohjeistettiin varomaan ääneen puhumista julkisissa kokoontumisissa, ainakaan siten, että kaikki kuulisivat heidän sanansa. Varsinkaan yksityisasiosta ei saanut

²⁴ “She that affects to be a woman too soon, is likely to continue a child all her life.” Allen 1798, 89.

²⁵ Chapone 1777, 164–165; Allen 1798, 89. Keskustelusta ja polite society-käsitteestä ks. myöhemmin tässä artikkelissa.

²⁶ “As to the Talkativeness of Women, ‘tis not only natural, but their only Weapon of Defence; their being debarr’d of a generous manly Conversation, makes them fall into the modish Slander and Raillery of the Tea-Table –”. Jacob, 1730, 24.

puhua ääneen, vaan mielummin kuiskaamalla ja yksityisissä tiloissa.²⁷ Kirkossa kikattelu, juttelu ja nauraminen olivat sopimatonta käytöstä.²⁸ Nuoria neitoja varoitettiin erityisesti uteliaisuuden paheesta. Uteliaisuuden ongelmana oli, kuten ranskalainen du Boscq asian ilmaisi, ettei se sopinut yhteen hiljaisuuden kanssa. Utelias neito halusi kuulla juoruja, mutta onnistui harvoin pitämään saamansa tiedon itsellään. Siispä hän syyllistyi usein myös herjaukseen, harvahan levitteli toisista pelkästään hyviä uutisia, vaan nimenomaan toisten likapyykki levitettiin koko kansan nähtäväksi.²⁹ Eräs kirjoittaja ohjeistikin aviomiehiä kertomaan vaimoilleen vain niitä salaisuuksia, joiden levittelystä koituisi harmia vain vaimolle itselleen.³⁰

Puheliaat ja juoruilevat naiset olivat uuden ajan alun satiirin vakio-kuvastoa. Naisten puhe leimattiin loputtomaksi, äänekkääksi ja ennen kaikkea mitättömäksi. Loputtomasta puheliaisuudesta huolimatta naiset eivät koskaan puhuneet mitään järkevää tai merkityksellistä. Lisäksi puhelias nainen leimattiin siveettömäksi ja moraalittomaksi, joka sai yleensä rangaistuksensa muodossa tai toisessa.³¹ Tämä oli selvä merkki siitä, että heidän olisi parempi olla hiljaa. Juoruilu oli leimallisesti naisellista ja ennen kaikkea negatiivista toimintaa, kuten yllä olevista esimerkeistä käy ilmi. Uuden ajan alun naiset kohtasivat ja kokoontuivat arkielämän erilaisissa tilanteissa, kuten synnytyksissä tai kotiaskareissa, jotka olivat naisten elämänpiiriin kuuluvia. Muuan muassa Bernard Capp ja Anu Korhonen ovat esittäneet, että naisten ystävyysuhteet leimattiin negatiivisesti, sillä miehissä heräsi huoli siitä, mitä naiset keskenään juttelivat. Saadessaan puhua keskenään vapaasti naiset olivat miesten kontrollin ulottumattomissa ja saivat omaehtoista valtaa. Naisten keskinäinen puhe leimattiin siten juoruiluksi, mikä näppärästi mitätöi sen merkittävyyden.³² Korhonen huomauttaa, että satiirinen kuva naisten puheliaisuudesta on nimenomaan länsimaissa

²⁷ Wickesteed 1747, 326.

²⁸ Wilkes 1740, 57.

²⁹ Boscq (1632) 1753, 136, 138.

³⁰ Plante-Amour 1732, 122–123.

³¹ Korhonen 2013, 42, 45–46; Browne 1992, 21, 23–25.

³² Capp (2003) 2004, 26–62, 63; Korhonen 2013, 51, 52.

edelleen vallalla oleva konventio. Kyse on tavasta viedä arvo naisten puheelta verhoamalla se huumoriin.³³

Millainen sitten oli tämä paheksuttava naisten puhe? Avain tähän kysymykseen löytyy osittain julkisen käsitteestä. Julkisesti puhuva nainen rikkoi sukupuolinormeja. Kirjoittava nainen oli julkinen, samoin oppinut nainen tai sellainen, joka osallistui poliittiseen toimintaan. Nämä olivat miehille varattuja alueita, tai ainakin sellaisia, joissa naisten ei odotettu pärjäävän. Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, että naiset eivät olisi niissä toimineet. Kuten aiemmin todettua, puhe oli aktiivisen toimijan merkki. Puhe vaati huomiota, jota ihanteellinen ja siveä nainen ei saanut herättää. Toisaalta olen taipuvainen uskomaan, että moitteet naisten lörpöttelyä kohtaan, kuten Cohen esittää, olivat reaktio siihen keskusteluun, jota 1700-luvulla käytiin tyttöjen koulutuksen puutteista. Naiset olivat älyllisesti samanarvoisia miesten kanssa, mutta heidän koulutuksensa oli puutteellinen. Kolmas tekijä saattoi liittyä naisten rooliin ns. *polite societyssa*, jota käsittelem seuraavaksi.

Keskustelun jalo taito

1700-luvun englantilaista seurapiirielämää ja miltei koko yhteiskuntaa kuvaa parhaiten sana *politeness*. Tämä termi, joka tarkoittaa esimerkiksi kohteliaisuutta, on kuitenkin hyvin hankalasti suomennettavissa. *Politeness* tarkoitti enemmän kuin vain hyvien käytöstapojen hallintaa. Se merkitsi kuulumista sosiaaliseen eliittiin, josta puhuttiin käsitteellä *the polite society*. Siihen kuului toki myös hyvät käytöstavat, mutta myös hienostuneisuus, vieraanvaraisuus, sosiaalisuus ja itsensä kehittäminen sekä oikeanlainen kuluttaminen. Helppous ja epämuodollisuus, luonnollisuus ja suvaitsevaisuus olivat sosiaalisen kanssakäymisen kannalta olennaisia ominaisuuksia. Ja ennen kaikkea tämä kanssakäyminen tapahtui myös miesten ja naisten välillä eikä pelkästään samaa sukupuolta olevien kesken. Ja koska naisten odotettiin olevan miehiä

³³ Korhonen 2013, 45. Ks. myös Räsänen & Välimäki tässä teoksessa.

moraalisempia olentoja, juuri heidän ajateltiin sivistävän miehiä läsnäolollaan.³⁴

Kehotus hiljaisuuteen ja puhumisen välttäminen on siten hieman paradoksaalista, jos ottaa huomioon, että ajan seurapiirielämän kulmakiviä olivat juuri vierailut ja siihen liittyvä seurustelu. Ja ennen kaikkea naisten odotettiin olevan tässä taidossa mestarillisia kestitessään ja jutellessaan henkeviä vieraidensa kanssa sekä esiintyen edukseen ollessaan vierailuilla.³⁵ Palaan julkisen ja yksityisen käsitteisiin. Klein puhuu sosiaalisesta julkisesta tilasta, jonka vastakohtana oli yksinäisyys/yksityinen. Julkinen oli jotain, missä ihmiset olivat vuorovaikutuksessa keskenään, asiat asetettiin muiden arvioitavaksi, kun taas yksityiset olivat salassapidettäviä. Toisaalta julkinen viittasi siihen, että kaikilla oli niihin pääsy, kun taas yksityiseen pääsy oli rajallinen.³⁶ Siten oli sopivaa, että naiset osallistuivat keskusteluihin omassa tai tuttaviansa kodeissa, joihin pääsy oli kuitenkin rajoitettua ja siinä mielessä yksityistä. Lisäksi he olivat miehisen kontrollin alaisina.

Kuitenkin naisten keskusteluissa tietynasteinen hiljaisuus oli läsnä. Oppaat antoivat ohjeita myös oikeanlaiseen keskusteluun. Naisia eräs kirjoittaja kehotti muistamaan kolme perussääntöä: tahdikkuus, hiljaisuus ja vaatimattomuus. Huonon keskustelijan ominaisuudet olivat puolestaan höpöttely, harkitsemattomuus ja hävyttömyys. Hän pitää naisten heikkoutena sitä, että he puhuvat mieluummin paljon kuin hyvin.³⁷ Hiljaisuudesta ja tauoista puheen aikana kirjoittaja neuvoi seuraavasti:

Hiljaisuus antaa puheelle tiettyä hienostuneisuutta, kuten varjot väreille maalauksessa. Tauko keskustelun aikana, kuten musiikkiesityksessä, korostaa sanoman merkitystä. – – se virkistää kuulijaa ja kuuntelijaa

³⁴ Klein 1989, 583, 588, 603; Glover 2011, 3–4; Dabhoiwala 2012, 181. Ks. myös Tiuhonen tässä teoksessa.

³⁵ Glover 2011, 82–84. Eräät kirjoittajat osoittavat selvästi moitteensa näitä seurapiiriemäntiä vastaan. Muun muassa John Essex piti sopimattomana sitä, että naiset yrittivät pitää yllä seurueen hyvää tuulta jatkuvasti nauramalla tai hymyilemällä sekä olemalla äänekkäitä ja nenäkkäitä. Essex 1722, 25.

³⁶ Klein 1995, 104.

³⁷ Boscq, (1632) 1753, 24–27.

– – Jotkut naiset, sellaiset loppumattomat puhujat, ajattelevat, että puheenvuoron tarjoaminen muille olisi heille itselleen haitallista. – – He ajattelevat näyttävänsä oman nokkeluutensa puhumalla paljon, ja siten olevan tarpeetonta kuunnella toisten keskustelua.³⁸

Sanojensa harkitseminen oli siis suotavaa. Lisäksi oli viisasta puhua vain puhuteltaessa. Keskusteltaessa ei saanut vaikuttaa poissaolevalta tai ärtyneeltä vaan hyväntuuliselta kuitenkin säilyttäen vaatimattoman olemuksen. Puhuttelusäännöt tuli muistaa. Ihmisiä tuli puhutella heidän arvonsa mukaisilla tittleillä. Kysymyksiä tuli esittää mahdollisimman vähän ja ilmaisuja tuli olla kaikille osapuolille ymmärrettäviä. Keskustelun aiheiden tuli olla miellyttäviä eivätkä ne saaneet aiheuttaa osapuolille epämukavuutta tai pahaa mieltä. Äänensävyyn tuli olla maltillinen. Mikäli keskustelun aihe ei ollut miellyttävä, neidon tuli ilmaista se vaitonaisuudellaan. Toisten puhetta ei saanut keskeyttää. Tämä sääntö koski ennen kaikkea nuoria ja kokemattomia.³⁹ Oikean asian sanominen oikeaan aikaan oli siis kohteliaan keskustelun avain. Tätä taitoa odotettiin erityisesti naisilta. Naisten tuli ohjailta keskustelua oikeanaikaisilla hiljaisilla kohdilla asettaen siten keskustelukumppaninsa edulliseen valoon. Kathryn Steele katsoo, että hiljaisuuden oikeanlainen käyttö nähtiin naisen älykkyyden merkinä. Hiljaisuus oli siis hyvin harkittu naisellinen keskustelustrategia.⁴⁰

³⁸ “Silence gives a certain Grace to Speech itself, as Shade to Colours in a Picture. A Pause well used in Discourse, like a Rest in Music, often heightens the Sweetness of it. – – It refreshes the Speaker or the Hearer; – – There are some Women, notwithstanding, such eternal Talkers, that they think it doing them an injury to offer to put in a Word; – – who think they shew their Wit in much talking, and hold it a dishonor to listen to the Discourse of others: – –” Boscq, (1632) 1753, 28–29.

³⁹ *The Accomplish’d Female Instructor* 1704, 19–20; D’Ancourt 1743, 11–16; Allen 1789, 90–99.

⁴⁰ Steele 2010, 5–6.

Hiljaisuus, joutilaisuus ja harrastukset

Oppikaa, Madam, sietämään yksinoloa ja keskustelemaan itsenne kanssa; – – Joutilaat ja hölmöt ovat velvoitettuja jatkuvasti etsimään keskusteluseuraa muista, sillä he eivät voisi olla niin huonossa seurassa kuin itsensä kanssa.⁴¹

Joutilaisuuden välttäminen ja ajan hukkaaminen joutavuuksiin oli yksi kasvatustoppaiden keskeinen huolenaihe. Joutilaisuus oli tie syntiin, kuten eräs kirjoittaja asian ilmaisi.⁴² Siksi nuoria neitoja kehoitettiin käyttämään aikaansa mitä erilaisimmin tavoin ja tietysti järkeviin harrastuksiin. Oppaiden suosittamat ajanviettomuodot käsittivät muun muassa lukemista, piirtämistä, maalaamista, käsitöitä, tanssimista ja musisointia.⁴³ Yllä oleva katkelma näyttäisi rinnastavan puhumisen, siis äänen, ja joutilaisuuden. Joutilas ei sietänyt yksinoloa ja sen tuomaa hiljaisuutta. Hän siis täytti aikansa joutavalla puheella. Järkevät ajanvietteet taas olivat sellaisia, joissa aika ei kulunut jutusteluun, vaan ainakin päällisin puolin hiljaisuudessa.

Stacey Shimizu on esittänyt, että muun muassa käsityöt olivat uuden ajan alussa yksi naisten käytöksen ja siten myös puheen kontrolloinnin muoto. Käsitöitä tekevä nainen oli tuottelias, ja siten ihanteellinen kotiinsa keskittynyt nainen. Käsitöiden tekeminen piti naisen sisätiloissa. Keskittyminen esimerkiksi neulomiseen tai kirjontaan piti hänet lisäksi kiireisenä, eikä hän ehtinyt siten käyttää aikaansa juoruiluun.⁴⁴

On hyvin mahdollista, että tämä ajatus oli taustalla, kun kirjoittajat kehuivat käsitöiden ja muiden kädentaitojen järkevyyttä naisten

⁴¹ “Learn, Madam, to endure being alone, and to converse with yourself; – – Idle Persons and Fools are obliged to have perpetual Recourse to other People for Conversation, because they can’t be in any Company so bad as their own.” D’Ancourt 1743, 71.

⁴² A Lady [Richard Steele] (1714) 1751, 5, 11.

⁴³ Esim. *The Accomplish’d Female Instructor* 1704, 34–35; Essex 1722, 86–89; Wicksested, 1747, 115; *The Lady’s Companion*, 1740, 73–75; D’Ancourt 1743, 58–59; A Lady [Richard Steele] (1714) 1751, 5, 11; Allen 1789, 16, 25, 27.

⁴⁴ Shimizu 1999, 76–77, 79.

harrastuksiksi. Tekstin tasolla näiden harrasteiden edut esitettiin kuitenkin enimmäkseen puhtaan käytännöllisinä, kuten säästäväisyys ja taloudellisuus sekä kauneudentajun kehittäminen. Piirustustaito kulki käsi kädessä käsitöiden kanssa. Sitä kautta neidot kehittivät sekä kauneudentajuaan ja mielikuvitustaan että saivat malleja kirjontatöihin. ⁴⁵ Toisaalta keskeisenä argumenttina oli myös puhtaasti ajanvietto, vapaa-aika ja siten mielen ja ruumiin lepo. Käsityöt olivat hyvä keino käyttää hyödyllisesti hiljaiset ja yksinäiset hetket. ⁴⁶ Eräs opas mainitsi käsitöiden mahdollisen moraalisen aspektin, johon Shimizu yllä viittasi. ⁴⁷ John Bennet kirjoitti vuonna 1796, että askareet, kuten käsityöt, ovat mielen ja ruumiin harjoitusta, jotka estävät sortumasta muihin houkutuksiin. ⁴⁸ Käsitöiden ja hiljaisuuden yhteyttä voidaan lähestyä myös toisesta näkökulmasta. Oppaiden paheksumat ajanvietteet, kuten oopperat, naamiaiset ja muut sosiaaliset tapahtumat, ⁴⁹ olivat tilanteita, joissa naiset olivat esillä julkisessa tilassa, puhuivat ja tapasivat mitä todennäköisimmin miehiä. Näihin tilanteisiin kuului siis ääni, kun taas suositeltavat harrastukset tapahtuivat kotona ja ihanteellisesti yksin. Tämä oli tosiaan vain ihanne, sillä naiset tekivät usein käsitöitä ryhmissä. Myös perhepiirin miehiä saattoi olla joskus läsnä, mutta enemmän kyse oli naisten toiminnasta. Silloin väistämättä äänikin oli läsnä.

Lukemista ääneen ja ääneti

Lukemisen merkitykset olivat paljon monitahoisemmat kuin voisi ensi kädeltä ajatella. Ajanvietteen lisäksi lukemisen ajateltiin kehittävän mieltä ja ajattelua. Lisäksi se tarjosi hyviä keskustelunaiheita ja keskus-

⁴⁵ Allen 1789, 40–41; Burton 1793, 123–124, 126–128, 135; *The New Pleasing Instructor* 1799, 16, 33.

⁴⁶ Burton 1793, 124–125; *The New Pleasing Instructor* 1799, 15–16.

⁴⁷ Burton 1793, 126.

⁴⁸ Bennet 1796, 110.

⁴⁹ Esim. D’Ancourt 1743, 40–41, 59; A Lady [Richard Steele] (1714) 1751, 39.

teluhan oli ajan kohteliaan seurapiirielämän avain. Erityisesti uskonnolliset tekstit, historiateokset, klassiset kirjailijat ja näytelmät olivat suositeltavaa lukemistoa. Kohteliaan itseilmaisun kannalta oli suotavaa lukea lisäksi merkittäviä kirjeiden kirjoittajia kuten Madame de Sévignéä. Vuosisadan loppua kohden myös sanomalehdet ja romaanit näytävät päässeen jossain määrin suositeltavan lukemiston listalle.⁵⁰

Lukeminen oli myös oivaa ajanvietettä. Kirjat olivat oppaiden mukaan mitä oivallisin seuralainen neidoille yksinäisiin hetkiin.⁵¹ Olivatko nämä hetket myös hiljaisia? Roger Chartier toteaa, että lukutaidon hiljalleen yleistyessä uuden ajan alussa ääneti lukemisesta ja kirjoista tuli merkittävä yksityisyyden symboli. Aiemmin älylliseen, hengelliseen ja miehiseen toimintaan liitetyt kirjat olivat nyt intiimin, korostetusti naisellisen ja maallisen toiminnan merkki.⁵² Katharine Glover on puolestaan huomauttanut, että asenteet naisten ja miesten lukemista kohtaan olivat erilaiset. Miesten lukemiseen liitettiin hiljaisuus ja yksinäinen ilmapiiri työhuoneen hämärässä, kun taas naisten lukemisen nähtiin olevan enemmän sosiaalinen tapahtuma. Tämä tosin tapahtui usein pienessä ryhmässä, ja oli siten hyvin intiimi tilanne.⁵³

Hiljaisuuden kannalta lukeminen 1700-luvulla oli kaksitahoinen asia. Kuten Chartier toteaa, sisälukutaito mahdollisti tekstin paremman sisäistämisen sekä itsetutkiskelun.⁵⁴ Tutkimani oppaat kehottavatkin lukemisen ohella käyttämään aikaa itsetutkiskeluun ja luetun tekstin pohdiskeluun. Vain siten luettu saattoi edesauttaa harkintakyvyn ja persoonan kehittymistä.⁵⁵ Tällaisen aktiviteetin voisi olettaa tapahtuneen yksinäisyydessä ja hiljaisuudessa. Vaikka sisälukutaito yleistyi 1700-luvun kuluessa kovaa vauhtia ja kirjat tulivat yhä suuremman ihmisjoukon saataville, oli ääneen lukemisella edelleen merkittävä sosiaalinen roolinsa. Se oli suositua ajanvietettä perhe- tai ystäväpiirissä. Lukemi-

⁵⁰ D'Ancourt 1743, 63–66; A Lady [Richard Steele] (1714) 1751, 14–15; Boscq (1632) 1753, 117; Allen 1789, 134–150; Burton 1793, 178–179.

⁵¹ Burton 1793, 180.

⁵² Chartier 1989, 125, 147.

⁵³ Glover 2011, 56–57.

⁵⁴ Chartier 1989, 124.

⁵⁵ Boscq (1632) 1753, 1.

sen sosiaalisuus liittyi *politeness*-ajatukseen. Luettujen tekstien jakaminen muiden kanssa oli osa kohteliaita lukemisen käytäntöjä.⁵⁶

Myös tämän artikkelin aineisto antaa viitteitä siitä, että ääneen lukemisen odotettiin olevan taito, jota naiset tarvitsivat. Siksi ajan kasvatusoppaat esittivät lukuisia neuvoja hyvän ääneenlukutaidon saavuttamiseksi. Eräs opas kehotti neitoja lukemaan rauhallisella äänellä, ei epäröiden. Lukemisen tuli olla sujuvaa ja ääntämyksen luonnollinen ja yhtenäinen.⁵⁷ Toinen kehotti mukauttamaan äänen voimakkuutta ja lukemisen nopeutta yleisön mukaan. Pienessä seurueessa saattoi lukea hiljempaa kuin suuremmassa. Lukunopeuden tuli olla sopiva siten, että vähemminkin nokkelat henkilöt pystyivät seuraamaan ja nopeampi-älyiset eivät tylsistyneet. Myös lukemisen oikeanlainen tauottaminen oli tärkeää.⁵⁸

Toisaalta ääneen lukeminen ei automaattisesti merkinnyt sosiaalista ryhmässä lukemista. Vuonna 1789 julkaistu *The Polite Lady* kertoi esi-merkin nuoresta neidosta, jonka kertoja oli nähnyt istuvan yksinään puun alla lukemassa kirjaa. He olivat neidon äänensävyistä ja lukemisen rytmistä päätelleet, mitä teosta tyttö oli ollut lukemassa. Tarinan opetus oli, että hyvä lukija pystyi ilmaisemaan tekstin sisällön vaikka sanoista ei olisikaan saanut selvää.⁵⁹

Hiljainen kommunikaatio

Peter Burke jatkaa hiljaisuuden määrittelyään seuraavasti. Hiljaisuuteen liittyy hänen mukaansa usein eleitä ja kasvojen ilmeitä, ja se vaihtelee tilanteen, henkilön ja paikan mukaan.⁶⁰ Siksi ei ole ihme, että 1700-luvun kasvatuskirjailijat peräänkuuluttivat puheen ja äänenkäytön kontrollin lisäksi myös ilmeiden ja eleiden hallintaa. Uuden ajan alussa

⁵⁶ Rizzo 2005, 29–30; Kaartinen 2006, 131, 132; Glover 2011, 58.

⁵⁷ *A Lady* [Richard Steele] (1714) 1751, 11.

⁵⁸ Allen 1789, 17–18.

⁵⁹ Allen 1789, 144–147.

⁶⁰ Burke 1993, 123–125.

katsottiin yleisesti, että ulkoinen ja sisäinen olivat yhteydessä keskenään. Eleet ja ilmeet sekä käytös kertoivat ihmisen sisäisestä maailmasta, ja siksi kasvatuksessa panostettiin näiden hallinnan opetteluun. Lisäksi ne olivat keskeinen osa sukupuolen rakentumista.⁶¹ Koska puhe oli naisille ongelmallinen, heidän oli pakko, ja heidän odotettiin osaavan viestiä äänettömästi, hiljaisilla tavoilla, kuten pukeutumisella, eleillä ja ilmeillä. Vuoden 1722 käytösopas varoitti nuoria neitoja seuraavasti:

Teidän ulkoisella olemuksellanne, Arvon naiset, mikäli se on vakavaa, hillittyä ja siroa, on mitä suurin viehätysvoima; se varmistaa miesten arvonannon teitä kohtaan, ja saa teidät esiintymään eduksenne: sillä asiantuntevat ja hyvin kasvatetut helposti näkevät kevytmielisestä askeleesta sydämenne sisäisen luonteen, ja oikeutetusti päättävät, että kevyt askel ja liikehdintä ovat varmat merkit vapaamielisestä ja levottomasta mielestä – – siispä jokaisen hyveellisen ja hyvin kasvatetun naisen ei pidä ajatella olevan itselleen sopimatonta harjoittaa oman käytöksensä ja olemuksensa hienouksia. – –⁶²

The Young Gentleman and Lady Instructed (1747) totesi, että naisen tuli olla aina varuillaan liikkueessaan julkisesti, sillä hänen ajatuksensa ja eleensä olivat suorassa yhteydessä keskenään. Liikaa eloisuutta tuli välttää, mikä kuitenkin kirjoittajan mukaan oli varsin yleistä nuorilla naisilla. Kohteliaisuuksiin tuli vastata asiallisesti, mutta miehiä ei saanut rohkaista vapaamielisyyksiin. Varsinkin seurapiireissä nuori neito saattoi kirjoittajan mukaan hyvin olla pidättyväinen olematta silti epäkohtelias. Liian ujo ei kuitenkaan saanut olla.⁶³ Kehuihin ei pitänyt

⁶¹ Revel 2001, 27–30, 53, 74–85; Karppinen-Kummunmäki 2014, 27–29.

⁶² “Your outward Behaviour, Ladies, if serious, compos’d, and easy, has a most engaging Charm in it; it procures you Esteem from the Men, and Qualifies you to appear in the World to advantage: For from the Observations of a wanton Step, the Judicious and Polite, will easily guess at the inward Disposition of your Hearts; and from thence very justly infer, That a light Carriage and Deportment, are certain Indications of a loose and roving Mind, – – A Woman of Virtue and good Breeding then, ought not to think it beneath her Care and Study, to cultivate the Graces of her outward Mein and Figure – –.” Essex 1722, 46–48.

⁶³ Halifax 1716, 69, 73; Wicksteed 1747, 326; Essex 1722, 23, 25, 89–93

kuitenkaan suhtautua vihamielisesti, vaan niihin tuli vastata kohteliaasti ja vaivaantumatta.⁶⁴

Vaativamattoman ja passiivisen naiseuden ideaalin looginen johtopäätös oli, että nuorten naisten tuli olla kuin avoin kirja, jota miesten oli vaivatonta lukea. Tämä johtui ennen kaikkea heidän seksuaalisesta kokemattomuudestaan. Heillä ei ollut mitään häpeällistä, siveellisyyttä loukkaavaa tietoa, jota salata.⁶⁵ Toisaalta alla oleva katkelma vuodelta 1740 osoittaa, että avoimuus ei ollut aina itsestään selvää, ja että hiljaiset viestit voitiin herkästi tulkita miesten taholta väärin.

Olkaa varovaisia sen suhteen, mitä jotkut naiset kutsuvat viattomaksi vapaudeksi, sillä tässä kohtaa kohteliaisuus voidaan tulkita kutsuna. Turhamaisuus ja halu ovat niin vallitsevia meidän sukupuolemme [miesten] keskuudessa, että olemme innokkaita tulkitsemaan jokaisen myötämielisen katseen, eleen, hymyn tai lauseen meille edulliseksi. – Me pidämme naisen silmiä hänen sydämensä tulkkina ja saamme usein enemmän rohkaisua miellyttävästä katseesta kuin pehmeimmistä sanoista. Silmien kieli on hyvin merkittävä – Koska aikomukset eivät ole luettavissa, tapaamme arvostella ihmisiä heidän käytöksensä, keskustelunsa ja ulkoisen olemuksen perusteella.⁶⁶

Oppaiden neuvot eivät kuitenkaan rajoittuneet vain varoituksiin, vaan niissä ohjeistettiin myös, kuinka nuoret neidot saattoivat tehdä aikeensa ja ajatuksensa tiettäväksi säädylisellä tavalla. Kommunikoinnin keinot olivat monet, ja niihin ei useinkaan tarvittu, tai saanut käyttää, sanoja. *City and Country Recreation* opasti vuonna 1705, että tunteensa mieli-

⁶⁴ *The Lady's Companion* 1740, 86–87; Wilkes 1740, 76.

⁶⁵ Steele 2010, 5.

⁶⁶ “Be careful how you give way to what many Ladies call an innocent Liberty; for here Civility may be taken for an Invitation. The double Temp? of Vanity and Desire is so prevalent in our Sex, that we are apt to interpret every obliging Look, Gesture, Smile or Sentence of a Female we like to the hopeful Side. – We look upon a Woman’s Eyes to be the Interpreters of her Heart; and we often gather more Encouragement from a pleasing Glance than from her softest Words. The Language of the Eyes is very significant – As the Intentions are not legible, the World is apt to judge of Persons by their Behaviour, Conversation and Appearances.” Wilkes 1740, 108.

tiettyä kohtaan tuli osoittaa ”rakkauden hiljaisella kielellä” eli punas-
telemalla, huokauksilla, hymyllä ja katseilla.⁶⁷ Esimerkiksi viuhka oli
elintärkeä asuste. Sen avulla saattoi ilmaista mitä moninaisimpia tunne-
tiloja ja antaa sanattomia viestejä. Esimerkiksi kiiwas viuhkan heiluttelu
kertoi selvästi omistajansa kiihtyneestä mielentilasta. Viuhkan taakse
saattoi myös kätkeytyä joko paetakseen tungettelevia katseita tai sala-
takseen omat mielenliikkeensä.⁶⁸

Ulkomuoto ja pukeutuminen muodostivat 1700-luvulla monita-
hoisen merkitysverkoston, jolla viestittiin sosiaalisesta asemasta, suku-
puolesta, iästä ja seksuaalisesta statuksesta. Kyse oli erittäin tärkeästä
hiljaisen viestinnän muodosta. Erityisesti naisten oli osattava tasapai-
noilla pukeutumiseen liittyvien eri merkitysten välillä. Periaatteessa
naisen pukeutumisesta tuli pystyä päättämään, oliko hän ylhäisönai-
nen vai maalaisukko, naimisissa tai naimaton vai peräti prostituoitu.⁶⁹
Pukeutumisvalinnoilla viestittiin myös näiden statuksien muutoksista.
Esimerkiksi avioliiton voitiin katsoa olleen päätetty asia, mikäli tuleva
morsian esiintyi julkisesti appivanhempiansa perhejalokivet yllään.⁷⁰
Vaikka sosiaalinen asema tuli ottaa pukeutumisessa huomioon, oppai-
den kirjoittajien mukaan asun puhtaus ja siisteys olivat erityisen tärkeitä,
sillä se kertoi kantajansa moraalisesta luonteesta.⁷¹ Puhdas vaatetus
viesti puhtaasta mielestä ja moraalista.

Kirjallista puhetta

Eräs tärkeimpiä hiljaiseksi kommunikaatioksi laskettavia viestinnän-
muotoja 1700-luvulla olivat kirjeet. Kirjeiden kirjoittaminen oli erityi-

⁶⁷ *City and Country Recreation* 1705, 25–26.

⁶⁸ Forsström 2011, 197.

⁶⁹ Pukeutuminen osana naissukupuolen rakentamista ks. Karppinen-Kum-
munmäki 2014, 30–33; Batchelor 2005, 8–10.

⁷⁰ Greigg 2013, 48.

⁷¹ Fénelon (1693) 1708, 212, 299; *A Lady* [Richard Steele] (1714) 1751, 51;
D’Ancourt 1743, 66, 68; *The New Pleasing Instructor* 1799, 17–18.

sesti naisilta odotettu erityistaito. Elegantilla käsialalla kirjoitetuilla, nokkelilla ja viihdyttävillä kirjeillään naiset osoittivat oman hienostuneisuutensa ja kasvatuksensa. Lisäksi kirjeenvaihtoa säätelivät samanlaiset yksityiskohtaiset säännöt kuin muutakin sosiaalista kanssakäymistä, ja nämä säännöt oli tietysti hallittava.⁷² Toisin sanoen naisten tuli osoittaa kirjeenkirjoitustaidoillaankin kuuluvansa ajan *polite societyyn*.

1700-luvulla oli tavanomaista verrata kirjeenkirjoittamista keskusteluun. Oppaat neuvoivat kuinka kirjoitustaidon avulla saattoi ”keskustella” kaukana olevien ystävien ja sukulaisten kanssa aivan kuin olisi itse läsnä. Kirjeet olivat kirjallista keskustelua. Eräs kirjoittaja ohjeisti ihanneellisen kirjetekstin olevan, ainakin näennäisesti, säännöistä vapaata, epämuodollista ja spontaania.⁷³ Brittiläistä 1700-luvun kirjekulttuuria tutkineen Claire Brantin mukaan ajatus kirjeistä keskusteluna syntyikin juuri fyysisen poissaolon häivyttäjänä. Tekstin tuli olla kuin puhetta, jotta osapuolia erottava ajallinen ja tilallinen etäisyys pienenisi. Lisäksi hän arvelee, että vauraamman säädyn mahdollisuus vetäytyä työhuoneen tai muun yksityisen tilan hiljaisuuteen kirjoittamaan kirjeitään on vaikuttanut tämän mielikuvan syntyyn. Tosin hän muistuttaa, että usein kirjeitä kirjoitettiin seurassa, jolloin kirjoittajan oli yritettävä sulkea muut äänet ulkopuolelle.⁷⁴ Yksityisyys ja hiljaisuus mahdollistivat keskittymisen intiimiin kirjalliseen keskusteluun kaukana olevan ystävän tai rakastetun kanssa.

Kirjeiden visuaalinen puoli ja sitä kautta sanaton viestintä nousevat kuitenkin vahvimmin esille nuorille naisille suunnatuissa ohjeissa. Toki kirjeiden sisältö oli merkityksellistä, mutta niin oli myös luetavan ja kauniin käsialan hallinta. Jotkin kirjoittajat moittivat erityisesti naisten kirjeissä ilmenevää virheellistä oikeinkirjoitusta, rivien

⁷² Goodman 2009, 1–2, 63, 132; Glover 2011, 74.

⁷³ Bennet 1796, 83; *The New Pleasing Instructor* 1799, 10–11; Allen 1798, 19. Sekä keskustelu että kirjeenvaihto sisältävät vuorottelua, mutta kirjoitetusta tekstistä puuttuvat puhutulle keskustelulle ominaiset piirteet, kuten tauot, täytesanat, kehonkieli ja puheen rytmin ja intonaation muutokset. Brant 2006, 21–22.

⁷⁴ Brant 2006, 22.

epätasaisuutta ja mustetahroja.⁷⁵ Kirjeen siisti ulkoasu oli yhtä tärkeä kuin sen sisältö. Brant näkee tässä yhteyden ruumiin ja tekstin välillä. Samalla tavoin kuin epäsiisti ja likainen vaatetus herätti epäilyn naisen moraalista luonteesta, myös epäsiisti, mustetahroja täynnä oleva kirje oli merkki ”epänaisellisuudesta”.⁷⁶ Ranskalaista 1700-luvun kirjekulttuuria tutkineen Dena Goodmanin mukaan kirjeen katsottiin olleen lähettäjänsä sijainen tämän ollessa fyysisesti poissa. Naisten ja tyttöjen kohdalla tämä tarkoitti sitä, että kirje esineenä kuvasti heidän viehätystään, hyveellisyyttään ja taitojaan. Se kuvasti tekijäänsä sosiaalisena ja moraalisenä olentona.⁷⁷ Lisäisin tähän ajatukseen vielä sen, että epäsiisti kirje ei sopinut nimenomaan kirjoitus- ja lukutaitoisien säätyläisnaisen kuvaan. Kirjoitustaito oli 1700-luvulla säätyjä erottava tekijä. Pukeutumisen tavoin naisten tuli kirjeenkirjoitustaidollaan osoittaa kuuluvansa säätyläistöön. Goodman puolestaan huomauttaa, että säätyerojen lisäksi kirjoitustaito erotti naisia myös moraalisesti. Yksityisyys ja hyve kulkivat käsi kädessä. Vain kirjoitustaitoisella oli mahdollisuus kirjata ajatuksensa yksityisesti paperille, kun taas kirjoitustaidottomat joutuivat turvautumaan kirjureiden apuun.⁷⁸

Hiljainen kommunikaatio

Menneisyys on monitahoinen, tai oikeastaan tässä tapauksessa, moniääninen. Kulttuurihistorian tavoitteena onkin tuoda esille menneisyyden monipuolisuus, ristiriitaisuus ja epäjohdonmukaisuudet. Hiljaisuuden

⁷⁵ Fénelon, 1708 (1687), 233–234; A Lady [Richard Steele] 1751 (1714), 11; Allen 1789, 20. Oikeinkirjoituksen ongelma ilmenee monissa ajan teksteissä, mutta kuten Dena Goodman huomauttaa, harva tosiasiaa halusi lisätä naisten ja tyttöjen latinanopetusta, joka olisi ollut edellytyksenä hyvään kirjoitustaitoon sekä englannin että ranskan kielessä. Tytöt opetettiin kirjoittamaan esimerkkien ja kopiointiharjoitusten avulla. Goodman 2009, 116.

⁷⁶ Brant 2006, 40.

⁷⁷ Goodman 2009, 100.

⁷⁸ Goodman 2009, 106.

historian tutkiminen tuo hyvin esille tämän ristiriidan. Oikeastaan sen tutkiminen on mahdotonta ilman sen vastakohtaa eli ääntä, kuten ruotsalainen historioitsija Peter Englund on huomauttanut.⁷⁹

Hiljaisuus ja sen yhdistyminen naissukupuoleen 1700-luvun ajattelussa oli sekin täynnä ristiriitoja ja erilaisia sävyjä. Ihanne hiljaisesta ja siveästä neidosta sekä kuuliaisesta vaimosta ei näyttäytynyt edes ajan normatiivisessa kirjallisuudessa kovin yksioikoiselta, pikemminkin päinvastoin. Puhe ja ääni olivat ajan patriarkaalisessa yhteiskunnassa vallan väline, aktiivisen toimijan väline, kun taas hiljaisuus oli vallattomien osa. Kuitenkin stereotyyppien tasolla naiset vaikuttivat jopa varsin äänekkäiltä ja puheliailta. Kuten todettua, tämä saattoi olla, kuten Anu Korhonen on todennut, keino yhteiskuntajärjestyksen säilyttämiseksi. Kun naisten puhe tehtiin naurettavaksi, se menetti merkityksensä.

Naisten keskustelutaitoa tosin arvostettiin myös ajan seurapiireissä, joissa keskustelu oli osana kohteliaisuuden kulttuuria. Hiljaisuus sen eri muodoissa saattoi silti olla läsnä. Oikein asetellut hiljaisuudet, kuten tauot, olivat tärkeitä keskustelustrategioita ja mielipiteen ilmaisukeinoja. Hiljaisuus näyttää olleen erityisesti nuorilta neidoilta odotettu ihanne. Hiljaisuus kietoutui siten osaksi ikää ja kokemusta. Nuorten tyttöjen oli sopivaa olla hiljaa ja oppia tarkkaavaisesti kuuntelemalla aikuismaailman sääntöjä. Seksuaalisesti kokemattomien neitojen tuli varjella neitsyyttään ja tehokkaimmin se tapahtui vaikenemalla. Koska puhe oli merkki toimijasta, neitojen ei ollut sopivaa olla aloitteellisia, ilmaista omia ajatuksiaan, olla esillä.

Tässä artikkelissa olen tuonut esille myös sen, miten hiljaisuus saattoi olla muutakin kuin vain puhumattomuutta, vaikenemista. Se saattoi olla kommunikointia eri tavoin ilman ääntä tai sanoja; eleillä, katseilla, pukeutumisella tai kirjeitse. Koska naisten puhe oli usein ongelmallista, heidän tuli ilmaista ajatuksiaan äänettömillä keinoilla, hiljaisella kommunikaatiolla. Näiden sanattomien viestien kautta naisia arvioitiin, halusivat he sitä tai eivät.

⁷⁹ Englund (2003) 2004, 14.

Lähteet

Painetut lähteet

- The Accomplish'd female instructor: or, a very useful companion for ladies, gentlewomen, and others.* James Knapton, London 1704.
- Allen, Charles: *The Polite Lady; or, a course of female education: in a series of letters, from a mother to her daughter.* Mathew Carey, Philadelphia 1798.
- Bennet, John: *Letters to a Young Lady...*Vol. I. New York: John Duel, 1796.
- Boscq, Jacques du: *The Accomplish'd Woman.* A Gentleman of Cambridge (trans.) Vol.I. J. Watts, London (1632) 1753.
- Burton, J.: *Lectures on Female Education and Manners.* Vol. I. Gillman and Etherington, London 1793.
- Chapone, Hester: *Letters on the Improvement of the Mind, addressed to A Young Lady.* J. Walter, London 1777.
- City and Country Recreation: or, Wit and Merriment rightly Calculated for the Pleasure and Advantage of either Sex.* London: P. Parker, 1705.
- D'Ancourt, Abbé: *The Lady's Preceptor or a Letter to a Young Lady of Distinction upon Politeness.* A Gentleman of Cambridge (trans). 7th ed. J. Watts, London 1743.
- Essex, John: *The young ladies conduct: or, rules for education, under several heads; with instructions upon dress, both before and after marriage. And advice to young wives.* John Brotherton, London 1722.
- Fénelon, François de Salignac de La Mothe: *Instructions for the Education of a Daughter.* George Hickes (trans). 2nd ed. Jonah Bowyer, London (1693) 1708.
- Halifax, George Lord Saville, earl of: *The Lady's New Year's Gift: or, Advice to a Daughter.* 9th ed. D. Midwinter, London 1716.
- Jacob, Giles: *Essays Relating to the Conduct of Life;...*3rd ed. J. Hooke, London 1730.
- A Lady [Richard Steele]: *The Ladies Library.* Vol.I. 6. ed. J. and R. Tonson, London (1714) 1751.
- The Lady's Companion: or an infallible Guide to the Fair Sex.* 2nd ed. T. Read, London 1740.
- The New Pleasing Instructor: or, Young Lady's Guide to Virtue and Happiness. By A Lady.* Boston: I. Thomas & E.T. Andrews, 1799.
- Plante-Amour, Chevalier de: *The Art of Knowing Women: or, the Female Sex Dissected...* Mr. Macky (trans.) 2nd ed. London 1732.
- Wicksteed, Edward: *The young gentleman and lady instructed...*the author, London 1747.
- Wilkes, Wetenhall: *A letter of genteel and moral advice to a young lady...*the author, Dublin 1740.

Tutkimuskirjallisuus

- Batchelor, Jennie: *Dress, Distress and Desire. Clothing and the Female Body in Eighteenth-Century Literature.* Palgrave Macmillan, Houndmills 2005.
- Brant, Clare: *Eighteenth-Century Letters and British Culture.* Palgrave MacMillan, Houdmills 2006.
- Browne, Stephen H.: Satirizing Women's Speech in Eighteenth-Century England. *Rhetoric Society Quarterly*, vol. 22, no.3, 1992, 20–29.
- Burke, Peter: *The Art of Conversation.* Cornell University Press, Ithaca 1993.

- Capp, Bernard: *When Gossips Meet. Women, Family, and Neighbourhood in Early Modern England*. Oxford University Press, Oxford (2003) 2004.
- Chartier, Roger: The Practical Impact of Writing. *A History of Private Life III. Passions of Renaissance*. Philippe Ariès, Georges Duby, Roger Chartier (eds). Arthur Goldhammer (trans.) (Histoire de la vie Privée vol. 3 De la Renaissance aux Lumières). The Belknap Press, Cambridge Mass. 1989.
- Cohen, Michèle: *Fashioning Masculinity: National Identity and Language in the Eighteenth Century*. Routledge, London & New York 1996.
- Dabhoiwala, Faramerz: *The Origins of Sex. A History of the First Sexual Revolution*. Allen Lane, London 2012.
- Englund, Peter: *Hiljaisuuden historia*. Alkuteos Tystnadens historia och andra essäer. Suom. Timo Hämäläinen. WSOY, Helsinki (2003) 2004.
- Fletcher, Anthony: *Gender, Sex & Subordination in England 1500-1800*. Yale University Press, New Haven 1995.
- Forsström, Riikka: *Kaunis turhuus. Ylellisyys ja nautinnot yksinvaltiuden ajan Ranskassa*. Otava, Helsinki 2011.
- Glover, Katharine: *Elite Women and Polite Society in Eighteenth-Century Scotland*. The Boydell Press, Woodbridge 2011.
- Goodman, Dena: *Becoming a Woman in the Age of Letters*. Cornell University Press, Ithaca 2009.
- Greigg, Hannah: *The Beau Monde. Fashionable Society in Georgian London*. Oxford University Press, Oxford 2013.
- Kaartinen, Marjo: *Arjesta ihmeisiin. Eliitin kulttuurihistoriaa 1500–1800-luvun Euroopassa*. Tammi, Helsinki 2006.
- Karppinen-Kummunmäki, Henna: Ulkoinen olemus ja sukupuolen rakentaminen 1700-luvun englantilaisten aatelistyttyöjen kasvatuksessa. *Kasvatus & Aika* 1/2014, 24–36. http://www.kasvatus-ja-aika.fi/site/?lan=1&page_id=603.
- Klein, Lawrence E.: Liberty, Manners, and Politeness in Early Eighteenth-Century England. *The Historical Journal*, vol. 32, no.3, 1989, 583–605.
- Klein, Lawrence E.: Gender and the Public/Private Distinction in the Eighteenth Century. Some Questions about Evidence and Analytic Procedure. *Source: Eighteenth-Century Studies*, vol. 29, no. 1, 1995, 97–109.
- Korhonen, Anu: *Silmän ilot. Kauneuden kulttuurihistoriaa uuden ajan alussa*. Atena, Jyväskylä 2005.
- Korhonen, Anu: *Kiusan henki. Sukupuoli ja huumori uuden ajan alussa*. Atena, Jyväskylä 2013.
- Mendelson, Sara & Crawford, Patricia: *Women in Early Modern England 1550–1720*. Clarendon Press, Oxford 1998.
- Revel, Jacques: Kohteliaisuus ja hyvät käytöstavat. *Omassa huoneessa: Yksityiselämän historiaa renessanssista valistukseen*. Alkuteos: Histoire de la vie prive III. De la Renaissance aux Lumières. Formes de la privatisation. Toim. Philippe Aries, George Duby, Roger Chartier. Suom. Johanna Ilmakunnas. Nemo, Helsinki 2001, 23–86.
- Richetti, John J.: Voice and Gender in Eighteenth-Century Fiction. Haywood to Burney. *Studies in the Novel*. Vol. 19, no. 3, 1987, 263–272.
- Rizzo, Betty: Male Oratory and Female Prate: “Then Hush and Be an Angel Quite”. *Eighteenth-Century Life*, vol. 29, no.1, 2005, 23–49.
- Shimizu, Stacey: The Pattern of Perfect Womanhood. Feminine Virtue, Pattern Books and the Fiction of the Clothworking Woman. *Women's Education in Early Modern Europe: A History 1500-1800*. Barbara Whitehead (ed.), Routledge, New York 1999, 75–100.
- Steele, Kathryn L.: Clarissa's Silence. *Eighteenth-Century Fiction*. Vol.23, no.1, 2010, 1–34.

- Tague, Ingrid: Love, Honour, and Obedience. Fashionable Women and the Discourse of Marriage in the Early Eighteenth Century. *Journal of British Studies*, no. 40, 2001, 76–106.
- Tague, Ingrid H.: *Women of Quality. Accepting and contesting ideals of femininity in England, 1690–1760*. The Boydell Press, Woodbridge & Rochester 2002.
- Whitehead, Barbara: *Introduction. Women's Education in Early Modern Europe: A History, 1500–1800*. Barbara Whitehead (ed.) Routledge, New York 1999, ix–xvi.
- Wiesner, Merry E. *Women and Gender in Early Modern Europe*, 2nd. ed. Cambridge University Press, Cambridge 2000.

Hiljaiset väkijoukot Ludvig XVI:n tuhon saattajina.
Hiljaisuus vallankäytön välineenä monarkian
kukistuksessa Ranskan vallankumouksessa

Mari Tiihonen

Hiljaisuus voidaan tulkita äänettömyydeksi tai vaikenemiseksi. Se ei ole lähtökohtaisesti negatiivista tai positiivista, vaan kokemus riippuu hiljaisuuden tulkinnasta, johon usein tarvitaan muita tunteita. Hiljaisuuden kokeminen on yksilöllistä ja osittain kulttuurisidonnaista. Sen tulkinta pitää sijoittaa myös ajalliseen kontekstiin.¹ Ranskalaisen ja suomalaisen suhtautumisen hiljaisuuteen voidaan yleistäen sanoa olevan erilainen. Jos Suomessa väkijoukko vastaanottaisi hallitsijan hiljaisuuden vallitessa, se tuskin olisi kovin erikoista. Ranskassa hiljaisuus tulkittaisiin heti poikkeukselliseksi.

Ranskan vallankumous ja hiljaisuus eivät heti ensi ajattelemalla kohtaa. Pikemminkin tulevat mieleen meluavat kansanjoukot ja pauhaavat hälytyskellot sekä suuret puhujat kansankokouksissa ja kahviloissa. Aiemmin vaiennetut kansanosat halusivat äänensä kuuluviin ja siinä he todellakin onnistuivat. Samalla vanha valta haluttiin vaientaa sekä kuvainnollisesti että konkreettisesti.

¹ Jaworski 1993, 22–24, 54–55, 66 ja 95.

Käsittelen tässä artikkelissa hiljaisuutta vallankäytön välineenä. Hiljaisuus on sekä konkreettista äänettömyyttä että vaikenemista ja vaientamista. Käytän esimerkkeinä kolmea keskeistä tapahtumaa, jotka liittyivät monarkian kukistumiseen Ranskan vallankumouksessa. Näille hiljaisuuksille oli yhteistä, että ne olivat ohjattuja ja niiden avulla haluttiin ilmaista jotakin merkittävää. Kaikissa näissä tapahtumissa yhteisenä tekijänä olivat väkijoukot, hiljaisuus ja Ludvig XVI. Ensimmäisenä esimerkkinä on kuningasperheen epäonnistuneen pakoyrityksen jälkeinen paluu Pariisiin kesäkuussa 1791, toisena Ludvigin oikeudenkäynti joulukuussa 1792 ja viimeisenä Ludvigin kuolema 21.1.1793. Kaikissa tapauksissa Ludvig otettiin vastaan hiljaisuuden vallitessa.

Hiljaisuuden tulkinta oli monimuotoista. Sitä kuvattiin usein aineellisin metaforin, kuten jäätävä hiljaisuus tai suhteessa ääneen, kuten paljon puhuva hiljaisuus.² Vallankäyttö ilmenee käyttämässäni esimerkkitapauksissa sekä suorana että epäsuorana. Yksinkertaisimmillaan se tarkoittaa vaientamista selkeillä määräyksillä ja sotilaallisen voiman läsnäololla. Ensisijaisena kohteena oli kuningas, jolta valta haluttiin pois. Vallankäyttö kohdistui myös väkijoukkoihin, jotka samalla olivat tämän vallan välillisiä, aktiivisia käyttäjiä.

Hiljaisuutta tulkittiin välittömästi aikakauden lehdistössä. Monet muistelmakirjoittajat kuvasivat ja tulkitsivat hiljaisuuksia. Historiankirjoittajat ovat tulkinneet niitä sitäkin laajemmin.³ Hiljaisuudesta kirjoitettiin konkreettisesti erilaisiin teksteihin ja sitä tulkittiin. Hiljaisuus tulee tekstien analyysissä vastaan myös epäsuorasti siinä, mistä vaiettiin, mistä ei kirjoitettu. Hiljaisuuteen liittyi laajemmin sananvapauden ja vaientamisen ristiriita. Bruce Johnson ja Hannu Salmi ovat artikkelissaan ”Aistien historia kohteet ja menetelmät” rinnastaneet tekstuaalisen tiedon nousun ja kirjoitetun tai painetun sanan vallan porvariston nousuun.⁴ Kirjoitetun sanan valta ja sen kontrolli olivat keskeisiä kysymyk-

² Ks. Jaworski 1993, 82.

³ Hiljaisuutta on käsitelty myös uudemmassa tutkimuskirjallisuudessa etenkin kuninkaan pakoyrityksen yhteydessä. Näistä tässä yhteydessä keskeisimpinä ovat Mona Ozoufin *Varennes La morte de la royauté* ja Timothy Tackettin *When the King Took Flight*. Ozoufin mukaan hiljaisuudesta tuli ”kuninkaan surkean paluun teema”, Ozouf 2005, 239.

⁴ Johnson & Salmi 2012, 99–100.

siä vallankumouksen ajan Ranskassa. Ihmisoikeuksien julistuksessa taatun sananvapauden myötä kirjapainojen tuotanto moninkertaistui, mutta samalla jouduttiin heti pohtimaan mitkä ovat sananvapauden rajat ja kuka sitä rajoittaa.⁵

Käytän artikkelini lähdeaineistona lähinnä vallankumousajan lehtiä ja erityisesti paikalla olleiden ja tapahtumaan osallisten kertomuksia, joista monet tosin on kirjoitettu tai julkaistu muistelmina vallankumouksen jälkeen. *Archives Parlementaire* -lähdekokoelma on keskeinen poliittisten debattien osalta. Aikalaiskuvaukset yksityiskohdista poikkeavat jossain määrin toisistaan, kuten tavallista, mutta kertomusten ristiriitaisuus suhteessa todennettaviin faktoihin on kiinnostavaa. Keskeisenä kysymyksenä on kuinka hiljaisuus koetaan ja tulkitaan näissä kertomuksissa.

Tyrmistynyt hiljaisuus – missä on kuningas?

Pariisi heräsi kesäkuun 21. päivänä 1791 kohahduttavaan uutiseen. Kuningas Ludvig XVI oli paennut perheineen edellisenä yönä pääkaupungista. He olivat joutuneet muuttamaan Versailles'sta Pariisiin kansanjoukkojen painostamina lokakuussa 1789. Vallankumouksen edetessä Ludvig tunsu itsensä yhä enemmän vangiksi.⁶ Ruotsalaisen kreivi Axel von Fersenin suunnittelema pakoretki oli vähällä onnistua, mutta onnettomien yhteensattumien seurauksena kuninkaan seurue pysäytettiin Varennesissa vain muutaman kilometrin päässä Itävallan⁷ rajasta. Heidät pakotettiin palaamaan Pariisiin.

Kuningasperheen pako aiheutti Pariisissa valtavan sekaannuksen. Hetkessä poliittinen tasapaino ja koko vallankumous oli uhattuna. Kansalliskokous sai tiedon kuninkaan paosta aamulla. Ilmoitusta seurasi hämmäntynyt ja epäuskoinen hiljaisuus, joka kohta puhkesi ylei-

⁵ Kennedy 1989, 316–317, Vovelle 1972, 172.

⁶ Testaments & manifestes de Louis XVI 2009, 47–48.

⁷ Itävallan Alankomaiden raja, nykyään Ranskan Belgian raja.

seksi hälinäksi ja keskinäiseksi syyttelyksi.⁸ Kukaan ei aluksi tiennyt oliko kuningas perheineen lähtenyt vapaaehtoisesti vai pakotettuna. Lukuisia salaliittoteorioita lähti liikkeelle.⁹

Epäonninen pakomatka on kiehtonut historiankirjoittajia, kirjailijoita ja elokuvantekijöitä suuresti. Siinä on kaikki jännitysromaanin ainekset, suuria tunteita ja symboliikkaa. Paon taustoista ja siihen osallisista ei tiedetä kaikkia yksityiskohtia, joten se jättää riittävästi tilaa mielikuvitukselle. Kuningasta onnekkaampi oli hänen veljensä Provençen kreivi, joka lähti samana yönä Tuileries'n palatsista ja onnistui pakenemaan Brysseliin. Restauration yhteydessä hänestä tuli kuningas Ludvig XVIII.¹⁰

Ranska oli ilman kuningasta. Kaikki mahdolliset uhkakuvat sodasta, sisällissodasta ja yleisestä kaaoksesta vyöryivät nopeasti maan jokaiseen kolkkaan.¹¹ Hyvin nopeasti selvisi, että kyseessä tosiaan oli vapaaehtoinen pakomatka, kun kuninkaan jälkeensä jättämä kirje Ranskan kansalle löytyi.¹² Kun tieto kuninkaan omaehtoisesta paosta levisi, yleinen raivo pääsi valloilleen. Eilisen hyvä kuningas ja kuningas kansalainen oli nyt ainoastaan säälittävä tai vihattava petturi. Erityisesti Pariisin levottomissa kaupunginosissa ja suosituilla poliittisilla klubeilla kyseltiin tarvittiinko kuningasta yleensäkin enää. Kuninkaallisia patsaita ja symboleja kaadettiin, sotkettiin ja peitettiin. Pilapiirroksissa kuningas esitettiin eläimenä, useimmiten sikana.¹³

Tieto kuninkaan kiinnijäämisestä saapui Pariisiin 22.6. kymmenen aikaan illalla. Se muutti jälleen sekavaa tilannetta uuteen suuntaan. Kaiken kaaoksen keskellä esitettiin jo vallankumouksen ajalle tyyppilistä speaktaakkelia: kansalaiset ja kansalliskaartilaiset vaelsivat näyttävänä paraateina Kansalliskonventtiin vannomaan uskollisuudenvalojaan

⁸ AP XXVII, 358.

⁹ Lamartine 1851, 74, Ozouf 2005, 207–208. Tackett 2003, 125–129 ja Richet 1992, 211.

¹⁰ Lamartine 1851, 64 ja Ozouf 1992, 327–328. Ludvigin nuorin veli, Artois'n kreivi oli paennut jo aiemmin Ranskasta. Hänestä tuli myöhemmin Ranskan kuningas Kaarle X.

¹¹ Ozouf 2005, 188 ja Tackett 2003, 126–127.

¹² AP XXVII, 358; *Testaments & manifestes de Louis XVI* 2009, 47–83.

¹³ Lamartine 1851, 74–75, Tackett 2003, 103–104, 111–112 ja 128–130.

kansakunnalle.¹⁴ Nyt piti valmistella ja turvata kuninkaan paluu pääkaupunkiin. Kansalliskokous lähetti kolme edustajaansa kuningasta vastaan. Heidät oli huolellisesti valittu eri poliittisista ryhmittymistä, kuningasmielisiä edusti Charles-César Latour-Maubourg¹⁵, maltillista ryhmää Antoine Barnave ja radikaaleja Jérôme Pétion.¹⁶ Näistä kaksi viimeksi mainittua asettuivat kuninkaan vaunuun. Pakomatalla mukana olleen kuninkaallisten lasten kotiopettaja madame de Tourzel kuvaa muistelmissaan kuinka Latour-Maubourg käyttäytyi moitteettomasti, miellyttävä Antoine Barnave pysyi hiljaisena ja kunnioittavana matkan ajan ja Pétion puolestaan esiintyi lörpöttelevänä ja röyhkeänä.¹⁷ Pétion rikkoi totuttuja käyttäytymissääntöjä puhumalla äänekkäästi, sopimattoman avoimesti ja tuttavallisesti kuninkaan läsnä ollessa. Ludvig XVI:n elämäkerran kirjoittanut Jean-Christian Petitfils on tulkinut tämän tarkoituksenmukaiseksi kuningasperheen halventamiseksi, koska Pétion oli riittävän koulutettu hallitakseen sopivaisuussäännöt.¹⁸

Mme de Tourzel kertoi kuninkaan olleen puheliaampi pakomatkan alussa heti kun he olivat onnistuneet pääsemään Pariisin ulkopuolelle.¹⁹ Paluumatkalla kuningas oli jälleen melko vaitonainen. Pétion sanoi muistelmissaan kuninkaan flegmaattisuuden olleen paluumatkalla hämmentävää. Pétionin mukaan Ludvigin hiljaisuus johtui hänen kykenemättömyydestään ilmaista itseään sanallisesti. Henkilö, joka ei tuntenut kuningasta, saattoi Pétionin sanojen mukaan tulkita ujouden erheellisesti typeryydeksi.²⁰ Pétion kertoi Ludvigin keskeyttäneen oman lauseensa hämmentyneenä, koska ei osannutkaan ilmaista ajatuksiaan haluamallaan tavalla. Tämä oli esimerkki vääränlaisesta hiljaisuudesta. Ujous ja kykenemättömyys ilmaista itseään sujuvasti eivät sopineet ajan henkeen. Pétion itse rikkoi keskustelukulttuurin sääntöjä lörpöt-

¹⁴ Tacket 2003, 103–106 ja Richet 1992, 206. Ks. myös *Le Patriot français* no 690 29.6.1791.

¹⁵ Syntyjään Marie-Charles-César-Florimond de Fay de La Tour-Maubourg.

¹⁶ Tackett 2003, 82.

¹⁷ De Tourzel 1883, 335 ja 339.

¹⁸ Petitfils 2010 (2005), 345 ja 347.

¹⁹ De Tourzel 1883, 312–313

²⁰ Pétion 1866, 197.

telyllä, joka taas oli merkki moukkamaisuudesta ja typeryydestä, ainakin Madame de Tourzelin mukaan. Omasta mielestään Pétion puhui avoimesti ja suoraan, kuten vapaan ihmisen sopikin. Barnave näytti hallitsevan keskustelun säännöt kaikkien kannalta sopivalla tavalla. Puheen ja hiljaisuuksien suhde oli oikeanlainen, jolloin hiljaisuuden voi tulkita kunnioitukseksi ja maltillisuudeksi tai kuten Pétion sen tulkitsi, sopivan etäiseksi.²¹ Kuningasperhe seurueineen tuntui noudattavan tässäkin poikkeuksellisessa tilanteessa jossain määrin etikettiin sidottua puhetapaa. Näin voi tulkita Mme de Tourzelin ja Pétionin muistelmien kuvauksesta keskustelusta ja sen vaiheista. Kummatkin referoivat osia keskustelujen yksityiskohdista.²² Hovin puhe-etiketti oli vallankäyttöä puhtaimmillaan: hiljaisuuden ja puheen tarkkaa säätelyä siitä kuka sai puhua kenelle, missä järjestyksessä ja mitä.

Madame de Tourzel kertoi muistelmissaan, kuinka Varennesista lähdettyä seurue oli joutunut jatkuvasti kohtaamaan solvauksia, huutoja ja uhkaavia väkijoukkoja. Kuningasperhe kohtasi suuria koettelemuksia ja vihaa matkan varrella, mutta sai osakseen hetkittäin myös hiljaista hyväksyntää. Châlonsissa Mme Tourzel oli lukevinaan asukkaiden kasvoilta surua, jota he eivät uskaltaneet ilmaista ääneen. Majapaikka oli sama, jossa Marie Antoinette oli yöpynyt vuonna 1770 tullessaan Ranskaan nuorena kruununprinsessana. Mme de Tourzel kertoi joidenkin ihmisten jopa tarjonneen apua, jotta kuningas voisi paeta yöllä.²³ Hiljaisuuden moniselitteisyys näkyi tässäkin. Muut merkit, kuten kohtelias käytös, aiemmat kokemukset ja joidenkin ihmisten sanat saivat Mme de Tourzelin tulkitsemaan hiljaisuutta positiivisena merkinä vaikka siihen liittyi asianomaisten pelko ilmaista tunteita.

²¹ De Tourzel 1883, 339; Pétion 1866, 196–198.

²² Pétion 1866, 193–195, 197–202 ja de Tourzel 1883, 333–339. Marie Antoinette puhui esimerkiksi kuninkaallisten lasten kasvatuksesta, jota Pétion tulkitsi eräänlaiseksi hovien jargoniksi. Pétion 1866, 197.

²³ De Tourzel 1883, 267–342.

Hiljainen kansanäänestys – paluu Pariisiin

25.6.1791 Varennesista Pariisiin palaavaa kuningasperhettä oli saattamassa ja pääkaupungin katuja vartioimassa yli 30 000 kansalliskaartilasta. Pariisin kaduille oli kerääntynyt joidenkin tietojen mukaan jopa satojatuhansia uteliaita. Ihmisiä oli kaikkialla, katujen varsilla, ikkunoissa, katoilla ja jopa puissa.²⁴ Kansalliskokouksen määräys oli selkeä: kuninkaan ja tämän perheen turvallisuus oli taattava.²⁵ Huoli oli aiheellinen. Pariisi vuonna 1791 oli radikalisoitunut laajasti. Radikalisoituminen ei koskenut ainoastaan pientä piiriä. Kaupungissa asui noin 700 000 ihmistä. Erityisesti perinteiset työläiskaupunginosat, Pariisin itäiset kaupunginosat, olivat levottomia.²⁶ Suuret kansanjoukot eivät toimi järjestelmällisesti; niille on tyypillistä arvaamattomuus ja voimakas yhteenkuuluvuuden tunne.²⁷ Siksi sotilaiden saattamat kuninkaalliset pakolaiset kiersivät levottomat alueet pohjoisen kautta ja saapuivat kaupunkiin Champs-Élysées'tä pitkin. Uusilla bulevardeilla oli vielä suhteellisen vähän asutusta, mikä lisäsi niiden turvallisuutta.²⁸

Pariisissa kansanjoukot ottivat kuninkaallisen seurueen vastaan syvän hiljaisuuden vallitessa. Ranskassa oli poikkeuksellinen helleaalto. Se teki sekä matkalaisten että varmasti myös kaduilla parveilevan yleisön olon tukalaksi, mutta hillitsi ehkä osaltaan yleisön raivoa.²⁹ Marie-Antoinetten ystävä Joseph Weber kuvasi seurueen saapumista kaupunkiin seuraavasti:

Viidentenä päivänä seurue saapui Meaux'hon. Vahva sotilasosasto Pariisista odotti kuningasta tässä kaupungissa saattaakseen hänet pääkaupunkiin. Joko se oli luonnollinen sattuma tai asia oli järjestetty

²⁴ Pétion 1866, 202 ja *Mercure National et étranger ou journal politique de l'Europe* LXXI, 26.6. l'an 2 (1791), 1126 ja *Le Patriot français* no 688 26.6.1791, 719.

²⁵ AP XXVII, 452.

²⁶ Tacket 2003, 88-91 ja 96.

²⁷ Ks. Noelle-Neumann 1986, 113.

²⁸ Ozouf 2005, 237.

²⁹ Pétion 1822, 201 ja de Tourzel 1883, 340–343.

siten, että kuningas ja hänen perheensä, jotka palautettiin vangittuina, joutuivat tarjoamaan spekaakkelin tämän valtavan kaupungin kaikille asukkaille saapuessaan Pariisiin keskellä päivää. Hänen majesteettinsa kuljetettiin Champs-Élysées'tä pitkin, epäilemättä siksi, että tälle surulliselle spekaakkelille annettaisiin lisää juhlavuutta; muuten seurue olisi saapunut Saint-Martinin esikaupungin kautta – Oli annettu tiukat määräykset siitä, että kuningas kohtasi kaikkialla matkansa varrella synkän ja kolkon hiljaisuuden. Bulevardin reunoilla vartioivat kansalliskaartilaiset pitivät muskettejaan alassuin, kuten hautajaissaatossa. Heidän takanaan kansa seiso i mykkänä, hattu päässä. Useisiin paikkoihin oli kiinnitetty julisteita: Joka osoittaa suosiotaan kuninkaalle, saa keppiä, joka loukkaa häntä, hirtetään. Kaikki kääntyi päällelle, kun tämä kömpelö julistus nähtiin ylevämielisyyden osoituksena. Ja jos tätä kansanäänestyksen tapaista toteltiinkin Pariisin bulevardeilla, se unohtui tyystin, kun seurue lähestyi Tuileries'n palatsia.³⁰

Synkkä ja kolkko hiljaisuus jossa kuningas joutui kulkemaan, loi Weberin mukaan pahaenteisen, kuolemaa enteilevän tunnelman. Weberin kuvaus on oleellisin osin jokseenkin yhteneväinen muiden aikalaiskertomusten kanssa. Madame de Tourzel kuvasi Pariisiin saapumista seuraavasti:

³⁰ Weber 1822, 135–136. ”Le cinquieme jour, le cortège arriva à Meaux. Un forte détachement de la garde de Paris attendait le Roi dans cette ville pour le ramener dans la capitale. Soit que ca fût la marche toute naturelle, soit que les choses eussent été arrangées de manière que le Roi et toute sa famille, raménés prisonniers, poussent servir de spectacle à tous les habitants de cette immense cité, ils arrivèrent à Paris au milieu du jour. On fit passer sa Majesté par la grande avenue des Champs-Élysées, sans doute pour donner plus de solennité à ce triste spectacle; car le cortege aurait dû arriver par le faubourg Saint-Martin. – Des ordres sévères avaient été donnés pour que le Roi rencontrât partout sur son passage un silence morne et lugubre. La garde nationale qui bordait le boulevard, avait le fusil renversé comme dans un jour de deuil. Le peuple qui était derrière, restait muet le chapeu sur la tête. On avait affiché dans plusieurs endroits: *Celui qui applaudira le Roi aura des coups de bâton, celui qui l'insultera sera pendu.* Tel était le renversement de tous les idées, que cette proglamation grossière était regardée comme un acte de magnanimité. Au surplus, si cet espece de plébiscite fut obéi pendant la traversée de Paris, sur le boulevard, on l'oublia complètement lorsqu'e le cortège approcha les Tuileries.” Käännökset ranskasta suomeksi ovat tekijän.

Pariisin rajalla tapasimme valtavan kansanjoukon kokoontuneena tielle, jota pitkin onnettoman kuninkaamme piti kulkea. Jokaisella oli pää peitettynä herra de la Fayette³¹ määräyksestä, joka lisäksi oli määrännyt noudatettavaksi syvää hiljaisuutta näyttääkseen omien sanojensa mukaan kuninkaalle tunteita, joita tämän matka oli aiheuttanut. Hänen määräyksiään noudatettiin niin tiukasti, että useampikin hatuton apupoika oli peittänyt päänsä likaisella ja törkyisellä liinalla.³²

Madame de Tourzelin ja myös Joseph Weberin kuvauksessa nousi esille halveksunta hiljaisiksi käskettyjä kansalaisia kohtaan. Kumpikin piti ihmismassaa joukkona typeryksiä, koska nämä seisovat hiljaa toisten käskeminä. Hiljaisuuden kokeminen älyn puutteena oli yleinen tulkinta aikakautena, joka arvosti puhetta ja keskustelua.³³ Vastakohtana voidaan nähdä Madame de Tourzelin tulkinta matkan varrella Châlons'ssa kohtaamistaan hiljaisista ihmisistä, joiden pelon hän ymmärsi ja tulkitsti hiljaisuuden myötämielisyydeksi onnetonta kuningasta kohtaan.

Hiljaisuus katujen varsilla saatiin aikaiseksi massiivisella vartioinnilla: kansalliskaarti oli suurina joukkoina läsnä. Kansanjoukkoa uhattiin rangaistuksilla, mikäli kuningasta tervehdittäisiin tai solvattaisiin.³⁴ Tämän yhtenä tarkoituksena oli hillitä väkijoukkoja. Näistä uhkauksista ei mainita vallankumouksen virallisissa kertomuksissa, yleisessä

³¹ Molemmat kirjoitusasut, Lafayette ja La Fayette, esiintyvät kirjallisuudessa. Lafayette itse kirjoitti vuodesta 1789 alkaen aina muodossa Lafayette. Suorissa lainauksissa käytän kunkin kirjoittajan omaa kirjoitusasua. Mme de Tourzel käytti itse muotoa de La Fayette, mutta hänkin on jättänyt aateli-sarvon markiisi pois ja käyttää vain tittelä *monsieur*.

³² De Tourzel 1883, 343. “Nous trouvâmes à la barrière de Paris un peuple immense rassemblé sur le chemin par où devait passer notre malheureux Roi. Chacun avait la tête couvert, par l'ordre de m. de la Fayette, qui avait, de plus, enjoint de garder le silence le plus profond, pour monter au Roi, disait-il, les sentiments qui faisait éprouver son voyage. Ses ordres furent si strictement observés que plusieurs marmitons sans chapeau se couvrirent la tête de leur serviette sale et crasseuse.”

³³ De Tourzel 1883, 343 ja Weber 1822 135–136. Ks. Tackett 2003, 26. Aateliston käsityksistä keskustelutaidosta ja sen merkityksestä 1700-luvulla ks. myös Karppinen-Kummunmäen artikkeli tässä julkaisussa.

³⁴ Lamartine 1851, 96, de Tourzel 1883, 343 ja Weber 1822,136.

lehtikirjoittelussa eikä kansalliskokouksen edustajien kertomuksissa. Vallankumouksellisessa *Mercure* -lehdessä kirjoitettiin ohjeistuksen kulkeneen sanallisesti väkijoukon kesellä, ”rauha, rauha, sanottiin joka puolella, hiljaisuus, pitäkää hatut päässä, ajatelkaa, että he astuvat tuomarien eteen.”³⁵ Sävy oli täysin toinen, ei uhkaava. Viralliseen tarinaan uhkaukset eivät sopineet, sillä kansan ylemmyyden kuninkaa- seen nähden haluttiin näyttävän spontaanilta ja väkijoukosta itsestään lähtöisin olevalta. ”Majesteettinen hiljaisuus”³⁶, kuten kuninkaan vau- nussa mukana ollut kansanedustaja Pétion kuvasi, voidaan tulkita edus- tavan majesteetin symbolista siirtymistä tässä tilanteessa kuninkaalta kansalle. Kuningas oli menettänyt arvovaltansa.³⁷ Kuningas oli vanki, kansa käytti kansakunnan oikeutuksella valtaa häneen. Kansan hiljai- suus oli Pétionille ylevää toisin kuin aiemmin lainatulle Weberille, jonka maailma kääntyi ylösalaisin, kun ”kömpelö julistus nähtiin ylevänä”.³⁸

Järjestyksenpito ei ollut hiljaisuuden ainoa tarkoitus. Ranskan uusi vallankumouksellinen hallinto lavasti mielellään suuria speaktaakke- leita, ja tämä oli yksi sellainen.³⁹ Kuninkaan paluu pääkaupunkiin epä- onnistuneen pakoretken jälkeen voidaan nähdä hetkenä, jossa kaikki uhat ja mahdollisuudet olivat avoinna.⁴⁰ Aikalaiset ymmärsivät hetken merkittävyyden ja siksi oli tärkeää tehdä siitä speaktaakkeli, joka jäisi historiaan. Kansalaiset haluttiin kaduille osoittamaan paheksuntaa, ja kuolemanhiljaisuus kertoisi kuningasperheelle heidän nykyisen ase- mansa. Kuningas oli tottunut ”eläköön kuningas” – huutoihin, missä hän liikkui, erityisesti vanhan vallan aikana, mutta myös vallanku-

³⁵ *Mercure national et étranger ou Journal politique de l'Europe* no LXXI, 27.6.l'an 2 (1791) "Paix, paix disoit-on de tout parts, silence, point de chapeau bas, songez qu'ils passe devant les juges."

³⁶ Pétion 1866, 202.

³⁷ Ks. Ozouf 1992, 326.

³⁸ Weber 1822, 136.

³⁹ Richet 1992, 206. Poliittisen vallan teatterillistamisesta yleensä ks. Foucault 2010 (2004), 253–254.

⁴⁰ *Mercure National et étranger* LXXIII 29.6.l'an 2 (1791) 1149–1153. Yksittäisen ja yllättävän tapahtuman merkityksestä historiassa ks. Tackett 2003, 219–223 ja passim.

mouksen alkuvuosina.⁴¹ Väkijoukkojen hiljaisuus ei ollut täysin rikku-maton, vaan yksittäisiä kansakuntaa ja kuninkaan vangitsijoita ylistäviä huutoja esiintyi.⁴² Nämä ehkä vain korostivat muutoin yhtenäistä hiljaisuutta.

Taidokkaista provokatiivisista kirjoituksistaan tunnettu lehtimies Camille Desmoulins tulkitsi tapahtumaa seuraavasti: ”Perässä seurasi eräänlainen riemusaatto – heille (kuninkaan vangitsijoille) osoitettiin suosiota, samalla kun kuninkaan vaunu eteni ilmaisuvoimaisen ja traagisen hiljaisuuden keskellä, jota häiritsivät ainoastaan kansalliskaartilaisien kehotukset pariisilaisille veljilleen osoittaa heidän laillaan mitä syvintä halveksuntaa.”⁴³ Desmoulinsin tulkinnan mukaan hiljaisuus kohdistui kuninkaaseen ja osoitti syvää halveksuntaa. Traaginen ja ilmaisurikas hiljaisuus viittaa käsitykseen tapahtuman teatraalisuudesta. Varennesista paluu oli ikään kuin näytelmä. Hiljaisuus näyttytyi tehokeinona, kontrastina suosionosoituksille, jotka kohdistuivat kuninkaan pidättäneisiin sankareihin. Koko näytelmä sai vielä laajemman merkityksen, kun Desmoulins lainaten *Orateur peuplea* julisti kuninkaan paluun olleen ”monarkian ruumisvaunut”.⁴⁴ Kaikki nämä metaforat näyttäytyvät merkittävämpinä, kun ne asettuvat kuninkaan tulevan kohtalon valoon. Lehdistö loi kuvaa hautajaissaatosta ennen kuin kukaan tiesi, mitä oli tulossa. 1791 kuningas oli yhä kuningas, vaikka hänen asemansa oli epävarma. Silti on selvää, että Desmoulinsille, kuten muillekin tasavallan kannattajille, tässä oli konkreettinen mahdollisuus muutokseen.⁴⁵

⁴¹ Tackett 2003, 81.

⁴² Pétion 1866, 202. Pétion noteerasi erityisesti oman nimensä huutojen joukosta.

⁴³ *Révolutions de Paris et de Brabant* No 82, s. 290, oik. 190 (sivunumeroinnissa on virhe kahdella sivulla: sivun 189 jälkeen 290, 291, jonka jälkeen numerointi palaa normaaliin 192 jne.) ”– il leur fut prodigué des applaudissemens universels pendant que la voiture du roi avançoit au milieu d’un silence expressif et tragique qui n’étoit troublé que par les exhortations des gardes-nationales des départemens à leur frères les parisiens, de montrer comme eux le plus profond mépris.”

⁴⁴ *Révolutions de Paris et de Brabant* No 83, 190 ja Ozouf 2005, 216.

⁴⁵ *Révolutions de Paris et de Brabant* No 84, 253–254.

Hiljaisuuden ekskommunikaatio ja muita tulkintoja hiljaisuudesta

1800-luvun tunnetuimpiin historioitsijoihin kuuluva Jules Michelet⁴⁶ nosti teoksessaan *La Révolution française* ulossulkemisen teeman keskeiseksi. Michelet kuvaa saapumista Pariisiin seuraavasti: ”Kaikilla oli hattu päässä; väentungoksessa ei lausuttu sanaakaan. Tämän ihmismeren kattava hiljaisuus oli kammottava asia.”⁴⁷ Jules Michelet näki tilanteessa surullisen aspektin: hänelle vaunun rullatessa hitaasti Pariisiin ”vain yksi perhe oli suljettu Ranskan yhtenäisyyden ulkopuolelle”.⁴⁸ Kuninkaan pelko, häneen kohdistuva todellinen uhka ja hiljaisuudella poissulkeminen olivat Michelet’n tulkintoja tästä hiljaisuudesta, josta hän käyttää osuvaa metaforaa ”hiljaisuuden ekskommunikaatio”. Tämä viittaus kirkolliseen rangaistukseen sulkea ihminen sakramenttien ulkopuolelle ja samalla myös Jumalan armon ulkopuolelle, oli merkityksellinen, vaikka vallankumouksellisen Ranskan ja katolisen kirkon suhde oli jo vuonna 1791 käytännössä katkennut. Hiljaisuudella haluttiin osoittaa ulossulkemista kansakunnan ulkopuolelle samoin kun kirkko sulki ihmisiä sakramenttien armon ulkopuolelle. Häpeällisesti kuolleelta tai sakramenttien ulkopuolelle suljetulta saatettiin kieltää hautajaiset. Heidän ruumiinsa hävitettiin tai haudattiin hiljaisuudessa.⁴⁹ Hiljaisuuden dramaattisuus korostuu tässä kontekstissa entistä syvempänä.

⁴⁶ Jules Michelet 1798–1874.

⁴⁷ Michelet 1898, 53. ”Tout le monde avait le chapeau sur la tête; pas un mot dans toute cette foule; ce vaste silence sur cette mer de peuple était une chose terrible.”

⁴⁸ Michelet 1898, 53. ” – – une seule famille exclue! Seule allait la triste voiture, sous l’excommunication du silence.”

⁴⁹ Richard 1773, 825 ja Vovelle 1974, 26–27, 85. Hiljaisesta hautaamisesta toisessa ajassa ja kulttuurissa ks. Anu Salmelan artikkeli tässä teoksessa.

Alphonse de Lamartinille⁵⁰ pariisilaisten hiljaisuus kertoi kaikille, kuningas mukaan lukien, kansan ”kylmäverisestä vihasta”. Kansa näyttäytyi pahaenteisenä ja uhkaavana tai syvästi pettynään, ei raivostuneena.⁵¹ Elävän kuninkaan hautajaissaaton kaltaisilla metaforilla viitattiin kuninkaaseen marttyyrina tai katsantokannasta riippuen ne tarkoitettiin uhkaukseksi kuningasta ja kaikkia kuninkaita kohtaan.⁵²

Haluttua yhtenäistä hiljaisuuden tulkintaa edisti kansalliskaarti-
laisten alassuin pidetyt aseet, ele, joka viittasi suoraan hautajaissaat-
tueeseen.⁵³ Peitetyt päät osoittivat kuninkaalle selvästi kunnioituksen
puuttumista. Hautajaistunnelma tuntui olevan speaktaakkelin suurin
viesti. Kun tämä kaikki vielä nopeasti saatettiin kirjalliseen muotoon,
kertomus oli valmis. Draama oli esitetty onnistuneesti kadulla, jaettu
kokemus vahvistaisi yksimielisyyttä ja kirjallinen kertomus siirtäisi sen
niille ranskalaisille jotka eivät olleet mukana, muille kansoille ja jälki-
polville.

Hiljaisuus vallankäytön välineenä kohdistui sekä kuningasperhee-
seen että väkijoukkoihin. Kuningasperhe oli tämän draaman, yleisen
paheksunnan ja tukahdutetun raivon kohde. Kuninkaan haluttiin
ymmärtävän, että kansa oli syvästi pettynyt. Kansalliskokous ei kui-
tenkaan halunnut mellakkaa saati verilöylyä. Kansalliskaartit vartioivat
kaduilla kansanjoukkojen käyttäytymistä ja kuningasperheen turval-
lisuutta samalla kun myös se osallistui yleisönä ja osoitti määräysten
mukaisesti hiljaista paheksuntaansa kansan pettäneelle monarkille.

Hiljaisuus oli tehnyt tästä mielenosoituksesta erityisen. Se oli poik-
keuksellista ja moniselitteistä. Vallankumouksella oli lukuisia esimerk-
kejä väkivaltaisiksi ryöstäytyneistä mellakoista Bastiljin valtauksesta

⁵⁰ Alphonse de Lamartine (1790–1869) oli ranskalainen kirjailija ja poliitikko, joka osallistui 1848 vallankumoukseen. Hän kirjoitti girondistien historian 1847 eräänlaisena kunnianosoituksena kansalliskonventissa vaikuttaneelle poliittiselle ryhmitymälle. Girondistit hävisivät valtaistelun kesäkuussa 1793 ja heidät syrjäytettiin kansalliskonventista. Johtajat teloitettiin loka-
kuussa. Ranskan vallankumouksen terroriajan katsotaan alkaneen tästä. Tässä artikkelissa lähteenä käytetty *Le Patriot français* oli girondistien lehti.

⁵¹ Lamartine 1851, 97 ja Ozouf 2005, 216.

⁵² Ozouf 2005, 216 ja 238–239.

⁵³ Vincent 2006, 283 ja Petitfils 2010 (2005), 347–348.

alkaen. Hiljaisuus ei yleensä kuulunut näihin mielenilmauksiin. Vallankäytön elementit hiljaisuuden aikaansaamiseksi sekoittuivat voimakkaaseen kokemukseen ja sen kertomiseen. Kertomukset ovat faktoiltaan melko yhteneväisiä: kuninkaan saattue, hiljaiset ihmismassat, aseistetut vartijat. Tulkittiinko hiljaisuus sitten ylevyytenä, traagisuutena vai typeryytenä riippui tulkitsijasta ja hänen tarkoituksiperistään. Hiljaisuus oli merkityksellistä, sillä se päättyi lähes kaikkiin muistelmiin ja lehtikirjoituksiin.

Tämä paljon puhuttu hiljaisuus purkautui kuitenkin mellakoinniksi Tuileries'n palatsiin saavuttaessa. Vaunun pysähdettyä raivostunut väkijoukko halusi kostaa pakoyrityksen kuninkaan mukana olleille kolmelle henkivartijalle. Kansalliskokouksen istuntosali oli Tuileries'n palatsin Manège-salissa, josta lähetettiin noin kolmekymmentä edustajaa rauhoittamaan tilannetta ja suojaamaan kuningasperhettä läsnäolollaan. Tietysti myös kansalliskaartilaiset olivat täälläkin pitämässä järjestystä yllä. Hiljaisuus oli tiessään, mutta tilanne saatiin rauhoitettua nopeasti ja kuningas perheineen sekä henkivartijoineen turvaan palatsin suojiin.⁵⁴ Hiljaisuuden voi tulkita ulkoa ohjatuksi ja pakotetuksi, koska se purkautui hetkessä äänekkääksi väkivaltaisuuksi. Väenpaljouksissa on aina erilaisilla intentioilla mukana olevia yksilöitä. Joukkojen käyttäytymistä on vaikea arvioida etukäteen ja tilanne voi muuttua hetkessä pienestäkin ärsykkeestä.⁵⁵ Ranskan vallankumouksen aikana tällaisia purkauksia oli nähty usein.

Pakoyrityksen jälkeen kuninkaan asema oli vakavasti uhattuna. Tilanne tasaantui hetkeksi eräiden poliittisten ryhmien aktiivisen toiminnan seurauksena ja uusi perustuslaki astui voimaan syksyllä 1791. Sen mukaan kuningas oli nyt ranskalaisten kuningas⁵⁶ perustuslain

⁵⁴ AP XXVII, 527, L'Ami du roi 28.6.1791, 713–714, de Tourzel 1883, 344, Weber 1822, 136 ja Barère 1842, 279–282.

⁵⁵ Noelle-Neumann 1986, 111 ja 114.

⁵⁶ Kuninkaan aiempi titteli oli Ranskan ja Navarran kuningas, Roi de France et de Navarre. Perustuslaissa 1791 kuninkaasta tuli ranskalaisten kuningas, roi des français. Hyvin yleistäen voidaan sanoa eron olleen lähinnä siinä, että kuninkuuden Jumalallinen oikeutus vaihtui perustuslain suomaan valtuutukseen. Kuninkuus säilyi perinnöllisenä miespuolisessa linjassa. Kuninkaasta tuli yksi osa valtakoneistoa, hän johti toimeenpanovaltaa. Hänellä oli veto oikeus. Jakamaton suvereniteetti kuului kansakunnalle. *Constitution* 1791, titre III, art. 1

suomin valtuuksin. Hänen persoonansa määriteltiin pyhäksi ja loukkamattomaksi.⁵⁷ Luottamus Ludvigiin oli kuitenkin mennyttä. Elokuussa 1792 tilanne kärjistyi, kun maakunnista Pariisiin tulleet kansanjoukot yhdessä aina kapinavalmiiden pariisilaisten kanssa hyökkäsivät kuninkaan asuntona toimineeseen Tuileries'n palatsiin. Tapahtui uusi vallankumous, ja Ludvig perheineen vangittiin ja suljettiin Templen torniin. Heidät eristettiin hovista ja palvelijoistaan, joista ainoastaan kuninkaan ovenvartija Hüe ja kamaripalvelija Cléry seurasivat kuningasperhettä vankeuteen.⁵⁸

Uusi kansalliskonventti⁵⁹ kokoontui 21.9.1792 ja lakkautti kuningaskunnan ensimmäisessä istunnossaan. Ranska oli nyt tasavalta. Valasta syösty kuningas pysyi eristettynä Templen tornissa, ja lopulta konventin oli pakko ratkaista, mitä hänelle tehtäisiin. Alkoi muutaman kuukauden mittainen väittely, jonka lopputuloksena entinen hallitsija päätettiin asettaa syytteeseen. Kansalliskonventti päätti toimia itse tuomioistuimena, koska se oli maan ylintä valtaa käyttävä elin.

Kuninkaiden kuolemaa enteilevä kammottava hiljaisuus – Ludvigin oikeudenkäynti ja tuomio

Puolitoista vuotta pakoyrityksen jälkeen, joulukuun 11. päivänä, elokuun kansannousun yhteydessä vangittu Ludvig tuotiin vankilastaan kuulemaan syytteitä. Jälleen kerran hiljaisten väkijoukkojen todistaessa matkaa katujen varsilla. Kaikki toimenpiteet tässä tilaisuudessa olivat tarkoin harkittuja ja tiukkojen määräysten mukaisesti toteutettuja. Kadut oli suljettu muulta liikenteeltä Templen tornista kansalliskon-

⁵⁷ *Constitution* 1791, titre III des pouvoirs publics ch. II, sec 1er, art 1–3. <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/les-constitutions-de-la-france/constitution-de-1791.5082.html> viitattu 1.5.2014.

⁵⁸ Jordan 1979, 39.

⁵⁹ Kansalliskonventti *La Convention Nationale* oli Ranskan vallankumouksen ajan kolmas kansalliskokous ja ensimmäinen tasavaltalainen. Se valittiin vaalilla elokuun kansannousun jälkeen edellisen kansalliskokouksen todettua työnsä päättyneeksi. Kansalliskonventtiin valittiin 749 edustajaa.

venttiin. Kansalaisia ja kuningasta vartioivat jälleen kansalliskaartit. Julkisia rakennuksia ja vankiloita vartioitiin normaalia tiukemmin. Syyskuun murhat olivat vielä tuoreessa muistissa.⁶⁰

Kaduilla vallitsi tuttu, tarkoin vartioitu hiljaisuus. Tällä kertaa ikkunat olivat suljettuina, ja kansalaiset vaikuttivat Monsieur Hüen mukaan synkiltä ja tyrmistyneiltä.⁶¹ *Le Patriot françois* kirjoitti, kuinka ihailtavasti kunnan tasavaltalaiset käyttäytyivät kaduilla osoittaessaan kunnioitusta entisen monarkin onnettomuudelle, kuitenkin vihaten tämän rikosta. He osoittivat pettymystään ja paheksuntaansa syylliselle ainoastaan mitä syvimmällä hiljaisuudella.⁶² Kirjoittajan mukaan paheksuntaan ja vihaan sekoittui nyt ylevä ajatus kunnioituksesta yksilön onnettomuutta kohtaan. Hüen synkistä ja tyrmistyneistä kansalaisista ei saa vastaavaa ylevyyden kuvaa. Ennakkoajatus ja tunne vaikuttivat hiljaisuuden tulkintaan.

Monet kansalliskonventtiin yleisöksi halunneet olivat yöpyneet rakennuksen edustalla. Aamulla kaikki paikat olivat täynnä sekä lehtereillä että ympäristössä. Kansalliskonventin puheenjohtajana tuossa istunnossa toiminut Bertrand Barère kuvasi muistelmissaan ensin, kuinka hän aamulla antoi sotilaille käskyn saattaa kuningas rauhallisesti konventin eteen. Puolen päivän maissa salissa alkoi olla levotonta ja Barère nousi ylös kehottaen suurilukuista yleisöä pysymään rauhallisena ja hiljaisena.⁶³ Kansalliskonventin puolivirallinen lehti *Le Moniteur* kirjoitti istuntoa seuraavana päivänä tarkan kuvauksen tapahtumien kulusta. Kun tieto Ludvigin saapumisesta konventin tiloihin saapui, puheenjohtaja Barère käytti avauspuheenvuoron ennen kuin Ludvig tuoti istuntosaliin. Hän vetosi paikallaolijoihin:

⁶⁰ Jordan 1979, 105–106. Syyskuun murhilla tarkoitetaan syyskuun alussa 1792 tapahtuneita vankilamurhia, joissa raivostuneet väkijoukot tunkeutuivat Pariisiin ja muutamien muiden kaupunkien vankiloihin ja surmasivat pikaoikeudenkäyntien jälkeen tai ilman tuhansia vankeja. Murhaamista kesti noin viikon ajan, eivätkä viranomaiset puuttuneet niihin.

⁶¹ Hüe 1806, 423–424.

⁶² *Le Patriot françois* no. 1219, 12.12.1792, 674.

⁶³ Barère 1842, 51–52. Ks. myös AP LV, 1. Jordan 1979, 106.

Puheenjohtaja (Barère): – – Kehotan kansanedustajia ja kansalaisia noudattamaan syvää hiljaisuutta. – –

Pariisin kansalaiset eivät jätä käyttämättä tätä uutta mahdollisuutta osoittaa patriotismia ja yhteishenkeä. Tarvitsee vain muistaa se kam-mottava hiljaisuus, joka seurasi Varennesista takaisin tuotavaa Ludvigiä, hiljaisuus, joka enteilee kansakuntien tuomiota kuninkaille.⁶⁴

Näillä sanoilla kansalliskonventin puheenjohtaja liitti yhteen kaksi erillistä hetkeä: kuninkaan surkean paluun Varennesista ja tämän hetken, jolloin kansakunta lukisi syytteet entiselle monarkille. Niiden yhdistävänä tekijänä oli hiljaisuus, joka nyt haluttiin tuoda kaduilta sisätiloihin. Annettuja ohjeita noudatettiin tarkoin. Ludvig tuotiin puoli yhden aikoihin kansalliskonventin istuntosaliin syvän hiljaisuuden vallitessa sekä yleisön että kansanedustajien keskuudessa. Päähineet pidettiin tälläkin kertaa tiukasti päässä. Entinen hallitsija otettiin vastaan istuen. Yleisön noudattama hiljaisuus säilyi koko kuulustelun ajan lukuun ottamatta joitakin yksittäisiä häiriötekijöitä.⁶⁵

Hiljaisuutta voidaan pitää erittäin poikkeuksellisena käyttäytymisenä kansalliskonventissa, jonka istunnot yleensä olivat kaikkea muuta kuin hiljaisia. Tapana oli, että lehtereillä oli runsaasti yleisöä, niin nytkin. Konventin istunnot olivat ihmisille eräänlainen ajanviettopaikka. Kansanedustajat puhuivat toistensa päälle ja toisinaan oli todellinen työ saada oma ääni kuuluviin jopa virallisten pyydettyjen puheenvuorojen aikana. Tuileries'n palatsin Manège-sali, joka toimi konventin istuntosalina, oli lisäksi akustisesti huono. Kansalliskonventin tehtävä oli lainsäätäminen ja itse asiassa perustuslain laatiminen. Nyt se oli ottanut tuomioistuimen aseman, jolloin myös käytännön tuli

⁶⁴ *Le Moniteur* no 348, 13.12.1792 tome 14 718 ja 720. Ks. myös AP LV, 7. "J'invite les représentants du peuple et les citoyens des tribunes à se tenir dans le plus profond silence. – Les citoyens de Paris ne laisseront pas échapper cette nouvelle occasion de montrer la patriotisme et l'esprit publique dont ils sont animés. Ils n'ont qu'à se souvenir du silence terrible qui accompagna Louis ramené de Varennes, silence précurseur du jugement des rois par les nations."

⁶⁵ AP LV, 7 ja *Le Patriot françois* no 1219, 12.12.1792, 673.

mukautua tähän uuteen asemaan. Tuomioistuimen puhekulttuuri oli toisenlainen kuin edustuslaitoksen.⁶⁶

Tuomioistuimen arvokkuuden piti olla kaikille selvää. Kuninkaan pakomatkan yhteydessä kansanedustaja Pétionin kuvaamat kansan majesteetti ja hiljaisuus nousivat esiin myös Barèren alkupuheenvuorossa.

Puheenjohtaja (Barère): Kansalaisten täytyy tuntee, että tässä tärkeässä istunnossa kansan koko majesteetin täytyy esiintyä kansalliskonventissa ja ulottua kaikkeen mikä sitä ympäröi. – Edustajat, te olette harjoittamassa kansallista oikeutta. Te vastaatte kaikille tasavallan kansalaisille päättäväisestä ja viisaasta käytöksestä, jossa teidän tulee pitäytyä tässä merkittävässä tilanteessa. – Asenteenne olkoon yhtäpitävä uusien tehtävien kanssa, jotka täytätte. Järkähtämättömyys ja syvä hiljaisuus sopii tuomareille. Istuntonne arvokkuuden tulee vastata Ranskan kansan majesteettia.⁶⁷

Barèrelle kansan majesteetti oli edustuksellista ja näyttäytyi arvokkaana ja vakavana hiljaisuutena, joka sopi ylintä valtaa käyttävälle kansanedustuslaitokselle, ja joka käytti nyt myös oikeuden majesteettia. Yleisön hiljaisuudella kunnioitettiin tuomioistuinta, ei enää kuningasta, kuten aiemmin. *Patriot français* -lehden kuvaukseen kylmästä hiljaisuudesta voidaan liittää ajatus tunteesta yhtä hyvin kuin tunteettomuudesta. Majesteetti oli kunnioitusta herättävää suuruutta, arvokasta valtaa.⁶⁸ Se oli nyt siirtynyt konkreettisesti kuninkaalta kansalle kansan edus-

⁶⁶ Brasart 1988, 9–10, 126 ja 134.

⁶⁷ *Le Moniteur* no 348, 13.12.1792 tome 14, 718 ja 720. Ks. myös AP LV, 7. Le President (Barère): “Les citoyens doivent sentir que dans cette séance importante toute la majesté du peuple doit se trouver dans la Convention Nationale et s’étendre sur tout ce qui l’environne. – Représentants, vous allez exercer le droit de justice nationale. Vous repondez à tous les citoyens de la république de la conduite ferme et sage que vous allez tenir dans cette occasion importante. Que votre attitude soit conforme aux nouvelles fonctions que vous allez remplir. L’impassibilité et le silence le plus profond conviennent à des juges. La dignité de votre séance doit répondre à la majesté du peuple français.”

⁶⁸ <http://www.cnrtl.fr/definition/majesté>, viitattu 30.4.2014.

tajien kautta, jos se oli jossain määrin symbolisesti siirtynyt Varennesista paluun yhteydessä suoraan kansalaisille Champs-Élysées'illä, jolloin Pétion koki majasteettista hiljaisuutta väkijoukkojen harjoittamana.

Hiljaisuuden vaatimus oli kaiken siihen ladatun symboliikan lisäksi myös yleisön ja kansanedustajien kontrolloimisen keino. Tilaisuus piti säilyttää arvokkaana ja turvallisenä. Hiljaisuuden voidaan tulkita kohdistuneen kohteeseen eli Ludvigiiin ikään kuin uhkaavana, kuten erään edustajan vaatimus haudan hiljaisuudesta.⁶⁹ Se voitiin tulkita vihan tai välinpitämättömyyden osoituksena, koska kukaan edes yleisöstä ei tahtonut nousta kuningasta puolustamaan.⁷⁰ Tällä yhtenäisestä kansasta ulossulkemisella haluttiin osoittaa paheksuntaa Ludvigille ja miksei myös antaa varottavaa esimerkkiä niille kansalaisille, jotka ehkä haikailivat vanhan järjestyksen perään.

Ludvig tuotiin toisen kerran kansalliskonventin eteen 26.12. puolustusasianajajineen esittämään puolustuspuheenvuoron. Kaikki sujui kutakuinkin toisintona ensimmäisestä istunnosta. Konventissa säilyi yleinen hiljaisuus molemmissa oikeudenkäynnin istunnoissa Ludvigin ollessa salissa. Tähän saattoi osaltaan vaikuttaa myös Ludvigin itsensä hiljaisuus ja vähäeleinen käytös. Molemmilla kerroilla järjestys repesi yleiseksi meteliksi heti kun entinen kuningas oli saatettu ulos salista. Puheenjohtaja joutui toistuvasti muistuttamaan kansanedustajia hiljaisuudesta.⁷¹ Oikeudenkäynti oli kokonaisuutena varsin kaotittinen ja keskusteluissa mitattiin uuden edustuslaitoksen poliittisia valtasuhteita ja muutenkin keskustelu eksyi välillä hyvin kauas itse asiasta. Oikeudenkäynnin laillisuus, oikeudenmukaisuus ja tarpeellisuus jakoivat mielipiteitä, mutta kuninkaan kuolema ei kuitenkaan ollut ennalta määrätty.⁷² Ratkaisu oli pitkälti niiden noin 500 edustajan varassa, jotka istuivat salin keskellä eivätkä kuuluneet kumpaankaan kilpailevaan poliittiseen pääryhmään.

⁶⁹ *Le Moniteur* no 348, 13.12.1792, tome 14, 720. "Il faut que le silence des tombeaux effraie le coupable"

⁷⁰ Ks. Hüe 1806, 425.

⁷¹ *Le Moniteur* no 348, 13.12.1792, tome 14, 724 ja no 363 28.12.1792, 848–854; *Le Patriote françois* no 1219, 12.12.1792, 674 ja no 1234, 27.12.1792, 734.

⁷² Soboul 2014 (1966), 26 – 27; Jordan 1979, 141–142 ja 199.

Poliittisen vaientamisen ja vaikenemisen teemat olivat osa kuninkaan oikeudenkäyntiä. Joidenkin yleensä aktiivisten edustajien äänetömyyttä asiassa ihmeteltiin.⁷³ Etenkin radikaalin siiven edustajat tulkitsivat vaikenemisen helposti epäilyttäväksi. Epäluuloisuuteen taipuvainen vallankumous näki hiljaisuudessa piilevän mahdollisen salaroyalistin. Kuninkaan oikeudenkäynnin aikana tasavalta oli täysin uusi asia ja sen valtasuhteet olivat määrittelemättä. Ranskan vallankumouksessa hiljaisuuden ja vallan suhde oli ongelmallinen. Ideaalimaailmassa hiljaisuus kuului menneisyyteen ja kuningasvaltaan, avoimuus ja puheoikeus uuteen tasavaltaan. Kuningasmielisyys ei kuulunut tämän avoimuuden ja sananvapauden piiriin. Royalistiset lehdet olivat lakanneet ilmestymästä tai muuttaneet ulkomaille elokuun kansannousun seurauksena.

Erikoislaatuisen oikeudenkäynnin päätteeksi tammikuussa 1793 suoritettiin neljä päivää kestänyt äänestys. Ludvigin syllisydestä oltiin kutakuinkin yksimielisiä. Tuomiosta äänestettäessä äänet hajosivat ja lopulta kuolemantuomioon päädyttiin melko pienellä äänten enemmistöllä.⁷⁴ Ludvig tuomittiin kuolemaan. Teloitus määrättiin seuraavaksi päiväksi.

Kuninkaan kuolema

Maanantai 21.1.1793 oli sateinen ja harmaa tammikuun aamu. Parikymmentätuhatta ihmistä oli saapunut aukiolle⁷⁵ katsomaan entisen

⁷³ Georg Dantonin poissaolo ja hiljaisuus asiassa herätti epäilyksiä hänen motiiveistaan sekä aikalaisissa että historiankirjoittajien keskuudessa. Ks. Soboul 2014 (1966), 29 – 30.

⁷⁴ Tulos vaihtelee laskutavasta riippuen. Joissakin historiankirjoissa esiintyy väite, että kuolemantuomio olisi ratkennut vain yhden äänen enemmistöllä. Todellisuudessa äänten ero oli n. 50 äänen luokkaa. Äänestäneitä edustajia oli 721. David P. Jordan on tehnyt varsin tyhjentävän analyysin eri laskutavoista *The King's Trial*-teoksen liitteessä.

⁷⁵ Aukio oli ennen vallankumousta nimetty Ludvig XV:n aukioksi, vallankumouksen aikana se oli nimeltään Vallankumouksen aukio ja nykyään tunnetaan nimellä Place de la Concorde, yksimielisyyden aukio.

monarkin kuolemaa. Aseistautuneiden kansalliskaartilaisten määrä oli moninkertainen. Kaiken kaikkiaan noin 80 000 aseistettua miestä oli vartioimassa kuninkaan viimeistä matkaa eri puolilla Pariisia.⁷⁶ Edellisenä yönä vallankumouhallitus oli valmistellut mittavan operaation. Entisen kuninkaan teloitus oli tavanomaista teloitusta merkittävämpi.⁷⁷ Pariisin rajojen vartiointia oli tehostettu. Kaikkien joukko-osastojen piti olla aseissa klo 7 aamulla. Määräykset oli painettu ja levitetty Pariisin seinille yön aikana.⁷⁸ Pariisi oli jälleen kerran poikkeuksellisen hiljainen. Ainoastaan lehdistö ja hallinto tuntuivat kiihkoilevan mahdollisesta kuningasmielisten kansannoususta tai muista mahdollisista mellakoista. Joitakin huhuja mahdollisista yrityksistä pelastaa kuningas oli liikkunut.⁷⁹ Lisäksi oli syytä pelätä omia liian intomielisiä patriootteja, jotka ehkä tahtoivat ryhtyä Brutukseksi.

Vajaan parin tunnin matka Templen tornista teloituspaikalle sujui jo totutun kaavan mukaan: kansalliskaartilaisten vartioimat hiljaiset kansanjoukot todistivat matkaa. Koko tapahtuma oli huolellisesti suunniteltu. Hiljaisuus tarkoitti tässä yhteydessä kaduilla olevien kansanjoukkojen hiljaisuutta. Hiljaisuus oli suhteellista, sillä vaunuja vetävien hevosten edellä kulki rumpaleita ja tasainen rummutus saattoi vaunuja koko matkan luoden osaltaan uhkaavaa tunnelmaa. Kuninkaan rippisän Edgeworth de Firmont'n mukaan kaduilla ei ollut muita kuin keihäin tai kivääreihin aseistautuneita joukkoja, ikkunat ja ovet pysyivät matkan varrella suljettuna. Rummutuksen tarkoituksena oli peittää mahdolliset yleisön kannanotot.⁸⁰ Perinteisesti kuolemantuomittujen

⁷⁶ Hunt 1992, 1 ja Jordan 1979, 214 ja 217.

⁷⁷ Kuninkaan näytävä teloitus oli poikkeuksellinen verrattuna muihin vallankumouksen teloitusnäytelmiin. Kaava oli periaatteessa sama ja kuoleman giljotiinissa oli samanlainen kuin kenen tahansa muun kansalaisen kuolema. Silti jokainen tiesi, ettei kyse ollut mistä tahansa teloituksesta. Tässä oli kyse monarkian symbolisesta lopusta. Erityisestä asemasta kertoi myös mitava vartiointi, Ludvigia saattoi rippi-isä ja hänet kuljetettiin umpivaunussa teloituspaikalle. Kuninkaan teloituksen ajankohtana giljotiini oli ollut käytössä vajaan vuoden eivätkä teloitukset olleet vielä jokapäiväisiä.

⁷⁸ Jordan 1979, 213–214.

⁷⁹ Jordan 1979, 210–211 ja Vincent 2006, 16.

⁸⁰ Edgeworth de Firmont 1825, 176.

kuljetusta katsomaan kerääntyvien joukkojen tapana oli huudella mielipiteitään puolesta tai vastaan eikä mellakoiltakaan aina säästyty.⁸¹ Ludvig luki rippi-isänsä kanssa vaunussa ääneen joitakin vuoropsalmeja. Muuten oli hiljaista.⁸² Rippi-isä kuvasi synkkää matkaa seuraavasti:

Siten vaunu saapui mitä suurimman hiljaisuuden vallitessa Ludvig XV:n aukiolle ja pysähtyi keskelle tyhjää aluetta, joka oli jätetty mestauslavan ympärille. Tätä aluetta reunustivat tykit ja sieltä, niin kauas kun saattoi nähdä, näkyi aseistettua väkijoukkoa. Heti kun kuningas tunsu, ettei vaunu enää liikkunut, hän kääntyi puoleeni ja sanoi korvaani: ellen erehdy, olemme saapuneet perille. Hiljaisuuteni vastasi hänelle: kyllä.⁸³

Ymmärrettävistä syistä matka mestauslavalle oli luonteeltaan täysin toisenlainen verrattuna esimerkiksi paluuseen Varennesista. Yleisöllä ei enää ollut vastaavaa merkitystä Ludvigille. Ludvigin piti viedä mukanaan mestauslavalle kuningas, mutta hänen piti myös kuolla ihmisenä. Hiljaisuus ja Jumalan puoleen kääntyminen oli luonnollinen reaktio hartaalle katolilaiselle.

Teloituspaikalla kuningas tahtoi kuitenkin puhua. Eräiden kuvauksen mukaan hän sai kansan ja rummunsoittajat hiljenemään ”pelkällä katseella”. Kansanjoukot ”kuuntelivat viimeisen kerran entistä hallitsijaansa”.⁸⁴ Hän ehti aloittaa: ”Kuolen viattomana niihin rikoksiin, joista minua syytetään. Annan anteeksi kuolemani käsikirjoittajille, ja rukoilen Jumalaa, että veri, jonka aiotte vuodattaa, ei koskaan lankea

⁸¹ Foucault 1980 (1975), 70-76.

⁸² *Le Moniteur* no 23, 23.1.1793 tome 15, 242 ja Edgeworth de Firmont 1825, 176.

⁸³ Edgeworth de Firmont 1825, 176–177. “La voiture parvint ainsi, dans le plus grand silence, à la Place de Louis XV, et s’arrêta au milieu d’un grand espace vide qu’on avait laissé autour de l’échafaud cet espace était bored de canons; et au delà, tant que la vue pouvait s’étendre, on voyait une multitude en armes. Dès que le Roi sentit que la voiture n’allait plus, il se retourna et me dit à l’oreille: “Nous voilà arrivés si je ne me trompe.” Mon silence lui repondit que oui.”

⁸⁴ Edgeworth de Firmont 1825, 179 ja Jordan 1979, 219–220.

Ranskan päälle.” Joidenkin lähteiden mukaan hän toivoi ”kuolemansa hyödyttävän kansaa”.⁸⁵ Hänet keskeytettiin. Aiemmin kuolemantuomittujen mestauslavalla pitämät puheet olivat kuuluneet asiaan. Ranskan vallankumouksen teloitusdraamat olivat huolellisesti suunniteltuja. Niiden piti ilmaista ihanteita: kivuttomuutta, nopeutta, tasa-arvoista teloitustapaa. Teloituslavapuheet eivät sopineet tähän kaavaan. Kuninkaahan aloittaman puheen vaimentamisella haluttiin mahdollisesti estää tuomittua herättämästä minkäänlaista sympatiaa yleisössä.⁸⁶ Hänet suljettiin tällä toimenpiteellä ulos kansakunnasta, jota vastaan hänen katsottiin rikkoneen. Tuomio oli annettu ja puheet pidetty.

Entinen kuningas tahtoi puhua, mutta hänet hiljennettiin. Kertomukset puheesta ja sen kuulumisesta sekä hiljentämisen keinosta vaihtelevat kertojan mukaan. Useissa kertomuksissa puhutaan rummuista, jotka keskeyttivät puheen ja toisissa taas kansan joukosta kuuluneet ”pyöveli tee tehtäväsi” huudot saivat Charles-Henri Sansonin avustajineen ryhtymään toimeen.⁸⁷ Tämän jälkeen kaikki eteni nopeasti. Ludvig asetettiin giljotiiniin lankulle ja pyöveli pudotti terän. Avustaja nosti irti leikatun pään ja näytti sitä kansalle. Kansanjoukot puhkesivat riemuitsemaan: ”Eläköön kansakunta! Eläköön tasavalta!” Tykit ampuivat laukauksia tapahtuneen kunniaksi.⁸⁸ Ludvigin kamaripalvelija Cléry koki hiljaista surua Templen tornissa kuninkaan poistuttua, kun torniin kantautuvat äänet kertoivat tapahtumien kulusta:

Jäin yksin huoneeseen, tuskan murtamana, miltei tunnottomana. Rummut ja trumpetit kertoivat, että hänen majesteettinsa oli jättänyt tornin. Tuntia myöhemmin kuului tykistön yhteislaukaus, huudot elä-

⁸⁵ *Le Patriote français* 22.1.1793, s. 86, Edgeworth de Firmont 1825, 179 ja *Le Moniteur* 23.1.1793 tome 15, 242. Ks. teloittaja Sansonin kirje Ludvig XVI:n viimeisistä hetkistä 20.2.1793 <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b90572617> viitattu 24.1.2014.

⁸⁶ Foucault 1980 (1975), 18, 77–78.

⁸⁷ Hardman 2000, 178.

⁸⁸ Hunt 1992, 1 ja Jordan 1979, 217–220.

köön kansakunta, eläköön tasavalta. Kuninkaista parhain oli lakannut olemasta.⁸⁹

Entisen kuninkaan maalliset jäännökset kuljetettiin teloituksen jälkeen kaikessa hiljaisuudessa läheiselle Madeleinen hautausmaalle, jossa haudaus tapahtui.⁹⁰

Tyrannia ei enää ole, ei puhuta siitä sen enempää

Hiljaisuus tai hiljentäminen poliittisena vallankäytön välineenä tarkoittaa myös asioista vaikenemista. Eräät poliittiset ryhmät halusivat saada aikaan hiljaisuuden välittömästi teloituksen jälkeen. Kansanedustaja Le Bas kirjoitti isälleen oikeudenkäynnin jälkeen: ”Tiet ovat poikki takanamme, pitää mennä eteenpäin, haluttiin tai ei – – Vihdoinkin, rakas isäni, tyrannia ei enää ole. Teloitus tapahtui tänä aamuna hyvässä järjestyksessä.”⁹¹ Monet kansanedustajat katsoivat kuninkaan kuoleman olevan tapahtunut tosiasia, jonka jälkeen asiasta ei tarvinnut enempää keskustella. Georges Danton puhui kansalliskonventissa Ludvigin teloituspäivänä: ”Nyt kun tyrannia ei enää ole, kääntäkäämme huomio ja kaikki energia sotaan.”⁹² Jakobiiniklubilla edustaja Bourdon totesi yksinkertaisesti: ”Tänään hän on maksanut velkansa. Ei puhuta siitä sen enempää.”⁹³ Myös *Le Moniteur* lehti halusi uutisoituaan lyhyesti

⁸⁹ Cléry 1825, 151. “Je restai seul dans la chambre, navré de douleur, presque sans sentiment. Les tambours et les trompettes annoncèrent que sa majesté avait quitté la tour... Une heure après des salves d’artillerie, des cris vive la nation, vive la république! se firent entendre... Le meilleur des rois n’était plus.”

⁹⁰ Soboul 2014 (1966), 307–309. Hautauksen toimitti kaksi siviilivalan vanhonta pappia kolmen todistajan läsnä ollessa.

⁹¹ A.N. 35/AP/1 “Les chemins sont rompus derrière nous, il faut aller en avant, bon gré mal gré – – Enfin, mon cher père le tiran n’est plus; l’exécution s’est faite le matin avec le plus grand ordre.”

⁹² *Le Moniteur* 25.1.1793 tome 15, 264.

⁹³ Hunt 1992, 56. Hunt viittaa Aulardin toimittamaan *La société des Jacobins: Recueils de documents pour l’histoire de club des jacobins à Paris*, vol 4 juin 1792 à janvier 1793 (Paris 1892), 689.

kuninkaan teloituksen, siirtää katseen tulevaisuuteen ja jättää Ludvigin historiaan.⁹⁴ Jacques Hébert, *Le père Duchesne* lehden kiihkomielinen toimittaja, oli täysin toisella linjalla vaikenemisesta: ”En sano, kuten jotkut vetelehtijät: ei puhuta siitä enää. Minä sanon, että puhutaan hänestä muistuttaaksemme itseämme hänen rikoksistaan...”⁹⁵

Tasavaltalainen vallankumous teki kaikkensa osoittaakseen, että Ludvig oli vain ihminen, tavallinen kansalainen tai pelkästään viholinen.⁹⁶ Hänestä käytettiin halventavaa ilmaisua *ci-devant roi*, entinen kuningas. Syyttäjät keksivät hänelle sukunimen Capet. Jotkut lehtimiehet käyttivät ilmaisua *Louis le dernier*, Ludvig viimeinen, joka viittasi ikuisiksi ajoiksi päättyvään monarkiaan. Monet välttivät kokonaan käyttämästä sanaa kuningas. Se korvattiin esimerkiksi sanalla tyranni. Tästä alkaisi uusi aika, tasavalta. Ludvig ei ollut kuitenkaan kuka tahansa. Hänellä oli kosketus jokaiseen 24 miljoonaan ranskalaiseen yksilöön, kuten asian ilmaisi kirjailija Nicolas Restif de la Bretonne.⁹⁷ Monarkia ei lakannut olemasta yhden monarkin poistamisella, vaikka teloitukseen yhdistettiin suurta symboliikkaa. Vaikeneminen kuninkaasta ja kuninkaallisesta menneisyydestä oli yksi tapa torjua tätä monarkian paluun uhkaa.

Oikeudenkäynnin ja teloituksen yhtenä tarkoituksena oli riisua kuninkaan ympäriltä kaikki myyttinen ja sakraali. Perinteisen käsityksen mukaan kuningas oli mystisesti kaksijakoinen: hän oli sekä pyhä kuningas että ihminen. Tämä kuninkaan persoonan kaksijakoisuus säilytettiin 1791 perustuslaissa, vaikka kuningas olikin enää ranskalaisten kuningas. Kuninkuuden pyhyyteen oli liittynyt arvokas ja kunnioitettava hiljaisuus, joka toi kuninkaan ympärille mystisyyttä. Se haluttiin purkaa arkipäiväistämällä asiaa ja hieman paradoksaalisesti vaikenemalla koko asiasta. Michael Walzerin mukaan uuden vallan suorittama kuninkaanmurha oli lopullinen ja ehdoton irtiotto vanhan vallan myyteistä.⁹⁸

⁹⁴ *Le Moniteur* no 23, 23.1.1793, tome 15, 242.

⁹⁵ Hunt 1992, 59. Hébert oli sama syvien kansanrivien röyhkeä suosikki, joka myöhemmin kunnostautui Marie-Antoinetten oikeudenkäynnin inestisyytösten esittäjänä.

⁹⁶ Hunt 1992, 1.

⁹⁷ Restif de la Bretonne 1978, 309.

⁹⁸ Walzer 1974, 4–6.

Koko myyttinen kuninkuus ja sen patriarkaallinen luonne oli kiistetty useaan otteeseen kuluvan vuosisadan aikana, mutta sen muodoista oli pidetty kiinni. Oleellista on, että kuninkaan tavanomaisuutta ja ihmisyttä piti todistella. Myyttiset käsitykset monarkiasta eivät olleet kokonaan hävinneet. Teloituksen tapahduttua jotkut ihmiset ryntäsivät kastamaan nenäliinoja ja paperinpaloja kuninkaan vereen.⁹⁹ Tällaiseen toimintaan oli raadollisia syitä, kuten sellaisten muistoesineiden myyntiarvo. Mutta saattoi joukossa olla sellaisiakin, joille kuninkaan verellä oli toisenlaista, esimerkiksi parantavaa, arvoa.¹⁰⁰ Ludvigin tytär Marie Thérèse ja muutamat muut rojalistit pyrkivät myöhemmin vaikuttamaan kirkkoon, jotta Ludvig julistettaisiin autuaaksi. Se ei toteutunut. Kirkon silmissä Ludvigin teloitus oli ensisijaisesti poliittinen, ei uskonnollinen teko.¹⁰¹

Vaikeneminen kuninkaan kohtalosta voidaan tulkita liittyneen valankumouksen ajan muuttuviin käsityksiin kuolemasta yleensä. Muistamisen merkitys korostui aikana, jolloin sielun kuolemattomuus yhä useammin kiistettiin. Kirkkoa vastaan kääntyneen vallankumouksen ihannemaailmassa ajatus, että oikeudenmukainen yksilö jää elämään veljiensä muistoissa, oli tullut korvaamaan ikuista elämää.¹⁰² Ludvigista vaikenemisen voi nähdä käännteisenä ajatuksena tästä: Hiljaisuus asian ympärillä pyyhkii sen lopulta pois ihmisten mielistä. Helvetin korvasi maanpäällinen hiljaisuus, unohdus. Huono yksilö jäisi ikuisen hiljaisuuteen ja tässä tapauksessa yksilön mukana koko vanha valtajärjestelmä. Tosin epäilijöitäkin oli, kuten Restif de la Bretonne, joka Ludvigin oikeudenkäynnissä uneksi vuodesta 1992, jolloin kuninkaanmurhaajille ei löydy ymmärtäjiä:

⁹⁹ Hunt 1992, 17–18 ja 61–62, Jordan 1979, 220 ja Vincent 2006, 21.

¹⁰⁰ Ludvigia pidettiin joidenkin monarkistien keskuudessa marttyyrinä, jopa mahdollisena pyhimyksenä. Huhtikuussa 2013 yksi tällainen reliikki myytiin huutokaupassa 18738 eurolla. <http://www.directmatin.fr/culture/2013-03-12/le-sang-de-louis-xvi-vendu-aux-encheres-420761> viitattu 29.1.2013. Joitakin reliikkejä on tutkittu tieteellisesti ja niiden alkuperä on asetettu epäilyksenalaiseksi <http://www.bbc.com/news/science-environment-27145411> viitattu 25.4.2014.

¹⁰¹ Hardman 2000, 179 ja Petitfils 2010 (2005), 550–554.

¹⁰² Vovelle 1974, 148–149 ja 224–225.

Rauhoittaakseni itseäni vajosin vuosisatojen jatkumoon: näin miehiä vuonna 1992 lukemassa historiaamme; yritin kovasti kuulla heitä ja kuulinkin. Heidän tuomionsa ankaruus kauhistutti minua. Minusta tuntui, että jotkut heistä moittivat meitä inhimillisyyden puutteesta, sitä vastoin ääriaineokset, vastaavat kuin meillä tänään, hyväksyivät meidät. Uskon nähneeni kuinka koko Eurooppa oli omaksunut uuden hallinnon; mutta näin historian lehdiltä ne hirvittävät iskut, jotka sitä olivat koetelleet.¹⁰³

Le Moniteur-lehden mukaan kaksi tuntia teloituksen jälkeen mikään Pariisissa ei viitannut tapahtuneeseen. Yleinen rauhallisuus ei ollut hetkeksikään häiriintynyt.¹⁰⁴ Virallisessa raportoinnissa vaiettiin heti teloituksen jälkeen yksityiskohdista, kuten teloitettavan keskeytyneestä puheesta, teloituspaikalla tapahtuneista hiustenleikkaamisesta ja käsien sitomisesta. Ludvigin teloituksesta laadittiin pöytäkirja. Sen sisältö oli yksinkertainen: teloitus tapahtui hyvässä järjestyksessä klo 10.22. Minäkään ei haluttu herättävän sääliä saati ihailua edesmennytätä monarkkia kohtaan.¹⁰⁵ Kysymys oli siitä, kuka kontrolloi virallista kertomusta ja sitä kautta yleistä mielipidettä.

Teloitus oli draama, jonka yksityiskohtien suunnitteluun oli kiinnitetty erityistä huomiota. Se oli ristiriidassa halutun arkipäiväistämisen ja vaikenemisen kanssa.¹⁰⁶ Sen symbolinen arvo oli merkittävä ja se ulottui paitsi Ranskaan myös koko Eurooppaan. Lehdistö ja hallinto pyrkivät vähättelemään tapahtuman merkitystä, mutta se ei voinut olla

¹⁰³ ”Pour me soulager je m’enfonçai dans la suite des siècles: je vis les hommes de 1992, lire notre histoire; je m’efforçai de les entendre, et je les entendis. La sévérité de leur jugement m’effraya! Il me semble que les uns nous reprochaient d’avoir manqué de l’humanité, tandis que les extrêmes, tels qu’il en est aujourd’hui, nous approuvaient. Je crus voir que toute l’Europe avait pris un gouvernement nouveau; mais je voyais sur les pages de l’histoire, les horribles secousses qu’elle avait éprouvées! Restif de la Bretonne 1978, 293.

¹⁰⁴ *Le Moniteur* no 23, 23.1.1793 tome XV, 242.

¹⁰⁵ Jordan 1979, 224 ja Soboul 2014 (1966), 307.

¹⁰⁶ Jotkut kansanedustajat olivat sitä mieltä, että Ludvigia ei olisi pitänyt viedä oikeuden eteen lainkaan, vaan hänet olisi pitänyt teloitaa ilman seremonioita. Saint-Justin esittänyt puheenvuoro kansalliskonventissa 13.11.1792 sai laajaa kannatusta. Saint-Just 2004, 475–484.

tiedostamatta, kuinka keskeisestä asiasta oli kysymys. *Annales patriotiques* kirjoitti pari päivää teloituksen jälkeen:

Huomattavin seikka oli kansan välinpitämättömyys, hiljaisuus ja kylmäverisyys sen nähdessä tämän speaktaakkelin. Olisin halunnut Unkarin Fransin, Preussin Wilhelmin ja Englannin Yrjön olevan paikalla *incognito*. He eivät olisi enää epäilleet, ettei tämä ole tarkoitettu kaikille ja että heidän valtansa on ohi.¹⁰⁷

Tällä haluttiin tuoda esille vallankumouksen toivottu laajeneminen Ranskan ulkopuolelle. Lehden viesti oli kuitenkin suunnattu enemmän ranskalaisille kuin Yrjö III:lle tai tämän kollegoille. Massojen hiljaisuus liittyi lehden tekstissä välinpitämättömyyteen ja kylmyyteen – ikään kuin asia olisi täysin toisarvoinen ranskalaisille. Toisaalla maanpaossa elävä vastavallankumouksen johtaja Condén prinssi julisti nuoren Ludvig XVII:n uudeksi kuninkaaksi. Monarkian piti jatkua, vaikka kuningas oli kuollut ja vaikka virallinen Ranska ei sitä sallinut.¹⁰⁸ Ludvigin kannalta ikävää oli, että hän tuntui sopivan vastavallankumoukselle ja rojalisteillekin parhaiten kuolleena marttyyrinä.

Hiljaisuuden vallankumous

Kolme historian hetkeä, joissa Ludvig kohtasi hiljaisuuden: paluu Varennesista, oikeudenkäynti ja kuolema. Jokainen näistä hetkistä syöksi kuningasvaltaa kohti tuhoa. Näitä hetkiä yhdisti ohjattu hiljaisuus, massojen ja Ludvigin kohtaaminen sekä vahva sotilaallinen läsnäolo. Asteittaista tuhoutumista kuvaa Ludvigin asema. Pakoyrityksen jälkeen Pariisiin palaava kuningas oli yhä kuningas, vaikka hänen asemansa oli kyseenalaistettu. Oikeudenkäynnin aikana Ludvig oli vanki, entinen kuningas, jonka status oli tuomitsijoilleenkin jossain määrin epäselvä.

¹⁰⁷ *Annales patriotiques et littéraires de la France et affaires politiques de l'Europe* no XXIII, 23.1.1793, 106.

¹⁰⁸ Jordan 1979, 223.

Teloituspäivänä Ludvig oli kuolemaantuomittu mies. Mestauslavalle nousi kuitenkin myös tuomittu kuningas ja symbolisesti koko monarkia. Kaikissa näissä tilanteissa häntä tervehdittiin kollektiivisella ja tarkoin vartioidulla hiljaisuudella.

Kaikkiin esimerkkitapauksiin liittyy myös vaiennamisen ja omaehtoisesta vaikenemisen elementtejä. Konkreettinen katujen varsilla ja konventin istuntosalissa vallinnut hiljaisuus saatiin aikaiseksi käskemällä yleisöä hiljaiseksi. Kaduilla siihen liittyi uhkauksia. Samalla ihmismassat kuitenkin vaikenivat vapaaehtoisesti. Emme voi tavoittaa paikallisten yksilöiden ajatuksia. Vain harvat ovat tallentaneet kertomuksia kirjalliseen muotoon. Kokemuksen voimakkuus välittyy näistä kertomuksista ja tässä hiljaisuudella on keskeinen osa. Hiljaisuuden taakse voi kätkeä monenlaisia ajatuksia. Vaikeneminen voi olla vallankäyttöä, jolla suljetaan toinen osapuoli ulos. Kuninkaan paluu pääkaupunkiin epäonnisen pakomatkan jälkeen loi eräänlaisen hiljaisten väkijoukkojen käyttäytymiskaavan, jota noudatettiin jälleen kun kuninkaan valta oli jo kumottu aina viimeiseen matkaan saakka. Hiljaisuus puettiin sanoiksi lehtien palstoilla heti tapahtuman jälkeen. Todellisten tai kuviteltujen uhkien kasvaessa kasvoi myös vartioinnin massiivisuus. Jos epäonnistuneen pakomatkan jälkeen suurin uhka kohdistui kuninkaan asemaan, teloituspäivänä pelko ulkovaltojen interventtiosta oli todellinen. Koko vallankumous oli sen johtajien mielissä uhattuna.

Tapahtumien keskipiste oli Ludvig XVI. Hänetkin vaiennettiin useampaan otteeseen ja hän vaikenä itse. Ludvig ei kirjoittanut mistään näistä kokemuksistaan. Hänen hiljaisuuttaan voi tulkita vain toisten lausuntojen perusteella. Hän itse kirjoitti ylipäätään melko vähän. Ludvig oli hiljainen ja ujo; häntä on kutsuttu hiljaiseksi kuninkaaksi. Hänen kerrotaan sanoneen, että hän haluaa ihmisten mieluummin tulkitsevan hiljaisuuksiaan kuin puheitaan.¹⁰⁹ Ludvig esiintyi hiljaisena kaikissa näissä tilanteissa. Hänen hiljaista käytöstään on tulkittu monella tavalla. Sitä on tulkittu mm. merkinä flegmaattisuudesta, joka esti häntä jopa puolustamasta itseään. Ludvigin hiljaisuuden on toisinaan katsottu suorastaan aiheuttaneen hänen kuolemantuomionsa. Jotkut näkivät hiljaisen esiintymisen miellyttävänä ja sympatiaa herät-

¹⁰⁹ Hardman 2000, 191 ja Tackett 2003, 26.

tävänä tai jopa sankarillisena väistämättömän kuoleman edessä.¹¹⁰ Poikkeuksena Ludvigin itsepintaiseen vaikenemiseen oli teloitus, jota ennen entinen kuningas yritti puhua kansalle, mutta hänet vaiennettiin rummuilla. Kansakunta ei enää halunnut kuulla häntä, jonka se oli sulkenut keskuudestaan.

Kuninkaan kuolemaan liittyvä poliittinen hiljaisuus jatkui vallankumouksen edetessä. Teloituksen ensimmäisenä vuosipäivänä ei järjestetty mitään virallisia muistojuhlia.¹¹¹ Spontaani muistelu johti monenlaisiin halventaviin kansanjuhliin, kuviin ja jopa makaabereihin muistolautaisiin, joissa kuninkaan irti leikattu pää komeili kuvassa. Kansalliskonventti ei halunnut tällaisten kansanomaisten ja väkivaltaisten juhlien jatkuvan, vaan lopulta se asetti virallisen muistopäivän, jonka ohjelma oli kontrolloitua ja juhlallista.¹¹²

Hiljaisuuden ja vallan suhde oli ongelmallinen. Hiljaisuus ei ollut puheita ja keskustelua arvostavan vallankumouksen tavoite. Aiemmin vaiennetun kansanosan äänen kuuluviin saaminen sen sijaan oli. Uuden yhteiskunnan piti perustua avoimuuteen ja keskusteluun valistuksen hengessä. Olennainen ja vaikea kysymys oli, kenen äänen oli sopivaa kuulua ja koska. Yleistahdon, yleisen mielipiteen ja yhteisen hyvän käsitteiden pohdintaan käytettiin paljon aikaa, mutta käytännön päätöksenteossa liikuttiin usein yksilöiden numeerisen enemmistön linjoilla.¹¹³ Koko uusi valtajärjestelmä oli suunniteltu sen varaan, että kuningas oli sen yksi keskeinen elementti. Kun elementti yhtäkkiä poistettiin, syntyi ongelma. Kun vielä poliittisen opposition käytäntöä ei ollut olemassa, oli hyvin vaikeaa välttää poliittista hiljentämistä. Yksimielisyys kun on perin harvinaista ihmiskunnassa. Avoimuus ja vapaa sana olivat hienoja periaatteita paperilla, mutta käytännössä vaikeita toteuttaa.

¹¹⁰ Hardman 2000, xiv–xv, 163 ja 165–166 ja Jordan 1979, 139–140. Petitfils 2010 (2005), 492–493

¹¹¹ Jakobiiniklubin edustajat tekivät retken kansalliskonventtiin onnittelemaan edustajia rohkeudesta, jota nämä olivat vuotta aiemmin osoittaneet. Kansanedustajat vastasivat tähän lähtemällä joukolla käymään Ludvigin teloituspaijalla. Tilanne kääntyi itseään vastaan, sillä aukiolla oli juuri käynnissä neljän ihmisen teloitus.

¹¹² Hunt 1992, 62–64.

¹¹³ Furet 1978, 273, 275–276.

Vallankumouksen aikana kuningasvalta haluttiin nähdä hiljentävänä ja alistavana valtana. ”Oletteko koskaan nähneet suuria puhujia kuninkaiden valtikoiden alla? Ette, hiljaisuus vallitsee valtaistuinten ympärillä.”¹¹⁴ Lause toi 1790-luvun pariisilaisille epäilemättä mieleen Versailles’n eristäytyneen hovin. Ihanteen mukaan hiljaisuus vallankäytön välineenä kuului menneisyyteen, mutta todellisuus oli toisenlainen. Hiljaisuus kävi yhä kontrollin ja vallankäytön välineestä, mutta siihen liittyi syvä ristiriita. Salailun ja pelon hiljaisuus ei ollutkaan pois pyyhitty tasavallan myötä. Tasavalta ajautui terroriin muutamassa kuukaudessa kuninkaan teloituksen jälkeen. Vallankumoukselliset taistelivat vallasta ja lähettivät toisiaan giljotiiniin pikaoikeudenkäynneissä, joissa syytetyiltä evättiin puheoikeus. Vaikeneminen oli välttämättömyys ja vaientaminen lopulta yleinen käytäntö. Varomattomat sanat olivat nopein tie giljotiiniin.¹¹⁵

Hiljaisuus on tehokas vallankäytön väline. Se esiintyy useilla tasoilla alkaen hienovaraisesta keskustelusääntöjen ja hiljaisuuksien hallinnasta päätyen väkivaltaiseen vaientamiseen. Kollektiivinen hiljaisuus voi kätkeä näennäisen yksimielisyyden taakse lukemattomia ajatuksia ja tulkintoja. Hiljaisuuden valtasuhteet olivat tässä käsitellyissäkin esimerkeissä usein monimutkaisia ja tulkinnanvaraisia. Ranskan vallankumous ja hiljaisuus eivät ensi ajattelemaalla kohtaa. Tarkemmassa tarkastelussa hiljaisuus tulee esiin usein ja monimuotoisesti.

¹¹⁴ Saint-Just 2004, 782. “Avez-vous vu des orateurs sous le sceptre des rois ? Non, Le silence règne autour de trônes.”. Nuori Saint-Just herätti kansalliskonventissa huomiota debyyttipuheellaan kuninkaan tuomitsemisesta. Sittemmin hänet tunnettiin useiden terrorilakien ja syytekirjelmien laatijana sekä yhteishyvän valiokunnan jäsenenä. Tässä lainattu puhe terrorin kesänä 1794 tosin jäi pitämättä 27.7.1794, koska se keskeytettiin heti alussa. Puheen pitäjä vaikenä ja päätyi itse seuraavana päivänä giljotiiniin.

¹¹⁵ Kennedy 1989, 322.

Lähteet

Alkuperäislähteet:

- L'ami du roi*, <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k49513p.r>
- Annales patriotiques et littéraires de la France et affaires politiques de l'Europe*. Journal libre par une société d'Ecrivains patriotes dirigé par L.S.Mercier et par J.L. Carra. No XXXIII 23.1.1793.
- Archives Nationales (A.N.) 35AP/1 Lettres et documents concernant le conventionnel Philippe LeBas, son père Ange, sa femme Elisabeth et son fils Philippe, dossier 2: lettres adressé à son père 20.1.1793 et 21.1.1793.
- Archives Parlementaires (AP) de 1787 à 1860 recueil complet des débats législatifs & politiques des chambres française. Première série tome XXVII du 6 juin au 5 juillet 1791. Paris 1887. <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k495428.r>
- Archives Parlementaires (AP) de 1787 à 1860 recueil complet des débats législatifs & politiques des chambres française. Première série tome tome LV 11 décembre au 27 décembre soir 1792. Paris 1899. <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k49570h/f4.image>
- Barère, Bertrand: *Mémoires de B. Barère*. Tome 2. Publiés par MM Hippolyte Carnot et David d'Angers. Bruxelles 1842.
- Cléry, Jean Baptiste: *Journal de Cléry, suivi des dernières heures de Louis seize, par monsieur Edgeworth de Firmont ; du récit des événements arrivés au temple par madame royal, fille de roi ; et éclaircissemens historiques tirés de divers mémoires du temps*. Paris & Bruxelles 1825.
- Constitution 1791*. <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/les-constitutions-de-la-france/constitution-de-1791.5082.html> viitattu 1.5.2014.
- Edgeworth de Firmont: *Journal de Cléry, suivi des dernières heures de Louis seize, par monsieur Edgeworth de Firmont ; du récit des événements arrivés au temple par madame royal, fille de roi ; et éclaircissemens historiques tirés de divers mémoires du temps*. Paris Bruxelles 1825.
- Hüe, François: *Les dernières années de règne et de la vie de Louis XVI, par François Hue, l'un des officiers de la cabmbre du roi, appelé par ce prince, après la journée de 10 aout, a l'honneur de rester auprès de lui, et de la famille royale*. Londres 1806.
- Mercur national et etranger*, ou journal politique de l'Europe no LXXI 27.6.1791 et no LXXIII 29.6.1'an 2 (1791). <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1212644/f421.image>
- Le Moniteur*. Réimpression de l'ancien Moniteur seul histoire authentique et inaltérée de la révolution française depuis de la réunion des États Generaux jusqu'au Consulat. tome 14 Paris 1840. tome 15 Paris 1847.
- Le Patriot français* journal libre, impartial et national par une société des citoyens & dirigé par J.P Brissot de Warville <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k494978/f919>
- Pétion Jérôme: *Mémoires. Mémoires inédits de Pétion et mémoires de Buzot & de Barbaroux*. Paris 1866.
- Restif de la Bretonne, Nicolas: *Les Nuits révolutionnaires*. Libraire Générale Française 1978. Julkaistiin nimellä Les nuits de Paris ou Le spectateur nocturne vuosina 1788–1794.
- Révolutions de Paris et du Brabant*. Ouvrage périodique volume 7. 1791. books.google.fr/books?id=9sdBAAAAcAAJ&
- Richard Charles-Louis: *Analyse des conciles généraux et particuliers. Partie seconde, contenant, selon l'ordre alphabétique, & rapprochées du Droit nouveau de la France principalement, toutes les matieres dogmatiques, morales ou de discipline, dont il est traité dans les Conciles*. Tome troisième. Paris MDCCCLXXII (1773). books.google.fi/books?id=H2NKNutYQ48C.

- Sanson Henri: *Lettre de l'exécuteur des hautes-oeuvres Sanson sur les derniers moments de Louis XVI* 20.2.1793 <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b90572617>.
- Saint-Just: Discours sur le jugement de Louis XVI 13.11.1792. *Œuvres complètes*. Éditions Gallimard 2004, 475–484.
- Saint-Just: Discourse du 9 thermidor, l'an II (27.7.1794) *Œuvres complètes*. Éditions Gallimard 2004, 769–785.
- Testaments & Manifestes de Louis XVI*. Édition présentée par Jean-Christian Petitfils Éditions des Équateurs 2009.
- de Tourzel, madame la duchesse: *Mémoires de Madame La duchesse de Tourzel gouvernante des enfants de France pendant les années 1789, 1790, 1791, 1792, 1793. Publiés par duc de Cars*. Paris 1883.
- Weber, Joseph: *Mémoires de Weber concernant Marie-Antoinette, archiduchesse de l'Autriche et de reine de France et de Navarre*. Tome seconde Paris 1822.

Tutkimuskirjallisuus:

- Brasart Patrick: *Paroles de la Révolution. Les assemblées parlementaires 1789-1794*. Minerve 1988.
<http://www.cnrtl.fr/definition/majesté>. Centre Nationale de Ressources Textuelles et Lexicales. viitattu 30.4.2014.
- Foucault Michel: *Tarkkailija ja rangaista*. Alkuteos Surveillir et punir 1975. Suomentanut Eevi Nivanka. Keuruu 1980.
- Foucault Michel: *Turvallisuus, alue, väestö. Hallinnallisuuden historia Collège de Francen luennot 1977–1978* luento 15.3.1978. Alkuteos Sécurité, Territoire, Population Cours au Collège de France 1977–1978 2004. Käännös Antti Paakkari ja Turkijaliitto. Turkijaliitto Helsinki 2010, s. 245–272.
- Furet François: *Penser la Révolution française*. Édition Gallimard 1978.
- Hardman John: *Louis XVI The Silent King*. Oxford University Press New York 2000.
- Hunt Lynn: *The Family Romance of the French Revolution*. University of California Press 1992.
- Jaworski Adam: *The Power of Silence. Social and Pragmatic Perspectives*. Sage Publications, Inc 1993.
- Johnson Bruce & Salmi Hannu: Aistien historia: Kohteet ja menetelmät. *Tulkinnan polkuja Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Toim. Asko Nivala ja Rami Mähkä. K&H Turku 2012, 82–106.
- Jordan, David P.: *The King's Trial. Louis XVI vs. the French Revolution*. University of California Press 1979.
- Kennedy Emmet: *A Cultural History of the French Revolution*. Yale University Press New Haven and London 1989.
- de Lamartine Alphonse: *L'histoire des girondins*. Bruxelles 1851 5em édition. (1er édition 1847).
- Michelet Jules: *Histoire de la Révolution française*. Tome troisième. Œuvres Complètes de J. Michelet. Éditeur Ernest Flammarion Paris 1898.
- Noelle-Neumann: *The Spiral of Silence Public Opinion – Our Social skin*. The University of Chicago Press 1984.
- Ozouf Mona: Varennes. François Furet Mona Ozouf et collaborateurs. *Dictionnaire critique de la révolution française*. Événements s.325–340. Flammarion 1992.
- Ozouf Mona: *Varennes La mort de la royauté (21 juin 1791)*. Éditions Gallimard 2005.
- Petitfils Jean-Christian: *Louis XVI*. Perrin 2010 (2005).

- Richet Denis: Journées révolutionnaires. François Furet Mona Ozouf et collaborateurs.
Dictionnaire critique de la révolution française. Événements. s.205–225. Flammarion 1992.
- Soboul Albert: *Le Procès de Louis XVI*. Gallimard 2014 (1966).
- Tackett Timothy: *When the King Took Flight*. Harvard University press Cambridge, Massachusetts, and London, England 2003.
- Vincent Bernard: *Louis XVI*. Gallimard 2006.
- Vovelle Michel: *La Chute de la monarchie 1788–1792. Nouvelle histoire de la France contemporaine*. Éditions du Seuil 1972.
- Vovelle Michel: *Mourir autrefois. Attitudes collectives devant la mort aux XVIIe et XVIIIe siècle présentées par Michel Vovelle*. Éditions Gallimard 1974.
- Walzer, Michael: *Regicide and Revolution*. Cambridge University Press 1974. Éditions Gallimard/Juillard 1974.

Merkitsevä hiljaisuus. Hiljainen haudaus 1900-luvun taitteen julkisessa keskustelussa

Anu Salmela

”Siunattu hiljaisuudessa” tai ”siunaus toimitettu läheisten läsnä ollessa”. Näin kirjoitetaan kuolinilmoitukseen silloin, kun hautajaiset ovat olleet pienimuotoiset ja koruttomat. Hiljaisuudessa haudaminen ei nykyään ole mitenkään poikkeuksellista; pikemminkin kyse on yleisestä ja laajalle levinneestä hautaustavasta, joka säästää myös surun keskellä eläviä omaisia. Vielä 1900-luvun taitteessa suhtautumistapa oli kuitenkin toinen. Tuolloin hiljaisuudessa, niin sanottua lyhyempää hautauskaavaa käyttäen, haudattiin kuolleena syntyneet lapset, kastamatta kuolleet lapset, tuntemattomiksi jääneet vainajat, juovuksissa kuolleet, äkkipikaisuuksissaan toisensa tappaneet, rikoksen teossa kuolleet – ja vakain tuumin itsensä surmanneet. Mielentilan selvittämiseksi itsemurhaajan ruumis avattiin ja sielullinen tila yritettiin päätellä ajan fysiologisen lääketieteen mukaisesti ruumiin, sisäelinten ja aivojen poikkeavuuksista ja häiriöistä.¹ Hautaustappaa säädelleen kirkkolain mukaan hiljaisen hau-

¹ Nygård 1994, 27–28; Salmela 2011, [ei sivunumeroita]. Ruumiinavauspöytäkirjat osoittavat, ettei mielentilaa pystytty läheskään aina selvittämään. Tällöin pappi teki päätöksen hautaustavasta.

tauksen toimitti pappi ”mutta ilman minkäänlaisia menoja, puheita, saarnaa ja kellojen soittamista, ainoastansa likinäisimpäin omaisten läsnä ollessa”.² Aikalaisten silmissä hiljainen hautaus oli paitsi poikkeava myös häpäisevä käytäntö, joka halvensi vainajan ohella omaiset.

1800-luvun lopulla hiljainen hautaus nousi julkisen keskustelun aiheeksi. Syynä oli Vaasan hovioikeuden asessorin, Carl Estlanderin, vuoden 1886 toiselle kirkolliskokoukselle tekemä aloite hiljaisen hautauksen poistamisesta. Estlanderin ehdotuksesta sai alkunsa pitkä, kiihkeä ja monipolvinen keskustelu, joka levisi myös kirkolliskokouksen seinien ulkopuolelle, lehdistöön. Kirkolliskokousten kulkua ja keskusteluita valottaneiden reportaasien ohella lehtien palstoilla julkaistiin kannanottoja, joissa pohdittiin hiljaisen hautauksen luonnetta ja oikeutusta. Keskustelu jatkui lähes 25 vuoden ajan; se päättyi vuonna 1910, jolloin astui voimaan uusi kirkkolaki, jonka myötä Suomessa siirryttiin yhteen ainoaan, kaikille yhteiseen hautautapaan.

Artikkelini keskiössä on tämä vuosien 1886 ja 1910 välillä käyty keskustelu hiljaisen hautauksen poistamisesta.³ Pohdin, millaisena käytäntönä hiljainen hautaus näyttäytyi hautauskeskustelussa ja millaisia merkityksiä keskustelijat siihen liittivät.⁴ Keskustelu kytkeytyi teologian ja luterilaisen opin ohella laajempiin yhteiskunnallisiin kysymyksiin, kuten köyhyyteen ja sääty-yhteiskunnan murentumiseen. Hautauskeskustelulla oli siten poliittinen ulottuvuus: siinä asettuivat vastakkain

² Kirkkolaki 1869, §88.

³ Aiempaa tutkimusta vuosisadan vaihteen hautauskeskustelusta on kovin vähän. Sitä on tutkinut lähinnä Toivo Nygård 1800-luvun itsemurhahistoriaa käsittelevän tutkimuksensa yhteydessä. Ruotsissa vastaavaan aikaan käytyä keskustelua, joka päättyi hiljaisen hautauksen poistamiseen vuonna 1908, on puolestaan tutkinut kirkkohistorioitsija Hilding Pleijel. Pleijelin tutkimus osoittaa, että Suomessa ja Ruotsissa käytetyt argumentit niin hiljaisen hautauksen puolesta kuin sitä vastaan muistuttivat tosiaan. Sekä Pleijelin että Nygårdin tutkimuksissa painopiste on keskustelun yleisten linjojen ja hiljaisen hautauksen poistamiseen johtaneen prosessin selvittämisessä, ks. Pleijel 1983; Nygård 1994. Esimodernin ajan hautauskäytännöistä, ks. esim. Rimpiläinen 1971; Arvidsson 2007; Miettinen 2012.

⁴ Keskityn nimenomaan itsensä surmanneiden hautautavasta käytyyn keskusteluun, sillä muihin kirkkolaissa lueteltuihin ryhmiin viitattiin keskusteluissa vain lyhyesti.

asemiaan vahvistanut sivistyneistö ja sille asemiaan menettänyt papisto sekä muotoutumassa ollut työväenluokka. Artikkelissani tarkastelen tämän moniaalle kiinnittyneen keskustelun eri ulottuvuuksia, sen kytköksiä niin kristinoppiin kuin muotoutumassa olleeseen luokkayhteiskuntaan.

Hautaustavasta käytyä keskustelua valottavat vuosien 1886 ja 1910 välillä julkaistut sanomalehtikirjoitukset ja hiljaisen hautauksen poistamista käsitelleiden kirkolliskokousten pöytäkirjat.⁵ Sanomalehdissä asia oli esillä paitsi kirkolliskokousten kulkua valottaneissa uutisissa myös lukijoiden – toisinaan toimitusten – laitimissa kannanotoissa. Keskityn erityisesti viimeksi mainittujen analysointiin. Kirkolliskokouksissa hiljainen hautaus oli esillä kolmesti: vuoden 1886 toisessa, vuoden 1903 viidennessä ja vuoden 1907 kuudennessa kokouksessa. Pisin ja perusteellisin keskustelu käytiin viidennessä kirkolliskokouksessa; toisessa kirkolliskokouksessa ehdotus hylättiin, kuudennessa taas hyväksyttiin lyhyen keskustelun jälkeen. Keskustelu käytiin kirkolliskokoukseen valitun, papistosta ja maallikoista koostuneen, edustajiston kesken. Edustajiston hyväksymä, hiljaisen hautauksen poistanut kirkkolaki astui voimaan eduskunnan vahvistamana vuonna 1910.⁶

Vaikenevat kellot

Kuten ruotsalaisia 1900-luvun alun työväenluokan hautajaisia tarkastellut etnologi Birgitta Skarin Frykman toteaa, hautajaiset olivat sosiaalisen kommunikaation väline. Niitä vietettiin julkisessa tilassa, kirkoissa,

⁵ Lähdeaineisto on sekä suomen- että ruotsinkielistä. Kaikki suomennokset tekijän. Suomenkielisessä lähdeaineistossa olen korvannut kaksoisveet, ”w”, yksinkertaisilla, ”v”, luettavuuden lisäämiseksi.

⁶ Valtiopäiväkeskustelua tarkastelleen Nygårdin mukaan hiljaisen hautauksen poistaminen ei juurikaan herättänyt vastustusta; sitä kritisoivat lähinnä sosiaalidemokraatit, jotka olisivat halunneet radikaalimpia muutoksia sekä itse kirkkolakiin että kirkon asemaan yleensä. Koska ratkaisevimmat – ja kiivaimmat – keskustelut käytiin siten eduskuntasalin ulkopuolella, kirkolliskokouksissa ja asiaa ruutineessa lehdistössä, jätän valtiopäiväkeskustelun tarkastelun ulkopuolelle. Valtiopäiväkeskustelusta, ks. Nygård 1994, 131.

hautausmailla sekä kaduilla surusaatoissa, minkä lisäksi kuolemasta ja hautajaisista ilmoitettiin lehdissä. Tieto hautajaisista levisi näin ollen laajalle ja tavoitti hautajaisvieraiden ohella koko ympäröivän yhteisön. Hautaustapojen suhteen tehtävät erottelut näyttäytyivät viesteinä, jotka kertoivat yksilöiden välisistä ja heidän välilleen tehdyistä eroista.⁷ Hiljaisuudella oli siten tietty viesti kannettavanaan. Tätä pohdittiin myös *Turun Sanomissa* toukokuussa 1907 julkaistussa pikku-uutisessa:

Tässä viime viikolla olivat hautajaiset, muuten aivan tavalliset hautajaiset; se vain erotti, ettei tuomiokirkon tornista lainkaan kuulunut sellaista tavallista vasken kalinaa. Hautaus oli näet hiljainen, niin hiljainen. Kirkkolaki oli sen säätänyt ja määräys oli kirkonkäsikirjassa. Sellaista määräystä ei ole lupa rikkoa. Vainaja, jota näin syvimmässä hiljaisuudessa kuljetettiin, oli tehnyt – itsemurhan.⁸

Kirjoituksessa, jossa itsemurhan dramaattisuutta ajatusviiva alleviivasi, kiinnitettiin huomiota toimitusta ympäröineeseen hiljaisuuteen. Vainajien vasket olivatkin hiljaisen hautauksen tunnusmerkki: toimitus erosi tavanomaisista hautajaisista äänen – tai paremminkin sen puutteen – perusteella. Tästä kirjaimellisesta hiljaisuudesta juontui myös toimituksen nimi, hiljainen hautaus.⁹

Kirkkolain soittokielto koski kaikkia kuutta käytössä ollutta kuolinsoittoa: kuoleman jälkeen soitettuja sanomakelloja (sielun- eli kuolinkellot), hautaa kaivettaessa kumahdelleita haudanavauskelloja, vainajaa hautausmaalle tuotaessa soineita tulokelloja, hautausaattoa säestäneitä hautauskelloja, hautaa umpeen luotaessa soineita multakelloja sekä hautauspäivää seuranneen sunnuntaijumalanpalveluksen yhteydessä soitettuja kiitoskelloja.¹⁰ Kelloja soitettiin useaan eri otteeseen, jolloin

⁷ Skarin Frykman 2007, 33–34, 67–68.

⁸ *Turun Sanomat* 19.5.1907.

⁹ Pleijel 1983, 23.

¹⁰ Kuuliala 1943, 68–78; Bringéus 1958, 209–276; Pleijel 1983, 23; Lappalainen 2006, 62–63. Hautajaisissa ei välttämättä soitettu kaikkia lueteltuja kelloja vaan soitotavat vaihtelivat seurakunnittain. Nilsiän emäseurakunnan alueen kirkonkelloja tutkinut Katja Lappalainen mainitsee, että muutamissa hänen tarkastelemissaan seurakunnissa soitettiin edellisten lisäksi vielä vieraskellot, joita soitettiin vieraiden kokoontuessa surutaloon, ks. Lappalainen 2006, 63.

ne tarinallistivat, pukivat äänen muotoon, vainajan viimeisen matkan kotoa maan poveen. Hautajaiset hahmottuivat tällöin yhden, yksittäisen aktin sijaan prosessiksi, joka alkoi kuolemasta ja päättyi varsinaisen hautajaispäivän jälkeiseen jumalanpalvelukseen. Ajallisesti soitot ajoituivat tässä prosessissa sen taitekohtiin, vaiheisiin, joissa hautaustoimiuksessa siirryttiin eteenpäin. Kellot, jotka viestivät uuteen vaiheeseen siirtymisestä, ilmensivät näin ollen kuoleman prosessuaalista luonnetta, vainajan vähittäistä siirtymistä elävien parista osaksi kuolleiden yhteisöä.¹¹

Itsemurhaajien siirtyminen tämänpuoleisesta yhteisöstä tuonpuoleiseen kuitenkin häiriintyi, koska hautausriittejä ei suoritettu asianmukaisella tavalla. Tutkimuksissa tätä on kuvattu välitilaan jäämiseksi: itsemurhaajat eivät enää olleet elävien mutteivät vielä kuolleiden yhteisönkään jäseniä. He häilyivät kahden maailman välillä sijattomina sieluina, vaarallisina vainajina, jotka rauhaa saamatta kummittelivat eläville.¹² Tavanomaisten hautajaisten epäminen sisälsi siten paradoksin: itsemurhaajilta kiellettiin riitit, jotka olisivat taanneet heidän turvallisen siirtymän tuonpuoleiseen. Sitä, johtuiko välitilaan jääminen riittien puutteesta, ”vääränlaisesta” kuulintavasta vai kenties niistä molemmista, ei kuitenkaan ole aiemmissa tutkimuksissa problematisoitu, eikä myöskään lähdeaineistoni valaise asiaa. Tulevissa tutkimuksissa kysymystä olisi syytä pohtia aiempaa perusteellisemmin.

Sielua vai sanomaa varten?

Käytössä olleiden kuolinsoittojen määrästä voi päätellä kellojen olleen hautajaisten olennainen – ja ainakin kuuluvin – osa. Maallikoille kelloilla olikin aivan erityistä painoarvoa. Niiden katsottiin paitsi symbo-

¹¹ Myös Outi Fingerroos on kiinnittänyt huomiota hautajaisten prosessuaalisuuteen ja vainajan vähittäiseen siirtymiseen osaksi kuolleiden yhteisöä. Hän lähestyy prosessuaalisuutta analysoimalla paikkojen ja paikanvaihdosten merkityksiä tässä prosessissa, ks. Fingerroos 2004, 203–206. Hautajaisriiteistä, ks. myös Pajari 2014a ja 2014b.

¹² Van Gennep 1960, 146–149, 160–161; MacDonald & Murphy 1990, 45–47; Pentikäinen 1990, 95; Miettinen 2012, 13–14. Siirtymäriiteistä tarkemmin, ks. Koski 2014.

loivan sielun ylösnousemusta olleen myös edellytys sielun autuudelle sekä sille, että vainaja sai haudassa levon ja rauhan.¹³ Tällaisiin käsityksiin viitattiin myös 1900-luvun taitteen hautauskeskustelussa:

Niiden [kellojen] ääntä pidettiin [aiemmin] Jumalan äänenä, joka siihen sieluun, joka vihittyjen kellojen ääntä kuuli, teki jumalallisen vaikutuksen ja jolla oli voima pahain henkienkin yli. – Tällainen suorastaan pakanallinen taikausko ei valitettavasti ole evankelisesta kirkostakaan vielä poistunut; paljon löytyy vielä sellaisia, jotka esim. ruumiinsoittona [sanomakellot] luulevat kelloilla olevan jotakin tuolaista taikavoimaa vainajan sieluun nähden.¹⁴

Käsitys, jonka mukaan kuoleman jälkeen soitetut sanomakellot karkottivat pahat henget ja vaikuttivat vainajan sieluun, oli itse asiassa muistuma katoliselta ajalta. Tuolloin kellot olivat kutsuneet ihmisiä rukoilemaan vainajan puolesta, rukousten kun uskottiin lyhentävän kiirastulesa vietettävää aikaa. Näin sai alkunsa uskomus kelloissa piilevästä voimasta, joka auttoi kuolleen sielua kiirastulesa ja ikuisuuteen siirtymisessä.¹⁵ Reformaatio ei hävittänyt kelloja, vaikkei *Raamatusta* löytynytäkään suoranaisia perusteita niiden soittamiselle. Kellot kuitenkin luterilaistettiin puhdistamalla ne vanhoista katolisista merkityksistä. Reformoitujen kellojen tehtäväksi määrittyi tiedottaminen: ne ilmoittivat seurakunnassa tapahtuneesta kuolemantapauksesta ja muistuttivat jäljelle jääneitä kuolevaisuudesta. Näin ollen vanha tapa jatkui uusien sisällöin.¹⁶ Merkityksen muutoksesta kertonee myös se, että 1800-luvun puolivälissä kirjoittaneen papin, Antero Wareliusken, mukaan ”sielunkellot” oli vanhentunut nimitys kelloille, jotka nykyaika – siis 1800-luku – tunsivat ”sanomakelloina”.¹⁷ Merkityksen muutos ilmaistiin siten jo nimen tasolla korvaamalla katolisuuteen viitannut ”sielu” protestanttisella ”sanomalla”.

¹³ Hagberg 1937, 156; Bringéus 1958, 229; Pleijel 1983, 23, 26, 62; Werner 1998, 36; Lempiäinen 2004, 246; Koski 2014, 115.

¹⁴ *Uusi Suometar* 21.8.1900.

¹⁵ Hagberg 1937, 156; Kselman 1988, 319; Lappalainen 2006, 18; Lehtikoinen 2011, 201–202; Koski 2014, 111.

¹⁶ Kuuliala 1943, 40–41; Lappalainen 2006, 18–19; Arvidsson 2007, 58–59.

¹⁷ Warelius 1861, 28.

Kuten edellä oleva lainaus, jossa paheksuttiin käsitystä kelloissa olevasta taikavoimasta, osoittaa, vanhojen katolisten sisältöjen juuriminen kirkonkelloista osoittautui vaikeaksi tehtäväksi.¹⁸ Kirkkohistorioitsija Hilding Pleijelin mukaan kellojen saama merkitys riippui ennen kaikkea siitä, kuka soittoa kuunteli. Papistolle ja sivistyneistölle kellot olivat protestanttisen teologian mukaisia kuolinsanoman välittäjiä, maallikoille niillä oli sen sijaan syvempää merkitystä.¹⁹ Ristiriita tekee näkyväksi kirkon virallisen opin ja kansanuskon välisen juovan, jota Kaarina Koski on tutkinut. Kansa saattoi Kosken mukaan kokea omat paikallisperinteeseen nojautuvat tulkintansa kirkon opetuksia mielekkäämmiksi ja sovittaa virallisen opin traditioihinsa sopivalla tavalla.²⁰ Tämän vuoksi vanhat, katoliselta ajalta peräisin olleet uskomukset elivät edelleen kansan mielessä.

Hiljaisuuden häpäisemät

Täysin merkityksettömiä kellot eivät kuitenkaan olleet edes papeille. Eräs viidennen kirkolliskokouksen pappisedustaja toi tämän julki todeksaan, että ”kristillisen käsityksen mukaan julistavat kirkon kellotkin ylösnousemisen toivoa ja lohdutusta ylhäältä.”²¹ Kellot siis lohduttivat ja antoivat toivoa, jolloin hiljaisuus viesti epätoivosta ja häpeästä. Häpeää syvensi entisestään se, että kellot epäämällä evättiin myös mahdollisuus kunnioittaa ja surra vainajaa. Kun tavallisesti sanomakellojen lyödessä voitiin, kuten etnologi Nils-Arvid Bringéus toteaa, keskeyttää arkiset askareet, hiljentyä, riisua päähine ja ristiä kädet – tehdä *kunniaa* vainajalle – ei vastaavaan ollut itsemurhaajien kohdalla mahdollisuutta.²² Itsemurhaajilta kunnia oli riisuttu pois ja tilalla oli häpeän merkitsemä hiljaisuus.

¹⁸ Lappalainen 2006, 19.

¹⁹ Pleijel 1983, 23, 62.

²⁰ Koski 2011, 9, 11–12.

²¹ V kirkolliskokouksen ptk:t, 159.

²² Bringéus 1958, 230.

Kunnian ja näkyvissä olemisen välillä olikin yhteys, joka liittyi hautajaisten kommunikatiiviseen funktioon. Kunniasta ja arvostuksesta kielineiden hautajaisten oli tultava mahdollisimman monen tietoon, jotta vainajan maine ja sosiaalinen asema olisivat vahvistuneet.²³ Tämä ulottuvuus puuttui hiljaisesta hautauksesta, sillä kirkkolaki kielsi surusaaton ja salli vain omaisten olla läsnä toimituksessa. Kun itsemurha piilotettiin näin sekä yhteisön katseilta että sen korvilta, se ikään kuin lakkasi olemasta, tai paremminkin, se *tehtiin* olemattomaksi. Vastavanlaisesta olemattomaksi tekemisestä puhuu myös Meksikon ja Yhdysvaltojen välisen rajakaupungin, Ciudad Juárezin, 2010-luvun vaihteen naismurhia (*femicide*) tutkinut Benita Heiskanen. Koska murhat, joiden uhrit useimmiten ovat köyhistä oloista tulevia nuoria tyttöjä ja naisia, jäävät selvittämättä, ovat uhrien äidit järjestäneet julkisia kampanjoita kiinnittääkseen niihin huomiota. Viranomaisten suhtautuminen on ollut nuivaa: esimerkiksi poliisi on toistuvasti kehottanut äitejä pidättäytymään julkisen skandaalin aiheuttamisesta. Murhat on näin tehty olemattomiksi vaientamalla niistä kertovat tahot, poistamalla teot julkisuudesta ja pyyhkimällä ne sitä kautta pois yhteisön muistista.²⁴ Kyse on tietoisesta, poliittisesta unohtamisesta, siitä, mitä saa ja mitä ei saa muistaa.²⁵

Juárezin naismurhien uhrien tapaan myöskään itsemurhaajia ei saanut muistaa. Muistojen synty estettiin kieltämällä julkiset hautajaiset, jolloin itsemurhaaja poistui yhteisön tietoisuudesta ja lakkasi siten olemasta. Olemattomuus puolestaan merkitsi yhteisön jäsenyyden menettämistä, jota vaikenevat kirkonkellot symboloivat. Kirkonkellojen merkityksiä 1800-luvun Ranskassa tutkineen Alain Corbinin mukaan kellojen soittokielto oli nimenomaan tapa, jolla väärintekijät suljettiin ulos yhteisöstä.²⁶ Kirkonkellot olivat siten osa yhteisön kommunikaatiota, ne olivat väline, jolla viestittiin paitsi kuolemasta myös kuolintavan hyväksyttävyydestä.²⁷ Tässä kommunikaatiossa hiljaisuudella oli

²³ Skarin Frykman 2007, 40–42.

²⁴ Heiskanen 2013, 2–5.

²⁵ Muistista ja unohtamisesta ks. esim. Ollila (toim.) 1999; Syrjämaa (toim.) 1999; Peltonen 2003, Grönholm & Sivula (toim.) 2010.

²⁶ Corbin 1998, 255. Ks. myös Skarin Frykman 2007, 41–42.

²⁷ Skarin Frykman 2007, 76.

aivan oma pedagoginen merkityksensä: hiljaisuus teki synnin korvin kuultavaksi ja muistutti kuulijoitaan itsemurhan moraalittomuudesta.²⁸

Rankaiseva hiljaisuus

Eräs argumentti, jolla hiljaista hautausta puolustettiin, oli oletus käytännön sisältämästä pelotevaikutuksesta, joka estäisi uudet itsemurhat.²⁹ Hautausreformia vaatineet kuitenkin kiistivät tämän ja muistuttivat, että kirkkolain pykälästä huolimatta itsemurhat olivat lisääntyneet ”surkuteltavissa määrin”.³⁰ Toisekseen pelotevaikutus olisi heidän mukaansa ollut tehokas vain, jos ”niin suuri osa seurakuntaa kuin suinkin olisi [ollut läsnä] saamassa varoituksesta osaa.”³¹ Kuten edellä on käynyt ilmi, kirkkolaki kielsi suuren saattoväen, jolloin käytäntö oli pikemminkin rankaiseva kuin pelotteleva. Hiljaisen hautauksen vastustajat soimasivat siksi kirkkoa kovin sanoin siitä, että se asettui

itsensä menettäneiden suhteen tuomariksi ja määräsi heille erityisen rangaistuksenkin – muuksi ei nimittäin voi tuota säädöstä hiljaisesta hautauksesta sanoa. Ja tällaisen tuomarin tehtävän on ottanut se kirkko, joka edustaa rakkautta ja anteeksi antoa.³²

Skarin Frykmanin mukaan poikkeava hautaustapa olikin, kuten sitaattissa vihjattiin, väline, jolla ylläpidettiin yhteiskunnallista järjestystä ja rangaistiin poikkeavia.³³ Luonteeltaan tällainen rangaistus oli poikkeuksellinen: vaikka se toimeenpantiin suhteessa väärintekijään, itsemurhaajan ruumiiseen, kohdistui se tosiasiallisesti sivullisiin, omaisiin. Omaiset toimivat näin ollen eräänlaisina synnin sijaissovittajina, jotka lunastivat vainajan rikoksen omalla kärsimyksellään ja häpeällään.

²⁸ Ks. myös Salmela 2015.

²⁹ II kirkolliskokouksen ptk:t, 194; V kirkolliskokouksen ptk:t, 1062; Pleijel 1983, 54; Nygård 1994, 129.

³⁰ V kirkolliskokouksen ptk:t, 1072.

³¹ V kirkolliskokouksen liitteet, anomusesitys nro 15, 24.

³² *Päivälehti* 24.6.1903.

³³ Skarin Frykman 2007, 36, 51–52.

Juuri tähän epäkohtaan hiljaisen hautauksen poistamista vaati-
neet tahot kiinnittivät huomiota. He katsoivat, että käytäntö aiheutti
omaisille kohtuutonta ja epäoikeudenmukaista kärsimystä tilanteessa,
jossa he olisivat kaivanneet lohdutusta ja toivoa.³⁴ Lisäksi he muistut-
tivat, että kansa rinnasti hiljaisen hautauksen vuoden 1869 kirkkolain
myötä poistuneeseen häpeälliseen hautauksen, jossa vainajan hautasi
siunaamattomaan maahan joku muu kuin pappi, esimerkiksi pyöveli.³⁵
Häpeälliseen hautaukseen liitetyt merkitykset olivat näin ollen siir-
tyneet hiljaiseen hautaukseen, joka oli aikalaisten silmissä aivan yhtä
häpäisevä käytäntö kuin aiemmin käytössä ollut, kirkkomaan ulkopuo-
lelle tapahtunut hautaus.³⁶

Pontta tälle omaisten kärsimystä painottaneelle näkemykselle antoi
eittämättä se, että luterilaisessa teologiassa hautajaiset nähtiin omaisille
suunnattuna toimituksena. Toisin kuin katolisuudessa, luterilaisuus-
udessa vainajan tuonpuoleiseen kohtaloon ei uskottu voitavan vaikuttaa
vaan sen katsottiin riippuvan kunkin omakohtaisesta uskosta. Koska
vainajan asemaa ei siten voitu parantaa sen paremmin rukouksilla kuin
hautajaisillakaan, nousivat omaiset toimitukset keskiöön.³⁷ Viidennessä
kirkolliskokouksessa eräs pappisedustaja pohti tätä todetessaan, että

[v]ielä on mainittu, mitenkä protestanttiselta kannalta hautaustoimi-
tus ei kohdistuisi ollenkaan vainajaan, vaan ainoastaan eläviin, jotka
hautauksilaisuudessa ovat saapuvilla. Se ei kuitenkaan ole totta, sillä jo
multaa vainajan arkun päälle heitettäissä kohdistetaan sanat nimen-
omaan vainajaan.³⁸

Puheenvuoro sisälsi opillisen ristiriidan, sillä vainajaan kohdistuneet
hautajaiset viittasivat, kuten totesin, ennemminkin katolisuuteen kuin

³⁴ Ks. esim. *Helsingfors Aftonbladet* 13.4.1894; *Åbo Underrättelser* 22.2.1903;
V kirkolliskokouksen ptk:t, 1071–1072. Ks. myös, Pleijel 1983, 28, 47;
Nygård 1994, 125.

³⁵ V kirkolliskokouksen liitteet, Käsikirjavalioikunnan mietintö nro 5, 11–12.

³⁶ Pleijel 1983, 17–18, 22; Salmela 2014, 390–391.

³⁷ Rimpiläinen 1971, 82–83; Huuhtanen 1987, 115; Paavola 1998, 38; Lehi-
koinen 2011, 221–224; Luef 2012, 576; Koski 2014, 111, 115.

³⁸ V kirkolliskokouksen ptk:t, 1069.

protestanttisuuteen. Tämä tuskin oli tarkoituksellista: todennäköisesti puhuja halusi huomiollaan osoittaa, että vastapuolen argumentti hiljaisesta hautauksesta omaisiin kohdistuvana rangaistuksena oli väärä. Puhujan väite vainajalle kohdistetuista mullanheiton saatesanoista piti sen sijaan paikkansa. Saatesanoissa, ”[m]aasta olet sinä tullut. Maaksi pitää sinun jälleen tuleman. Jesus Kristus, Vapahtajamme, on sinun viimeisenä päivänä herättävä”, puhuteltiin todellakin vainajaa.³⁹ Kuten ruotsalaisia hautauskaavoja tutkinut Ann-Sofie Arvidsson kuitenkin toteaa, Vapahtajasta puhuttaessa käytettiin me-muotoa.⁴⁰ Saatesanat siis päättyivät monikkomuotoiseen lauseeseen; huomio siirtyi tällöin takaisin vainajasta seurakuntaan, jolloin seurakunta – ja sitä kautta omaiset – palasivat hautaustoimituksen keskiöön. Kun lisäksi hautajaistoimitukseen kuuluneet rukoukset, kuten Isä meidän ja Herran siunaus, luettiin seurakunnan suulla, me-muodossa, vahvistui hautajaisten luonne eläville suunnattuna toimituksena entisestään.⁴¹

Mykkä suru

Hiljaisen hautauksen rangaistusluonne haluttiin kieltää keskustelussa myös muunlaisin argumentein. Tällöin vedottiin toimituksen kristilliseen luonteeseen, siihen, että itsemurhaaja sai yhtä kaikki lepopaikkansa kristilliseltä hautausmaalta ja että hänen haudallaan rukoiltiin ja luettiin Herran sanaa.⁴² Hiljainen hautaus olikin sen puolestapuhujien mukaan tapa, jolla kirkko ilmaisi tekoa kohtaan tuntemaansa surua:

Kirkolliset seremoniat, kellojen soitto ja virsien veisuu, ovat kiittolisuuden ilmaus Jumalalle, joka on vapauttanut vaeltajan maallisesta kärsimyksestä ja antanut hänelle rauhan. Mutta olisiko tällaisilla ilon ja kiittolisuuden ilmauksilla sijaa kyseessä olevassa tapauksessa [itsemur-

³⁹ *Kirkkokäsikirja 1886*, 117.

⁴⁰ Arvidsson 2007, 81.

⁴¹ *Kirkkokäsikirja 1886*, 117–125.

⁴² *Östra Finland* 1.5.1888.

haajien kohdalla]? Eivätkö ne tällöin sisältäisi valheen, jonka kuolleen läheiset syvästi kokisivat – – ? – – Ainoa, mitä kirkko voi tehdä, on verhota kauhea teko hiljaisuuteen – – ja jättää rikoksentekijä Jumalan armoon. Kirkko suree, ja syvä tuska on mykkä.⁴³

Kannanotossa hiljaisuus esitettiin pakkona, ainoana oikeana reaktiona tekoon, joka oli kauhea, rikollinen – syntinen. Itsemurhan syntyisyys olikin selviö, jota edes hiljaisen hautauksen vastustajat eivät kiistäneet.⁴⁴ Itsemurhasta puhuttiin näin ollen puhtaasti teologisoin termein, vaikka esimerkiksi ajan lääketiede selitti teon psyykkisillä sairauksilla.⁴⁵ Lääketieteeseen ja lääkäreihin puhujat viittasivat kuitenkin vain silloin, kun kyse oli itsemurhaajan mielentilan selvittämisestä ja hautautavan suhteen tehtävästä päätöksestä.⁴⁶ Tällöinkään teon olemusta sinällään ei kyseenalaistettu, vaan ainoastaan se, pystyttiinkö mielentila selvittämään tarpeeksi luotettavasti.

Teon määrittäminen synniksi merkitsi kirkon katsannossa sitä, ettei itsemurhaajan ylösnousemuksesta voitu olla täysin varmoja. Tähän myös hiljaisen hautauksen puolustajat vetosivat:

[k]irkko ei voisi siinä [itsemurhaajaa haudattaessa] lohduttaa autuaallisen ylösnousemuksen toivolla, sillä siihen ei Jumalan sanassa ole perusteita. Tällä ei ole sanottu ettei itsemurhaaja voisi tulla autuaaksi – – itsemurha on [voinut] tapahtua semmoisista syistä ja motiiveista, – – että Jumala saattaa itsemurhaajalle anteeksi antaa. Mutta kirkko, joka ei ole sydänten tutkija, ei voi näitä lieventäviä syitä tietää. Sentähden

⁴³ Ibid. ”De kyrkliga ceremonierna, klockringningen och psalmsången äro uttryck af tacksamhet mot Gud, för att han befriat en vandringsman här nere från lidande och gifvit honom frid. Men männe väl dessa uttryck af glädje och tacksamhet vore på sin plats i ifrågavarande fall? Innebure de ej en osanning, hvilken den dödes närmaste djupast skulle känna – –? – – Det enda kyrkan kan göra är att hlja den hemska gerningen med tystnad – – och öfverlemlna gerningsmannen åt Guds barmhertighet. Hon sörjer, och den djupa smärtan är stum.” Vastaavanlainen argumentti esitettiin myös Ruotsissa, ks. Pleijel 1983, 34, 39–40, 62.

⁴⁴ Ks. esim. V kirkolliskokouksen ptk:t, 1071.

⁴⁵ Salmela 2011, [ei sivunumeroita]; Nygård 1994; Myllykangas 2014.

⁴⁶ Ks. esim. V kirkolliskokouksen ptk:t, 150, 153, 155, 1044, 1048, 1067.

ei kirkko myöskään voi mennä hautaustoimituksessa juhlallisesti sanomaan, että itsemurhaajaa nyt odottaa autuaallinen ylösnouseminen.⁴⁷

Hiljaisessa hautauksessa ei siis ollut kyse tuomion julistamisesta, rankaisemisesta eikä kirkkokurista vaan siitä, että kirkon oli pysyttävä opilleen uskollisena. Tuomio oli, niin muistutettiin, jätettävä Jumalalle. Tähän seikkaan vetosivat kiistan molemmat osapuolet, joskin erilaisin päämäärin: siinä missä poistamisen kannattajat katsoivat kirkon käytävän Jumalalle kuulunutta tuomiovaltaa määräämällä itsemurhaajalle hiljaisen hautauksen, katsoivat käytännön puolustajat tavanomaisten hautajaisten sallimisen olleen osoitus samaisen vallan käytöstä. Yhtä kaikki, osapuolet olivat samaa mieltä siitä, että tuomio kuului Jumalalle.⁴⁸ Tarkalleen ottaen tuomiovalta kuitenkin kuului vuosisadan vaihteessa joko lääkärille, joka määrätti mielentilan tai papille, joka lääkärin puuttuessa teki päätöksen hautaustavasta. Näin ollen tuomiovalta oli todellisuudessa, kuten eräs puhuja toi esiin, jo siirtynyt Jumalan käsistä ihmiskäsiin.⁴⁹

Hiljaisuus – köyhyyden ääni

Tutkimuksissa on tuotu esiin vainajan sosiaalisen taustan vaikutus hautaustapaan. Skarin Frykman esimerkiksi toteaa vainajan säädyn vaikuttaneen hautajaisten muotoon niin, että tietyt ulkoiset merkit kielivät tietystä yhteiskunnallisesta asemasta. Jos esimerkiksi sanomakellot moikasivat keskipäivällä, vainajan tiedettiin olleen aatelin; aamulla soi-

⁴⁷ V kirkolliskokouksen ptk:t, 158.

⁴⁸ Ks. esim. V kirkolliskokouksen ptk:t, 146–147, 170, 1051, 1063; *Helsingfors Posten* 7.7.1903; *Wiipurin Sanomat* 16.9.1903; Pleijel 1983, 26.

⁴⁹ V kirkolliskokouksen ptk:t, 1059. Esimodernin ajan Euroopassa syntyi ns. ”hautausmaakapinoita”, kun raivostuneet väkijoukot vastustivat itsemurhaajien hautaamista siunattuun maahan. Suomen osalta tutkimusta ei ole tehty; on kuitenkin mahdollista, että myös täällä kansa kapinoi. Hautausmaakapinoista, ks. esim. Ohlander 1986; Thunander 1996; Persson 1998; Werner 1998; Luef & Miettinen 2012; Luef 2013.

tetut kellot taas kertoivat vainajan kuuluneen rahvaaseen.⁵⁰ Luokan ja hautaustavan välistä yhteyttä pohtivat myös, varsin poleemiseen sävyyn, hiljaisen hautauksen poistamista ajaneet tahot:

Kuolemassa, kuten elämässäkin, on ilmeinen arvojärjestys. Valtioneuvos tai eversti kulkee vapaaehtoisesti tuntemattomaan maahan vievästä portista; hra valtioneuvos ja ritari tai hr eversti oli viimeaikoina ollut alakuloinen, ja siksi voidaankin otaksua, että hra valtioneuvos tai hra eversti teki valitettavan tekonsa mielenhäiriössä; hra valtioneuvos ja ritari, samoin kuin hr eversti, haudataan täysin seremonioin. Mielenhäiriössähän se tapahtui! – Hra se ja se kokee elämänsä sietämättömäksi ja jättää sen; hra se ja se haudataan ilman kelloja, ja vainajan viimeiseen leposijaan saattava kirkonmies tyytyy, säädöksiä noudattaen, lukemaan haudalla vain Isämeidän ja Herran siunauksen.⁵¹

Olin itse vielä melkein lapsi, kun eräs itsemurhaaja suurella komeudella haudattiin. Seisoin itse katsomassa surusaattoa ja vieressäni seisoi eräs kansanmies, joka sanoi: ”niin, herrat ovat aina hulluja, kun tappavat itsensä”. Sellainen on kansanmiehen käsitys siitä tavasta, millä itsemurhaajan tekoa sanktionsaataan.⁵²

Kirjoittajien mukaan vainajan sosiaalinen tausta siis saneli hautaustavan: parempiosaiset haudattiin tavanomaisin menoin, rahvas hiljaisu-

⁵⁰ MacDonald 1986, 78–79; Skarin Frykman 2007, 44–45; Miettinen 2012, 10, 22; Pajari 2014a, 96.

⁵¹ *Åbo Underrättelser* 19.05.1907. ”Nu finnes det i döden, likasom i lifvet, en påtaglig rangordning. Statsrådet eller öfversten går frivilligt genom den port, som leder till det okända landet; hr statsrådet och riddaren eller hr öfversten var under senare tiden nedstämd, och man kan förutsätta att det var under ett anfall af momentan sinnesförvirring hr statsrådet eller hr öfversten begick den beklagliga handlingen; hr statsrådet och riddaren äfvensom hr öfversten jordfästas med all ceremoni. Det var ju i sinnesförvirring, för alt i världen! – Hr den och den finner jordelifvet outhärdligt, och lämnar det; herr den och den begrafvas utan klockor, och den kyrkans man, som följer med till det sista hvilorummet, inskränker sig, följande stadgandet, till att vid grafven uppläsa Fader Vår och Välsignelsen.”

⁵² V kirkolliskokouksen ptk:t, 150.

nessa. Mielenhäiriöllä, joka piinasi ”herroja valtioneuvoksia, ritareita ja everstejä”, kirjoittajat viittasivat lääkärinlausuntoon, jolla voitiin todistaa, että itsemurha oli tehty syyntakeettomassa mielentilassa. Ongelmana kuitenkin oli, että vain varakkaammalla väestöosalla oli varaa hankkia tällainen, tavanomaisiin hautajaisiin oikeuttanut todistus. Tästä seurasi keskustelijoiden mukaan se, että yhteiskunnan ylempiin kerroksiin kuuluneilla oli alaluokkaa paremmat mahdollisuudet saada tavanomaiset hautajaiset.⁵³

Tällaisen ei kuitenkaan pitänyt olla mahdollista, sillä laki velvoitti avaamaan itsemurhaajien ruumiit.⁵⁴ Periaatteessa jokaisen itsemurhaajan tai sellaiseksi epäillyn siis avasi puolueeton lääkäri, joka antoi mahdolluuksiensa mukaan lausunnon hautaustavan sanelleesta mielentilasta. Naisia koskevat, vuosien 1869–1910 välillä laaditut ruumiinavauspöytäkirjat kuitenkin osoittavat, että valtaosa avattavista kuului alaluokkaan.⁵⁵ Tämä on epäilyttävää, olkoonkin, että suuri osa väestöstä kuului vuosisadan vaihteessa juuri alempiin yhteiskuntaluokkiin.⁵⁶ Onkin todennäköistä, että itsemurhatapauksissa keski- ja yläluokka turvautui, aivan kuten hautauskeskustelussa vihjattiin, perhelääkäriin, joka kirjoitti mielenhäiriön puolesta todistaneen lääkärinlausuntoon. Tästä seurasi keskustelijoiden mukaan se, että

noudatetaan hiljaisesta hautauksesta voimassaolevia määräyksiä, joka todellisuudessa ilmenee varakkaiden hyväksi ja köyhille sekä halparvoisille vahingoksi. – –vika tässä kohden ei ole oikeastaan itse lain-säädännössä vaan siinä tavassa, millä lain määräyksiä noudatetaan.⁵⁷

⁵³ Ks. esim. *Helsingfors Aftonbladet* 13.4.1894; *Kotimaa* 5.8.1910.

⁵⁴ Nygård 1994, 27–28.

⁵⁵ Ruumiinavauspöytäkirjat, LHA.

⁵⁶ Anttila et al. 2009, 11; Vainio-Korhonen 2012, 108.

⁵⁷ V kirkolliskokouksen liitteet, Käsikirjavalioikunnan mietintö nro 5, 15. Saman on havainnut vuosien 1600–1914 välistä Venäjän itsemurhahistoriaa tutkinut Susan K. Morrisey. Hän toteaa, että Venäjällä eliitti saattoi vaikuttaa hautaustapaan hankkimalla kristilliset hautajaiset taanneen lääkärintodistuksen. Tällainen todistus oli tarpeen, sillä 1800-luvulla voimassa olleen lain mukaan vakain tuumin itsensä surmanneilta kiellettiin kristillinen hautaus, ks. Morrisey 2006, 93–99, 110–111.

Kuten puhuja vihjasi, laki ei ollut kaikille sama. Se suosi varakkaita, joilla oli mahdollisuus hankkia kunnialliset hautajaiset oikeuttava lääkärintodistus. Köyhempi kansanosa joutui sen sijaan tyytymään hiljaiseen hautaukseen, jolloin hiljaisuus määrittyi köyhyyden ääneksi. Tätä pohdittiin *Hufvudstadsbladetissa* julkaistussa uutisessa:

[E]rässä Uudenmaan kehittyneemmässä kunnassa ei ole katsottu tarpeelliseksi soittaa sanomakelloja kuolleille vaivaishoitolaisille. Tässä suhteessa vaivaishoitolaiset rinnastuvat sellaisiin henkilöihin, joiden kirkkolain mukaan tulee saada osakseen n. k. hiljainen hautaus, ja tämän täytyy loukata itse kunkin uskonnollisia tunteita.⁵⁸

Hiljainen hautaus rinnastettiin uutisessa köyhyyteen. Yhteyttä vahvasti edelleen se, ettei köyhillä välttämättä ollut varaa maksaa kirkonkellon soitosta perittyä maksua.⁵⁹ Skarin Frykmanin tulkinnan mukaan tapauksissa, joissa kunniallisiin hautajaisiin ei ollut varaa, köyhyys muuttui rikokseksi, josta rangaistiin häpeää tuottaneella hiljaisella hautauksella.⁶⁰ Se, että hiljaisuudessa oli haudattava myös kirkon katannossa syntisiksi määrittäneet itsemurhaajat, joiden teko sitä paitsi säilyi kriminalisoituna vuoden 1889 rikoslain voimaantuloon, vuoteen 1894 saakka, tuskin paransi hautaustavan arvostusta. Pikemminkin

⁵⁸ *Hufvudstadsbladet* 14.8.1900. ”[I] en af Nylands mera framskridna socknar under en följd af år icke aktat nödigt att bestå själaringning för affidna fattighjon. Då detta i visst afseende likställer fattighjon med personer, hvilka enligt kyrkolagen skola erhålla s. k. tyst jordfästning, och detta måste vara sårande för en hvars religiösa känsla.”

⁵⁹ Kuuliala 1943, 68–72; Bringéus 1958, 217–218; Lappalainen 2006, 23–24; Skarin Frykman 2007, 45. Maksut olivat seurakuntakohtaisia. Yleensä hintaan vaikutti soiton pituus: mitä pidempi soitto, sitä suurempi maksu. Skarin Frykmanin kertoo Göteborgin tuomiokirkossa olleen 1900-luvun alussa käytössä neljä eri hintaa: halvin soitto maksoi puolitoista, kallein 4 kruunua, ks. Skarin Frykman 2007, 76. Suomea koskevassa tutkimuksissa ei kerrota soiton tarkkoja hintoja. Lähdeaineistojen perusteella Nikolain-kaupungin (nyk. Vaasa) seurakunnassa soitosta maksettiin 1890-luvulla varteittain niin, että yksi vartti maksoi markan. Ks. §123/1891, Mustasaaren syyskäräjät C2a:32, VMA.

⁶⁰ Skarin Frykman 2007, 52.

käytäntö loi yhteyden köyhyyden, rikollisuuden ja syntisyyden välille. Hiljainen hautaus oli tämän kolmiyhteyden eräänlainen rituaalinen ruumiillistuma, käytäntö, joka viesti vainajan – ja tämän lähimmäisten – yhteiskunnallisesta kelvottomuudesta. Tämän kelvottomuuden eräs ulottuvuus oli köyhyys, jonka syy voitiin ajan katsannossa palauttaa yksilön huonoihin ominaisuuksiin, laiskuuteen, pahatapaisuuteen ja siveettömyyteen. Köyhyys määrittyi näin ollen yksilön omaksi viaksi.⁶¹ Ja koska moraalittomilta yksilöiltä taas sopi odottaa moraalittomia tekoja, kuten itsemurhia, oli köyhyyden, hiljaisen hautauksen ja rikollisuuden välinen kehä valmis.

Tämä hiljaisen hautauksen ja köyhyyden välille solmittu liitto ulottui myös hautausmaille. Kalleimpiin, niin sanottuihin ensimmäisiin multiin, haudattiin maksukykyisimmät vainajat, köyhäin multiin taas hautapaikan maksusta, multarahasta, vapautetut varattomat vainajat – ja hiljaisuudessa haudatut itsemurhaajat.⁶² Hautausmailla vallitsi näin ollen tilallinen erottelu, joka jakoi vainajat eriarvoisiin, hierarkkisiin luokkiin. Koska hautapaikan määritti yhteiskunnallisen aseman sijaan varallisuus, saattoivat köyhempään kansanosaan kuuluneet ylittää luokkarajat hautaamalla omaisensa ensimmäisiin multiin. Hautausmaa olikin, kuten arkeologi Sirkku Pihlman toteaa, yhteiskunnallisesta asemasta ja arvostuksesta käydyn kamppailun kenttä ja arena, joka tarjosi väylän sosiaaliseen nousuun.⁶³ Tätä mahdollisuutta ei kuitenkaan ollut

⁶¹ Ahlbeck-Rehn 2006, 63, 122–123, 168, 176–179; Skarin Frykman 2007, 91–93.

⁶² Pihlman 1988, 79; Kaisti & Puhakka 1999, 39–41. Esimerkiksi Turun vanhalla hautausmaalla jako eriarvoisiin hauta-alueisiin oli voimassa vuoteen 1919 asti, ks. Kaisti & Puhakka 1999, 41. Pihlman ei ole löytänyt omassa tutkimuksessaan näyttöä sille, että itsemurhaajat olisi haudattu hautuumaan pohjoisosaan, helvetin ilmansuuntaan, jonne kirkkojen uskottiin viimeisen tuomion koittaessa kaatuvan. Päinvastoin, 1700-luvun lopulla Kaarinan kirkkomaan kalleimmat mullat sijaitsivat nimenomaan kirkon pohjoispuolella. Tämän Pihlman otaksuu johtuneen hautausmaan tilanah-taudesta sekä siitä, ettei säätyläistä, jolle alue ennen kaikkea oli suunniteltu, ollut sidoksissa kansanuskomuksiin. Ks. Pihlman 1988, 87–88. Itsemurhaajien hautaamiseen liittyvistä kansanuskomuksista, ks. Pentikäinen 1990; Nygård 1994; Lehikoinen 2011.

⁶³ Pihlman 1988, 91–92.

itsemurhaajilla, joiden sosiaalinen arvo(ttomuus) osoitettiin hautaamalla heidät köyhäin multiin, hautausmaan vähiten arvostettuun osaan.⁶⁴

Hiljaisuuden politiikka

Hautauskeskustelu nivoutui osaksi vuosisadan vaihteessa käynnissä ollutta sääty-yhteiskunnan murentumista ja siihen liittynyttä keskiluokan muotoutumista. Vanhastaan arvossa pidetyn papiston rinnalle nousi virkamiehistä, opettajista, yliopistopiireistä ja lääkäreistä koostunut sivistyneistö, joka propagoi omia arvojaan lehdistön, koulun ja yliopiston ohella myös kirkossa.⁶⁵ Kirkolliskokouksessa hiljaisen hautauksen poistamisen puolesta puhuivatkin lähinnä kokouksen keskiluokkaiset maallikkoedustajat, lääkärit, opettajat, virkamiehet ja professorit, jotka perustelivat vaatimustaan inhimillisyydellä ja humanismilla.⁶⁶ Pappisedustajat, joista valtaosa vastusti hiljaisen hautauksen poistamista, torjuivat argumentin:

[K]yllä minä annan kristinuskon pyhittämälle humaniteetille arvonsa, mutta minä tiedän myöskin, niinkuin kaikki tiedämme, että humanitetti ilman diviniteettia on bestialitettia. Täällä on meidän keskelämme kansan miehiä, joille koko käsite humanismi ja humaniteetti on tuskin tunnettukaan. Mutta kun olemme nähneet heidän esiintyvän täällä keskustelujemme kuluessa, olemme ihmetelleet sitä hiljaisuutta ja nöyryyttä, jolla he keskustelujen aikana ovat esiintyneet. Juuri tällaista humaniteettia minä rakastan.⁶⁷

⁶⁴ Sitä, miten ehdottomasti periaatetta sovellettiin, ei lähdemateriaalini valaise. On mahdollista, että ylä- ja keskiluokkaiset itsemurhaajat haudattiin ensimmäisiin multiin ja että viimeisen leposijan ylipäätään saattoi lunastaa paremmista mullista maksamalla normaalia korkeamman multarahan.

⁶⁵ Häggman 1994, 23–24.

⁶⁶ V kirkolliskokouksen ptk:t; Nygård 1994, 127. Myös Ruotsissa aloitteen hiljaisen hautauksen poistamisesta teki sivistyneistö, ks. Pleijel 1983, 24–25.

⁶⁷ V kirkolliskokouksen ptk:t, 1087.

Hiljaisilla ja nöyrillä ”kansan miehillä” puhuja viittasi kirkolliskokouksen talonpoikaisedustajiin, jotka käyttivät koko keskustelun aikana vain muutaman puheenvuoron. Kyse olikin ennen kaikkea keskiluokkaisista arvoista ja moraalista käydystä neuvottelusta, jossa törmäsivät toisiinsa sivistyneistön liberaalit ja papiston konservatiivisemmat katso-mukset.⁶⁸ Osapuolet vetivät kiistelyyn lopulta mukaan myös ”nöyrän” ja ”hiljaisen” kansan, jonka uskonnollisiin tunteihin he kilpaa vetosivat: hiljaisen hautauksen puolustajien mukaan tavanomaisten hautajaisten salliminen loukkaisi kansan tunteita, käytännön vastustajat taas olivat päinvastaista mieltä.⁶⁹ Työväen lehdistössä ”nöyrä ja hiljainen kansa” taas moitti keskiluokkaa:

Nämä ”reformit” ovat porvarien ja kirkon tähden. – [M]oni porva-rikin [heittää] henkensä vähemmän luonnollisella tavalla, ja kun ei näiltä voi kuitenkaan kieltää ”kunniallista” hautausta, niin ovat olleet pakotettuja tekemään muutamia muutoksia kirkkolakiinsa. Tähän asti ovat pelastuneet siitä pulasta lain kiertämisellä. – Ja kun por-varisto hankkii itselleen enemmän vapauksia, saa niitä samalla työvä-estökin. – – Mutta nämä tällöiset uudistukset ovat sittenkin niitä porvariston uudistuksia. Vasta silloin kun kirkon mahti tunnetaan auttamattomaksi esteeksi koko köyhälistön liikkeelle, alkaa todellinen kulttuuritaistelu.⁷⁰

Hiljainen hautaus valjastettiin näin politiikan tarpeisiin. Se leimattiin luokkasorron osoitukseksi, josta luovuttiin vasta pakon edessä, tilan-teessa, jossa keskiluokan itsemurhia ei enää voitu peitellä.

Edellä siteerattu kommentti, jossa ”humaniteetin ilman diviniteet-tia” todettiin olevan ”bestialiteettia”, kertoo aikaisten liittäneen pois-tamishdotuksen politiikan ohella maallistumiseen. Hautausreformia vaatineiden tavoitteena ei kuitenkaan missään vaiheessa ollut kristil-lisistä hautajaisista luopuminen vaan kaikkien vainajien saattaminen hautaan samaa, *kristillistä* kaavaa käyttäen. Kristillisyyttä korostettiin

⁶⁸ Ks. esim. V kirkolliskokouksen ptk:t, 1068; *Björneborgs Tidning* 1.10.1903; *Hufvudstadsbladet* 27.9.1903; *Päivälehti* 1.10.1903; Pleijel 1983, 58–59.

⁶⁹ V kirkolliskokouksen ptk:t, 148, 1048; Pleijel 1983, 32.

⁷⁰ *Eteenpäin* 4.9.1909.

jopa siinä määrin, että hiljainen hautaus leimattiin alun perin pakanaliseksi käytännöksi, jonka katolisuus oli sittemmin ominut ja josta nyt oli viimein päästävä eroon.⁷¹ Huomionarvoista on niin ikään se, että niin hiljaisen hautauksen puolustajat kuin sen vastustajat perustelivat kantojaan kristinuskosta ammentaneilla argumenteilla, ulkopuolisiin auktoriteetteihin ei, kuten historioitsija Toivo Nygårdkin huomauttaa, juuri vedottu.⁷² Tämä on ymmärrettävää, sillä puheena oli nimenomaan kristillinen toimitus. Hiljaisen hautauksen poistamista olisi kuitenkin voitu perustella myös vuosisadan vaihteen lääketieteen näkemyksillä, kuten sillä, että itsemurha oli oire psyykkisistä sairauksista ja ettei tavanomaisten hautajaisten epäminen ollut siksi oikeudenmukaista. Kuten aiemmin totesin, lääketieteen näkemyksiin turvauduttiin kuitenkin vain silloin, kun puheena oli itsemurhaajan mielentilan selvittämiseen liittyneet vaikeudet. Muutoin argumentit rakennettiin suhteessa kristinuskoon ja *Raamattuun*.

Häpeän hälvenevät äänet

Hautauskeskustelussa ei nähdäkseni ollutkaan kyse maallistumisesta sinänsä vaan uskonnon uudelleen muotoutumisesta, siitä, että kirkon helmasta, sen puristavasta otteesta, haluttiin päästä pois ja ottaa uskonto ja sen harjoittamisen tavat seurakuntalaisten omiin käsiin. Sekularisaatio voidaankin ymmärtää historioitsija Thomas Kselmanin tapaan uskonnolliset itsestäänselvyydet haastaneeksi prosessiksi, uskonnon uudistumiseksi, joka ei kuitenkaan välttämättä tarkoittanut uskonnon merkityksen vähentymistä.⁷³ Tästä kertoo myös itsemurhaajien hautaus-tavasta käyty keskustelu. Se osoittaa, että uskonnolla oli edelleen sijansa yhteiskunnassa ja että kirkon läsnäoloa elämän käännekohtissa, kuten kuolemassa, ei kyseenalaistettu. Sen sijaan kyseenalaistettiin hiljainen hautaus – käytäntö, jota ympäröinyt hiljaisuus määrittyi vuosisadan

⁷¹ V kirkolliskokouksen ptk:t 169, 1049, 1065, 1086.

⁷² Nygård 1994, 129.

⁷³ Kselman 1988, 330. Ks. myös Morrisey 2006, 4–8.

vaihteessa käydyssä julkisessa keskustelussa köyhyyden, rikollisuuden, syntisyyden, epätoivon ja häpeän ääneksi.

Reilussa sadassa vuodessa häpeä on hälvennyt: hiljainen hautaus on arkipäiväistynyt, siitä on tullut tavanomainen hautaustapa. Syyt lienevät moninaiset. Lääketieteen kehityksen, elintason parantumisen, kuolleisuuden alentumisen ja eliniän pidentymisen myötä suhde kuolemaan – ja sitä kautta hautajaisiin – on muuttunut.⁷⁴ Kun hautajaiset aiemmin kommunikoivat ulospäin, yhteisölle, nyt viesti suuntautuu sisäänpäin, perheeseen ja lähimmäisiin: hautajaiset ovat muuttuneet koko kylän ja naapuruston juhlasta perheen ja lähimmäisten kesken vietettäväksi juhlaiksi. Samalla hautajaisten funktio on muuttunut. Hautajaiset eivät enää kerro vainajan, suvun eivätkä perheen asemasta tai saavutuksista vaan ovat tilaisuus, jossa omaiset ja lähimmäiset voivat käsitellä suruaan.⁷⁵

Hiljaisen hautauksen arkipäiväistyminen voi myös liittyä Birgitta Skarin Frykmanin 1900-luvun alun Ruotsia koskevaan huomioon. Hänen mukaansa ruotsalainen keskiluokka omi maailmansotien välisenä aikana hiljaisen hautauksen itselleen ja alkoi käyttää sitä erotautumiskeinona. Syynä oli hautajaisten demokratisoituminen. Yhä useammalla työläisellä oli varaa juhlaan hautajaisiin, jolloin keskiluokka alkoi vastareaktionä suosia koruttomampaa hautaustapaa, hiljaista hautausta. Kun hiljainen hautaus sitten yleistyi keskiluokan keskuudessa, siitä tuli hyväksytty – ellei jopa tavoiteltava – hautaustapa, mikä puolestaan edesauttoi häpeän hälventymistä ja hiljaisen hautauksen yleistymistä.⁷⁶ Oma kiinnostava tutkimusaiheensa olisikin tarkastella lähemmin sitä prosessia, jossa hiljainen hautaus sai uudenlaisia, myönteisiä merkityksiä ja muuttui halveksutusta ja häpeällisestä käytännöstä hyväksytyksi ja yleiseksi hautaustavaksi.

⁷⁴ Pajari 2014a, passim ja erit. 100.

⁷⁵ Pajari 2014a, 102; Pajari 2014b, 404–405. Valtiolliset hautajaiset ovat tietenkin asia erikseen. Toisekseen huomio koskee hautajaisten asemaa evankelis-luterilaisessa kuolemankulttuurissa.

⁷⁶ Skarin Frykman 2007, 120–123, 159. Ks. myös Pajari 2014b.

Lähteet

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki
Lääkintöhallituksen I kanslian arkisto
Saapuneet ruumiinavauspöytäkirjat 1869–1910 (Ed:59–117)

Turun maakunta-arkisto (TMA), Turku
Kirkolliskokouksen arkisto
II kirkolliskokouksen pöytäkirjat 1886 (Ca:3)
V kirkolliskokouksen liitteet 1903 (Ca:9)
V kirkolliskokouksen pöytäkirjat 1903 (Ca:8)

Vaasan maakunta-arkisto (VMA), Vaasa
Korsholms domsagas arkiv

Sanomalehdet

Helsingfors Aftonbladet
Helsingfors Posten
Hufvudstadsbladet
Kotimaa
Päivälehti
Turun Sanomat
Uudenkaupungin Sanomat
Uusi Suometar
Wiipurin Sanomat
Åbo Underrättelser
Östra Finland

Painetut lähteet

Kirkko-käsikirja, jossa säädetään miten jumalanpalvelus Suomen Suuriruhtinaanmaan ewankelis-lutherilaisissa seurakunnissa on pidettävä: hyväksytty Suomen toisessa yleisessä kirkolliskokouksessa w. 1886. Weilin & Göös, Helsinki 1888.
Kirkkolaki 1869. (Ref. 28.1.2014.)
http://fi.wikisource.org/wiki/Hautaus_%28laki%29
Warelius, Antero. *Saatanto Tuonelaan: eli ilmoitteita miten meikäläiset kuolleenkorjaus-tavat ovat muodostuneet.* Frenckell & Granlund, Turku 1861.

Tutkimuskirjallisuus

Ahlbeck-Rehn, Jutta: *Diagnostisering och disciplinering: medicinsk diskurs och kvinnligt vansinne på Själo hospital 1889-1944.* Åbo Akademi, Åbo 2006.
Anttila, Anu-Hanna et al.: Suurlakko aika ja kansapuheen variaatiot. *Kuriton kansa: poliittinen mielikuvitus vuoden 1905 suurlakon ajan Suomessa.* Toim. Anu-Hanna Anttila, Ralf Kauranen, Olli Löytty, Mikko Pollari, Pekka Rantanen, ja Petri Ruuska, Vastapaino, Tampere 2009, 9–32.

- Arjen muisti ja unohdus: jokapäiväinen elämä historian valoissa ja varjoissa.* Toim. Taina Syrjämaa. Historian laitoksen julkaisuja / Turun yliopisto n:o 53. Turun yliopisto, Turku 1999.
- Arvidsson, Ann-Sofie: *Makten och döden: stat och kyrka möter svenska efterlevande under ett långt 1700-tal.* Makadam, Göteborg 2007.
- Bringéus, Nils-Arvid: *Klockringningsleden i Sverige.* Nordiska museets handlingar 50. Nordiska museet, Stockholm 1958.
- Corbin, Alain: *Village Bells. Sound and Meaning in the 19th-Century French Countryside.* Alkuteos: Les cloches de la terre. Trans. Martin Thom. Columbia University Press, New York 1998.
- Fingerroos, Outi: *Haudatut muistot: rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 985. SKS, Helsinki 2004.
- Gennep, Arnold van: *The rites of passage.* Alkuteos: Les rites de passage (1909). University of Chicago Press: Routledge & Kegan Paul, Chicago; London 1960.
- Hagberg, Louise: *När döden gästar: svenska folkseder och svensk folketro i samband med död och begravning.* Wahlström & Widstrand, Stockholm 1937.
- Heiskanen, Benita: Ni Una Más, Not One More: Activist-Artistic Response to the Juárez Femicides. *JOMEC Journal* 3/2013, 1–21.
- Historical perspectives on memory.* Toim. Anne Ollila. *Studia historica* 61. Finnish Historical Society, Helsinki 1999
- Huhtanen, Taina: Uhrilehto - kuoleman puutarha. Kuolema ja hautaaminen suomalaisessa kansanperinteessä. *Sammontakojat. Pentinkulman päivät Urjalassa 1985.* Toim. Väinö Linna Seura. Väinö Linnan seura, Hämeenlinna 1987, 111–123.
- Häggman, Kai: *Perheen vuosisata: perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa.* Historiallisia tutkimuksia 179. SHS, Helsinki 1994.
- Kaisti, Riikka & Puhakka, Martti: *Unikankareen kummulta Skanssin malmille: Turun hautausmaan vaiheita.* Turun ja Kaarinan seurakuntayhtymä/Turun maakuntamuseo, Turku 1999.
- Koski, Kaarina: Uskomusperinne ja kristillinen kasvatusta 1800-luvulla. *Kasvatus & Aika* 5/ 2011, 9–24.
- Koski, Kaarina: Sosiaalinen kuolema. *Kuoleman kulttuurit Suomessa.* Toim. Outi Hakola, Sari Kivistö & Virpi Mäkinen. Gaudeamus, Helsinki 2014.
- Kselman, Thomas: Funeral Conflicts in Nineteenth-Century France. *Comparative Studies in Society and History* 2/1988, 312–32.
- Kuuliala, Wiljo-Kustaa: *Kellot temppelin.* Suomen kirkon sisälähetykseura, Sortava 1943.
- Lappalainen, Katja: *Arkipäiväisistä katseilta suojatuiksi. Nilsin emäseurakunnan alueen kirkonkellot.* Suomen historian pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2006. (Ref. 28.1.2014.) <https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/12085>.
- Lehikoinen, Heikki: *Katkerä Manalan kannu. Kuoleman kulttuurihistoria Suomessa.* Teos, Helsinki 2011.
- Lempiäinen, Pentti: *Pyhät toimitukset.* Theologia practica. Kirjapaja, Helsinki 2004.
- Luef, Evelyne: Punishment Post-Mortem. The Crime of Suicide in Early Modern Austria and Sweden. *Fundamentals of Medieval and Early Modern Culture. Crime and Punishment in the Middle Ages and Early Modern Age.* Ed. Albrecht Classen & Marilyn Sandidge. De Gruyter, Berlin/Boston 2013, 555–76.
- MacDonald, Michael & Murphy, Terence R.: *Sleepless souls: suicide in early modern England.* Oxford University Press; Clarendon Press, Oxford 1990.
- Medeasta pronssiäiturin. Kuka tekee menneestä historiaa?* Toim. Pertti Grönholm & Anna Sivula. *Historia mirabilis* 6. THY, Turku 2010.
- Miettinen, Riikka & Luef, Evelyne: Fear and Loathing? Suicide and the Treatment of the Corpse in Early Modern Austria and Sweden. *Frühneuzeit-Info. Herausgegeben vom Institut für die Erforschung der Frühen Neuzeit*, 23/2012, 105–8.
- Miettinen, Riikka: Itsemurhan rituaalisen rankaisemisen merkitykset uuden ajan alun Ruotsissa ja Suomessa. *Thanatos* 1/2012, 1–31. (Ref. 28.1.2014.) <http://thanatos-journal.com/2012/03/12/thanatos-vol-12012/>

- Morrissey, Susan K: *Suicide and the Body Politic in Imperial Russia*. Cambridge University Press, Cambridge/New York 2012.
- Myllykangas, Mikko: *Rappeutuminen, tiedostamaton vai yhteiskunta? Lääketieteellinen itsemurhatutkimus Suomessa vuoteen 1985*. Acta Universitatis Ouluensis. Series B, Humaniora 120. Oulun yliopisto, Oulu 2014.
- Nygård, Toivo: *Isemurha suomalaisessa yhteiskunnassa*. Studia historica Jyväskyläensia 50. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 1994.
- Ohlander, Ann-Sofie: Suicide in Sweden. A Social History. *Death: the Public and Private Sphere*. Ed. John Rogers. Uppsala Universitet, Uppsala 1986, 1–52.
- Paavola, Kirsti: *Kepeät mullat: kirjallisiin ja esineellisiin lähteisiin perustuva tutkimus Pohjois-Pohjanmaan rannikon kirkkohaudoista*. Acta Universitatis Ouluensis. Series B, Humaniora 28. Oulun yliopisto, Oulu 1998.
- Pajari, Ilona: Kuolemanrituaalit Suomessa. *Kuoleman kulttuurit Suomessa*. Toim. Outi Hakola, Sari Kivistö, ja Virpi Mäkinen. Gaudeamus, Helsinki 2014a, 87–106.
- Pajari, Ilona: Kuolema maalla ja kaupungissa. Suomalaisen hautajais- ja kuolemankulttuurin muutos 1800-luvun lopulta nykypäivään. *Historiallinen Aikakauskirja* 4/2014b, 393–405.
- Peltonen, Ulla-Maija: *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 894. SKS, Helsinki 2003.
- Pentikäinen, Juhana: *Suomalaisen lähtö: kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 530. SKS, Helsinki 1990.
- Persson, Bodil E.: Drunknad eller dränkt? Plötsliga oväntade dödsfall, särskilt drunkningar i Skåne 1704–1748. *Den frivilliga döden: sambällets hantering av självmord i historiskt perspektiv*. Yvonne Maria Werner, Birgitta Odén & Bodile E. Persson. Cura i samarbete med Forskningsrådsnämnden, Stockholm 1998, 101–208.
- Pihlman, Sirkku: Hautapaikat ja yhteiskunta 1800-luvun Yläneellä ja Kaarinassa. *Elämän merkit*. Toim. Matti Taipale, Jarmo Isotalo, Riikka Kaisti, Olavi Koivukoski, ja Pentti Virrankoski, 77–93. Turun arkkihiippakunta, Turku 1988.
- Pleijel, Hilding: *Jordfästning i stillhet. Från sambällstraff till privatceremoni*. Arken, Lund 1983.
- Rimpiläinen, Olavi: *Läntisen perinteen mukainen hautauskäytäntö Suomessa ennen isoväihää*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 84. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki 1971.
- Salmela, Anu: For Whom The Bell Tolls? Finnish Lower Courts Rulings on Female Suicides' Manner of Burial in the Late 19th Century. *Dying and Death in 18th–21st Century Europe: Volume 2*. Ed. Marius Rotar, Adriana Teodorescu & Corina Rotar. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle 2014, 383–395.
- Salmela, Anu: Hulluuden vallassa? Neuvottelu itsemurhan sairausluonteesta 1800-luvun jälkipuolen tuomioistuimissa. *Kipupisteissä. Sairaus, kulttuuri ja modernisoituva Suomi*. Toim. Jutta Ahlbeck, Päivi Lappalainen, Kati Launis, Kirsi Tuohela & Jasmine Westerlund. UTUkirjat, Turku 2015.
- Salmela, Anu: Järkensä menettäneet – henkensä hukanneet. Mielenhäiriöt naisten itsemurhien selittäjänä 1800-luvun lopun Suomessa. *Hybris* 3/2011. (Ref. 23.10.2014.) <http://hybrislehti.net/node/71>
- Skarin Frykman, Birgitta: "Sista ordet." En revolution i stillhet. Arbetarbegravningsnarnas sociala språk. *Arbetarrörelse och arbetarkultur: bild och självbild*, Lena Johannesson, Ulrika Kjellman & Birgitta Skarin Frykman. Carlsson, Stockholm 2007, 32–173.
- Thunander, Rudolf: Trappan i Svenarum. Om självspillingar och deras begravning. *RIG - Kulturhistorisk tidskrift* 1/1996, 1–9.
- Vainio-Korhonen, Kirsi: *Softe Munsterhjelmin aika: aatelisnaisia ja upseereita 1800-luvun Suomessa*. SKS:n toimituksia 1383. SKS, Helsinki 2012.
- Werner, Yvonne Maria: Själv mord i det stora nordiska krigets skugga. En analys av självspillningsmål vid Göta hovrätt 1695–1718. *Den frivilliga döden: sambällets hantering av självmord i historiskt perspektiv*. Yvonne Maria Werner, Birgitta Odén & Bodile E. Persson. Cura i samarbete med Forskningsrådsnämnden, Stockholm 1998, 31–99.

Vaiettua maailmaa etsimässä.
Naistenväliset suhteet teatteriohjaajien Aino Mattilan ja
Vivica Bandlerin omaelämäkerrallisissa aineistoissa

Tuuli Vatula

“Haluan kirjoittaa romaanin hiljaisuudesta”, hän sanoi.

“Asioista, joita ihmiset eivät sano. Mutta se on suunnattoman vaikeaa.”

The Voyage Out, Virginia Woolf (1915).

Tämä on artikkeli hiljaisuuksista, menneisyyden lähteiden mykkyydestä yleensä ja naistenvälisen yhteiselämän ympärille kietoutuvasta vaikenemisestä erityisesti, omaa menneisyyttään muistelevien naisten valinnoista kertoa jotakin ja toisaalla jättää kertomatta, tutkijan pyrkimyksistä nähdä menneisyyden “vaiettuun maailmaan”, jossa naiset elivät naisten kanssa. Pohdin hiljaisuuden ja vaikenemisen teemoja kahden teatteritaiteilijan, Aino Mattilan (1902–1986) ja Vivica Bandlerin (1917–2004), jälkipolville jättämässä omaelämäkerrallisissa kertomuksissa ja tarkastelen heidän kumppanuutta koskevia elämäntapahtumiaan suhteessa heidän taiteilijuuteensa. Bandler kirjoitti omaelämäkertansa *Vastaanottaja tuntematon* yhteistyössä toimittaja Carita Backströmin kanssa vuonna 1992. Aino Mattilaa haastateltiin hänen

taiteilijan uraansa keskittyvässä pitkässä haastattelussa vuonna 1974 kelanauhoille kahteen eri otteeseen. Lisäksi Mattilan elämäkerrallista muistelua löytyy televisiodokumentista *Tämän olen elänyt*, joka tehtiin vuonna 1982. Molemmat taiteilijat muistelivat teatteriuraansa ja elämänsä yli 70-vuotiaina, varsin pitkällä aikaperspektiivillä vanhuudesta käsin.

“Vaiettu maailma” on runoilija Mirkka Rekolan käyttämä ilmaisu lesbojen ja homojen todellisuudesta hänen nuoruudessaan 1950-luvulla, jolloin homoseksuaalisuus määriteltiin laissa rikokseksi ja sitä pidettiin sairaana käytöksenä. Ihastumisestaan tai rakastumisestaan oli vaiettava, jos halusi elää rauhassa.¹ Sekä Aino Mattila että Vivica Bandler kohtasivat juuri 1950-luvun taitteessa ympäristön heihin kohdistaman epäluulon ja ilkeämielisen katseen ja saivat osakseen heidän sukupuoliseen suuntautumiseensa kohdistunutta epäilyä ja panettelua. Haluan katsoa heidän elämänsä siten, että havaitsisin myös katveeseen jäävän ja osaisin kuvitella, mitä erilaisia mahdollisuuksia ja vaihtoehtoja heillä on ollut ystävyyden ja rakkauden suhteen, sillä, tutkija Tuula Juvosen ajattelua sivuten, näkymättömyys ja hiljaisuus tuottavat ja rajaavat sekä tietämystä että tietämättömyyttä mahdollisuuksista samaa sukupuolta olevien kumppanuudessa ja rakkaudessa.² Tarkastelemalla mahdollisuuksia ja vaihtoehtoja pohdin kumppanuutta koskevia elämänvalintoja ja omaelämäkerrallisen kertomisen tapoja. Tämän vuoksi ei olekaan relevanttia (tai edes mahdollista) ratkaista esimerkiksi Mattilan kohdalla sitä, mikä hänen seksuaalinen suuntautumisensa lopulta oli. Kirjoitan kumppanuudesta ja kaipuusta, yksinäisyydestä ja ympäristön ilkeämielisyydestä, rakkauden reunaehdoista kahden eri sukupolven naisen ja teatteritaiteilijan elämässä Suomessa 1950-luvulla ja heidän elämänsä varrella hieman muulloinkin. Hiljaisuudet ilmestyvät yksityiselämää koskevissa elämäntarinallisissa katkelmissa esiin miten milloinkin ja tämä artikkeli on pyrkimys poimia ne tarkasteltaviksi.

Artikkelini ei noudata elämäkerrallista kronologiaa, vaan tarkastelen aluksi sitä, millainen elämänvalinta teatterityö näille kahdelle naiselle oli ja miten teatterissa professionaali lomittui yksityiseen. Sen

¹ ”Vaietuistakin vuosista on puhuttava”, HS 9.7.2010.

² Juvonen 2002, 24.

jälkeen jäljitän sitä, miten he päätyivät tähän ammattiin, jolle oli annettava kaikkensa ja valotan heidän perhetaustojaan, jotka olivat kokolailla erilaiset. Jatkan purkamalla salaisesta ja vaietusta kirjoittamista toisaalta tutkijan eettisenä kysymyksenä ja toisaalta juuri Bandlerin kohdalla myös omasta vaikenemisesta luopumisena. Nostan lopussa esiin yksinäisyyden kokemukset ja niiden solmiutumisen elettyyn elämään taiteilijana.

Taidetyölle omistautuva nainen on joutunut ja yhä edelleen joutuu kohtaamaan Virginia Woolfin käsitteellistämän ”kodin enkelin” kanssa käytävän painin eli kamppailun siitä, miten vastata naiseen kohdistuviin oletuksiin uhrautumisesta toisten eteen, velvoitteesta pitää huolta toisista, hyveestä olla antautumatta omalle, mahdollisesti kurittomalle luomisvoimalleen ja intuitiolleen.³ Tähän painiin johtavat kunkinhetkisen yhteiskunnan naiseen kohdistuvien sosiaalisten oletusten lisäksi biologiset syyt, joista Simone de Beauvoir on todennut, että ne ovat olennainen osa naisen tilannetta ja nousevat voimakkaasti esiin hänen historiassaan, sillä ”ruumis on väline, jonka kautta saamme otteen maailmasta”⁴. Maailma näyttäytyy naiselle sen mukaisesti, kuinka hän sen naisen ruumiillaan tavoittaa. 27-vuotias, Tapio Tapiovaaraan rakastunut Tove Jansson kirjoitti ystävälleen Eva Konikoffille:

Ja näen miten käy maalaamiseni jos menen naimisiin. Koska minulla, kaikesta huolimatta, on kaikki naisen synnynnäiset vaistot lohduttaa, ihailla, alistua ja luopua omastaan. Joko minusta tulee huono taiteilija tai huono vaimo. – – Minulla ei ole aikaa, ei halua eikä varaa avioitua...⁵

Janssonin sanoissa kiteytyy kysymys vapaudesta, mahdollisuuksista toteutua taiteilijana. Hän on kiinni naisenruumiissaan ja sen kokemuksissa sekä tarpeissa, mutta tuntee voimakkaasti myös tarvitsevansa vapautta ja tilaa toteutua taiteilijana. Avioliitto näyttäytyy hänen silmissään uhkana taiteilijuudelle. Sanoissa näkyy se, miten naisen ruumis

³ Woolf 1930.

⁴ Beauvoir 2009, 98.

⁵ Karjalainen 2013, 76.

on sidottu elettyinä kokemuksena siihen, miten nainen käyttää vapautta elämänsä varrella. Koska maailmassa on lukematon määrä erilaisia tapoja elää yksittäinen ruumiillinen potentiaali naisena, on mielekästä kysyä, miten se kunkin naispuolisen taiteilijan kohdalla on päässyt toteutumaan.⁶

Olen kiinnostunut Vivica Bandlerin ja Aino Mattilan elämänratkaisuista suhteessa ympäristön odotuksiin kuten avioliittoon ja lapsiin, ja toisaalta heidän omiin tarpeisiinsa nähden, joista erityisesti jälkimmäiset ovat omaelämäkerrallisissa aineistoissa joko lähes tyystin vaiettuina, kuten Aino Mattilan kohdalla, tai vasta jälkikäteen kerrottuina, kuten on Vivica Bandlerin suhteen asian laita. Tarkastelen sitä, miten nämä kaksi naista ja taiteilijaa yhdistivät tarpeensa rakastaa ja tulla rakastetuksi, teatterityöhönsä, jolle he omistautuivat täysin. Liz Stanley on todennut, ettei yksikään ihminen ole saari yksikseen, vaan elämäkertojen kertojat ovat aina kytkeytyneinä ja tunnesitein liittyneinä useisiin muihin ihmisiin heidän elämänsä varrella. He sijaitsevat menneisyyden sosiaalisessa kontekstissaan ja tulevat ymmärretyiksi moniulotteisemmin, kun läheisistä muodostuvat verkostot saadaan näkyville.⁷ Tästä verkostojen näkökulmasta keskustelutan Bandleria ja Mattilaa, jotta heidän elämänvalintansa tulisivat esiin. Kumppanuuden tarvetta käsittelen kirjailija Julia Cameronin tarjoamasta näkökulmasta, jonka mukaan taiteilija tarvitsee ympäröiviltä ihmisiltä yhdistelmän vakautta ja virtausta: hän tarvitsee erityistä hoivaa ja tukea, jotta pystyy tekemään luovaa työtään täysipainoisesti. ”Jotkin ystävyudet sytyttävät luovuuden, jotkin turuttavat sen”, Cameron kirjoittaa ja näkee vuorovaikutuksessa toisten ihmisten kanssa eletyn tunteellisesti ja älyllisesti tyydyttävän elämän lähtökohtana luovan työn tekemiselle ja tehdyn työn, taideteokset, lähteenä itsekunnioitukselle ja taiteilijan identiteetille.⁸

Taiteilija tekee taidetta omien elämänratkaisujensa ja ympäristön elämälle asettamien yllättävien käännteiden tai rajoitusten vaikutuspiirissä. Hän pyrkii käyttämään vapauttaan ja toisaalta on mahdollista nähdä, millaisia rajoja ympäristö tai hänen oma sisäinen prosessinsa

⁶ Moi 1999, 63–65.

⁷ Stanley 1992, 8–10.

⁸ Cameron 1992 (1997), 287–289.

hänelle milloinkin asettaa. Tämä vaatii tutkijalta kuitenkin hiljaisuuteen katsomista, sellaisen yksityisen ja rivien väliin piilotetun näkemistä ja tulkitsemista, joka on läsnä, vaikkei välttämättä ääneen sanottuna. Vaikka Vivica Bandlerin omaelämäkertaa voikin pitää hiljaisuuden rikkomisena siinä mielessä, että hän viimein hyvin avoimesti siinä kertoo naisuuhteistaan, hän silti problematisoi varsin oivaltavasti kertomisen ja totuuden välistä jännitettä: ”Puhuuko kamera totta, kun se tallentaa yhden silmänräpäyksen todellisuudesta – vai valehteleeko kuvakulma jo silloin? Miten monta valhetta todellisuuden kuvaamiseksi tarvitaan.”⁹ Yhtä kaikki käytän Bandlerin avoimuutta keskustelukumppanina Mattilan vaikenemiselle ja asetan heidän elämäntarkoituksensa ja tilanteisuutensa rinnakkain löytääkseni tavan kertoa kumppanuuden merkityksestä heille.

Teatterilla ja elämällä ei ole eroa

Teatteriohjaajat Aino Mattila ja Vivica Bandler eivät välttämättä tavanneet toisiaan koskaan. Toisaalta he saattoivat hyvinkin tavata, olivathan teatteripiirit Suomessa pienet, ja kaikki tuntevat kaikki. He kuuluivat kahteen eri sukupolveen, mutta oppivat ammattinsa samalla tavoin, itse itsensä kouluttamalla. He olivat omapäisiä ja päämäärätietoisia naisia, suomalaisuudesta ponnistavia, mutta kansainvälisesti orientoituneita taiteilijoita. Molemmat kuuluivat niihin naispuolisiin teatterintekijöihin, jotka tekivät pitkän uran suomalaisella teatterikentällä ja toimivat sekä ohjaajina että teatterinjohtajina ennen kotimaisen ohjaajakoulutuksen alkamista vuonna 1953.¹⁰ Heidän ohjaajuutensa olikin kenties enemmän juurtunut eurooppalaiseen teatteritraditioon, sillä molemmat ammensivat ammattitaitonsa sieltä. Aino Mattila kertoi kiertäneensä koko nuoruutensa Euroopan teatterikeskuksesta toiseen ja viimein ystävänsä ohjaaja Eino Salmelaisen opastamana tajunneensa, miten ”omaa

⁹ Bandler 1992, 120.

¹⁰ Lahtinen 2010, 339.

työtä, teatteria, on katsottava elämän kärryiltä”.¹¹ Vivica Bandler käsitti omaelämäkertaa kirjoittaessaan itsensä nimenomaan eurooppalaiseksi: ”Olen ollut eurooppalainen yli 70 vuotta”, hän kirjoitti vuonna 1992.¹² Yhteistä heille oli myös se, että heidän elämäntarinoissaan ”vaietulla maailmalla” oli oma sijansa.

Taidetyötä on hyvin vaikeaa, ellei mahdotontakin erottaa taiteilijan yksityisestä elämästä. Työ kuvastaa taiteilijan henkilökohtaista ja intiimiä suhdetta maailmaan, työ ja elämä nivoutuvat toisiinsa lähtemättömästi. Toril Moin mukaan avain Simone de Beauvoirin luovuuteen ja samalla Moin kirjoittaman elämäkertateoksen lähtökohta, on Beauvoirin oma vankkumaton näkemys, että filosofialla ja elämällä ei ole mitään eroa.¹³ Artikkelini yhtenä lähtökohtana olen pitänyt Moin tapaan ja Beauvoiria mukaillessa sitä, ettei teatterilla ja elämällä ole eroa, niitä ei voi erottaa toisistaan yksityiseksi ja julkiseksi tai ammatilliseksi elämäksi, vaan niitä on tarkasteltava yhtenä kokonaisuutena.

Teatteri on ruumiillinen taidemuoto, jonka aikamuoto on ikuinen preesens. Taideteos teatterissa syntyy useamman ihmisen välisen vuorovaikutuksen tuloksena ja jaetaan hetkessä, jossa se esitetään. Teos syntyy ja katoaa saman tien. Teoksen luomisen tapa on yhteisöllinen ja kokonaisvaltaisesti ruumiillinen – jokainen teko, asenne, riita, sopiminen, väittely tai käyty keskustelu, vaikuttavat itse teoksen olemukseen. Tekijöiden on oltava pitkiä aikoja yhdessä, korkealla intensiteetillä, jotta teatteriesitys saadaan tehtyä. Siksi väitän, että ennen kaikkea juuri teatteri, kaikista taidemuodoista, on eniten sidottu tekijöidensä henkilökohtaiseen elämään. Se asettaa vaatimuksen asettua lähelle toisia tekijöitä, jakaa henkilökohtainen ja ruumiillinen todellisuus, olla valmis ilmaistamaan esityksellisessä muodossa ihmisyyteen liittyviä peruskysymyksiä tunteista, teoista ja tekojen seurauksista.

Vivica Bandlerille teatteri oli tärkeintä elämässä. Sen kautta koko muu maailma ja ihmiset tulivat taiteilijalle ymmärrettäviksi: ”Juuri tämä rajaton rakkaus ajaa ihmisen tähän ammattiin. Tähän helvettiliseen ammattiin”, hän kirjoitti.¹⁴ ”Sikäli jos me pelkäämme elämää ja

¹¹ ”Aino Mattila: Taide ei saa olla seisovaa vettä”, ESS 25.3.1962.

¹² Bandler 1992, 284.

¹³ Moi 2008, 2.

¹⁴ Bandler 1992, 225.

sen näitä tällaisia syövereitä ja suuria aallokkoja niin se on hyvin kesyä sitten se mitä teemme, mutta jos me koemme itse elämän aidosti ja voimakkaasti, sieltä me ammennamme sen lähtökohdan”, kuin vastaukseksi toteaa haastattelunauhalla Aino Mattila ja jatkaa: ”Jokainen rooli näyttämöllä on osa meitä itseämme, nimittäin ohjaaja on jokaisessa roolissa.”¹⁵ ”Ohjaajan ja näyttelijän välinen suhde on hyvin sensuelli”, jatkaa Bandler: ”Ohjaajat rakastuvat usein näyttelijöihinsä, tai paremmin sanoen, niihin olentoihin, jotka ovat jotakin näyttelijän ja roolihahmon väliltä. Tämä on luonnollista, mutta ei aina helppoa.”¹⁶

Aino Mattila ei koskaan mennyt naimisiin, vaan eli elämänsä osin yksin, osin naispuolisten asuinkumppanien kanssa ja vaikenen kaikesta yksityisempään elämään liittyvästä. Mattilan omaelämäkerrallisissa muisteluissa, 1970–80 -luvulla tehdyillä kelanauhoilla ja vuonna 1982 tehdyssä tv-dokumentissa, hän puhuu teatterityöstä, uupumuksistaan ja voimaantumisistaan suhteessa työhön, taiteellisesta ajattelustaan, mutta ei juurikaan ihmissuhteista tai niihin liittyvistä henkilökohtaisemmista tunteistaan. Tähän pitäytymiseen työasioissa vaikuttaa varmasti sekin, etteivät haastattelunauhat ole syntyneet Mattilan omasta aloitteesta, vaan kolmelle nauhalle häntä haastateltiin Tampereen teatterin historian keräämistä varten eikä haastattelija ollut hänelle mitenkään erityisen tuttu ihminen. Neljännen arkistoista löytyneen ja alun perin väärien edellä mainittujen nauhojen tekijän nimiin laitetun haastattelun on kuitenkin ilman erityisempää tarkoitusta tehnyt hänelle läheinen ystävä eikä tälläkään nauhalla mennä henkilökohtaiselle alueelle, vaikka kerroksen sävy on hieman toinen. Tv-dokumentin *Tämän olen elänyt* keskiössä taas oli sisällissota ja työura naisena.

Haastatteluissa Aino Mattilan kertojanäänäni on yksityisasioiden suhteen pidättyväinen ja menneitä tapahtumia ja ihmisiä kohtaan arvostava. Hän kertoo lämpimän huumorin sävyttämiä tarinoita uransa varrelta, kuvaillen maisemia ja henkilöitä värikkäästi ja nostaen tarinassa esiin käänteitä ja huippukohtia. Epäilyksen, ahdistuksen tai yksinäisyyden teemat eivät nouse tarinassa esiin ratkaisemattomina, kipua tai häm-

¹⁵ Aino Mattilan haastattelu 1972, Kansanperinteen arkisto, Tampereen yliopisto.

¹⁶ Bandler 1992, 226.

mennystä edelleen tuottavina muistumina, vaan eheässä kymmeniä vuosia taaksepäin katsovassa kerronnassa kaikella on tarkoituksensa. Aino Mattila ei käy arvostelevaan tai yksityiskohtaisesti ruotimaan vaikeita aikoja tai kollegoita ja pysyy näin ikään kuin etäisyyden päässä menneestä kertoen taitavasti, mutta harkiten oman taiteellisen uransa rakentumisesta:

Kaiken elämän ajan olen elänyt kaikki vaiheet hyvin dramaattisesti. Milloin tukehtuu riemuun, milloin murheeseen. Mutta aina pidäkkeettä, se syöksy niinku minusta ulos. No minä olen tälle antanut nimen, että se on se kekäle, joka ihmisessä palaa, joka välillä on tuhkan sisällä, mutta sitten kun tulee hetki – jolloin tapahtuu jotain – niin liekki syttyy.¹⁷

Eräästä työuransa merkittävästä kriisistä hän vaikenee tyystin. “Vaietun maailman” asettuminen osaksi hänen tarinaansa tapahtuukin hänen oppilaittensa ja ystäviensä muistelujen kautta ja jää fragmentaariseksi sekä monilta osin arvailujen varaan.

Näitä naistaiteilijoita tutkiessani olen miettinyt, miten kumppanuus toteutui heidän elämässään, sillä yksityisellä alueella, josta tutkijalle on jäänyt tarkasteltavaksi kokolailla paljon hiljaisuutta ja sitä rikkovia tarkoituksellisia tai olosuhteiden pakottamia säröjä. Näiden säröjen kautta on ollut mahdollista päästä näkemään hiljaisuuden läsnäolo. Vivica Bandler meni naimisiin ja erosi, eli itsenäisesti ja yksin, mutta hänellä oli useita naissuhteita, “rakkaudellisia ystävyyksiä”, joista hän itse halusi kertoa jälkikäteen omaelämäkerrassaan *Vastaanottaja tuntematon* (1992).¹⁸ Hän käyttää naistenvälistä romanttista ystävyyttä kuvaavaa termiä, joka on Lillian Fadermanin mukaan peräisin 1800-luvulta ja joka sisälsi käsityksen ystävyyden jaloudesta ja ainutlaatuisuudesta ja joka oli rakkaussuhde sen laajassa merkityksessä, tosin kenties ei aina fyysisen seksin osalta.¹⁹ Tällaisessa liitossa naiset halusivat jakaa elämänsä toistensa kanssa, uskoutua toisilleen kaikessa sekä luottaa toi-

¹⁷ *Tämän olen elänyt*, Televisioarkisto, YLE.

¹⁸ “Une amitié amoureuse”, Bandler 1992, 153.

¹⁹ Faderman 1981, 16.

siinsa ja olla aina toisiaan varten. Faderman huomauttaa kuitenkin, että nämä suhteet saattoivat olla myös jännitteisiä ja ambivalenssin kiristämiä, kuten mitkä tahansa emotionaalisesti vaativat suhteet.²⁰ Bandler koki jälkikäteen tarkastellen elämänsä yksinäisenä ja suhteensakin katkonaisina. Hän halusi rakastaa vapaasti, mutta totesi myös olevansa tavattoman mustasukkainen.

”Kaikkalainen asioiden jyrkkä jakaminen sallittuihin ja ei-sallittuihin on aina ollut minulle vierasta”, hän kirjoitti ja totesi: ”Minäkin olen aina ollut uskollinen, yhtä uskollinen joka kerta.”²¹

Aino Mattila asui elämänsä aikana joko yksin tai naisen kanssa eikä koskaan mennyt naimisiin. Hän omistautui työlleen ja kuului ensimmäisiin naisohjaaja-johtajiin, jotka tekivät pioneerityötä periferiassa, teatterikoulutuksen ja modernin teatterin eteenpäinviejinä. Häntä voi pitää naisiin identifioiduna naisena, joista Faderman kirjoittaa 1800-luvun lopun ”uuden naisen” ja Bostonin avioliiton yhteydessä. He olivat työurallaan pioneereja, koulutettuja naisia, joilla oli kunnianhimoa ja halu muodostaa voimakkaita, sitoutuneita suhteita toisten samankaltaisten naisten kanssa. Sitä, sisälsivätkö nämä suhteet sukupuolista kanssakäymistä, ei voida mitenkään tietää, mutta emotionaalisen sitoutumisen tasolla ne muistuttivat avioliittoja.²² Liz Stanley on kritisoinut Fadermanin tapaa romantisoida menneisyyttä aikana, jolloin naisten välinen romanttinen ystävyys ensinnäkin sisälsi lähinnä vain positiivisia konnotaatioita ja toisekseen Fadermanin tapaa olettaa kaikki naistenväliset ystävyyssuhteet luonteeltaan romanttisiksi.²³ Hän huomauttaa tarkkanäköisesti, että ystävyys sinänsä voi sisältää hyvin erilaisia siteitä ihmisten välillä ja sen luonne voi ajan myötä muuttua.²⁴ Itselleni keskeistä on ollut kuitenkin Fadermanin pyrkimys selittää naisten välistä rakkauden kokemusta ja sen ulottuvuuksia. Se on tärkeämpää kuin sen todistaminen, että jokin menneisyydessä eletty ihmissuhde olisi ollut luonteeltaan homo- tai heteroseksuaalinen. Kumppanuuden tarve

²⁰ Ibid., 142.

²¹ Bandler 1992, 154–155.

²² Faderman 1981, 190.

²³ Stanley 1992, 217.

²⁴ Ibid., 219.

on yleisinhimillinen ja jokaisen yksilön elämässä se toteutuu jollakin tavalla.

Bandlerille muistelmien kirjoittaminen vaikuttaa olleen eräänlainen tunnustuksellinen projekti, josta hän toteaa heti kirjan alkumetreillä ystävälleen Lars Huldénille tokaisseensa: ”Onhan sitä naimisen lisäksi tullut aika paljon tehdyksi töitäkin.”²⁵ Hän ei halunnut viedä asioita mukanaan hautaan ja niin hän päätyi kirjassaan kirjoittamaan työstään ja rakkauksistaan, taiteilijuudesta ja yksinäisyyden kokemuksista, kumppanuudesta ja kaipuusta, menneisyydestä ”vaietetussa maailmassa”. Bandlerin tunnustuksellisen kertomisen motiivi vaikuttaisi olevan sama kuin kirjailija Margaret Atwoodilla: ”Kenties, kirjoittamisella on jotakin tekemistä pimeyden kanssa ja toiveesta tai kenties pakosta lopettaa se ja – jos onnistaa – valaista se ja tuoda jotakin takaisin valoon.”²⁶ Bandlerille työstä kertominen edellytti kumppanuudesta ja ihmissuh-teista kertomista, sillä kuten hän itse jälkikäteen kirjoitti: ”Teatterista tulee ihmiselle perhe, näyttelijöistä tulee ohjaajan lapsia. – – Se joka ei ole naimisissa teatterin kanssa, ei ole oikea teatteri-ihminen. Todellinen teatteri-ihminen elää teatterin takia ja teatterin kanssa, hänelle teatteri on tärkein asia maan päällä.”²⁷ Mielestäni Vivica Bandler tulee tässä omalla tavallaan ratkaisseeksi Stanleyyn problematisoiman kysymyksen ystävyydestä määrittelemällä teatterityöhön, taiteeseen, kohdistuvan suhtautumisen rajattomaksi rakkaudeksi. Rakkauden käsittäminen kaikkialla läsnäolevaksi ja eri muodoissa esiintyväksi elämän perustee-maksi, jonka sisälle seksuaalisuus toisinaan kuuluu, tekee ystävyyksien tarkastelusta mielekästä ja tuo vivahteita niiden arvioimiseen.

Bandlerin omaelämäkerran kertoja, lukijalle kirjoittava minä, osaa kertoa tarinoita ja hallitsee dramaturgiset tehokeinot. Hän tulee lähelle lukijaa kronologisesti etenevän ja valittujen teatteriesitysten, läheisten kollegojen, uran kannalta keskeisten tapahtumien kautta rakentuvan elämäkertatekstin lomassa, kuin keskustelua käyden. Toisinaan hän puhuttelee lukijan rinnalla tuntematonta vastaanottajaa, rakastettua, jonka hän toivoo olevan olemassa. Nämä katkelmat ovat useimmiten

²⁵ Bandler 1992, 12.

²⁶ Atwood 2002, xxii.

²⁷ Bandler 1992, 225.

kirjeenomaisia, kursiivilla kappaleiden alkuihin tai loppuihin sijoitettuja tunteellisia puhutteluja, jotka tuntuvat paljastavan kertojasta jotakin perustekstiä intiimimpää. Bandler tekee selväksi, että hän ymmärtää menneestä kirjoittamisen subjektiivisuuden ja valintojen merkityksen, jopa niin, että hän tuntuu kujeilevan lukijansa kanssa. Hän myös myöntää, ettei kaikesta voi tai halua kirjoittaa. Näissä kursiivilla painetuissa katkelmissa esiintyy myös nenäkkään oloinen sivuhenkilö Albin, joka kommentoi omaelämäkerturin kertomusta ja kehottaa tätä muun muassa kirjoittamaan isästä. Kirjan lopussa Albin sanoo: ”Etteks te nyt vähitellen vois jo lopettaa?”²⁸

Taide elämänkumppanina – perheitä ja muita rakkauksia

Aino Mattila syntyi talonpoikaiseen, taloudellisesti verrattain hyvin toimeentulevaan perheeseen sen kolmantenatoista lapsena ja kuopuksena vuonna 1902. Perhe asui Ainon syntyessä Hattulassa, mutta muutti Hämeenkyröön, jossa hän vietti merkittävän osan lapsuuttaan ja nuoruuttaan. Haastattelujen muisteluissa juuri Hämeenkyrön aika ja sisällissodan vuodet nousevat merkitykselliseen asemaan taiteilijuuden heräämisen suhteen, sillä Hämeenkyrössä naapurina asunut nimismies Nyströmin perhe kannusti nuorta Ainoa hänen taidepyrinnöissään. Ainon aikuistumisen kynnyksellä perhe muutti Ylöjärvelle, jonne hän vuosia myöhemmin vanhuuden päivinään palasi asumaan.²⁹

Nuoruusikään päässeen Aino Mattilan muuttaessa perheineen Ylöjärven Mattilanmäkeen Vivica von Frenckell oli kaksivuotias ja muutti asumaan Huvilakadulle Helsingin Eiraan, missä vietti lapsuutensa ja nuoruutensa. Samaan taloon Vivica myös, yllätyksekseen, palasi asumaan myöhemmin elämässään, vaikka kotiin Huvilakadulla liittyikin ristiriitaisia ja kipeitä tunteita. Vivican isä Erik von Frenckell oli saksalaislähtöisen, sittemmin suomalaistuneen ja aateloidun kirjapainosuvun

²⁸ Bandler 1992, 304.

²⁹ Aino Mattilan haastattelu 14.11.1972. Y 04341 Kansanperinteen arkisto, TaY.

jälkeläinen, merkittävä poliittinen toimija kaupungissa ja urheilumies. Hän toimi Ruotsalaisen kansanpuolueen kansanedustajana ja Helsingin apulaiskaupunginjohtajana sekä Olympiakomitean pitkäaikaisena jäsenenä. Äiti Ester-Margaret von Frenckell oli merenkulkuneuvos Axel Lindbergin tytär, akateemikko ja teatterihistorian tutkija. Hän oli Svenska Teaternin hallituksen jäsen vuodesta 1940 ja toimi teatterin oppilaskoulun opettajana vuodesta 1945 sekä teatterin arkistonhoitajana vuodesta 1951 lähtien.

Vivican vanhemmat olivat yhteiskunnallisesti aktiivisia ja työelleen omistautuneita. He matkustelivat paljon, ja Vivica oli tottunut lapsesta saakka lukemaan mukaan perheeseensä myös keittäjät, lastenhoitajat ja autonkuljettajat: ”Minun oli kovin vaikeata ymmärtää, että palvelijoiden ja meidän välillä olisi vallinnut jonkinlainen ero”, hän kirjoittaa varhaislapsuuden kokemuksestaan.³⁰ Lapsuudesta kertovan luvun Bandler on nimennyt ”Kultahäkiksi” ja kirjoittaa hyvin hellästi äidistään sekä siteeraa äitinsä ainoaa säilynyttä päiväkirjaa varsin laajalti, kunnes Albin astuu kursiivilla keskelle kerrontaa ja tokaisee: ”Kertoisit mieluummin isästä.”³¹ Isästä Vivica ei kuitenkaan kovin paljoa kirjoita. Isä oli Vivican sanoin macho, perheen numero ykkönen, kyvykäs mutta häikäilemätön mies, joka salakuunteli ovien takana ja availi toisten kirjoja.³² Välit isään olivat tulehtuneet ja ristiriitaiset, olihan isällä ollut julkisesti suhde muun muassa kohuttuun seurapiirikaunottareen, Tabé Sliooriin. Tätä Vivica ei voinut sietää eikä hän voinut käsittää, miten äiti saattoi kestää tämän ja isän muut toistuvat naisjutut. Toisaalta Vivica koki lapsena olleensa juuri isän tyttö ja isän kasvattaneen häntä kuin poikaa.³³

Aino Mattila muistelee lapsuuden perhettään isänsä ja äitinsä osalta paljonkin, samoin mainittua Nyströmin perhettä. Isästä ja äidistä Aino muistellessaan haluaa antaa ihanteellisen kuvan. Hän kertoo isän olleen ankara ja poikkeuksellisen ”oikeudentajuisena henkilönä” joutuneen

³⁰ Bandler 1992, 15.

³¹ Ibid., 31.

³² Ibid., 22.

³³ Ibid., 20.

usein kärjäsaliin.³⁴ Iäkkään Ainon muistelemana isä näyttäytyy positiivisessa valossa, vaikka rivien välistä voi päätellä isän olleen kiivasluonteinen mies ja perheen ehdoton auktoriteetti mitä tuli esimerkiksi tyttären koulutukseen. Isälleen Aino ei koskaan kertonut siirtymisestään opettajakoulutuksesta teatterialalle.

Aino koki merkittävien sattumien johtaneen häntä kohti taiteilijan uraa jo varhaisista lapsuuden ja nuoruuden vuosista lähtien. Kiinnostava huomio hänen elämäntarinansa suhteen on, että sattumat johtivat hänet opettajien luokse ja että nämä nuoruusvuosien opettajat olivat naisia ja heidän joukossaan oli useampi naispari. 17-vuotias Aino päätti osallistua voimistelukurssseille Varalassa, naisten voimisteluopistossa, jota johti opettajatarpariskunta Anna Schrenck ja Anna Lilja. Heidät käsitettiin elämänkumppaneiksi, mutta silti heihin ei liitetty homoseksuaalisuuden määritelmää. Opettajatarpariskuntiin oli totuttu, heitä oli useampia Tampereella, ja ammatin valinnea naisia pidettiin epäseksuaalisina, ”säädyllyisinä”.³⁵

Varalassa Ainon laulutaidot huomasi helsinkiläinen lepäilijä³⁶, laulunopettaja Paula af Heurlin, Suomalaisen Teatterin perustajan ja johtajan Kaarlo Bergbomin sisarentytär, joka lähti Ainon kotiin yhdessä toisen opettajan kanssa suostuttelemaan isää, jotta tämä päästäisi tyttären Helsinkiin opiskelemaan. Opettajattaret lupasivat pitää Ainosta huolta, ja toinen heistä tarjosi Ainolle luotaan asunnon. ”Eihän isä tällaista voinut vastustaa kun hän oli itse musikaalinen”, arvioi Aino jälkikäteen.³⁷ Aino kuvaa näin päässeensä ”takaportista taiteen tielle” opiskelemaan musiikkia oopperalaulaja ja laulunopettaja Alexandra Ahngerin johdolla.³⁸ Sekä Paula af Heurlin että Alexandra Ahnger elivät yhteistaloudessa naisen kanssa, Paula af Heurlinin kumppani oli

³⁴ ”Aino Mattila – Näyttelijä, laulaja, opettaja”, *Tammerkoski* 9/1974, 22–24.

³⁵ Juvonen 2002, 171.

³⁶ Tuohon aikaan oli tavallista, että varakkaat kaupunkilaiset lähtivät kesäaikaan kuumista kaupunkiasunnoistaan kesäkoteihin, kylpylöihin tai parantoloihin lepäämään työn ja talven rasituksista.

³⁷ Aino Mattilan haastattelu 14.11.1972, Kansanperinteen arkisto, TaY.

³⁸ ”Aino Mattila – näyttelijä, laulaja, opettaja”, *Tammerkoski* 9/1974, 22–24.

kansanedustaja Mandi Hannula, Alexandra Ahnger taas asui vanhuuden päivinä yhdessä näyttelijä Kaarola Avellanin kanssa.

Vivican perhetaustaa ja elämänpiiriä tarkastellen taidetyöhön päätyminen olisi ollut varsin luonteva ratkaisu, mutta ensi alkuun Vivica päätti opiskella itsensä agronomiksi. Hän käyttää jälkikäteen tästä nimitystä ”käänteinen kulttuurivallankumous” viitaten itsensä ja muutamien muiden sukunsa jäsenten kiinnostukseen maatalouteen ja maalaiselämään. Suomenruotsalaisen sivistyneistön elämä tuntui hänestä vieraalta eikä hän kokenut sopivansa joukkoon, toisin kuin maaseudulla, johon hän sai kosketuksen jo lapsuudessaan isovanhempiansa luona Saaren kartanossa Tammelassa. Agronomiopintoihin kuuluvasta harjoittelujasta Vivica kirjoittaa lämmöllä: ”Jouduin tekemisiin ”todellisten” ihmisten kanssa, keskellä maaseudun arkista työtä ja aherrusta.” Lavatanssit, saunan lämmittäminen, tarinat renkituvassa, kesäinen rakkauselämä heinäladoissa – tämä kaikki tuntui Vivicasta aidolta ja mutkattomalta, ”suomenruotsalaisittain kasvatetulle ihmiselle tämä kaikki oli kuin puhdistava kylpy.”³⁹ Homoseksuaalisuuteen suhtauduttiin herraskartanoissa jotenkin suvaitsevammin. Naistenvälisestä suhteesta käytettiin nimeä ”pyhä rakkaus” ja siitä puhuttiin kunnioittavasti.⁴⁰

Nuorelle Aino Mattilalle näyttäytyi Helsingin taideopintojen myötä ammatillinen maailma, jossa naiset asuivat naisten kanssa ja elivät työlleen omistautuneina. Tässä maailmassa esimerkiksi lapsettomuus ei samalla tavalla noussut naisen elämän keskiöön kuin senaikaisessa suomalaisessa yhteiskunnassa yleensä ja maaseudulla kenties eritoten ja malleja naisesta johtajana oli mahdollista omaksua. Päätöksiä tekivät naiset, väliin nuoren Ainin puolestakin ja mikä huomionarvoista, isän sijaan. Kun Aino oli isälleen kuuliaisena laittanut ensimmäisen opiskeluvuoden jälkeen nimensä opettajalinjalle ilmoittautuvien listaan, oli laulunopettaja Ahnger vihastunut ja Ainin elävän kerronnan siivittämisen äänenpainoin vaatinut:

Menkää her’ paikalla ja ottakaa se nimi pois sieltä taululta ja tulkaa tänne sitten! – – Ei sinusta tule koskaan opettajaa, sinusta tulee tai-

³⁹ Bandler 1992, 76.

⁴⁰ Ibid., 56.

teilija. Kirjoita sinä kotiin papalle ja sano että mamma Ahnger pitää huolen siitä, että sinusta tulee taiteilija!⁴¹

Tietenkään Aino Mattilalla ei ollut ainoastaan naispuolisia opettajia tai työtovereita, merkittäviksi taiteilijan uralla nousivat myös ohjaaja-opettaja Pekka Alpo Helsingin opiskeluvuosina sekä sittemmin ohjaaja Eino Salmelainen työtoverina ja ystävänä. Naistenvälisyyden näkökulmasta katsoen on kuitenkin nähtävissä vaihtehtoinen elämänmalli, jossa työlle omistautuminen ja naisten välinen toveruus kuvaavat yksityiselämää heteroseksuaalisen perhe-elämän sijaan. Ja sanottakoon, etteivät myöskään Alpo tai Salmelainen sitä ydinperhe-elämää eläneet, vaan työskentelivät naimattomina poikamiehinä ja ainakin Salmelaiseen liittyi paljon puheita hänen seksuaalisuuteensa liittyen.⁴²

Omaelämäkerrallisten aineistojen kertojat ja vaikeneminen

Omaelämäkerrat ovat kaikessa subjektiivisuudessaan kiinnostavia aineistoja, jos haluaa kuvitella ja empaattisesti, tietyin nykyisyyden asettamin rajoituksin “tietää”, miltä menneisyydessä eläneestä kertojasta tuntui tai miten hän jälkikäteen halusi toisten häntä ymmärtävän ja hänet muistavan. Törmäsin aineiston hiljaisuuteen ensimmäistä kertaa kootessani ja kirjoittaessani kajaanilaisen teatteritoiminnan historiaa vuonna 2006.⁴³ Teatterin ammattimaistumiseen 1930-luvulla vaikuttanut ohjaaja-johdaja Aino Mattila oli sikäläisessä aineistossa selvästi keskeinen ja kiinnostava henkilö, jonka urasta tuntui löytyvän yllättävän niukasti tietoa muualta suomalaisen teatterin historiankirjoituksesta. Hänen uransa jäljittäminen alkoi hajallaan olevien tiedonmurusten kokoamisesta ja muistutti tuhatpalaisen palapelin kokoamista ilman palapelilaaatikon kantta, jossa valmiin pelin kuva on. Sain lopulta kokoon sangen kohtuullisen määrän erilaisia haastatteluja ja artikkeleita, joiden perusteella

⁴¹ Aino Mattilan haastattelu 14.11.1972. Kansanperinteen arkisto, TaY.

⁴² Juvonen 2002, 178.

⁴³ Vatula & Saari 2006.

oli mahdollista kuvata Mattilan uran vaiheita ja hänen näkemyksiään teatterityöstä. Tässä aineistossa kuitenkin näkökulma oli aina suhteessa työhön, teatteriin, ei juuri koskaan suoraan muuhun elämään, kuten mahdolliseen perheeseen, puolisoon tai muuhun yksityisempään liittyvään. Lapsuuden perhe näyttäytyi ainoana perheenä ja sitäkin Mattila muisteli taiteilijan kasvualustana, ei niinkään ihmissuhteiden tai niiden dynamiikan näkökulmasta. Mainitsemani aineiston hiljaisuus muuttui näkyväksi vasta, kun päädyin lukemaan 1940-luvun lopulla Teatteri-koulussa opettaneen Mattilan oppilaiden omaelämäkertoja, jotka yllät-täen kertoivat tapahtumasta, josta Mattila itse oli vaiennut tyystin.

Vuonna 1949, Aino Mattilan opettaessa ensimmäisenä teatteriope-ttajana Suomessa improvisaatiota Wilho Ilmarin johtamassa Teatterikou-lussa, hän joutui eroamaan toimestaan oppilaiden tekemän virallisen valituksen vuoksi. Asian johdosta pidetyn kokouksen asiakirjoissa syyksi ilmoitettiin koulun puheopetuksen ristiriitaisuudet, Mattila kun opetti improvisaation ohessa myös äänenkäyttöä. Mattilan ensimmäisen vuo-sikurssin oppilas, näyttelijä Tarmo Manni vihjasi tilanteeseen liittyneen jotakin kummallista, sillä muistelmissaan vuonna 1986 hän kertoi oppilaiden ”savustaneen” opettajansa ulos koulusta.⁴⁴ Todellisen syyn paljasti lopulta omaelämäkerrassaan ”savustajiin” kuulunut näyttelijä Tiina Rinne vuonna 2003 kirjoittaessaan: ”Mattilaa alettiin kammata pois koulusta vanhanaikaisen opetusmetodinsa takia, mutta myös, eikä vähiten, hänen lesboutensa takia.”⁴⁵

Kysymys Mattilan sukupuolisesta suuntautumisesta oli tavallaan leijunut tutkimukseni yllä jo aiemminkin, mutta kuulopuheiden ja otaksumien varassa, joihin en saanut minkäänlaista tutkimuksellista otetta. Muutamissa keskusteluissa, joita olin käynyt teatteriohjaajien kanssa, oli asia tullut esiin tokaisuna: ”Mutta eikös Mattila ollutkin lesbo?” Tarkennusta käsityksille ei kuitenkaan ollut mahdollista löytää. Tuula Juvonen toteaa homoseksuaalisuuden rakentumista sotienjälkei-ässä Suomessa kuvaavassa väitöskirjassaan, että teatterin maailma oli muusta arjesta irrallisena ja rajattuna poikkeustilana ihmisten mielissä epätodellinen maailma, jossa kaikkea, myös homoseksuaalisutta, pidet-

⁴⁴ Manni ja Eteläpää (toim.) 1986, 90.

⁴⁵ Rinne 2003, 91.

tiin mahdollisempänä kuin ns. tavallisessa elämässä.⁴⁶ Taiteilija voitiin työnsä kokonaisvaltaisen luonteen vuoksi ja stereotyyppisten taiteilijakäsitysten varassa helposti otaksua boheemiksi, erilaiseksi, homoksi tai lesboksi, ilman että se välttämättä oli lainkaan totta. Tästä syystä tarttuminen Aino Mattilan mahdolliseen lesbouteen olisi ollut hänen omaelämäkerrallisten aineistojensa perusteella, joissa aihe loistaa pois-aolollaan, varsin kyseenalaista.

Aino Mattila teki merkittävän työn nostaessaan Kajaanin harrastajapohjaisen teatteritoiminnan ammattimaiselle tasolle verrattain lyhyessä ajassa. Hän oli urallaan lupaavassa nousukiidossa, kun sota katkaisi sen. Sota kuljetti hänet Helsinkiin ja erilaiset teatterialan opetustehtävät työllistivät Mattilaa seuraavien kymmenen vuoden ajan. Tämä Helsingin kausi päättyi, kun hän joutui sanoutumaan irti opetustehtävistään Teatterikoulussa vuonna 1949. Rinteen kertoman mukaan Aino Mattilan Teatterikoulussa antaman puheopetuksen metodien osakseen saama kritiikki ei ollut täysin tuulesta temmattua, mutta ikävä totuus oli, että opiskelijat käyttivät sitä tekosyynä hankalan ja vaietun synn sijasta. Eräs vanhempi miesnäyttelijä, joka oli paljon tekemisissä nuorten opiskelijoiden kanssa, oli voimakkaasti sitä mieltä, että Mattila oli sopimaton opettaja nuorille; jälkeinpäin Rinne koki, että he olivat opiskelijoina olleet tämän kokeneemman kollegan johdateltavissa, viemässä hänen asiaansa eteenpäin.⁴⁷

Sitä, mitkä asiat antoivat tälle miesnäyttelijälle alun perin synn epäillä tai syyttää Aino Mattilaa lesboksi, on ollut vaikea jäljittää. Kenties siihen riitti hänen naimattomuutensa ja se, että hän asui samassa taloudessa toisen naisen kanssa Helsingin vuosinaan.⁴⁸ Tai ehkä hän ei vain yksinkertaisesti pitänyt Mattilasta, joka oli hänet tunteneiden ystävien ja entisten oppilaiden mukaan vahvatahtoinen ja toisinaan ronskin, työlleen ja koirilleen omistautunut nainen. Vähäisetkin perusteet olivat riittäviä ruokkimaan pelkoa ja kammotusta, sillä kuten naistenvälistä kumppanuutta tutkinut Lillian Faderman toteaa, olivat positiiviset mallit naistenvälisistä suhteista varsin vähäisiä seksologien 1800–1900

⁴⁶ Juvonen 2002, 177.

⁴⁷ Tiina Rinteen haastattelu 15.9.2009. Tekijän hallussa.

⁴⁸ Tämä asuinkumppani oli kirjailija ja kääntäjä Vappu Roos (1910–1997), jolla oli paljon kontakteja teatteripiireihin.

-lukujen vaihteessa tekemien tutkimusten myötä tapahtuneen lesbouden medikalisoitumisen ja 1970-luvun lesbofeminismin nousun välillä. Yleistä mielipidettä ruokkivat lähinnä negatiiviset fiktion ja lääketieteen määritelmät sadisteista ja sairaalloisista hulluista.⁴⁹ Tiina Rinne kertoi edellä mainitun miesnäyttelijän luona pidettyjen Mattilaa panettelevien kokousten seurauksena kurssin tyttöjen alkaneen arastella Mattilaa ja kammoksua äänenkäytön oppitunteja, joiden aikana, kuten asiaan kuuluikin, opettaja saattoi kokeilla palleaa ja koskea heidän vatsaansa paidan alta tarkistaakseen pallean tuen äänenkäyttöharjoitusta tehtäessä.⁵⁰

Aino Mattilan kohtaamassa kammoksunnassa näkyy selvästi muutos, jonka kaupungistuminen ja seksuaalikäsitteiden muuttuminen saivat aikaan Suomessa 1900-luvun alkupuolelta sotien jälkeiseen aikaan saavuttaessa. Käsitteiden muuttuminen tuli vähitellen näkyväksi läntisessä maailmassa 1800-luvun lopulla seksologien tutkimusten kautta. Suomeen, reuna-alueelle, muutos kantautui viiveellä. Seksologit kuvailivat ja määrittivät ensimmäiset tieteelliset ja tässä mielessä tarkat kuvaukset naistenvälisestä seksuaalisesta käyttäytymisestä. Määrittelyt medikalisoivat lesborakkauden ja toisia naisia rakastaville naisille tämä saattoi tarkoittaa joko ikävää huomiota ja häpeää tai uudenlaista itseymmärrystä ja identiteetin rakennusaineita.⁵¹ Tieteelliset määrittelyt saivat julkisuutta ja mahdollistivat ennakkoluuloja, panettelua ja väärinkäsityksiäkin. Lesbous oli vielä homouttakin näkymättömämpää, seksuaalisia tekoja ei naisten välillä osattu kuvitella edes tapahtuvan. ”Mehän ei kaikki tiedetty ees mitä se tarkoittaa”, muistelee Mattilan oppilas Tiina Rinne ja jatkaa: ”eikä siitä näkyny siis muuten mitään merkkejä ennen kuin tämä henkilö rupes ajamaan että ei, ei voi olla nuorten opettaja – – ja sitten tietysti se että ku se maailma joka meille sit esitettiin että mikä se on, ni se oli siis niin jollakin tavalla pelottava.”⁵² Ennen 1930-lukua saman sukupuolen haureustuomioita annettiin vain vähän. Huippu osuu 1950-luvulle: vuosina 1946–1959 Suomessa tuomittiin 28 naista vankilaan rikosnimikkeellä ”haureus”

⁴⁹ Faderman 1981, 294, 341, 357.

⁵⁰ Tiina Rinteen haastattelu 15.9.2009. Tekijän hallussa.

⁵¹ Rupp 2006, 239.

⁵² Tiina Rinteen haastattelu 15.9.2009. Tekijän hallussa.

eli seksi samaa sukupuolta olevan kanssa.⁵³ Aino Mattilan savustaminen ulos Teatterikoulusta ajoittuu juuri tämän ajanjakson sisälle. Juvosen mukaan kyse oli sotien jälkeisestä suomalaisesta yhteiskunnasta, jossa sotien jäljiltä orientoiduttiin uudelleen heteroseksuaaliseen järjestykseen miesten palattua rintamalta kotiin. Sukupuolia ja seksuaalisuuksia koskevia määrittelyjä oli tarpeen tehdä.⁵⁴

Vivica Bandlerin kohdalla kysymys hiljaisuudesta ja vaikenemisesta on asetettava hieman toisin. Hän kirjoitti omaelämäkertansa 1990-luvulta käsin, katsellen taaksepäin elämänsä homoseksuaalisesti tuntuneena ja eläneenä naisena, ajallisesti etäämpänä sekä rikollisen että sairaan ihmisen leimasta kuin Aino Mattila. Hänelle kirjoittaminen tuntui olevan oman elämän ja valintojen perustelua sellaisena kuin ne olivat, näkyväksi tai kuuluvaksi tekemistä omalla äänellä. Kuitenkin kirjoittamisen vaikeus ja vaikenemisen teema ovat läsnä jo aivan omaelämäkerran alussa. Bandler pohtii, miksi hän kirjoittaa omasta elämästään. Hän asettaa itselleen keskustelukumppaneita, kohdistuen tekstinsä kirjan nimen mukaisesti ”Tuntemattomalle vastaanottajalle”, ”Sinulle, joka olet jossain”, ”Rakkaimmalle”, tuntemattomalle, jota hän kaipaava sekä kertoo olkansa yli kurkkivasta ”pahuksen Albinista”, joka yrittää saada selville mitä hän kirjoittaa, lukee tekstiä salaa ja kommentoi saaden kaiken tuntumaan banaalilta tai valheilta. Hän kirjoittaa ”Tuntemattoman” pyytävän häntä kertomaan kaiken:

Sinun täytyy kertoa kaikki alusta loppuun asti, etkä sinä saa salata mitään.

Käyn kiireesti mielessäni läpi koko elämäni. Ajatukset lennähtelevät kuin salamat ristiin rastiin läpi koko roskan ja saman tien sensuroin pois kaikki pahimmat kohdat.

– Minä näen, että sinä aiot valehdella. Älä valehtele. Minä kestän kaiken ja haluan tietää kaiken.⁵⁵

⁵³ ”Rikos: Rakkaus”, HS Kuukausiliite 3.12.2011, 41–47.

⁵⁴ Juvonen 2002, 25.

⁵⁵ Bandler 1992, 13.

Bandler käyttää mieleensä ja tekstiin rakentamiaan kumppaneita ikään kuin haluaisi suitsia itsensä kirjoittamaan senkin, mistä tekisi mieli vaieta. Samaan tapaan kirjassa esiintyy pitkiäkin lainauksia tai kokonaan kopioituja kirjoituksia, joita hän on kirjoittanut jollekulle tai itse saanut. Sen lisäksi, että ne toimivat todisteina menneestä, ne myös keskustelvat hänen kirjoittavan minänsä kanssa. Lisäksi on huomioitava, että kirja on kirjoitettu yhteistyössä toimittaja Carita Backströmin kanssa, ja voisi ajatella, että hän-muodossa kirjoittava kertoja on hän, joka tulee keskustelemaan itse päähenkilön kanssa varsinkin kirjan loppupuolen lyhyissä katkelmissa, jotka aloittavat kappaleita johdannomaisesti. Omasta elämästään kirjoittavan Bandlerin ääni on kuitenkin kirjassa hyvin vahva, sillä kerronta tapahtuu minä-muodossa. Käytännössä on mahdotonta tietää, ovatko kirjoittajien roolit lopullisesta tekstistä näin eroteltavissa, joten se jää oletukseksi. Tällaisina roolit kuitenkin lukijalle hahmottuvat ja tulee mieleen, että Vivica Bandler on viime töikseen ohjannut oman elämäkertansa jakaen itsensä erilaisiin näyttelijöihin eli kertoviin ääniin ja luonut polyfonisen ja dramaturgisesti vaihtelevan tekstuaalisen näyttämön, elämänsä esityksen.

Kuten Aino Mattilan savustamisepisodikin, ajoittuu myös tuolloin 30-vuotiaiden Vivica Bandlerin ja Tove Janssonin ensitapaaminen ja rakastuminen juuri 1940–1950-lukujen taitteeseen. ”Nyt on tapahtunut jotain sellaista josta minun on puhuttava sinulle”, kirjoitti Tove Jansson ystävälleen Evalle joulun alla vuonna 1946: ”Nyt olen mielettömän rakastunut ja naiseen.”⁵⁶ Molempien nuoremmat sisarukset olivat saaneet päähänsä yhtyttää taiteilijaisosiskot yhteen. Ensimmäinen tapaaminen ei ollut kovin vakuuttava, mutta jo seuraavasta kerrasta Vivica Bandler muisteli myöhemmin: ”Jatkoimme tanssimista toisistamme häiriintymättä, kunnes Helsingin harmaa aamunsarastus alkoi tihkua sisään ikkunasta. Niin meistä tuli ystävät. Ilmeisesti jallun ja laskuhumalan voimalla.”⁵⁷ Vivica Bandler oli ensimmäinen nainen, johon Tove Jansson oli koskaan rakastunut. Hän tuntui suhtautuvan uudenlaiseen rakastumiseensa kuitenkin varsin maltillisesti. Rakkaus oli intohimoista

⁵⁶ Karjalainen 2013, 104–105.

⁵⁷ Bandler 1992, 170.

ja fyysistä ja tuntui täydelliseltä, siitäkin huolimatta, että molemmat elivät heterosuhteissa ja heidän välillään ollut suhde täytyi salata.⁵⁸

Vivica Bandlerille ristiriita vapauden kaipuun ja sitoutuneen, syvän rakkauden välillä tuntuu olleen kipeimmillään suhteessa Toveen. Oma-elämäkerrassaan hän kirjoittaa:

Se tuntui samalta kuin jos olisi ensin nälkäinen koko ikänsä ja sitten saisi yhräkkiä vain jälkiruokaa, pelkkää jälkiruokaa. Ensi kerran sain elämässäni enemmän kuin pystyin antamaan takaisin, ja siitä minä en selviytynyt. – – Sitä olen katunut. En koko elämäni, mutta puolet siitä.⁵⁹

Vivica Bandler tunnusti löytäneensä Tovessa elämänkumppanin, mutta olleensa kykenemätön sitoutumaan ja pitämään hyvästä kiinni. He pysyivät hyvinä ystävinä ja työtovereina suhteen kipeän kariutumisen jälkeenkin.

Naistenvälisen intohimoisen rakkaussuhteen ylläpitäminen 1940–50-lukujen Suomessa ei ollut helppoa. Olosuhteet eivät missään tapauksessa olleet Vivican ja Toven puolella. Erityisen huolissaan turvallisuudesta oli Vivica Bandler, joka kirjeessään varoitti Tovea: ”On parempi ettemme sano sitä ainoaa vaarallista sanaa: rakastaa.”⁶⁰ Riidat, väärinkäsitykset ja epäluulot alkoivat vähitellen hallita tapaamisia, joita molemmat odottivat pitkiäkin aikoja, sillä Vivica Bandler työskenteli tuolloin paljon ulkomailla tai kotimaassa ollessaan oli poissa Helsingistä, jossa Tove Jansson maalasi.⁶¹ Vuonna 1953 Tove Jansson järkyttyi suunniltaan kuullessaan, että hänen lesboutensa oli kaupungilla yleinen puheenaihe. Hän sai nimettömiä, herjaavia kirjeitä ja jopa valistuneemmat tuttavat saattoivat osoittaa epäluuloisuuden ja suoranaisen kammoksumisen merkkejä.⁶² Ilkeämielistä suhtautumista seurasi kymmenien vuosien päähän. Vielä vuonna 1980 Vivica Bandler sai Tuk-

⁵⁸ Karjalainen 2002, 106–107.

⁵⁹ Bandler 1992, 294.

⁶⁰ Karjalainen 2013, 109.

⁶¹ Ibid., 117.

⁶² Ibid., 180.

holman kaupunginteatteriin Suomesta lähetettyjä nimettömiä kortteja, joista eräässä kirjoitettiin näin:

Älä toki unohda, että Sinun välirikoksi pappa Erikin kanssa johtui niistä lesbolaisista seikkailuista, joita harrastit mm. Pariisissa. Meitä hämmästyttävät myös Sinun kommunistisympatiasi ottaen huomioon Sinun suuren omaisuutesi – mutta kaiketi ne sopivat hyvin sinun monipuolisesti perverssiin luonteenlaatuusi.⁶³

Moisten ulkopuolelta tulevien paineiden ja uhkien ympäröimänä ei ole vaikea kuvitella, miten vaikeaa naistenvälinen rakkaus saattoi käytännössä olla tai millaiseksi painolastiksi pelkkä epäilyksi tuleminen saattoi muodostua varsinkin jos omalle identiteetille ei ollut rakennusaineita ympäröivässä valtakulttuurissa muutenkaan.

Yksinäisyydestä

Aino Mattilan vuoden 1949 ammatillisen tilanteen näyttäytyminen kokolailla uudessa valossa muutti katsettani koko hänen elämäntarinaansa. Seuraava 82-vuotiaan Ainon muistelema katkelma, joka tarinassa mainitun koiran perusteella ajoittuu koskemaan 1940–50-lukujen taitetta, kertoo ehkä sittenkin tapahtumasta, josta hän halusi vaieta:

Minä muistan yhden vaiheen kun mun elämässäni oli suuri kriisi ja minulle tuli semmoinen inho ihmiskuntaa kohtaan. Minä pakenin. Minä kävin viitenä vuotena perättäin aina kun työt loppu niin minä pakkasin reppuni, otin mukaan sauvani ja koirani – se oli sillon se spanieli minulla – ja menin Lappiin. Ja sillä oli niin merkillinen vaikutus sillä hiljaisuudella. Minä en menny sinne päättäen ajatella jotain, mutta hiljaisuus ja se valtava luonto ympärillä – se rakensi minua.⁶⁴

⁶³ Bandler 1992, 244.

⁶⁴ *Tämän olen elänyt*, 3.10.1982. Televisioarkisto, YLE.

Tässä katkelmassa Aino kuvaa vaikenemisen, hiljaisuuden. Miten helpottavaa on olla yksin ja hiljaisuudessa, ilman ihmisiä, jotka inhottivat häntä. Tämän lähemmäs hänen yksityisiä tunteitaan ei ole mahdollista päästä. Hänen strategiansa oli vaieta tietyistä asioista elämässään ja turvautua hiljaisuuteen kuin ystävään.

Bandler purkaa elämäntarinansa hiljaisuutta tai toisten mahdollisia tulkintoja omilla sanoillaan ja myös hänen hiljaisuutensa takaa paljastuu yksinäisyys. ”Olin yksinäinen, kaikenlaiseen kollektiivisuuteen tottumaton lapsi”, hän kirjoittaa kouluajasta, jonka on otsikoinut ”Vankilaksi”.⁶⁵ Hän koki, ettei oikein sopinut suomenruotsalaiseen yläluokkaan, piireihin, joihin syntyi kaupunginjohtajan ja teatteritehtailijän tyttärenä. Agronomiksi opiskeluaan hän pitikin jonkinlaisena pakona tai kapinana: ”Toki siihenkin liittyi alun perin pyrkimys päästä pois kaikenlaisesta ”kulttureeraamisesta”. ”⁶⁶ Hän-persoonaa käyttävä kirjoittaja toteaa:

Jostain syystä hän on alkanut näyttää minusta yksinäiseltä. En oikeastaan ymmärrä syytä siihen. Yksinäinenkö – kun on valtava määrä työtovereita koko elämän ajalta, on ollut avioliitto, rakkaussuhteita, on paljon ystäviä ja tuttavvia, muutama läheinenkin ystävä. – – Hänestä sanotaan myös, että hän on taitava hankkimaan vihollisia, että hän voi helposti kävellä ihmisen yli. Toisinaan hänen ääneensä ilmestyy tuskin erottuva, mutta silti hyvin viiltävä terä. Työ käy aina kaiken edellä.

Tähän minä-muodossa kirjoittava vastaa heti johdannonomaisen katkelman perään: ”Minulla on todellakin ollut aina se tunne, että kuljen elämässäni yksinäistä tietä.”⁶⁷

Omaelämäkerrassa kerrottu Vivica eli yksinäisenä, vaikkei toki laajan ystäväpiirinsä ansiosta ollutkaan yksin. Hän oli myös ollut naimisissa, ja Kurt Bandler säilyi tärkeänä, läheisenä ihmisenä hänen elämässään, aviomiehenä, jonka kanssa Vivica oli toivonut saavansa lapsia, mikä ei heidän surukseen onnistunut. Aino Mattilan saatteli hautaan

⁶⁵ Bandler 1992, 53.

⁶⁶ Ibid., 78.

⁶⁷ Ibid., 293.

ystäväksi vuosien varrella tullut Ainoa 45 vuotta nuorempi nainen, ”Tytttö”, joka muutti asumaan Ainon vanhuudenkodin, Ylöjärven Taru-pirtin, aputaloon alivuokralaiseksi vuonna 1979. Heidän välilleen kehittyi luottamuksellinen ystävyys, jonka varassa ”elämän palaset olivat kohdallaan”.⁶⁸ ”Tytttö” oli Aino Mattilan läheisin omainen hänen viimeisinä elinvuosinaan. Hän auttoi päättämään vanhainkotipaikasta, näki ”kuinka eksyksissä voi olla vanhainkodin käytävällä” ja lopulta oli pidettävä viimeinen lupaus: istua vierellä terveyskeskuksen vuodeosastolla kun ”ikihetki on käsillä”.⁶⁹

Vastaanottaja tuntematon -teoksen kirjoittaminen on läpi koko Bandlerin omaelämäkerran täynnä kaipausta, odotusta, että ”Tuntematon” rakastaisi ja olisi hänen rinnallaan, kuuntelisi, lohduttaisi, pitäisi sylissä, tietäisi, ottaisi pelon pois ja antaisi kirjoittajan tuntea itsensä suureksi ja voimakkaaksi.⁷⁰ Se on myös pyrkimystä etäämmäksi toivottomuudesta, josta Bandler toteaa: ”Minun nuoruuttani leimasi halu kuolla.”⁷¹ Hän kertoo kirjan loppupuolella etsineensä koko elämänsä ajan ihmistä, jonka kanssa saisi olla vain oma itsensä, sellaisena kuin on, ja arvelee, että sellainen onni on suotu vain harvoille, niille, joihin hän itse ei kuulunut.⁷² ”Tuntemattomasta” tuleekin omaelämäkerran tarinoinnin edetessä se, joka kulkee rinnalla. Juuri ”Tuntematon” saa kirjan lopussa lukea Vivican kirjeen kuolleelle äidilleen. Tässä kirjeessä hän viimein kertoo äidille asian, josta on vaiennut:

Minä en ole kotona missään. Silloin tällöin, jonkin silmänräpäyksen ajan olen kotona, kun olen jonkun naisen sylissä. Silloin olen kotona. Nyt se on siis sanottu. Se, minkä sinä olet tiennyt. Ja minä olen tiennyt sinun tietävän. Se, mistä ei koskaan saanut puhua ääneen niin kauan kun sinä elit. Ja mistä lopulta saan puhua nyt, kun sinä olet kuollut.⁷³

⁶⁸ Ainon ystävän ”Tytön” haastattelu 2009. Tekijän hallussa.

⁶⁹ ”Tytön” sähköposti 1.11.2009. Tekijän hallussa.

⁷⁰ Bandler 1992, 9.

⁷¹ Ibid., 297.

⁷² Ibid., 294.

⁷³ Ibid., 303.

Hiljennetyistä näkyviksi

Palatakseni tämän polveilevan artikkelini alkuun kysyn, löytyikö vaiettu maailma ja jos, millainen se on? Mitä nämä kaksi teatteritaiteilijaa toivat ”takaisin valoon” muistellessaan elämäänsä? Hiljaisuutta ja vaikenemisiä tarkastellessa päädyin pohtimaan kumppanuuteen liittyviä tarpeita ja merkitystä naistaiteilijain elämässä. Sekä Bandler että Mattila olivat ammattitaitoisia ja päämäärätietoisia taiteilijoita uudella ja perinteistä naismallia haastavalla tavalla. Vaikuttaa siltä, ettei avioliitto koskaan kuulunut Mattilan suunnitelmiin, vaan hänen lähipiirinsä muodostivat ystävät, joista joidenkin kanssa hän myös asui yhdessä. Tällainen elämänratkaisu sopi itsenäistä ja vaativaa ohjaaja-johtajan työtä tekevälle naiselle. Bandler avioitui, mutta erosi sittemmin. Oman seksuaalisuuden toteutuminen ja siitä kirjoittaminen muistelmissa sitten kun aika sen salli, oli hänelle tärkeää. Hän solmi rakkaussuhteita, mutta eli elämänsä pääosin yksin, läheisen ystäväpiirin ympäröimänä.

Se mikä yhdistää molempia elämäntarinoita on, että molemmat taiteilijat kokivat teatterin elämänkumppaninaan ja teatteriyhteisöt perheenään. Taiteellinen työ oli sekä oman luomisvoiman että kumppanuuden tarpeiden toteuttamisen alue, johon molemmat olivat emotionaalisesti hyvin sitoutuneita. Molemmissa elämäntarinoissa hiljaisuus ja vaikenemiset toivat kuitenkin myös esiin kokemuksen yksinäisyydestä. Siinä missä sekä Bandler että Mattila työskentelivät riippumattomina ja itsenäisinä johtajina, olivat he myös yksin ja erillisiä perinteisen perhemallin näkökulmasta.

Aino Mattila kertoi haastatteluissa ammatillisesta elämästään, uupumisista ja voimaantumisista pitkän taiteilijan uransa varrella. Merkittävää on, että Helsingin Teatterikoulussa eroon johtanut savustamistapaus ei kuitenkaan tule muistelussa millään tavalla esiin, vaikka se nimenomaan liittyi työuraan. Tapaus oli kiusallinen ja sekoitti yksityiselämän alueelle kuuluvan seksuaalisuuskyseksen työelämään. Mattilan strategiaksi jäi vaieta siitä kokonaan. Olen aiemmin pro gradu -tutkielmassani esittänyt, että tämä tapaus on ollut keskeinen syy siihen, että Aino Mattilan mittava ura on jäänyt suomalaisessa teatterihistoriankirjoituksessa varsin vähäisten mainintojen varaan. Vaikeneminen

tuotti näkymättömyyttä, kun ympäristö yhdisti Mattilan vaiettuun maailmaan paheksuvin katsein.

Vivica Bandlerille omaelämäkerran kirjoittaminen toimii vaikenemisen ja hiljaisuuden murttamisena, mutta lopulta hän jää kuitenkin suremaan, ettei koskaan pystynyt rikkomaan sitä hiljaisuutta ja vaikeumista, joka vallitsi hänen ja äidin välillä. Bandler koki, että työstä ja rakkaudesta oli kerrottava samanaikaisesti – teatterilla ja elämällä ei ollut eroa. Mattilaan verrattuna lähes kaksikymmentä vuotta nuoremalla Bandlerilla oli ajan suoma etu puolellaan: hän pystyi vapaammin kertomaan elämästään naisena ja taiteilijana, seksuaalisuus mukaan lukien, sillä hän ehti kokea yhteiskunnallisissa asenteissa tapahtuneen muutoksen suvaitsevampaan suuntaan niin uraa tekevänä johtajanaisena kuin seksuaalisuudeltaan vapaammin määrittävänä ihmisenäkin. Vaiettu maailma avautuu näkyväksi Bandlerin omaelämäkerran kautta. Hän tekee oikeutta itselleen ja kirjoittaa itsensä näkyväksi.

Lähteet

Alkuperäislähteet

Sanomalehtiartikkelit

Aino Mattila: Taide ei saa olla seisovaa vettä. *Etelä-Suomen Sanomat* 25.3.1962.
Aino Mattila – Näyttelijä, laulaja, opettaja. Toimittaja Kaisa Pohjola. *Tammerkoski* 9/1974.
Rikos: Rakkaus. Toimittaja Anu Nousiainen. *Helsingin Sanomien kuukausiliite* 3.12.2011.
Vaietuistakin vuosista on puhuttava. Toimittaja Ilona Hietanen. *Helsingin Sanomat* 9.7.2010.

Haastattelut

Aino Mattilan haastattelu 14.11.1972. Kansanperinteen arkisto, Tampereen yliopisto.
Aino Karvosen haastattelu 13.9.2009 ja sähköposti 1.11.2009. Tekijän hallussa.
Näyttelijä Tiina Rinteen haastattelu 15.9.2009. Tekijän hallussa.
Tämän olen elänyt. Televisiodokumentti 3.10.1982. Televisioarkisto, YLE.

Tutkimuskirjallisuus

Attwood, Margaret: *Negotiating With the Dead. A Writer on Writing*. Cambridge University Press, 2002.

- Bandler, Vivica: *Vastaanottaja Tuntematon*. Yhteistyössä Carita Backströmin kanssa. Suom. Juha Siltanen. Alkuperäisteos: Adressaten Okänd. Otava, Helsinki 1992.
- Beauvoir, Simone de: *Toinen sukupuoli I: Tosiasiat ja myytit*. Suom. Iina Koskinen, Hanna Lukkari ja Erika Ruonankoski. Alkuperäisteos: *Le Deuxième Sexe I* (1949). Tammi, Helsinki 2009.
- Beauvoir, Simone de: *Toinen sukupuoli II: Eletty kokemus*. Suom. Iina Koskinen, Hanna Lukkari ja Erika Ruonankoski. Alkuperäisteos: *Le Deuxième Sexe II* (1949). Tammi, Helsinki 2011.
- Cameron, Julia: *Tie luovuuteen. Henkinen polku syvempään luovuuteen*. Suom. Pekka Pakkala. Alkuperäisteos: *The Artist's Way* (1992). Otava, Helsinki 1997.
- Faderman, Lillian: *Surpassing the Love of Men. Romantic Friendship and Love between Women from the Renaissance to the Present*. William Morrow and Company, New York 1981.
- Juvonen, Tuula: *Varjoelämää ja julkisia salaisuuksia*. Vastapaino, Tampere 2002.
- Karjalainen, Tuula: *Tove Jansson – Tee työtä ja rakasta*. Tammi, Helsinki 2013.
- Lahtinen, Outi: Koulutusta teatteriammatteihin. *Suomen teatteri ja draama*. Toim. Mikko-Olavi Seppälä ja Katri Tanskanen. Otava, Helsinki 2010.
- Manni, Tarmo ja Eteläpää, Heikki (toim.): *Minä, Manni*. Kirjayhtymä, Helsinki 1986.
- Moi, Toril: *What is a Woman? And Other Essays*. Oxford University Press, Oxford 1999.
- Moi, Toril: *Simone de Beauvoir. The Making of an Intellectual Woman*. Oxford University Press, Oxford 2008.
- Rinne, Tiina: *Tanssivan tähden alla*. Otava, Helsinki 2003.
- Rupp, Leila J. : Rakastavat naiset nykymaailmassa. *Rakkaus samaan sukupuoleen. Homoseksuaalisuuden historia*. Alkuperäisteos: *Gay Life and Culture: A World History* (2006). Toim. Robert Aldrich. Suom. Veli-Pekka Ketola. Multikustannus, Helsinki 2006.
- Stanley, Liz: *The Auto/biographical I. The Theory and Practice of Feminist Auto/biography*. Manchester University Press, Manchester 1992.
- Vatula, Tuuli & Saari, Anssi: *Lausuntoa plastiikkaa ja mimikkiä. Sata vuotta kajaanilaista teatteritoimintaa 1906–2006*. Kajaanin kaupunki, Kajaani 2006.
- Woolf, Virginia: *Professions for Women*, 1930. <http://ls.spachman.tripod.com/Woolf/professions.htm>. Luettu 14.3.2015.

”Niin hyvin varjeltu ja niin hyvin peloteltu salaisuus” Petsamolaiskalastajan kuulematta jäänyt kertomus

Marja Tuominen

Lokakuun 22 päivä oli elämäni kohtalokkain päivä, aamulla kello 10 poliisit pidättivät minut, sitten vietiin putkaan. Se oli sunnuntaipäivä, siksi jouduin istumaan siellä iltaan saakka. Illalla kuitenkin ilmoitettiin, että on lähdettävä Kemiin rikostutkintaa varten. En todellakaan kokenut olevani mihinkään syyllistynyt, ajattelin, että no käydään vain, siellä se asia selviää. No mutta eipä se ollutkaan niin yksinkertaista.¹

Ei tullut yksinkertaista petsamolaisen rannikkokalastajan ja poromiehen Grigori Mihailinpoika Dianoffin² odottamattomasta Kemin-matkasta

¹ KKA, Grigori Dianoffin muistiinpanot [s.a.].

² ”[K]ertoo syntyneensä 1 päivänä tammikuuta 1884 Petsamon Alaluostarilla ja olevansa kirjoilla Petsamon kreikkalaiskatolisessa seurakunnassa. On käynyt Petsamossa aikaisemmin toimineen kirkkokoulun, ollen luku ja kirjoitustaitoinen venäjänkielellä. Puhuu myöskin heikosti suomenkieltä.” KA, EK-Valpo, Petsamon vakoilujuttu (tässä myöhemmin Pva), Grigori Dianoffin kuulustelupöytäkirja 24.10.1939, 68/39. MMA, Petsamon kreikkalaiskatolisen seurakunnan kirkonkirjat, kastekirja. Grigorin syntyessä Venäjällä oli käytössä juliaaninen kalenteri, jonka mukaan hän oli syntynyt 19.12.1883.

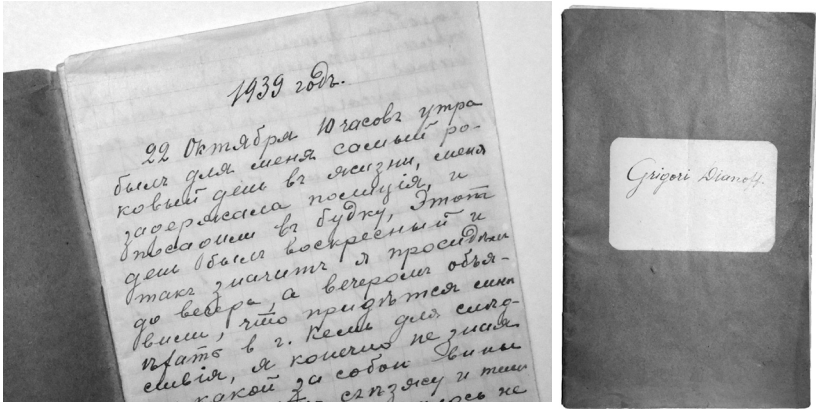
lokakuussa 1939, eivätkä asiat selvinneet. Tuskin kukaan asianosainen tuolloin edes aavisti, miten monimutkainen ja epäselvä matkasta lopultakin tulisi ja miten hämärän peitossa sen syyt ja vaiheet olisivat vielä yli 70 vuotta myöhemmin. Vuosikymmenten saatossa näiden tapahtumien ympärille on kehräytynyt ja kehrätty erikoinen hiljaisuuden ja huhujen, juorujen, myyttien ja vaikenemisen, pelon, surun, katkeruuden ja keskenään ristiriitaisten, välillä villienkin tulkintojen vyyhti.

Grigori Dianoff palasi lokakuun lopussa 1939 alkaneelta matkaltaan kotiin Petsamoon vasta lokakuun alussa 1942 kärsittyään sitä ennen Sukevan keskusvankilassa Vaasan hovioikeuden hänelle langettaman kahden ja puolen vuoden kuritushuonerangaistuksen niin kutsutussa Petsamon vakoilujutussa osallisuudesta maanpetokselliseen toimintaan.³ Perhe havaitsi Grigorin terveydentilan romahtaneen. Hänen kävelmisensä oli jalkavaivojen vuoksi käynyt vaikeaksi, ja alkoholi maistui entistä paremmalta. Siitä, mitä kaikkea tässä välissä ja sitä ennen Grigorille oli tapahtunut ja miksi, läheiset jäivät kuitenkin epätietoisiksi.⁴ Grigori kuoli evakossa Kalajoella 19. lokakuuta 1948⁵ mutta jätti jälkeensä pienen muistivihkon, johon hän oli kirjannut oman versionsa vuoden 1939 lokakuun lopun tapahtumista. 23-sivuinen kertomus on kirjoitettu siistillä käsialalla venäjäksi, joka oli Grigorin äidinkieli. Grigorin nuorimman pojan Grigorin (myöhemmin Risto Kairakari) leski Kaisu Kairakari otti minuun yhteyttä alkusyksystä 2013 ja kertoi muistikirjasta. Auttaisiko se valaisemaan tapahtumien kulkua, johon liittyvät kysymykset olivat jääneet avoimiksi ja raskauttivat Grigorin perheen-

³ Grigori Dianoff sai tuomionsa 17.6.1940 ja vapautettiin Sukevan keskusvankilasta 6.10.1942. KA, EK-Valpo, Pva, Vaasan hovioikeuden päätös 17.6.1940; JoMA, Sukevan keskusvankilan arkisto, Bb:45, nimilehti n:o 488/40.

⁴ Grigorin miniän Kaisu Kairakarin haastattelu 14.11.2013 ja 3.2.2014; Kaisu Kairakarin ja Grigorin pojantyttären Riitta Kairakarin haastattelu 25.3.2014; Grigorin tyttärentyttären Milja Salmisen haastattelu 12.7.2014; keskustelu TM Vaslav Skopetsin kanssa 3.8.2014; Kaisu Kairakarin ja Andrei Dianoffin tyttären Tuulikki Dianoffin haastattelu 5.9.2014; JHA, Grigorin tyttären Julia Rajalinin haastattelusta Juha Hagelbergin tekemät muistinpanot 1993.

⁵ MMA, Petsamon kreikkalaiskatolisen seurakunnan kirkonkirjat, kastekirja.

Grigori Dianoff kuvaa muistikirjassaan matkaansa Petsamosta Kemiin ja kokemuksiaan Valtiollisen poliisin kuulusteltavana maanpetoksellisesta toiminnasta epäiltyinä viikkoa ennen talvisodan syttymistä. Kuvat Mervi Löfgren.

jäsenten mieliä jo kolmannessa ja neljännessä sukupolvesta?⁶ Käytössäni on ollut Grigori kertomuksesta kaksi suomennosversiota, TM Vaslav Skopetsin aiemmin laatima vapaamuotoisempi käännösluonnos ja venäjän kielen yliopisto-opettajan Valentina Kataisen pyynnöstäni tekemä sanatarkka käänнос. Keskusteltuani molempien kanssa olen päätenyt tässä käyttämään jälkimmäistä.⁷

Artikkelissani yritän katsoa, millainen dialogi voisi syntyä, kun Grigorin oma kertomus saatetaan keskusteluyhteyteen muiden tapahtumia koskevien lähteiden, tulkintojen ja tulkitsijoiden kanssa. Kysymystä milloin, kenelle ja missä tarkoituksessa Grigori kirjasi tapahtumat muistiin, on syytä pohtia erikseen tuonnempana. Ristiriitaisen ja hämentävänkin kontekstin Grigorin omalle kertomukselle muodostavat

⁶ Kaisu Kairakarin haastattelu 14.11.2013 ja 3.2.2014; Kaisu Kairakarin ja Riitta Kairakarin haastattelu 25.3.2014; Milja Salmisen haastattelu 12.7.2014; Kaisu Kairakarin ja Tuulikki Dianoffin haastattelu 5.9.2014.

⁷ Kiitän lämpimästi Vaslav Skopetsia ja Kaisu Kairakaria. Ilman heidän aloitettaan ja minulle luovuttamaansa käännösluonnosta en olisi saanut tutustua Grigori Dianoffin elämänvaiheisiin enkä kirjoittaa tätä artikkelia. FM Juha Hagelbergiä kiitän erityisesti siitä, että hän luovutti käyttööni oman tutkimusaihetta koskeva henkilökohtaisen arkistonsa.

etupäässä Valtiollisen poliisin arkistolähteiden lisäksi pitkälti muistitietoon perustuva populaari kirjallisuus sekä vähäinen mutta sitäkin kontroversiaalimpi ja edelleen monia kysymyksiä avoimeksi jättävä tutkimuskirjallisuus.⁸ Populaari- ja tutkimuskirjallisuudessa on kiinnostuttu ensisijaisesti Valtiollisen poliisin ja rajavartiolaitoksen sekä niiden yksittäisten edustajien osuudesta Petsamon vakoilujutussa. Epäiltyjen ja tuomittujen siviilihenkilöiden kohtalot ovat saaneet osakseen vähemmän huomiota ja heidän omat äänensä jääneet lähes kuulumattomiin.

⁸ Populaari ja tutkimusta popularisoiva tietokirjallisuus: Ks. esim. nimimerkki Veijo Varjo (oik. Matti Arjanne) 1980, 233–269 ja 2008; Paasilinna 1983, 216–232; Rislakki 1982 ja 1985; Hagelberg 2008, Tuikka 2011, 186–195. Paasilinnan lähdeaineisto koostu arkisto- ja muistitietolähteistä, mm. haastatteluista, kirjeistä, päiväkirjoista ja muistelmista. Paasilinna syntyi Petsamossa vuonna 1935 ja vietti nuoruutensa petsamolaisten tiiviissä siirtolaisyhteisössä Tervolan Varejoella Lapin läänissä. Hänen poliisi-isänsä osallistui virkatehtävissään vakoilusta epäiltyjen petsamolaisten pidätyksiin. Hagelbergin artikkeli perustuu hänen Oulun yliopistossa vuonna 1998 tarkastettuun pro gradu -tutkielmaansa. Tutkimuskirjallisuus: Ks. esim. Kuusikko K. 1996, 323–337 et passim; Hagelberg 1998; 1999; Uola 2010. Käyttämistään lähteistä Hagelberg (1999, 543) toteaa: ”Keräämäni haastatteluaineisto tukee osaltaan asiakirjojen antamaa tietoa, mutta valitettavasti sen lähdearvo on kovin pieni, mikä johtuu tapauksen luonteesta sekä ajan rattaan kuluttavasta vaikutuksesta. Vielä tänä päivänä – yli viidenkymmenen vuoden jälkeisistä [po. takaisista] tapahtumista kysellessäni – olen törmännyt pelkoon ja salailuun.” Pelkoa ja salailua kertoo kohdanneensa myös Paasilinna, jopa itseensä kohdistunutta uhkailua (JHA, Paasilinnan kirje Juha Hagelbergille 27.11.1993; ks. myös Hagelberg 1999, 543, 561), ja siihen viittaa myös mm. Veijo Varjo (1980, 261). Uola (2010, 255) puolestaan syyttää kaikkea aiempaa tutkimusta ja muuta kirjoittelua mystifioinnista ja fantasioinnista. Hän kuitenkin nostaa yhdeksi kahdesta ”parhaasta yleisesityksestä” nimimerkki Veijo Varjon mystifiointia, spekulatioita ja henkilökohtaisia kannanottoja kaihtamattoman populaarijulkaisun. Toisena hän mainitsee OTT, FT, VT Kirsi Kuusikon historiatieteen alaan kuuluvan väitöskirjan, jossa vakoilujuttua käsitellään pikemminkin raportoivaan kuin spekuloiivaan sävyyn. Tutkimuskirjallisuudessa viitataan myös aikalaiskirjallisuuteen (esim. Tigerstedt 1943) sekä julkaistuihin ja julkaisemattomiin aikalaismuistelmiin. Tieteellisesti epäadekvaatteja mutta tapauksen historiallista luonnetta hyvin valaisevia ilmiöitä ovat internetissä julkaistut anonyymit artikkelit, blogit ja nimimerkkien suojassa käydyt keskustelut, joita en tässä käytä lähteenä.

Muutamissa julkaisuissa heistä myös puhutaan anonyymeinä tai mainitaan korkeintaan nimikirjaimet.⁹

Grigori ja hänen perheensä eivät olleet piinansa kanssa yksin. Yksin omaan loka-marraskuussa 1939 Petsamosta vietiin Kemiin kuulusteltavaksi yli 70 maanpetoksellisesta toiminnasta epäiltyä. Heistä kuusitoista asetettiin syytteeseen ja viisitoista sai tuomion.¹⁰ Olen tutkimukseni kuluessa saanut muiltakin kuin Grigorin läheisiltä yhteydenottoja, jotka sisältävät enemmän kysymyksiä kuin vastauksia ja erityisesti nuoren sukupolven havainnoja siitä, miten paljon on ”raskaita asioita joista ei ole puhuttu kuin ihan vasta nyt lyhyillä lauseilla”.¹¹ Aihe oli poikkeuksellisen arka jo tuoreeltaan, ja sitä koskeva vaikenemisen ja epätietoisuuden kierre on ollut myös ylisukupolvisesti traumaattinen kokemus koko petsamolais yhteisölle syistä, joita pyrin artikkelissani valaisemaan.¹² Trauman kohtaamista ja purkamista yksilö- ja yhteisötasolla eivät helpottaneet sodan poikkeusolot ja alueluovutuksia seurannut petsamolaisväestön siirto Kanta-Suomeen, jossa varsinkin etnisesti, kielellisesti ja uskonnollisesti vierastaustaiseen vähemmistöön kohdistui

⁹ Ks. esim. Veijo Varjo 1980 ja 2008; Kuusiko K. 1996.

¹⁰ Kuulusteltujen lukumäärä vaihtelee 71:n ja 86:n välillä eri asiakirjoissa ja tutkimuslähteissä riippuen mm. siitä, onko listaan otettu mukaan kaikki asiasta kuullut vaiko vain ne, joiden kuulusteluista on tehty pöytäkirja, ovatko mukana vain Kemin osastossa vai myös muualla kuulustellut ja lisäksi jo elokuussa 1939 kiinni otetut. Myös asiakirjan laatimisen ajankohta on saattanut vaikuttaa annettuun lukumäärään. Joka tapauksessa Valpon Kemin osastossa oli syksyllä 1939 enimmillään kuultavana yhtä aikaa yli 70 henkilöä. KA, EK-Valpo, Pva kuulustelupöytäkirjat ja kuulusteltujen luettelot; Hagelbergin mukaan vakoilujutun yhteydessä pidätettyjä elo-marraskuussa 1939 oli kaikkineen 86. Hagelberg 1998 48–49 ja LIITE 2. KA, EK-Valpo, Pva, ote Vaasan hovioikeuden pöytäkirjasta 15.4.1940 ja 16.4.1940; Vaasan hovioikeuden päätös 17.6.1940; KA, KKO, päätöstalot 1940 syys–lokakuu 1940 n:o 3219.

¹¹ Sitaatti 21.10.2013 (b) kirjoittajalle osoitetusta sähköpostiviestistä, jonka lähettäjän nimen jätän tutkimuseettisistä syistä ja lähettäjän pyynnöstä mainitsematta.

¹² ”[N.N.] on jo vanha ja hänen isänsä kohtalo on semmoinen arka asia perheessä. [T]oivoisin että perhe ja suku saisi rauhan isänsä kohtalosta.” Sähköpostiviesti kirjoittajalle 21.10.2013 (a). Lähettäjän nimen jätän tutkimuseettisistä syistä ja lähettäjän pyynnöstä mainitsematta.

ennakko-oletuksia ja epäluuloja.¹³ Jos takana oli vielä maanpetostuomio tai edes epäily, oli sodanjälkeisessä Suomessa ymmärrettävästi viisainta, helpointa ja turvallisinta jatkaa ja jakaa hiljaisuutta. Tässä artikkelisani yritän tehdä näkyväksi ja mahdollisuuksien mukaan myös purkaa niitä hiljaisuuden, vaikenemisen ja vaientamisen monia tasoja, jotka ovat lomittuneet ja kasaantuneet toistensa päälle Petsamon vakoilujutun käsittelyn aikana ja vuosikymmenten saatossa sen jälkeen. Lähtökohtanani on ollut Grigorin oma kertomus, joka valaisee tapahtumien kulkua vain pieniltä osin mutta antaa nimen ja kasvot vakoilujutun vaietuimmalle osapuolelle. Samalla se avaa yksittäisen näkökulman outoon ja sekavaan tapahtumasarjaan, jonka hiljaisuuden historiaa alettiin rakentaa jo paljon ennen kuin Grigori kirjasi ylös omat muistiinpanonsa.

Jännitystä, uhkaa ja pelkoa

Elokuussa 1939 Petsamon Maattivuonossa otettiin kiinni ja vietiin Valtiollisen poliisin kuulusteltavaksi seitsemän henkilöä epäiltynä vakoilusta Neuvostoliiton hyväksi. Jo helmikuussa oli samasta syystä oman poikansa ilmiantamana otettu kiinni maattivuonolainen kalastaja Iivari Vesterelve, jota ei koskaan päästy kuulemaan, koska hän hukkuu matkalla kuulusteluun. Virallisen tiedon mukaan Vesterelve hyppäsi vuonoon Jäämeri-laivasta, mutta on myös arveltu hänen tulleen työnetyksi sinne.¹⁴ Petsamon vakoilujuttua 1980- ja 1990-luvulla selvittä-

¹³ Kaisu Kairakarin haastattelu 14.11.2013 ja 3.2.2014; Kaisu Kairakarin ja Riitta Kairakarin haastattelu 25.3.2014; Milja Salmisen haastattelu 12.7.2014; Kaisu Kairakarin ja Tuulikki Dianoffin haastattelu 5.9.2014. Petsamon siirtolaisväestöstä jälleenrakennusajan Lapissa ks. esim. Tuominen 2013.

¹⁴ Hagelberg 1998, 16–18; Uola 2010, 255–256, 271; Paasilinna 1983, 221. Syyttömänä pitämänsä isän kuolemasta järkyttynyt tytär Anna Vesterelve on myöhemmin kertonut tapauksen aiheuttamasta elinikäisestä katkeruudesta Ruotsissa ilmestyneen suomenkielisen lehden haastattelijalle: ”Aloin vihata naapuria ja komm[un]isteja. Kävin muun muassa Vaasassa [hovi-oikeudessa] todistamassa niitä kommunisteja vastaan, jotka asuivat siellä meidän seudullamme. Heidät tuomittiin maanpetoksesta vankeuteen.” *Finn Sanomat* 12.1.1981.

Grigori ja Kristiina Dianoff. Ainoa Grigorista olemassa oleva valokuva on otettu syksyn 1944 jälkeen evakossa Kalajoella, jossa Grigori kuoli lokakuussa 1948 ja jonne hänet myös on haudattu. Kuvaaja tuntematon.

neen kirjailija Erno Paasilinnan mukaan ”Vesterelven kuolemasta alkaa joka tapauksessa Petsamon suuri vakoilujuttu, tuhoisa, hämääjän jäänyt tapahtumasarja, jossa niin moni muukin menetti henkensä”.¹⁵ Lokakuussa 1939 käynnistyi Lapin läänin maaherran Kaarlo Hillilän johdolla toinen pidätysaalto, jonka yhteydessä Grigorikin otettiin kiinni. Poliisiputkassa vietetyn vuorokauden jälkeen alkoi hänen matkansa kohti kuulusteluita:

23 lokakuuta aamulla kello 8 meidät viisi henkeä pantiin postiautoon: V. Zaonegin, A. Zaonegin, Efim Kopytov, Alariesto ja minä.¹⁶ Lähdettiin Kemiin. Minun kannalta asiat näyttivät huonolta, taskussani ei sattunut olemaan penniäkään, tupakkaa sen sijaan oli yksi askillinen. Saattajana lähti Järvinen, se otti mukaansa matkaan piharatamoita, kolme palasta leipää, 100 grammaa juustoa – nämä siis viidelle ihmiselle. Rahatta en voinut ajatellakaan saavani kahvia. Pysähtyessämme Yläluostarin majataloon Zaoneginin Antti tarjosi minulle kuitenkin kupillisen kahvia, Salmijärvellä kupin kahvia tarjosi Kopytov. Sitten jatkettiin matkaa eteenpäin. Koko loppumatkan Ivaloon asti emme syöneet emmekä juoneet mitään. Ivalossa Järvinen luovutti meidät paikalliselle poliisille, jossa meille puettiin rautakahleet siten että sidottiin kaksi miestä ja sitten kolme miestä yhteen. Sen jälkeen vankien valvoja ohjasi meidät kahvilaan ja tarjosi kahvia valtion piikkiin, sitten mentiin autoon ja välittömästi jatkettiin matkaa Rovaniemelle.

Molemmat valvojat sekä Järvinen että se ivalolainen sallivat polttaa tupakkaa autossa. Järvisen ratamoita ei muuten syöty matkalla, se antoi ne meille mukaan. Matka jatkui pimeässä. Sodankylässä vartija osti jokaiselle kahvia, lasin maitoa leivän kera ja sitten jatkettiin matkaa. Rovaniemelle saavuinme myöhään noin kello yhdentoista maissa, tul-

¹⁵ Paasilinna 1983, 221.

¹⁶ Vasili Zaonegin, Andrei Zaonegin, Jeffrim Kopytov, Andreas Alariesto. Nimien kirjoitusasut vaihtelevat eri lähteissä. Valpon arkistolähteissä yleisimmin Vasili Saonegin, Antti Saonegin ja Jefim Kopytoff. Grigorin päiväkirjaa lainatessani translitteroin nimet tässä ja myöhemmin hänen itsensä käyttämän kirjoitusasun mukaisesti. Valpon arkistolähteisiin viitatessani käytän niissä esiintyvää kirjoitusasua.

tiin poliisiasemalle, mutta yöpymään meidät vietiin johonkin yksityiseen koperoon. Nyt oli hyötyä Järvisen ratamoista, vaikka niitä olikin liian vähän.¹⁷

Matkaseurueen kokoonpano antaa viitteitä tapahtumiin liitettyjen henkilöiden etnisistä taustoista. Kalastajat Vasili ja Antti Saonegin olivat Grigorin tavoin taustaltaan venäläisiä, poromies Jefim Kopytoff oli kolttasaamelainen ja Liinahamarin matkailuhotellin talonmies Andreas Alariesto saattamaan lähteneen poliisin tavoin kantasuomalainen.¹⁸ Tapahtumien ajankohtana Petsamossa asui venäläisten, kolttasaamelaiden ja kantasuomalaisten lisäksi norjalaisia, tunturi- ja kalastajasaa-melaisia, karjalaisia ja syrjäänejä (komeja).¹⁹

Monietnisen, monikulttuurisen ja monikielisen Petsamon liittäminen Suomeen Tarton rauhassa vuonna 1920 oli monella tavalla sekoittanut sen vanhan kantaväestön perinteistä yhteiseloä, arkea, sosiaalisia suhteita ja elinkeinojen harjoittamista. Ne eivät juuri olleet tunteneet valtakunnanrajoja eivätkä rajoituksia. Nyt Korvatunturilta Kalastajasaa-rennon kautta Vaitolahteen Jäämeren rannalle vedetty raja katkaisi vanhat kauppayhteydet sekä tunturi- ja kolttasaamelaiden luontaiselin-keinoon liittyneen vuotuiskierron, vaikeutti rannikkokalastusta rajavesillä, erotti sukukuntia, perheenjäseniä ja ystävyksiä toisistaan.²⁰ On selvää, ettei käsitystä rajan koko virallisesta ja kansainvälispoliittisesta merkityksestä ollut helppoa nopeasti omaksua omiin tapoihinsa ja käytäntöihinsä kasvaneessa yhteisössä, jonka elämä vakoilujuttua tutkineen Juha Hagelbergin mukaan oli tähän asti ollut ”äärimmäisen köyhää, vaatimatonta ja yksinkertaista”.²¹ Tämä luonnehdinta voidaan ulottaa

¹⁷ KKA, Grigori Dianoffin muistiinpanot [s.a.].

¹⁸ AK, EK-Valpo, Pva, asianomaisten kuulustelupöytäkirjat; Hagelberg 1998, 44 ja LIITE 2; Andreas Alariestosta tarkemmin esim. Kuusikko R. 2008; Kilpimaa 2013.

¹⁹ Ks. esim. Onnela 1999; Kuusikko K. 1996, 35–42; Kuusikko K. 1999; Lehtola 1999; Hagelberg 1998, 6 et passim.

²⁰ Hagelberg 1998, 5–6, 14–21; Kuusikko K. 1999; Onnela 1999; Uola 2010, 253; Paasilinna 1983, 216.

²¹ Hagelberg 1998 6–7.

koskemaan myös Kaakkurin kylässä elänyttä Grigoria.²² Kun varsinkaan porot eivät olleet sisäistäneet uuden rajan asettamia kansainvälis-poliittisia velvoitteita ja rajoituksia, seurasi niiden perässä sekä luvallista että luvatonta liikettä rajan yli molemmin puolin. Tämä samoin kuin muut spontaanit ja vähemmän spontaanit rajanylitykset sekä elintarvikkeiden ja alkoholin salakuljetus luonnollisesti työllisti myös virkakuntaa.²³

Maailmanpoliittisen ilmapiirin jännittyminen ja Petsamon satamaan ja nikkellarantoihin kohdistuneet kansainväliset intressit heijastuivat 1930-luvulla petsamolaisten jokapäiväiseen elämään. Rajan yli ei enää ollut mahdollista liikkua aiempaan tapaan sen enempi porohommissa kuin sukulaisissakaan; jokainen ylittäjä puolin ja toisin saattoi olla mahdollinen vakooja tai värvääjä, jokainen satunnainen matkailija minkä hyvänsä ulkovaltion tiedustelija. Keskinäinen epäluulo myrkytti vanhojen ystävysten ja jopa perheenjäsenten välisiä suhteita. Mystiset ja mystifoidut kuolemantapaukset ryydittivät huhuja, pelkoja ja epäluuloja.²⁴

”Rajalle tiivistyi jännitystä, uhkaa ja pelkoa. Pian se hallitsi kaikkea elämää. Se oli osaksi todellista, osaksi nimeämätöntä ja painoi raskaasti rajalla asuvien mieliä”, Erno Paasilinna kirjoittaa. ”Rajan kauhuja liioiteltiin, mutta todellisuudessaan omaksutuksi tullut kauhu on yhtä aitoa kuin mikä muu tahansa. Näitä kauhuja ei Petsamossa pyritty lieventämään, oli tärkeätä että ne pysyivät voimassa. – – Näin lähti liikkeelle yleinen epäluottamuksen aalto, jota vielä tarkoituksellisesti nostatettiin, kunnes melkein jokainen saattoi joutua epäilyksenalaiseksi, varsinkin tulenaran Saarennon kylissä ja Kaakkurin venäläisväestön keskuudessa.”²⁵ Petsamossa tuohon aikaan turistina liikkunut suomenruotsalainen kirjailija Örnulf Tigerstedt, joka piti erityisesti kalastajasaarentolaisia poliittisesti epäluotettavina, kirjoitti havainnois-

²² Kaisu Kairakarin haastattelu 14.11.2013.

²³ Hagelberg 1998, 19–21, 27–30 et passim; 1999, 543–550; Paasilinna 1983 215–221. Poroahoitoon liittyvistä rajajärjestelyistä ks. esim. KA, EK-Valpo, Pva, Grigori Dianoffin kuulustelupöytäkirja 68/39.

²⁴ Hagelberg 1998, 6–7 et passim; Kuusikko K. 1996, 323–324; Paasilinna 1983, 217–221; Tuikka 2011, 189; Uola 2010, 252–253; Vuorisjärvi 1999.

²⁵ Paasilinna 1983, 216–217, 220.

taan vuonna 1943: ”[K]aiksen sen takana, minkä rauhallinen matkailija, luonnonihailija, lohenonkija ja vuoristokiipeilijä havaitsi, oli toinen, mustempi Petsamo, joka eli suurpoliittisten tapahtumasarjain piirissä. Huhut ja kuiskutukset, pitkät rajamatkat, äkilliset katoamiset, salaiset etapit, vakoilijat ja vastavakoilijat, nikkeli, lentokentät ja maihinnousumahdollisuudet olivat tämän toisen, kätketyn Petsamon sisältö.”²⁶

Raja oli tuonut mukanaan myös rajavartioston, ”suomalaisen ekspansion takuumiehen”²⁷ ja tullihallinnon sekä Suomen sisäisestä turvallisuudesta vastanneen elimen, Etsivän keskuspoliisin (vuodesta 1938 lähtien Valtiollinen poliisi, Valpo), jonka toiminnalla oli ratkaiseva osuus siihen, millaiseksi muodostui Grigori Dianoffin kertomus hänen siihenastisen elämänsä kohtalokkaimmista päivistä.

Näin saadaan todisteet

Grigorin ja hänen kumppaneidensa matka jatkui tiistaiamuna 24. lokakuuta 1939 rautateitse Rovaniemeltä kohti Kemiä:

Rautatieasemalla vartija salli käydä kahvilassa ja ottaa kahvia. Minullekin joku tarjosi kahvia, en enää muista kuka. Sen jälkeen meidät ohjattiin vankien vaunuun. – – Minä jouduin yhden hengen koppiin. Minut työnnettiin, lukko naksautti, jäähmetyin kauhusta, tuskin muistaen ja ymmärtäen mitä minulle oikein tapahtui. Kun sitten rauhoituin ja istahdin penkille, puhkesin itkuun kuin lapsi. Horroksesta herätesäni kuulin kuinka vaunut luistivat rataa pitkin ja veivät meidät kohti Kemiä, siihen kohtalokkaaseen Kemiin, jossa myöhemmin selvisi, miksi minut pidätettiin. Matkalla vartija tarjosi palasen niin kutsuttua vankien leipää.²⁸

²⁶ Tigerstedt 1943 259–260; vrt. Kuusikko K. 1996, 328, 335; Paasilinna 1983, 218.

²⁷ Pylkkänen 1999, 85.

²⁸ KKA, Grigori Dianoffin muistiinpanot [s.a.].

Läpi koko matkakuvauksen Grigori raportoi tunnontarkasti jokaisen nautitun kahvikupposen ja aterian. Niin tutut petsamolaiset matkatoverit kuin saattava esivalta huolehtivat rahattomasta Grigorista. Tiistaina aamupäivällä seurue saapui Kemiin; Grigori jatkaa kertomustaan:

Melkein heti syönnin jälkeen tuli vartija ja komensi käytävälle. – – Etsivät veivät tutkintaosastolle. Osastolle saapuessa kaikille tarjottiin istumapaikka ja ruvettiin kirjaamaan nimet, sukunimet jopa edesmenneiden esi-isien syntymäpäivät ja syntymäpaikat, toisin sanoen selvitetiin kaikki mahdolliset muodollisuudet. Otettiin sormenjäljet ja vietiin samalla autolla takaisin putkaan iltapalalle. Iltapala oli viiden maissa, en tarkasti muista mitä kaikkea siinä oli, mutta heti sen jälkeen vartija taas komensi käytävälle. Siellä törmäsin Sergushka Ananjiniin, mutta keskustella ei voitu – etsivät odottivat. Meidät vietiin taas tutkintaosastolle.²⁹

Sergushkalla Grigori tarkoittaa kalastaja Sergei Ananinia, joka oli kotoisin samasta Kaakkurin kylästä. Kuulusteltujen joukossa olivat myös Grigorin poika Andrei ja serkku Dimitri Dianoff.³⁰ Grigori pidätettiin 22.10.1939 todennäköisesti poromies Uula Haltan 20.10.1939 toimeenpannussa kuulustelussa tekemien ilmiantojen perusteella. Toista viikkoa kestäneiden kuulusteluiden aikana tämä tuli loihittineeksi esiin mielikuvan todella mittavasta vakoiluorganisaatiosta, johon kuuluivat niin perheenjäsenet ja sukulaiset – joukossa kaksi vainajaakin – kuin naapurit, tutut ja tuntemattomat. Näiden joukossa olivat muiden muassa Petsamon luostarin munkki, Liinahamarin matkailuhotellin haitarinsoitajat ja talonmies Andreas Alariesto.³¹ Tutkinnan myöhemmässä vaiheessa Valpon pääosastossa Haltan tunnustusten ja todistusten paikkansapitävyys ja koko hänen oikeustoimikelpoisuutensa asetettiin vahvasti

²⁹ KKA, Grigori Dianoffin muistiinpanot [s.a.].

³⁰ KA, EK-Valpo, Pva, Sergei Ananinin kuulustelupöytäkirja 71/39; Andrei Dianoffin kuulustelupöytäkirja 99/39; Dimitri Dianoffin kuulustelupöytäkirja 69/39.

³¹ KA, EK-Valpo, Pva, jäljennös Uula Haltan kuulustelun konseptipöytäkirjasta; vrt. Hagelberg 1998, 46–47.

kyseenalaiseksi³², mutta tässä vaiheessa Kemin osastossa niihin suh-
tauduttiin innostuneesti. Osastopäällikkö Linna viestitti Helsinkiin:
”Uula Haltta jatkaa tunnustustaan, lupaa kertoa kaikki mitä tietää.
Näin saadaan todisteet toiseen Maattivuonon vakoiluryhmään kuu-
luvia vastaan. Samalla kertyy lisänäytteitä melkein kaikkia paraikaa
syytteessä olevia vastaan.”³³ Historioitsija Mikko Uolan mukaan Uolan
kertomusten perusteella ”vakoilujuttu alkoi toden teolla purkautua”.³⁴
Valpon tuottamien asiakirjalähteiden perusteella näyttäisi pikemmin-
kin siltä, että se alkoi karata omille teilleen.

Jo elokuussa 1939 vangittu maattivuonolainen Kalle Heikkinen
oli kuulusteluissa maininnut Grigorin ja lukuisan joukon muita petsa-
molaisia ”vakoiluavustajakseen”. Heikkisen kuulustelupöytäkirjaan on
kollega Valpon pääosastossa lisännyt huomautuksen: ”Eikö totuuteen
pyrkivä tutkija jo ainakin asian tässä vaiheessa ala huomata, että piru-
ako se ryssä tekee sellaisella vakoojalaumalla Maattivuonossa?”³⁵ Vakoi-
lujutun ensimmäisessä vaiheessa niin ikään pidätetty poromies Jouni
Haltta kertoi auliisti marraskuun alussa toimitetussa kuulustelussa
opastaneensa venäläisten puheille yli kolmekymmentä vakoiluavus-
tajaa. Nyt ilmiannettujen nimilista alkoi jopa Valpon Kemin osaston
silmissä näyttää niin erikoislaatuiselta, ettei sitä enää otettu tosissaan.
”[J]otain pohjoisen ihmisen mentaliteetista oli ilmeisesti opittu”, Hagel-
berg päättelee.³⁶ Tammikuussa 1941 Valpon päällikkö Paavo Säppä
raportoiti eduskunnan oikeusasiamiehelle vastineessaan, joka koski kuu-
lusteluissa tapahtuneeksi väitettyjä pahoinpitelyitä:

³² KA, EK-Valpo, Pva, Uula Haltan kuulustelupöytäkirja 7.11.1939, 75/39, kuulustelijana etsivä Niilo Laamanen; Niilo Laamasen 10.5.1940 laatima muistio Kemin osastossa suorittamistaan kuulusteluista; ”Lähteistä ja pahoinpitelyväitteistä”, käsinkirjoitetut merkinnät Laamasen muistion liitteenä.

³³ KA, EK-Valpo, Pva, osastopäällikkö Risto Linnan sanoma pääosastolle Helsinkiin 21.10.1939.

³⁴ Uola 2010, 257.

³⁵ KA, EK-Valpo, Pva, Kalle Heikkisen kuulustelupöytäkirja 28/39 ja ote pöytäkirjasta 29/39 (Grigori Dianoffin kuulustelupöytäkirjan liitteenä); Hagelberg 1998, 24.

³⁶ Hagelberg 1998, 48.

Ehkä eräänä selityksenä [pahoinpitelyväitteille] voidaan pitää sitä, että miltei kaikki syytetyt ovat yksinkertaisia Petsamon kalastajia, iso osa heistä kolttalappalaisia, jotka ovat ”suuria lapsia”. – – Lappalaisella on myös pahana tapana valehdella, ”lantalaisen” pettämistä heidän keskuudessaan pidetään miltei urotekona³⁷ luonnollisena. Sama on heidän suhtautumisensa ”herroihin”, jollaisina pidetään kaikkia viranomaisia. – – Kun eräät pidätetyt rupesivat tunnustamaan, pyrkivät he tässä tunnustuksessaan laskemaan mielikuvituksensa liikkeelle ja silloin tutkijoita miellyttääkseen tulivat kertoneeksi tapahtumattomia³⁸. Juuri tämä ”valloilleenpääsy” oli osaltaan suuresti vaikeuttamassa totuuden selvillesaamista – –.³⁹

Kuultavana

Valpon pääosastossa Helsingissä laaditun pöytäkirjan mukaan Grigori Dianoffia oli kuultu jatkettussa kuulustelussa viiteen kertaan, kahdesti Valpon Kemin osastossa ja kolme kertaa pääosastossa. Saman pöytäkirjan mukaan Grigorin molemmat kuulustelut Kemissä oli toimittanut etsivä Sulo Auer ajalla 24.–26.10.1939.⁴⁰ Myös Kemin osaston laatimassa kuulustelujen ja kuulustelijoiden luettelossa Grigorin ainoaksi

³⁷ ”Miltei urotekona” on yliviivattu ja lisätty käsin: ”luonnollisena”.

³⁸ Ahkerimmin ”tapahtumattomia” kertoilleet Uula ja Jouni Haltta eivät olleet kolttasaamelaisia.

³⁹ KA, EK-Valpo, Pva, Säippä eduskunnan oikeusasiamiehelle, kirjekonsepti 10.1.1941; vrt. Helsingissä 29.11.1939 päivätty allekirjoittamaton ja osoitteeton kirjekonsepti.

⁴⁰ KA, EK-Valpo, Pva, Grigori Dianoffin kuulustelupöytäkirja 68/39. Valpon arkistossa on myös Kemissä laadittu konseptipöytäkirja, jonka mukaan ensimmäinen kuulustelu olisi ollut 22.10.1939, ja Helsingissä laaditun pöytäkirjan mukaan Grigori olisi pidätetty 21.10.1939. Molemmissa on ilmeinen virhe. Grigori kertoo tulleen pidätetyksi Petsamossa sunnuntaina 22.10.1939, ja tämän vahvistaa myös Valpon Helsingin osastossa 7.11.1939 laadittu luettelo Valpon pidättämistä ja sen haltuun luovutetuista. KA, EK-Valpo, Petsamon vakoilujuttu, Luettelo N:o 44 ajalta 20.10–4.11.1939. Tässä luettelossa on kaikkiaan 81 nimeä.

kuulustelijaksi mainitaan etsivä Auer.⁴¹ Ensimmäinen, 24.10.1939 päivätty pöytäkirja alkaa Grigorin omilla ja hänen perhettään koskevilla henkilö- ja taustatiedoilla⁴² ja laajenee sitten koskemaan hänen suku- ja tuttavapiiriään. Keskeiseksi henkilöksi nousee tässä – kuten koko suuren vakoilujutun prosessissa⁴³ – Neuvostoliiton puolelle aiemmin loikannut Feodor (Huotari) Jeremejeff:

[Grigori Dianoff] Myöntää tuntevansa v. 1930 Neuvosto-Venäjälle siirtyneen, aikaisemmin Petsamon Parkkinassa asuneen, Feodor Jeremejeffin, jota kuitenkin ei sano tavanneensa sen jälkeen kun tämä siirtyi salatein Neuvosto-Venäjälle. Kuulusteltavan aikaisempi vaimo oli Feodor Jeremejeffin sisar, joten tunsi Feodorin erittäin hyvin. Feodor vieraili usein kuulusteltavan perheessäkin, kuten sukulaisten on tapana. Ehkä tästä johtui, että Feodor Jeremejeff kertoi kuulusteltavallekin olevansa venäläisten vakoilijana Suomessa, johon hän tahtoi kuulusteltavankin ryhtymään. Ei muista, että Feodor Jeremejeff olisi luvannut tietojen hankkimisesta rahapalkkaa, mutta ei sitä pannut kyseelliseksikään, vaan lupautui, koska oli Jeremejeffin läheinen sukulinainen.⁴⁴

Grigorin mukaan tämä oli tapahtunut useita vuosia ennen Feodorin loikkausta Neuvostoliittoon, mutta kun Grigori itse ”kuitenkin oli jo

⁴¹ KA, EK-Valpo, Pva, Luettelo Petsamon vakoilujutussa kuulustelluista ja kuulustelun suorittaneista henkilöistä 30.11.1939. Tässä luettelossa mainitaan 72 kuulustellun nimet.

⁴² Tiedot ovat osin virheellisillä. Toisin kuin pöytäkirjassa mainitaan, Grigorin puoliso Kristiina (ent. Kirikoff, o.s. Kondratjeff) oli vain Grigorin nuorimman lapsen Grigorin (Grishan, myöhemmin Risto Kairakari) äiti mutta ei muiden lasten, jotka olivat Grigorin edellisessä avioliitossa syntyneitä. Kaisun Kairakarin haastattelu 14.11.2013; vrt. KA, EK-Valpo, Pva, Grigori Dianoffin kuulustelupöytäkirja 68/39.

⁴³ Hagelbergin mukaan Valpon Kemin osastossa ”yhteenvetona kuulusteluista luotiin tarina, jonka mukaan päällimmäisenä organisaattorina Petsamon vakoiluasioissa toimi 1930-luvulla Venäjälle siirtynyt Jeremejeff, joka vieraili tämän tästä salaa entisellä kotiseudullaan”. Hagelberg 1998, 45, ks. myös 38–40, 88 et passim.

⁴⁴ KA, EK-Valpo, Pva, Grigori Dianoffin kuulustelupöytäkirja 68/39.

vanha mies, niin ei millään erikoisella tavalla koettanut tietoja hankkia, vaikka onkin joitakin kertoja pistäytynyt Venäjän puolella”. Pöytäkirjassa mainitaan erikseen käynti kesällä 1935, jonka tarkoituksena oli tarkastaa, löytyisikö venäjänpuoleisesta tokasta kuulusteltavan poroja. Muutoin Grigori kertoilee sukulaisten ja tuttavien tapaamisista lähinnä porohommista, keskusteluista näiden kanssa ”yleisestä maailman tilanteesta”, Saksan ja Puolan sodasta, ja mainitsee erikseen lankonsa Jeremejeffin vierailleen Kaakkurin kylässä ja omassa kodissaankin huh-tikuussa 1939. Pöytäkirjan mukaan hän myös kertoo tietävänsä kalastaja Paavo Rensujeffin⁴⁵ olleen Vasili ja Antti Saoneginin lisäksi Jeremejeffin vakoiluavustajina. Tosiasiassa – saman pöytäkirjan mukaan – Grigorilla ei näyttäisi olleen juuri mitään ensikäden tietoa isä ja poika Saoneginin Venäjän-retkien määrästä ja tarkoituksista.⁴⁶

Mahtaako Grigori viitata tähän nimenomaiseen kuulemiseen kertoessaan, miten 24.10. puolenpäivän jälkeen hänen piti tutkintaosastolla tehdä selkoa elämänhistoriastaan, perheestään, suvustaan ja esi-isistään? Onko vain heikosti suomea puhunut Grigori ymmärtänyt, että kyseessä oli alustava kuulustelu – ja oliko se edes sellainen?⁴⁷ Pöytäkirjan mukaan hän näyttäisi varsin luottavaisesti kertoneen kokemistaan ja kuulemistaan asioista, myös aivan arkisina ja tavanomaisina näyttäytyvistä rajanylityksistä molemmin puolin, ja pohtineen myös edesmenneen vaimonsa veljen toiminnan poliittisia motiiveja:

Feodor Jeremejeff oli aikaisemmin ollut Venäjällä, jossa oli ollut kommunistisen puolueen jäsenenä, joten hänen vakoilutoimintansa [kuulusteltava] ymmärtää jo tältä pohjalta. Ei jaksa enää muistaa minä

⁴⁵ Grigorin oman, virheellisesti päivätyn konseptipöytäkirjan yhteyteen on liitetty käsin kirjoitettu lisälehti, jonka mukaan Paavo Rensujeff puolestaan oli 27.10.1939 kuulustelussa kertonut mm. Grigori Dianoffin Kaakurin kylästä välittäneen tietoja rajan yli. KA, EK-Valpo, Pva, Grigori Dianoffin kuulustelun konseptipöytäkirja [22.10.1939]; vrt. Paavo Rensujeffin kuulustelupöytäkirja 74/39. Vrt. alaviite 81.

⁴⁶ KA, EK-Valpo, Pva, Grigori Dianoffin kuulustelupöytäkirja 68/39.

⁴⁷ Juha Hagelbergin mukaan Valpon *kuulustelupöytäkirjoissa* yleensä esiintyvät ”tarkat henkilötiedot ja selostukset kuulusteltavan aikaisemmista elämänavaiheista”. Hagelberg 1998, 65; 1999, 555.

vuonna se oli kun Jeremejeff pyysi häntä vakoilijaksi, mutta oli se useita vuosia ennen kuin hän siirtyi Venäjälle.⁴⁸

Grigorin toinen kuulustelupöytäkirja on päivätty kaksi päivää myöhemmin, 26. lokakuuta 1939. Sen mukaan hän ”myöntää *aikaisemmissa kuulusteluissa* valehdelleensa” ja tekee täydellisen tunnustuksen.⁴⁹ Huomio kiinnittyy monikkomuotoon ”aikaisemmissa kuulusteluissa”, koska aikaisempia kuulustelupöytäkirjoja on vain yksi. Mitä tässä välissä oli tapahtunut? Missä kuulusteluissa Grigori on valehdellut? Onko 24.10. ollut toinenkin kuulustelu tai ”kuulustelu”, josta ei laadittu pöytäkirjaa? Ainakaan sellaista ei ole Valpon juttua koskevassa arkistossa. Siellä on vain edellä siteerattu henkilötietojen ylöskirjaaminen (24.10.), jonka yhteydessä Grigori avoimesti kertoilee mm. yhteyksistään Jeremejeffiin, sekä tämä täydellinen tunnustus (26.10.), jossa hän myöntää *aiemmissa kuulusteluissa valehdelleensa kieltäessään syyllisyytensä*.

Helsingissä myöhemmin laaditun kuulustelupöytäkirjan mukaan etsivä Sulo Auer oli toimeenpannut Grigori Dianoffin kaksi kuulustelua Kemian osastossa 24.–26.10.1939 välisenä aikana. Myös Kemian osaston ilmoituksen mukaan kuulustelijana toimi Sulo Auer.⁵⁰ Grigorin mukaan päivällä 24.10. häneltä otti henkilötiedot ylös etsivä Aimo Kivipuro, ja tiedot kirjattiin muistiin.⁵¹ Tässä yhteydessä on syytä panna merkkeille, että esimerkiksi Sergei Ananinin kuulustelupöytäkirjassa kuulustelijaksi mainitaan Sulo Auer, mutta pöytäkirjaan on nimen kohdalle käsin lisätty kysymysmerkki ja reunaan käsin kirjoitettu huomautus

⁴⁸ KA, EK-Valpo, Pva, Grigori Dianoffin kuulustelupöytäkirja 68/39.

⁴⁹ KA, EK-Valpo, Pva, Grigori Dianoffin kuulustelupöytäkirja 68/39. (Kursivointi MT.)

⁵⁰ KA, EK-Valpo, Pva, Grigori Dianoffin kuulustelupöytäkirja 68/39; vrt. Luettelo Petsamon vakoilujutussa kuulustelluista ja kuulustelun suorittaneista henkilöistä 30.11.1939.

⁵¹ Valpon Kemian osaston etsivä Aimo Kivipuro toimeenpani vakoilujutun yhteydessä useita kuulusteluja. KA, EK-Valpo, Pva, Luettelo Petsamon vakoilujutussa kuulustelluista ja kuulustelun suorittaneista henkilöistä 30.11.1939.

”pro Kivipuro”.⁵² Kemin osastossa Grigorin kuulusteluista laadittuja pöytäkirjoja on joka tapauksessa yhteensä vain kaksi.

Nyt myönnät syyllisyytesi

Jos edellä siteerattu ensimmäinen kuulustelupöytäkirja kuitenkin olisi laadittu Kivipuron sijaan siitä etsivä Auerin illansuussa 24.10. toimeenpanemasta kuulustelusta, jota Grigori itse kuvailee muistiinpanoissaan, ei ero kahden version välillä voisi olla suurempi. Grigori aloittaa viittamalla aiemmin toimitettuun kuulemiseen:

Päivällä minua haastatteli etsivä Kivipuro⁵³, mutta nyt minut tuotiin venäjää osaavan etsivän Avveriin luokse. No niin kuulustelu alkoi.⁵⁴

Nyt vasta hän siis kertoo tavanneensa Auerin ensimmäistä kertaa. Aiemmin kuvatussa puolenpäivän kuulemisessa oli puhuttu suomea. Sulo Auer sen sijaan hallitsi venäjän kielen ja lisäksi myös Marxinsa ja Engelsinsa niin hyvin, että EK-Valpon peitetehtävissäkin hän oli Hagelbergin mukaan mennyt ”täydestä kuin väärä raha”.⁵⁵ On Grigorin Kemiin saapumisen päivän alkuiltä:

Avveri tarjosi tuolin ja kutsui istumaan, tarjosi myös tupakkaa ja tulta ja aloitti sanoilla: No niin, montako vuotta olet vakoillut siellä Petsamossa? Tunnusta, muuten sinulle käy huonosti. Minä tietenkin vastustin ja sanoin, että en ikinä tehnyt mitään sellaista, enkä koskaan niin kauan kun olen hengissä tee. Siis en ole mikään vakoilija. Hän sanoi, että minä valehtelen törkeästi ja hän tietää, että olen vakoillut Petsen-

⁵² KA, EK-Valpo, Pva, Sergei Ananinin kuulustelupöytäkirja 71/39.

⁵³ Grigorin kertomuksesta ei käy ilmi, keitä muita Valpon miehiä mahdollisesti oli paikalla.

⁵⁴ KKA, Grigori Dianoffin muistiinpanot [s.a.]. Kertomuksesta saa vaikutelman, että Grigori on ollut kuulusteluhuoneessa Auerin kanssa kahden.

⁵⁵ Hagelberg 1998, 21–22; Auerin taustasta ks. myös Uola 2010, 259.

gassa yli kymmenen vuotta. Kysyi tunnenko Fedor Eremeev nimistä ihmistä. Minä tietenkin vastasin, että totta kai minä tunnen Eremeeviä, kun kerta olen sen kanssa sukulaissuhteessa edesmenneen vaimon kautta.⁵⁶

Auer jatkaa kysymällä, tunteeo Grigori Juvna (Jouni) Haltan, Uula Haltan, Piera Slidenin ja Sergei Ananinin:

Vastasin myöntävästi että tunnen. Miten en voisi tuntea, kun ne kaikki ihmiset lapsuudesta asti ovat minulle tuttuja. Avver sanoi, että nämä kaikki ihmiset todistivat, että minä olen vakoilija. Lisäksi minua vastaan on olemassa muuta todistusaineistoa, joten hän ehdotti, että minä myöntäisin syyllisyyteni ja kertoisin kaikki yksityiskohdat.⁵⁷

”Muuta todistusaineistoa” Grigoria vastaan olivat esittäneet muun muassa hänen kahittelustaan pidätysmatkan aikana huolehtineet Antti Saonegin ja Jefim Kopytoff sekä Sergei Ananin.⁵⁸ Grigorin kuvaamana kuulustelu jatkuu siten, että Sulo Auer kiskoo ja ravistelee häntä viikistä ja tivaa vaatimaansa vastausta:

Avver rupesi haukkumaan minua kommunistiksi ja jumalankieltäjäksi, komensi istumaan lattialle ja riisumaan saappaat. – Hän tekee vyöstä solmun, asettaa sinne jalkani, nostaa ne ja rupeaa lyömään [kepillä] jalkapohjiin voimakkain iskuin. Ensin yritän kestää kipua, mutta sitten alan vaikeroida ja pyöriä kovan kivun takia. Avveri jatkaa hakkaamista lujempaa, huutaen että nyt myönnät syyllisyytesi.⁵⁹

Pian pamputus jalkapohjiin toistuu, ja Grigorin kertomuksen intensiteetti kohoaa sitä mukaa kuin tilanteen uhkaavuus kasvaa. Välillä Grigorille annetaan ”lepoaikaa”, tarjotaan tuolia, vettä ja tupakkaa, sitten

⁵⁶ KKA, Grigori Dianoffin muistiinpanot [s.a.].

⁵⁷ KKA, Grigori Dianoffin muistiinpanot [s.a.].

⁵⁸ KA, EK-Valpo, Pva, Grigori Dianoffin kuulustelupöytäkirjan 68/39 liitteenä olevat otteet asianomaisten kuulustelupöytäkirjoista.

⁵⁹ KKA, Grigori Dianoffin muistiinpanot [s.a.].

samat kysymykset – tai oikeammin valmiiksi annetut vastaukset – esitetään uudestaan yhä vaativammin.

Hän tulee taas aivan kiinni ja alkaa nykiä viiksistä eri suuntiin niin että alkaa lentää kipinöitä silmistä. Aivan kuin suotta viikseni olivat todella pitkät, niin kuin juuri sitä varten. Yritän tarttua hänen käteensä välttääkseni kipua, sitten hän päästää irti viiksistä ja käy kiinni hiuksiin ja alkaa koko voimalla repiä niitä. Tarpeeksi kiusattuaan hän heittää minut tuoilta lattialle hiuksista kiinni pitäen ja rupeaa potkimaan ja tallamaan. Minä vaikerran ja itken, rukoilen armoa. Hän vihdoin lopetti ja käski taas istumaan omalle paikalle. Vuodattaen kyyneliä minä istuin. Hän aloittaa: No nyt ystäväiseni kerrot koko totuuden äläkä pakota minua turvautuman vahvempiin keinoihin saadakseni sinut puhumaan. Minä sanoin hänelle: Minä puhun Teille totta, mutta Te ette usko totuuteen ja pakotatte minut valehtelemaan itsestäni. Minä pyydän Teitä kuuntelemaan minua, mitä haluan puhua puolustuksekseni. Hän vain vihaisesti huusi, että ei mitään puolustuspuheita. Myönnä syyllisyytesi niin lopetetaan tämä juttu!⁶⁰

Grigori kieltäytyy edelleen, Auer ottaa taskustaan virka-aseensa ja painaa sen Grigorin rintaa vasten. Grigori rukoilee Aueria mieluummin ampumaan kuin kiduttamaan. Auer vastaa, että Grigorin kaltainen koira pääsisi liian vähällä jos saisi nyt luodin rintaansa.⁶¹

Kuulen taas käskyn riisua saappaat. Se oli jo kolmas kerta jalkapohjiin kepillä lyömistä. Alan huutaa kestävämmästä kivusta ja rukoilla häntä itkien olemaan lyömättä minua. Lakattuaan kolmannen kerran lyömästä hän käski taas laittaa saappaat jalkaan ja nousta seinää vasten. Valitettavasti saappaat villasukkien kanssa eivät mahtuneet jalkaan, koska jalat turposivat. Sukat jouduin piilottamaan takin taskuun ja puin saappaat ohuiden sukkiensa päälle. Onnistuttuani saappaiden jalkaan laittamisessa nousin seisomaan seinää vasteen oven viereen. Avveri taas otti revolverin [po. pistoolin], ojensi käden suoraksi minua kohti ja hitaasti käveli luokseni. Taas painoi piipun rintaani ja piirsi ikään

⁶⁰ KKA, Grigori Dianoffin muistiinpanot [s.a.].

⁶¹ KKA, Grigori Dianoffin muistiinpanot [s.a.].

kuin kuvia, kipu tuntui kauhealta. Hän edelleen vaati, että tunnustan olevani vakoilija. Kestäen hirveitä kidutuksia yritin edelleen todistaa olevani syytön. Jos Te vähänkin uskotte Jumalaa ja totuuteen, uskoa, että se mitä puhun on toden totta.⁶²

Nyt Auer ottaa kaapista paperin ja alkaa luetella Petsamosta löytyneitä vakoojia:

Kuunnellessani niin kutsuttujen vakoojien sukunimet huomasin, että suurin osa heistä on Petsengan vanhempia asukkaita. Luettuaan koko listan hän kysyi minulta, tunnenko nämä kaikki henkilöt. Minä tietenkin vastasin, että ilman muuta tunnen kaikki Petsengan vanhemmat asukkaat koska kasvoimme ja asuimme yhdessä, johon hän lisää: Te kaikki siellä ette muuta teekään kun vakoilette. Vastustin että näin isolle joukolle vakoojijoita siellä ei olisi tekemistä.⁶³

Auer kiroilee, ”haukkuu bolševikiksi, kommunistiksi ja jumalankieltäjäksi, käskää riisumaan uudestaan saappaani”. Hän tuo rätin ja valkoisen pyyhkeen, käskää Grigorin työntää rätin suuhunsa, sitoo suun pyyhkeellä ja aloittaa lyömisen. Grigori menettää hetkeksi tajuntansa ja saa lasillisen vettä. Sitten seuraa maanittelu:

Hän pyysi minua nouseman lattialta ja tarjosi tuolin. Hän rupesi ystävällisin sävyin pyytämään, että paljastaisin itseni: Sinullahan itselläkin tulisi helpompi olo. Ja voi olla, että ei mitään rangaistusta tuleekaan, jos rehellisesti tunnustat.⁶⁴

Grigori vastaa, ettei hänellä ole mitään tunnustettavaa, ettei hän koskaan ole ollut kommunisti eikä tule olemaan. Hän haluaa kuitenkin kertoa mistä arvelee tämän kaiken saaneen alkunsa:

⁶² KKA, Grigori Dianoffin muistiinpanot [s.a.]. Grigori puhuu revolverista, mutta Valpon omien asiakirjalähteiden mukaan Auerin virka-ase oli pistooli. Vrt. OMA, KPA, poliisitutkintapöytäkirjojen konseptit ja tutkintaa koskeva määräys Cb:8 1940.

⁶³ KKA, Grigori Dianoffin muistiinpanot [s.a.].

⁶⁴ KKA, Grigori Dianoffin muistiinpanot [s.a.].

Kerroin hänelle, että luonani oikeasti kävivät venäläiset poromiehet Titovkan kylästä. Mutta heillä oli passit ja kaikki tarvittavat erikoisluvat ja joka kerta he käyvät kruununvuodin luona sekä rajavartiostotöimistöllä rekisteröimässä itsensä.⁶⁵

Auer keskeyttää ja vaatii Grigoria kertomaan tapahtumat sellaisena kuin hän haluaa niiden tulevan kerrotuksi: ”Tunnusta se mistä sinua syytetään!” Grigori päättää kertomuksensa:

[H]än ei kuitenkaan antanut minun puolustaa itseäni, enkä päässyt kertomaan, mitä on todellisuudessa tapahtunut. Olisiko niin, että juuri tästä koko vakoilujuttu on keksitty ja minua vastaan syytös nostettu.⁶⁶

Näin jää avoimeksi, millaisen kertomuksen Grigori lopultakin olisi itse halunnut kertoa.

Kemin kauhu

Kiduttiko etsivä Sulo Auer kuulusteltaviaan? Valpon Kemin osaston etsivien ja Mikko Uolan tulkinnan mukaan syytetyt, jotka pidätettyjen suuren määrän, tilojen puutteen ja riittämättömän vartioinnin vuoksi olivat päässeet keskusteluyhteyteen keskenään, sepittivät yksissä tuumin kidutustarinan perusteluksi tunnustustensa peruutuksille.⁶⁷ Kertomukset muistuttivat Uolan mielestä liikaa toisiaan, ja käsittelyprosessissa hän näkee myös yhdenkaltaisuksia niin sanotun Rovaniemen mur-

⁶⁵ KKA, Grigori Dianoffin muistiinpanot [s.a.].

⁶⁶ KKA, Grigori Dianoffin muistiinpanot [s.a.].

⁶⁷ KA, EK-Valpo, Pva, etsivä Toivo Keskitalon muistio osastopäällikkö Linnalle 14.11.1939; Linnan kirje pääosastoon apulaispäällikkö Pankolle 17.11.1939; Helsingissä 29.11.1939 päivätty allekirjoittamaton ja osoitteeton kirjekonsepti; Linnan muistio Vaasan hovioikeuden kanneviskaalille 20.1.1941; Uola 2010, 267–268.

hapolton (1930) käsittelyn kanssa.⁶⁸ Näin hän tulee liittäneeksi lähes kaikki Petsamon vakoilujutussa erilaisia kansallisia, kulttuurisia, kielellisiä, aarteellisia ja uskonnollisia taustoja edustaneet epäillyt, syytetyt ja tuomitut lappilaiseen kommunistiseen eetokseen, jonka piirissä olisi 1920–1930-luvulla kehkeytynyt erityinen ja yhdenmukainen kidutuskerronnan perinne. Sen olisivat nyt siis jakaneet painostusväitteitä esittäneet venäjän-, koltan-, pohjoissaamen- ja karajalankieliset petsamolaiset kalastajat, poromiehet ja suomalaiset rajavartijat.

Uolan mukaan ” – – [v]aaleissa petsamolaiset äänestivät valtaosaltaan vasemmistolaisia. Ääri vasemmisto saattoi 1920-luvulla saada jopa puolet petsamolaisten äänistä.”⁶⁹ Väitteen tueksi hän ei esitä tilastollista tai muutaakaan evidenssiä. Asiaa väitöskirjassaan ja tutkimusartikkelissaan käsitellyt Kirsi Kuusikko tulee toisenlaiseen tulokseen. 1920-luvun lopulla sosialistisen työväen ja pienviljelijäin puolueen ja kokoomuksen kannatus oli yhtä suurta, 1930-luvulla menestyivät maalaisliitto, edistyspuolue ja kokoomus, ja vuoden 1939 vaaleissa kokoomus sai eniten ääniä, sitten tulivat järjestyksessä SDP, maalaisliitto, IKL ja edistyspuolue. STP ja SKDL eivät saaneet yhtään ääntä.⁷⁰ Yleisesti ottaen petsamolaisten poliittinen sitoutuneisuus tai ainakin aktiivisuus näyttää Kuusikon mukaan olleen varsin laimeaa, ja tuloksia voidaan tulkita myös tästä lähtökohdasta. Heidän poliittiseen luotettavuuteensa kuitenkin kohdistettiin jatkuvaa epäilyä, todennäköisesti etnisten taustojen vuoksi. Vakoilujutun yhteydessä huomattava osa pidätetyistä ja puolet tuomituista oli Grigorin tavoin venäläisperäisen väestön asuttamasta Kaakkurin kylästä. Jos ja ilmeisesti kun muutamat kuulusteltavista olivat pitäneet yhteyttä rajan takaa tulleisiin värvääjiin ja paljastaneetkin heille tiedossaan olevia asioita, tämä näyttäisi asiakirjalähteiden valossa tapahtuneen pikemminkin viinan toivossa tai viinapäissään kuin ideologisista syistä.⁷¹ Uolan mukaan väitteet pahoinpitelyistä olivat silkkaa

⁶⁸ Uola 2010, 267–268; Hagelberg 1998, 25. Rovaniemen murhapoltosta kokoavasti ks. esim. Levä 2008, 53–95; vrt. Uola 2010, 231–232, loppuviite 504.

⁶⁹ Uola 2010, 253.

⁷⁰ Kuusikko K. 1999, 133–137.

⁷¹ Kuusikko K. 1996, 328–330; 1999 133–135.

pöytä eikä merkkejä pahoinpitelystä kuulusteluissa ollut havaittavissa.⁷² Näin todetessaan hän jostain kumman syystä viittaa mm. Valpon pääosaston etsivän Niilo Laamasen kidutusväitteiden tutkinnan yhteydessä keväällä 1940 laatimaan muistioon, johon palaan tuonnempana.

Sulo Auer tunnettiin ammattipiireissä lisänimellä ”Kemin kauhu”. Hänen henkisen tilansa häilyvyydestä ja vimmaisesta luonteenlaadustaan löytyy arvioita mm. Valpon omasta asiakirja-aineistosta vakoilujutun yhteydessä.⁷³ Kuten edellä on kerrottu, kuulusteltavana oli myös rajavartioston henkilökuntaa, joukossa railakkaista elämäntavoistaan ja suurpiirteisestä työmoraalistaan tunnettu rajakomppanian komentaja, jääkärikapteeni Jalmari Pajakka.⁷⁴ Marraskuun neljännen päivän iltana 1939 vähän ennen puoltayötä kapteeni Pajakka, joka ei suostunut tunnustamaan osallisuuttaan vakoiluun, sai kiihkeäksi käyneen kuulustelun yhteydessä luodin kainalon kautta rintaansa. Sairaalassa hänet todettiin kuolleeksi.⁷⁵ Etsivä Auer pidätettiin, asetettiin syytteeseen ja sai Kemin raastuvanoikeudessa kahdeksan kuukauden ehdollisen vankeusrangaistuksen. Raastuvanoikeuden tavoin hovioikeus piti virantoimituksessa tapahtunutta kuolemantuottamusta tahattomana mutta muutti tuomion ehdottomaksi. Korkeimmassa oikeudessa tuomio muuttui äänestyksen jälkeen jälleen ehdolliseksi, ja Auer lähetettiin kovalla kiireellä talvisodan rintamalle helmi-maaliskuun taitteessa 1940 – juuri silloin, kun Vaasan hovioikeuden kanneviskaali esitti hänen kuulemistaan kuulusteltavien kidutusväitteisiin liittyvässä asiassa. Jatkosodassa vuonna 1941 Auer astui miinaan ja haavoittui. Sotasairaalassa hän ampui itsensä.⁷⁶

⁷² Uola 2010, 267, 270.

⁷³ Kokoavasti Hagelberg 1998, 22, 52–55.

⁷⁴ Pajakan taustoista ks. esim. Hagelberg 1998, 31–34; Uola 2010, 258–259.

⁷⁵ Ks. esim. KA, EK-Valpo, Pva, kapteeni Pajakan kuulustelupöytäkirja 4.11.1939 n:o 63/1939; Sulo Auerin poliisikuulustelupöytäkirja 5.11.1939, jäljennös.

⁷⁶ KA, EK-Valpo, Pva, pöytäkirja Kemin raastuvanoikeuden istunnosta 10.11.1939 ja 21.11.1939 liitteinen, jäljennös; KA, KKO, päätöstaltiot 1940, Korkeimman oikeuden päätös 11.11.1940; Uola 2010, 262; Hagelberg 1998, 59, 62–69; KA, EK-Valpo, Pva, osastopäällikkö Linnan kirje Valpon pääosastoon 28.2.1940 liittyen kanneviskaali Eimert Spoofin Kemin osastoon 23.2.1940 lähettämään täydennyspöytäkirjaan.

Pajakan kuolemaa koskeneissa kuulusteluissa Auer selitti, että hän oli luullut pistoolinsa olleen panostamaton ja selitti ottaneensa sen esiin ”jonkinlaisena mieleenjohtumana” tai ”todennäköisesti sattumasta”.⁷⁷ Uolan mukaan reservin luutnantti Auer oli ottanut taskusta virka-aseensa, jollaista jokainen poliisi oli ylimääräisten harjoitusten alettua lokakuussa 1939 velvoitettu pitämään mukanaan. Tapauksen tutkinnassa ”kävi mm. ilmi, että Auer oli työskennellyt ampumistapausta edeltäneellä viikolla vakoilujutun parissa ainakin kaksi vuorokautta yhteen menoon, ja työtoverit pitivät häntä ’loppuun asti rasitettuna.’” Uolan mukaan tässä vaiheessa tutkinnan johtoon siirtynyt Lapin läänin maaherra Kaarlo Hillilä oli ampumista edeltävänä iltana kehottanut Aueria ottamaan unilääkettä ja menemään nukkumaan, mutta tämä ei ollut noudattanut neuvoa. Niinpä kuulustelijan ”ilmeisellä väsymyksellä siis saattoi hyvinkin olla osuutta tapahtuneeseen”.⁷⁸

Jos asiakirjalähteitä on uskominen⁷⁹, tosiasiaksi yhtä kaikki jää, että syystä tai toisesta enemmän tai vähemmän ”loppuun asti rasitettu” Auer otti kuulustelutilanteessa esiin virka-aseensa, jonka hän oman

⁷⁷ KA, EK-Valpo, Pva, Sulo Auerin poliisi kuulustelupöytäkirja 5.11.1939; Pöytäkirja Sulo Auerin lisäkuulustelusta 9.11.1939; Kemin raastuvanoikeuden istuntopöytäkirja 10.11.1939 ja 21.11.1939.

⁷⁸ Uola 2010, 262.

⁷⁹ Puuttuvien ja ristiriitaisten lähteiden valossa Juha Hagelberg spekuloi myös sillä mahdollisuudella, että Auer ei itse ampunutkaan Pajakkaa vaan sen teki joku hänen yläpuolellaan oleva – tai että Auer ampui Pajakan ylemmän tahon määräyksestä ja otti syyt niskoilleen. Tosin Hagelberg itsekin toteaa tämän kaiken olevan ”pelkkää olettamusta”. Hagelberg 62–69 et passim. Mm. rajavartioston päällikön, kenraali Tuompon jälkeenyhäneisiin muistelmiin viitaten Erno Paasilinna pohtii mahdollisen tahallisen ampumisen motiiveja mutta toteaa, että vastausta ei ole, vain kysymyksiä, ja kirjoittaa kirjeessään Juha Hagelbergille: ”Herätä Tuompo henkiin ja kysy häneltä!” Paasilinna 1983, 232; JHA, Paasilinnan kirje Hagelbergille 27.11.1993. Omia spekulatioitaan esittää myös Veijo Varjo: ”Pajakan ampunut valtiollisen poliisin kuulustelija ja pitkäaikainen etsivä ei kuitenkaan vetänyt liipasimesta halutakseen sulkea todistajan suun – -. Hän ei liioin ollut humalassa. Eikä hän myöskään ollut mies, jonka pistooli laukeaa vahingossa, vaan harjaantunut ampuja. Kaamoksen pimeyteen jää siis vastaus ainoaan loogiseen kysymykseen: kenen kehotuksesta tai käskystä taatusti isänmaallinen kuulustelija ampui kuulusteltavansa?” Veijo Varjo 1980, 234.

todistuksensa mukaan ei tiennyt, muistanut tai olettanut olevan panostettu, ja käsitteli sitä niin, että kuulusteltava sai surmansa kesken kuulustelun. Nyt herää myös kysymys, eikö tällä ”ilmeisellä väsymyksellä” ja mahdollisilla ”mieleenjohtumilla” olisi voinut olla osuutta muidenkin kuulusteltavien käsittelystä raportoituihin ja myös Grigorin kuvaamiin tapahtumiin. Mikä ylipäätään ajoi Aueria sellaiseen vimmaan, ettei hän kuulusteluiltaan malttanut käydä nukkumaan? Palaan kysymykseen myöhemmin.

Valpon Kemin osaston päällikkö Risto Linna siirrettiin syystä tai toisesta päivää ennen Pajakan ampumista sivuun tutkinnan johdosta, johon siirtyivät maaherra Kaarlo Hillilä ja Valpon Oulun osaston päällikkö Eino Pallari. Samaan aikaan Kemiin lähetettiin muun muassa Helsingin pääosastosta useita etsiviä avustamaan jutun purkamisessa sen karattua Kemin osaston hallinnasta. Heidän joukkoonsa kuulunut Niilo Laamasta ihmetytti kuulusteltavien pelokas käyttäytyminen. Uula Haltan kuulustelusta hän raportoi:

Halta istuskeli edessäni ja sanoi yht’äkkiä: ”Sano nyt suoraan, miten minun pitää kertoa, pitkäkö minun ottaa kertomuksestani jotain pois vai pitääkö siihen lisätä.” Samalla hän ilmoitti olevansa halukas kertomaan nyt aivan kaiken niin kuin minä haluan, että juttu selviäisi. Haltan asenne juttuun nähden ei ollut millään tavalla lohduttava ainaakaan objektiivisen totuuden löytämiseen nähden.⁸⁰

Uulan tavoin poromies Piera Sliden oli vaatinut, ettei tunnustusten peruutuksista mainita kenellekään muulle; he olivat valmiit kärsimään rangaistuksensa aiemmin antamansa tunnustuksen mukaisesti, etteivät ”aikaisemmat tapaukset uudistuisi”. Laamasen kysyttyä kuulusteltava Paavo Rensujeffilta, mahtoiko tämä olla jostakin peloissaan, Rensujeff oli purskahtanut itkuun ja vannottanut paikalla olleita etsiviä olemaan kertomatta kenellekään, että hän oli valehdellut tunnustuksensa ”kuolemanpelosta ja päästäkseen irti siitä kidutuksesta, jossa oli

⁸⁰ KA, EK-Valpo, Pva, etsivä Niilo Laamasen muistio 10.5.1940.

ollut”. Aiempia kertoillessaan Rensujeff oli tullut ilmiantaneeksi muun muassa Grigori Dianoffin⁸¹. Myös pidätettynä olleet aliupseerit kertoivat tunnustustensa johtuneen pakotuksesta.⁸² Niin ikään sumaa purkamaan saapuneen Kuopion osaston päällikön Rusko Sihvosen muistion mukaan putkavahti oli todistanut vieneensä Rensujeffille jalkoja varten kylmiä kääreitä.⁸³ Jouni Haltta sen sijaan peruutti vielä oman tunnustuksensa peruutuksenkin mutta osastopäällikkö Linnan mukaan ”[k]oltista ja poromiehistä ei sanonut voivansa puhua ja kertomuksessaan pysyä koska ei senjälkeen enää koskaan saisi poroja Petsamossa hoitaa – ja koska koltat hänet tappaisivat”. Linnan mukaan ”[k]oltta on muiden omituisuuksiensa lisäksi ’schifferi’⁸⁴ muulle maailmalle silloin, kun poro tai poroista huolehtiva olento on kyseessä”.⁸⁵ Mahdollista tulevaa painostusta enemmän Jounia näyttää pelottaneen paluu Petsamoon – ja sen perusteella hän lopulta tuli valikoineeksi ilmiannettavansa.

Edellä siteeratun muistionsa loppupäätelmänä etsivä Laamanen totesi:

Henkilökohtaiseksi vaikutelmakseni jäi, että jutussa on varmaankin asiapohja, tapahtunut rikos, joka kuitenkin vallinneiden olosuhteiden ja asian kiireellisen selvittämisen vuoksi suoritettujen kuulustelujen johdosta kasvoi niin suureksi, että siihen kytkeytyi täydellisesti syyttömiäkin henkilöitä. Juttuun osallistuneita henkilöitä ja heidän syyllisyyttään ei käsittääkseen myöskään jälestä päin suoritetuissa kuu-

⁸¹ KA, EK-Valpo, Pva, Paavo Rensujeffin kuulustelupöytäkirja n:o 74/39; vrt. alaviite 45.

⁸² KA, EK-Valpo, Pva, etsivä Niilo Laamasen muistio 10.5.1940.

⁸³ KA, EK-Valpo, Pva, ”Sihvosen muistion erittelyä”, todennäköisesti Valpon päällikön Paavo Säipän käsin kirjoittamat muistiinpanot. Käsialaa olen verrannut Linnan Säipälle lähettämän kirjeen marginaaleihin todennäköisesti sen vastaanottajan kirjoittamiin kommentteihin. KA, EK-Valpo, Pva, Linnan Säipälle osoittama kirje 6.5.1940. Vrt. alaviite 87 ja 120.

⁸⁴ Sana *schifferi* viittaa Valpon asiakirjoissa tavanomaisesti salauskoodiin. Tässä tapauksessa kirjoittaja tarkoittanee sitä, että koltta on ”muulle maailmalle” jonkinlainen arvoitus, salaisuus tai kummajainen.

⁸⁵ KA, EK-Valpo, Pva, Linnan kirje apulaispäällikkö Pankolle pääosastoon 17.11.1939.

lusteluissa aikaisemmissa kuulusteluissa tapahtuneiden epäasiallisuuk-
sien vuoksi kyetty täydellisesti selvittämään.⁸⁶

Laamasen muistion oheen liittyvät todennäköisesti Valpon päällikön Paavo Säipän käsin kirjoittamat muistiinpanot⁸⁷. Niiden mukaan Laamanen kuulusteluja suorittaneiden poliisivirkamiesten Löyskä, Valoma, Laakso ja Paikkala kanssa käymiensä keskusteluiden perusteella ”ehdotom. tietää että pahoinpidely”. Edelleen hän toteaa Auerin ehtineen ennen pidätystään neuvoa kuulustelusumaa purkamaan saapunutta Laamasta: ”Ota tossu pois ja pampulla jalkapohjiin.” Etsivä Sihvoseen viitaten kirjoittaja toteaa, että kun Auer sai ”pakoittamalla” kuulusteltavalta mieleisensä todistuksen, hän ”uskoi fanaattisuudessaan sen todeksi”.⁸⁸

Toinen samalla käsialalla kirjoitettu liite käsittelee pääasiassa 7. marraskuuta 1939 lähtien tehtyjä jo annettujen tunnustusten peruutuksia ja niiden yhteydessä esitettyjä lukuisia pahoinpitelyväitteitä. Sihvoseen viitaten kirjoittaja toteaa: ”Tapahtuneet peruutukset käsityksensä mukaan pohjautuvat rehellisesti tapahtuneisiin pahoinpitelyihin, jotka erinomaisen hyvin mahdollisia, vaikka vartiointi olisi minuuttilleen tarkkaa.” Muistion mukaan ilmeisesti ainakin maaherra Hillilä ja osastopäällikkö Pallari olivat olleet tietoisia pahoinpitelyistä mutta näistä jälkimmäinen pannut merkille, että ”asia salataan hallitukselta”. Tämän jälkeen kirjoittaja siteeraa nimeltä mainitsematonta kollegaa: ”Kaikkea esille tullutta paskaa.”⁸⁹

Yksi pahoinpitelyyn liittyvistä merkinnöistä perustuu silminnäkijätodistukseen: ”[Etsivät] Laakso ja Valoma S:lle⁹⁰, että 6/11 Kivipuro huoneeseen, jossa yhdessä kuulustelivat Uula H-aa ja tarttunut Uulaa kurkusta, pakoittaen U:lta lisää nimiä. Laakso ja Valoma estäneet

⁸⁶ KA, EK-Valpo, Pva, Niilo Laamasen muistio 10.5.1940.

⁸⁷ Käsialaa olen verrannut Linnan Säipälle lähettämän kirjeen marginaaleihin todennäköisesti sen vastaanottajan kirjoittamiin kommentteihin. Vrt. alaviite 83 ja 120.

⁸⁸ KA, EK-Valpo, Pva, ”Lähteistä ja pahoinpitelyväitteistä”. Niilo Laamasen muistio 10.5.1940.

⁸⁹ KA, EK-Valpo, Pva, ”Sihvosen muistion erittelyä”.

⁹⁰ Ilmeisesti etsivä Sihvoselle.

enemmän pahoinp.” – – ”Illalla Uula H. per[u]nut Laaksolle ja V:lle sen nimen, jonka Kivip. kurkusta häneltä puristi.” Valpon pääosastolla Auer tiedettiin muistion mukaan sairaalloisuuteen saakka kunnianhimoiseksi ja ”jo nykyisin oikeastaan hiventä vailta mielenvikaiseksi”. Sihvosen mukaan hän oli tehnyt ankarasti töitä ja ”siinä mennyt ’rikki’”. Lisäksi hänellä oli ”vallan uskomaton kyky loihkia juttu tyhjästäkin”. Sihvonen on merkinnän mukaan tullut ”pala palalta yhä vakuuttuneemmaksi”, että Auer ja Kivipuro olivat häikäilemättömällä terrorilla keittäneet kokoon ”oikein komian jutun”.⁹¹

Nätti tarina

Valpon Kemin osastossa 26. lokakuuta 1939 päivätyin kuulustelupöytäkirjan mukaan Grigori siis myönsi valehdelleensa ”aikaisemmissa kuulusteluissa”. Näin hän olisi ollut venäläisten palkkaa nauttiva vakoi-luavustaja jo vuodesta 1930 alkaen ja hankkinut neuvostoliittolaisille tietoja mm. sotilaitten lukumäärästä ja aseistuksesta, taistelukoulutuksesta ja sijoituksesta sekä ”yleisistä asioista” kuten maanteiden, siltojen ja laitureiden rakennuksista, työläisten lukumääristä ja ”kaikista taloudellista laatua olevista asioista” sekä selostanut Huotari Jeremejefille ”kaikkia niitä asioita, joita hän kulloinkin on tiedustellut”.⁹² Vaativaa työsarkaa ja monipuolista perehtyneisyyttä oli siis edellytetty vain heikosti suomea puhuvalta rannikkokalastajalta ja poromieheltä.

Huomio kiinnittyy väistämättä myös pöytäkirjassa esitetyn tunnustuksen yksityiskohtaisuuteen. Vaikka Grigori välillä toteaaakin, ettei hän muista kaikkea tarkalleen, hän silti näyttää yhtäkkiä myös muistavan vuosien takaisia tapahtumia päivien ja tuntien tarkkuudella: kuka tapasi ketä ja missä, montako tuntia keskustelu kesti, mitä puhuttiin ja milloin, miten pitkään ja kenen seurassa, kuka vieraili, aikoi vieraillla, yöpyi tai ei yöpynyt kenenkin kodissa, ketkä tapasivat toisiaan naa-

⁹¹ KA, EK-Valpo, Pva, ”Sihvosen muistion erittelyä”.

⁹² KA, EK-Valpo, Pva, Grigori Dianoffin kuulustelupöytäkirja 68/39.

purissa ja sukulaisissa ja millaiset rahasummat vaihtoivat omistajaa.⁹³ Tämän kaiken yksityiskohtainen mieleen palauttaminen vuosien ja kuukausien jälkeen olisi ”vanhalta mieheltä” kaikesti edellyttänyt huolellista kirjanpitoa – semminkin, kun kuulustelupöytäkirjojen mukaan tapaamisiin liittyi usein runsasta ja pitkäkestoista ryypiskelyä.⁹⁴ Kuulustelupöytäkirjan mukaan Grigori nyt myös tunnusti käyneensä usein Venäjän puolella ja jopa vuoden 1939 elokuussa Leijärven läheisyydessä olevassa venäläisessä rajavartioston vartiokämpässä, joka Valpon jutussa nousi varsinaiseksi vakoiluetapiksi.⁹⁵

Grigori vietiin 16. marraskuuta Helsinkiin, jossa hänen kuulusteluun jatkettiin Valpon pääosastossa. Siellä hän monen muun tavoin peruutti Kemissä antamansa tunnustuksen jonka kertoi johtuneen kokemastaan painostuksesta. Hän viittasi vanhaan pororiitaan Vasili Saoneginin kanssa ja arveli sen tähden tuleensa sekoitetuksi juttuun. Yhteyksiään venäläisiin hän perusteli poronhoitoon liittyvillä rajajärjestelyillä, joiden perusteella tehtävään valtuutetut petsamolaiset – joihin Grigori kuului – ja neuvostoliittolaiset olivat aikaisempina vuosina voineet luvallisesti puolin ja toisin käydä etsimässä oman paliskuntansa tokista rajan yli kulkeneita poroja. Näissä yhteyksissä joitakin ennestään tuttuja venäläisiä oli myös yöpynyt hänen kodissaan. Passittomat rajanylittäjät hän kertoi vieneensä kruununvoudin pakeille ja sieltä edelleen rajavartioston esikuntaan. Tiedot Grigorin kontaktien rajanylityksistä löytyisivät kruununvoudin ja rajavartioston kirjoista.⁹⁶ Tämä tieto on yhtenevä Grigorin ensimmäisen kuulustelupöytäkirjan kanssa.

Valpon Kemien osaston kuulustelijoiden vakuutuksia myötäillen Uola on pitänyt keskenään yhdenmukaisia kidutuskertomuksia aiem-

⁹³ KA, EK-Valpo, Pva, Grigori Dianoffin kuulustelupöytäkirja 68/39.

⁹⁴ KA, EK-Valpo, Pva, Grigori Dianoffin kuulustelupöytäkirja 68/39; muiden kuulusteluiden pöytäkirjat, passim; Hagelberg 38–39, 45 et passim. Grigorin tytär Julia Rajalin on kertonut isänsä juopotteluista Juhani Hagelbergin haastattelemana (JHA, Julia Rajalinin haastattelusta kirjoitetut muistiinpanot 1993) ja Grigorin miniä Kaisu Kairakari kirjoittajan haastattelemana 14.11.2013.

⁹⁵ KA, EK-Valpo, Pva, Grigori Dianoffin kuulustelupöytäkirja 68/39.

⁹⁶ KA, EK-Valpo, Petsamon vakoilujuttu, Grigori Dianoffin kuulustelut 20.11., 26.11. ja 28.11.1939, kuulustelupöytäkirja 68/39.

min annettujen tunnustusten peruutusten tueksi laadittuina sepitteinä, joista kuulusteltavat olivat tavalla tai toisella päässeet yhdessä sopimaan. Yhtä lailla huomio voidaan kiinnittää annettujen tunnustusten identtisyteen ja niissä samankaltaisina toistuvien yksityiskohtien runsauteen. Näin tehtiin myös Valpon pääosastossa. Todennäköisesti päällikkö Säipän laatimien muistiinpanojen mukaan olivat ”ison jutun päämiesten tunnustukset erinomaisen samantyyllisiä”.⁹⁷ Grigori oli yksi mainituista ”päämiehistä”.

Juha Hagelbergin mukaan Valpon kuulustelutaktiikka ennen Sulo Auerin pidätystä eteni seuraavan kaavan mukaan: Aluksi pidätetyt kielsivät kaikki väitteet mutta kuultuaan otteita toistensa ja joidenkin muiden todistajien kuulustelupöytäkirjoista myönsivät rajantakaiset yhteytensä joiden kuitenkin kielsivät liittyneen vakoiluun. Seuraavaksi, ”todennäköisesti kovemmanpuoleisen painostuksen jälkeen”, joku myönsi toimittaneensa tietoja ”GPU:n asiamiehelle” ja todisti muita pidätettyjä vastaan. Tätä seurasi vastakkaiskuulustelu muiden tutkittavien kanssa. Toiset olivat hämmästyneitä vastassaan olevan naapurin todistuksista ja kielsivät ne jyrkästi. Seurasi luova tauko, ”joka näytti parantavan muistia kummasti”, minkä jälkeen tunnustuksen tehnyt asetettiin vastakkain seuraavan kuulusteltavan kanssa. Näin jatkettiin, tehtiin pari uutta pidätystä, ja ”lopputuloksena saatiin keitettyä kokoon nätti tarina, jonka kaikki asianosaiset tunnustivat”.⁹⁸ Tämä näyttää pääosin toteutuneen myös Grigorin kohdalla. Mitä ”luovan tauon” aikana tapahtui, jää Hagelbergin mukaan avoimeksi, koska lähteet eivät sitä kerro.⁹⁹ Ehkä Grigorin muistikirja osaltaan tuo valaistusta asiaan?

Tunnustusten yksityiskohtiin yltävä identtisyys nostaa väistämättä esiin kysymyksen, tarjottiinko pidätetyille mahdollisesti allekirjoitettavaksi valmiiksi kirjoitettu ”nätti tarina”.¹⁰⁰ Omassa tutkimusproses-

⁹⁷ KA, EK-Valpo, Pva, asianosaisten kuulustelupöytäkirjat; Grigori Dianoffin kuulustelupöytäkirja 68/39 liitteineen; ”Lähteistä ja pahoinpitelyväitteistä”, Niilo Laamasen muistio 10.5.1940.

⁹⁸ Hagelberg 1998, 22–23.

⁹⁹ Hagelberg 1998, 23.

¹⁰⁰ KA, EK-Valpo, Pva, Grigori Dianoffin kuulustelupöytäkirja 68/39, sen liitteinä olevat otteet ristiin todistajien pöytäkirjoista ja muiden kuulusteltujen pöytäkirjat, passim. Vrt. Hagelberg 1998 51–52; Paasilinna 1983, 225.

sissani kysymys heräsi nimenomaan kuulustelupöytäkirjoja lukiessani. Vasta myöhemmin pääsin tutustumaan vakoilujutun eri vaiheissa tuomittujen kuritushuonevankien joulukuussa 1940 allekirjoittamaan, eduskunnan oikeusasiamiehelle osoitettuun vetoomuksen, jossa todetaan: ”Erikoisesti haluamme korostaa sitä seikkaa, että kuulustelijoilla olivat pöytäkirjat valmiina ja, että he vaativat ainoastaan myöntämistä ja allekirjoitusta.” Vetoomuksen laatijat painottivat, että ”muita mitään todisteita ei meitä vastaan esiinny kuin yhteen sotketut pöytäkirjamme, joihin kuulustelijat ovat mielivaltaisesti laatineet muka meidän kertomuksiamme toisistamme ja jotka pöytäkirjat olimme pakoitettut allekirjoittamaan”. Kuudentoista allekirjoittajan joukossa olivat Grigorin lisäksi mm. Sergei Ananin, Kopytoffin veljekset ja Dimitri Dianoff. Samassa asiakirjassa kuvaillaan kuulusteluissa käytettyjä pahoinpitelytapoja, joihin kuului lyömistä, potkimista, jalkapohjien pamputtamista, hiuksista repimistä ja pistoolin hieromista voimakkaasti kylkiluita vasten.¹⁰¹ Kuvaus on yhteneväinen Grigorin kertomuksen kanssa, ja periaatteessa tässä kohden on perusteltua epäillä yhteisesti seipitettyä kertomusta. On kuitenkin muistettava, että myös kapteeni Pajakka menehtyi saatuaan luodin kylkiluidensa väliin etsivä Auerin pistoolista, jonka tämä oli ”mieleenjohtumana” ja ”todennäköisesti sattumasta” ottanut esiin kesken kuulustelun. Olisivatko pidätetyt saaneet tämän tietoonsa tavalla tai toisella? Huhuja ehkä mutta noissa oloissa tuskin mitään täsmällisempää, kun täydellinen epäselvyys tapahtumien kulusta vallitsi myös viranomaisten omassa keskuudessa.¹⁰²

Etsivä Niilo Laamanen sai määräyksen matkustaa Kemiin 3. marraskuuta. Samana päivänä Kemin osaston päällikkö Risto Linna oli siirretty syrjään tutkimusten johdosta. Laamanen saapui Kemiin 4. marraskuuta. Saman päivän iltana Pajakka sai surmansa. Yhdeksän päivää myöhemmin Pajakan alainen vääpeli Siltala menehtyi kuulusteluiden aikana. Tämäkin lopullista selvitystä vaille jäänyt kuolemantapaus on antanut aihetta spekulatioihin. Ruumiinavauspöytäkirjan

¹⁰¹ KA, EK-Valpo, Pva, ”Herra Eduskunnan Oikeusasiamies!” Lähetetty Sukevan keskusvankilasta 2.12.1940.

¹⁰² Vrt. JHA, Grigorin tyttären Julia Rajalinin haastattelusta Juha Hagelbergin tekemät muistinpanot 1993: ”Pajakan kuolemasta huhu: ampunut itensä.”

mukaan vainajasta löytyi lyijyvesimyrkytyksen lisäksi merkkejä lievästä pahoinpitelystä.¹⁰³ Auerin pidätyksen aikoihin Kemiin saapui lisää etsiviä Helsingin pääosastosta ja toisista alaosastoista purkamaan kuulustelusumaa. Tilanteen on täytynyt olla nöyryyttävä Kemin osastolle ja sen johdolle. Osastopäällikkö Linnan Valpon pääosastoon apulaispäällikkö Ville Pankolle kirjoittaman kirjeen viimeinen kappale on paljonpuhuva:

Ellei tutkijalla ole omakohtaista, vilpittöntä halua pyrkiä kokoamaan hyvällä alulla ollutta ja sitten revittyä juttua, ja ellei hän ole vapaa samanaikaisista salakähmäisistä yksityisten etuilujen tähtäilyistä ja ainakin minulle tähän asti tietämättömistä kademieliä kyräilyistä, niin ei tätä menestykseltä hämmöittänyttä ja sitten kasaantuneiden onnettomuuksien ynnä huonon tuurin runtelemaa juttua saa edes tasapainoon taiteilluksi, eikä myös pelastetuksi kyllä toistaiseksi tukahdetuksi tullutta yritystä (tarkoituksellista tai tarkoituksetonta) hajoittaa kuuluna pidetty ohranan yksimielinen, kotoinen henki.¹⁰⁴

Linnan mukaan Valpon muiden osastojen etsivät olivat tulleet sabotoimaan Kemin osastolla hyvin käynnistynyttä mutta onnettomuuksien ja huonon tuurin runtelemaksi joutunutta tutkintaa.

Valikoivaa kuulemista

Helmi–maaliskuun taitteessa 1940 käytiin vilkasta kirjeenvaihtoa Valpon Kemin osaston, Helsingin pääosaston ja Vaasan hovioikeuden kanneviskaalin Eimert Spoofin välillä. Kanneviskaali vaati lisää sekä dokumentteja että todistajia niin itse vakoilujutun kuin väitettyjen pahoinpitelyjen paikkansapitävyyden selvittämistä varten. Olen edellä pohtinut, puuttuuko Valpon arkistosta Grigorin kuvaaman kuulustelun pöytäkirja tai onko sellaista koskaan laadittukaan. Kirjeessään Kemin osastolle kanneviskaali kehotti lähettämään itselleen ”myös Anna Veste-

¹⁰³ KA, EK-Valpo, Pva, vääpeli Siltalan ruumiinavauspöytäkirja 13.11.1939, jäljennöksen jäljennös; Hagelberg 1998, 75–77; Uola 2010, 263.

¹⁰⁴ KA, EK-Valpo, Pva, Linnan kirje Pankolle 17.11.1939; vrt. ”Lähteistä ja pahoinpitelyväitteistä”, Niilo Laamasen muistio 10.5.1940.

relven kuulustelussa *mahdollisesti* laaditun pöytäkirjan¹⁰⁵. Viisi päivää myöhemmin osastopäällikkö Linna lähetti Valpon pääosastolle seikkaperäisen selvityksen siitä, miksi kanneviskaalin antama tehtävä olisi mahdoton toteuttaa, ja totesi:

Kun nyt tulee ”tutkimus” pahoinpitelyväitteiden johdosta, ja silloin näyttää tarkasteltavan, ehkä jopa otettavan talteenkin memoraaleja, niin mistähän ne kerätään. Niitä on alkuseremonioista täällä, mutta niissähän on monin verroin enemmän asiaa ja sellaista asiaa jota ei sitten po:lla tyvistetyissä ja sieltä hoviin toimitetuissa lopullisissa kpk:issa. – Tokko niitä Halttojen, Rensujeffien y.m. ensimmäisiä pitkiä litanioita katsotaan olevan olemassakaan.¹⁰⁶

On perusteltua olettaa, että kuulusteluiden kulkua on dokumentoitu valikoiden eivätkä kaikki laaditut dokumentit ole käytettävissämme. Myös kanneviskaalin kaipaamien todistajien saaminen hovioikeuden istuntoon oli Linnan mielestä mahdotonta. Sulo Aueria oltiin kiireellä lähettämässä rintamalle, ellei jo lähetetty, ja muutkin olivat syystä tai toisesta tavoittamattomissa.¹⁰⁷ Lisädokumenttien ja todistajien sijaan Valpo lähetti Vaasaan joukon Kemien osaston etsiviä valistamaan hovioikeuden kanneviskaalia. Pääosastolta ehdotettiin myös kahden hel sinkiläisetsivän¹⁰⁸ ja Tampereelta ylietsivä Valoman ottamista mukaan, mutta lopulta delegaatioon kuuluivat vain Kemistä etsivät Kivipuro ja Nissinen, kanslisti Kivilinna ja ainoastaan osan aikaa ylietsivä Valoma.¹⁰⁹ Kivilinnan mukaan kanneviskaali oli todennut, ettei hovioikeus

¹⁰⁵ KA, EK-Valpo, Pva, kanneviskaali Eimert Spoofin kirje Valpon Kemien osastolle 23.2.1940 n:o 48. (Kursivointi MT.)

¹⁰⁶ KA, EK-Valpo, Pva, Linnan kirje pääosastolle 28.2.1940. (Alleviivaus alkuperäislähteessä.)

¹⁰⁷ KA, EK-Valpo, Pva, Linnan kirje pääosastolle 28.2.1940.

¹⁰⁸ Pahoinpitelyväitteisiin vakavasti suhtautunut pääosaston etsivä Laamanen ei kuulunut joukkoon.

¹⁰⁹ KA, EK-Valpo, Pva, Valpon pääosastolta lähetetty allekirjoittamaton kirje Linnalle 11.3.1940; kanslisti Olavi Kivilinnan muistio ”Muistiinmerkinöjä n.s. Petsamon vakoilujutun käsittelystä Vaasan HO:ssa 18–19.3.1940”, päivätty 27.3.1940.

olisi halunnut koko juttua hoitaakseen, mutta keskustelun myötä tämän asenne muuttui: ”Vaikkakin kanneviskaali keskustelumme alussa osoitti jossain määrin avuttomuutta ja neuvottomuutta miten tässä nyt oikein eteenpäin mennään, piristyi hän huomattavasti kuullessaan lukuisia kertomiamme pidätettyjen käytöksestä ja puheistaan.”¹¹⁰ Kanneviskaalin piristyminen näyttää dokumenttien valossa tarkoittaneen sitä, että oikeuslaitos käytännössä pesi kätensä¹¹¹ ja antautui Valtiollisen poliisin vietäväksi.

Vaasan hovioikeuden kehotuksesta Lapin lääninhallitus kuitenkin veloitettiin maaliskuussa 1940 toimituttamaan pahoinpitelyväitteitä koskeva ”tutkimus”, johon osastopäällikkö Linna edellä siteeratussa selvityksessään viittaa. Sen sai tehtäväkseen Kemin sotilaspoliisipiirin reservin sotilasvirkamies, rikoskomisario Vihtori Mäkinen, joka itse oli osallistunut vakoilujutun tutkintaan.¹¹² Mistään ulkopuolisesta tai puolueettomasta tutkinnasta ei siis voida puhua. Mäkinen kuuli kahdentoista päivän aikana yhteensä 41:ää asianosaista, joista 15 oli tutkintavankeudessa olevia syytettyjä, Grigori heidän joukossaan, ja 26 kuulusteluihin osallistuneita poliisivirkamiehiä, heidän joukossaan etsivä Sulo Auer.¹¹³ Tuoreeltaan salaiseksi julistetut tutkintapöytäkirjat ovat erikoisella tavalla kadonneet Kansallisarkistossa säilytettävästä korkeimman oikeuden arkistosta, jonne ne Valpon päällikön mukaan

¹¹⁰ KA, EK-Valpo, Pva, ”Muistiinmerkitöjä n.s. Petsamon vakoilujutun käsittelystä Vaasan HO:ssa 18–19.3.1940”.

¹¹¹ Oikeuskäsittelyn loppulauseennossa kanneviskaali totesi jutussa tulleen toteen näytetyksi, että syytetyt olivat syyllistyneet epäilyihin rikoksiin ja tunnustaneet rikoksensa. ”Se seikka, ovatko syytetyt puhuneet totta vapaaehtoisesti tai ovatko he tulleet siihen pakoitetuksi, ei mielestäni vähennä eikä poista heidän rangaistavuuttaan. Jos syytettyjä todella on tavalla tai toisella pakoitettu tunnustukseen, on se kokonaan erillinen juttu, jonka tutkiminen ei kuulu Hovioikeudelle ensimmäisenä oikeusasteena.” KA, EK-Valpo, Pva, ote Vaasan hovioikeuden pöytäkirjasta 15.4.1940.

¹¹² OMA, KPA, poliisitutkintapöytäkirjojen konseptit ja tutkintaa koskeva määräys Cb:8 1940; KA, EK-Valpo, Pva, Säippä eduskunnan oikeusasiamiehelle, kirjekonsepti 10.1.1941; pöytäkirja Sulo Auerin lisäkuulustelusta 9.11.1939, kuulustelijana komisario V. Mäkinen.

¹¹³ OMA, KPA, poliisitutkintapöytäkirjojen konseptit ja tutkintaa koskeva määräys Cb:8 1940.

toimitettiin säilytettäväksi.¹¹⁴ Niitä ei löydy myöskään korkeimmassa oikeudessa säilytettävien salassa pidettävien asiakirjojen joukosta eikä Vaasan maakunta-arkistossa säilytettävästä hovioikeuden arkistosta. Pöytäkirjojen konseptit sen sijaan löytyvät Oulun maakunta-arkistossa säilytettävästä Kemin poliisilaitoksen arkistosta. Useimmista konsepteista on mukana sekä käsin että koneella kirjoitettu versio, eivätkä nämä ole kokonaisuudessaan täysin identtiset. Konekirjoitusversiot vaikeuttavat silminnähdessä viimeistelemättömiltä ja sisältävät muun muassa lukuisia kirjoitus- ja nimivirheitä. Niiden perusteella on vaikea päätellä, missä muodossa pöytäkirjat lopulta luovutettiin Vaasan hovioikeudelle.¹¹⁵

Pöytäkirjakonseptin mukaan Grigori nyt muiden tutkintavankien tavoin uudisti aiemmin esittämänsä väitteen 24. lokakuuta 1939 illalla toimeenpannun kuulustelun aikana tapahtuneesta pahoinpitelystä ja uhkailusta. Hän myös kertoi tuolloin olleensa huoneessa etsivä Auerin kanssa kahden kesken.¹¹⁶ Saman vaikutelman saa Grigorin muistiinpanoista, vaikka hän ei sitä erikseen mainitse. Tämän mukaan paikalla ei siis olisi ollut ketään ulkopuolista pöytäkirjan laatijaa. Mäkinen referoi lyhyesti Grigorin kuvauksen jalkapohjien pamputtamisesta, viiksistä ja hiuksista repimisestä ja pistoolilla uhkailusta ja jatkaa: ”Kun pahoinpitelyä oli vähän aikaa jatkunut oli kj. suostunut puhumaan Auerin haluamalla tavalla vakoiluasioista ja oli kj. kertomus sitten merkitty pöytäkirjaan.”¹¹⁷ Tämä on ristiriidassa Valpon aiemmin laatiman dokumentin kanssa, jonka mukaan Grigori oli tunnustanut syyllisyytensä vasta kaksi päivää myöhemmin myöntäessään valehdelleensa ”aiemmissa

¹¹⁴ KA, EK-Valpo, Pva, Säippä eduskunnan oikeusasiamiehelle, kirjekonsepti 10.1.1941; vrt. Hagelberg 1998, 60, alaviite 70 ja 13, alaviite 38; Hagelberg 1999, 551; vrt. Uola 2010, 267–268.

¹¹⁵ OMA, KPA, poliisitutkintapöytäkirjojen konseptit ja tutkintaa koskeva määräys Cb:8 1940. Valpon päällikön mukaan hovioikeudelle toimitettu pöytäkirja on käsittänyt 63 sivua. Säilyneen konseptin käsikirjoitettu versio käsittää 44 sivua ja koneella kirjoitettu versio 26 sivua. Vrt. alaviite 114.

¹¹⁶ OMA, KPA, poliisitutkintapöytäkirjojen konseptit ja tutkintaa koskeva määräys Cb:8 1940.

¹¹⁷ OMA, KPA, poliisitutkintapöytäkirjojen konseptit ja tutkintaa koskeva määräys Cb:8 1940.

kuulusteluissa”. Edelleen pöytäkirjakonseptin mukaan ”[m]yöhemmin oli eräs toinen kuulustelija, jota kj. ei tuntenut eikä tiedä mistä tämä kuulustelija oli, kuulustellut kj. ja väitti tälle ilmoittaneensa, että häntä oli aikaisemmin pahoinpidelty”.¹¹⁸ Sikäli kuin tämä pitää paikkansa, kyseessä lienee ollut joku marraskuun alussa Kemiin sotkuista vyyhtiä purkamaan tulleista Valpon muiden osastojen etsivistä, mahdollisesti Laamanen tai Sihvonen, joille toisetkin kuulusteltavat olivat kertoneet uhkauksista ja pahoinpitelyistä.

Tutkinnan yhteydessä kuultujen poliisivirkamiesten kertomukset etenevät pääosin yhdenmukaisen kaavan mukaan. Kukaan ei ollut itse pahoinpidelty tai uhkaillut ketään, ei nähnyt eikä kuullut sellaista tapahtuneen tai kenenkään kuulusteltavan sellaisesta edes maininneen. Eivät myöskään etsivät Laakso ja Valoma, jotka edellä referoidun muistion mukaan olivat olleet todistamassa, miten etsivä Kivipuro kurkusta puristamalla sai Uula Haltan paljastamaan vielä yhden vaaditun vakoojan. Ainoastaan etsivät Laamanen ja Sihvonen kertoivat havaitsemistaan ristiriitaisuuksista ja kuulleen pahoinpitelyistä ja uhkailuista – viimemainittu muun muassa ollessaan läsnä kemiläisen kanslisti Löyskän toimeenpanemassa kuulustelussa.¹¹⁹ Myöhemmin osastopäällikkö Linna, joka kaikesta päätellen ei itse ollut nähnyt tutkintapöytäkirjoja, tiesi raportoida pääosastolle etsivien Sihvonen ja Laamanen aiheuttaneen komisario Mäkiselle erityistä harmia. Nämä olivat vaatineet saada kertoa asiasta enemmän kuin tutkimuksen suorittaja halusi tietää ja vastata kysymyksiin, joita heille ei esitetty.¹²⁰

Tutkintapöytäkirjojen konseptit herättävät monia kysymyksiä, joita tässä ei ole mahdollista pysähtyä pohtimaan. Huomio kiinnittyy kuitenkin erityisesti kahteen seikkaan. Useat poliisivirkamiehet kertovat

¹¹⁸ OMA, KPA, poliisitutkintapöytäkirjojen konseptit ja tutkintaa koskeva määräys Cb:8 1940.

¹¹⁹ OMA, KPA, poliisitutkintapöytäkirjojen konseptit ja tutkintaa koskeva määräys Cb:8 1940.

¹²⁰ KA, EK-Valpo, Pva, Linnan Säipälle osoittama kirje 6.5.1940. Kirjeen alareunaan ilmeisesti vastaanottaja on käsin kirjoittanut: ”Mahdoll. pahoinpitelyjen (joista ei v.p:ssä vuosikymmeniin harmiakaan) estämiseksi sisäisesti lujinta kuria, mutta Sihvosen ote tämän selostuksen valossa ulospäin ihmeteltävä.”

kuin yhdestä suusta, miten hyvä kuuluvuus kuulustelutiloissa oli ollut ja miten äänekkäämpi keskustelukin olisi kuulunut naapurihuoneeseen tai -huoneistoon. Toistuvasti he myös perustelevat kovalla kiireellä ja kuulusteltavien suurella määrällä virka-ajan ulkopuolella jopa myöhään yöhön jatkuneita kuulusteluja. Valpon Kemin osaston kanslisti Olavi Kivilinna kertoo itsekin työskennelleensä tavallisesti yli virka-ajan, ”usein hyvinkin myöhään”. Jos pahoinpitelyitä olisi tapahtunut, hän olisi ”varmasti tullut niistä tietämään”.¹²¹ Tuskin koko henkilökunta kuitenkaan oli joka yö ylitöissä. Mieleen palaa kysymys, miksi Auer niin sinnikkäästi halusi jatkaa kuulusteluitaan virka-ajan jälkeen yötä myöten. Silloin ainakin Valpon virkahuoneistossa oli seinän takana vähemmän kuulevia korvia kuin päiväsaikaan. Pidätettyjen suurella määrällä perusteltiin sitäkin, että Auer oli toimeenpannut kuulusteluita myös omassa asunnossaan.¹²²

Loka-marraskuussa 1939 pidätetyistä lopulta vain kuusitoista sai syytteen. Vaasan hovioikeus langetti kuritushuonetuomion viidelletoista. Alun perin pidätetyistä suurin osa oli ollut syntyperältään suomalaisia, mutta syytteeseen asetettiin kahdeksan taustaltaan venäläistä, yksi merisaamelainen, kaksi porosaamelaista, kaksi kolttaa, kaksi suomalaista ja yksi karjalainen. Joukossa olivat Grigorin lisäksi mm. Dimitri Dianoff, Sergei Ananin, Uula Haltta, Kopytoffin veljekset Jefim ja Elias ja Antti Saonegin. Ainoastaan entinen rajakorpraali Arne Saarelainen vapautettiin syytteestä. Tuomittujen joukossa oli vain yksi suomalainen, alikersantti Tauno Arelinna, joka ei kuulustelujen misään vaiheessa ollut kiistänyt syyllisyyttään.¹²³ Hän kuitenkin valitti tuomiostaan korkeimpaan oikeuteen ja vakuutti myöhemminkin syyttömyyttään selittäen tulleen sotketuksi Pajakan ja Siltalan hämähä-

¹²¹ OMA, KPA, poliisitutkintapöytäkirjojen konseptit ja tutkintaa koskeva määräys Cb:8 1940.

¹²² OMA, KPA, poliisitutkintapöytäkirjojen konseptit ja tutkintaa koskeva määräys Cb:8 1940.

¹²³ Tilastoista kokoavasti ks. Hagelberg 1998, 48–49, LIITE 2; KA, EK-Valpo, Pva, ote Vaasan hovioikeuden pöytäkirjasta (välipäätökset) 15.4.1940 ja 16.4.1940; Vaasan hovioikeuden päätös 17.6.1940; KA, KKO, päätöstaltiot 1940 syys-lokakuu 1940 n:o 3219.

puuhiin tahattomasti.¹²⁴ Kuten muistetaan, molemmat olivat kuolleet kuulusteluiden aikana epämääräisissä olosuhteissa.

Hagelbergin mukaan syytteen saaneisiin ja tuomittuihin kohdistuneiden epäilyjen perusteet olivat yhtä epämääräiset kuin niidenkin, joista osa oli kuulustelujen aikana tunnustanut vakoilutoimensa mutta siitä huolimatta vapautettu. Näin joutuivat oikeusvaltion virkakooneiston myllyssä jauhetuiksi ”niin syyttömät, syyntakeettomat kuin syyllisetkin”.¹²⁵ Hovioikeuteen toimitetun aineiston valikoivuus näyttää ihmetyttäneen kanneviskaaliakin ennen hänen ”piristymistään” Valpon Kemin osaston etsivien puhuttelussa. Pidätetyistä noin puolet oli luku- ja kirjoitustaidottomia suomen kielellä, osa myös äidinkielellään.¹²⁶ Tuomion saaneista suomen kielellä luku- ja kirjoitustaidottomia tai Grigorin tavoin heikosti suomea osaavia oli suurin osa. Koska lainopillista neuvontaa ei ollut käytettävissä, heidän mahdollisuutensa saada oma äänensä kuuluviin olivat kaikkein heikoimmat. Kaakkurin kylän venäläiskalastajien ainoaksi keskustelukumppaniksi heidän omalla äidinkielellään tuli etsivä Sulo Auer.

Toisaalta etnis-poliittisten ennakkoluulojen ohella epäilyksi ja syylliseksi valikoitumiseen on saattanut vaikuttaa kuulustelijoiden ja lainkäyttäjien kulttuurisen lukutaidon ja kuuntelemiskyvyn puute. Tarton rauhassa Suomeen liitetyn Petsamon monietnisen kantaväestön yhteisölliset, sukulaisuussuhteisiin, elinkeinoihin ja ympäristösuhteeseen liittyneet perinteet, käytännöt, sopeutumisen haasteet ja selviytymisstrategiat olivat heille vieraita ja siksi ehkä lähtökohtaisesti epäilyttäviä. Yhtä kaikki lopputulos oli se, että kymmenistä epäillyistä ja tunnustaneista yhtä lukuun ottamatta kaikki suomalaiset ja rajavartioston miehet vapautettiin, kun kaksi heistä oli kuollut tutkinnan aikana.

¹²⁴ KA, EK-Valpo, Pva, Arelinnan kirje eversti Oiva Willamolle Riihimäen vankilasta 27.4.1941.

¹²⁵ Hagelberg 1998, 55–58.

¹²⁶ KA, EK-Valpo, Pva, kuulusteltujen pöytäkirjat.

Hiljaisuuden historiaa

Milloin Grigori kirjoitti muistiinpanonsa, ketä varten ja missä tarkoituksessa? Onko hän kirjoittanut sen omin käsin, vai onko se kirjoitettu sanelusta? Komisario Mäkisen pöytäkirjan käsin kirjoitetun konseptin alla on Grigorin omakätinen allekirjoitus¹²⁷. Sama käsiala on helposti tunnistettavissa muistikirjasta. Tekstin suomentaja Valentina Katainen on kiinnittänyt huomiota vanhan kaunokirjoituksen sisältämiin piirteisiin, jotka ovat peräisin kirkkoslaavista ja ajalta ennen vuoden 1918 ortografista reformia.¹²⁸ Grigorin 1800-luvun lopussa käymä kirkonkoulu lienee tähän luonteva selitys. Muistiinpanojen yksityiskohtaisuuden perusteella voisi olettaa, että ne on kirjoitettu suhteellisen pian tapahtumien jälkeen. Juonen kaari taas viittaisi siihen, että tapahtumiin on jo ajallista etäisyyttä: muistoista hahmottuu kertomus – jonka loppu tosin jää avoimeksi.

Jokaisen asianosaisen kokemuskertomuksille oli varmasti käyttöä, kun Sukevan vangit laativat vetoomustaan eduskunnan oikeusasiamiehelle loppuvuodesta 1940. Vetoomuksessa kuvatut kuulustelumenetelmät ovat monin kohdin yhteneväiset Grigorin kertomuksen yksityiskohtien kanssa. Varovainen oletukseni on, että Grigori on kirjannut muistonsa ylös juuri noihin aikoihin. Näissä olosuhteissa omiin muistoihin on voinut sekoittua myös piirteitä kohtalotovereiden kokemuskerronnasta, jolloin jaettu muisti on saattanut tulla osaksi henkilökohtaista muistia. Luonnollisesti Grigorin motiivina on voinut olla yksinkertaisesti halu tulla kuulluksi – erityisesti jos hänen kuvaamastaan kuulustelusta ei koskaan laadittu pöytäkirjaa ja kun sitä ainakaan ei liitetty Vaasan hovioikeutta varten laadittuun koosteeseen. Varsin inhimillinen olisi myös ollut toive, että oma lähipiiri ja sen tulevat sukupolvet saisivat kuulla hänenkin versionsa, josta asiakirjat vaikenevat, olipa se sitten yksityiskohtiaan myöten tosi tai ei.

Käyttämässäni asiakirjalähteissä on runsaasti ristiriitaisuuksia, puutteita ja virheitäkin. Muistitieto nostaa esiin enemmän kysymyksiä kuin vastauksia; sen keskeiseksi teemaksi nousee vaikeneminen ja tiedon

¹²⁷ OMA, KPA, poliisitutkintapöytäkirjojen konseptit ja tutkintaa koskeva määräys Cb:8 1940.

¹²⁸ Valentina Kataisen sähköpostiviesti kirjoittajalle 23.1.2014.

puute. Oma merkityksensä niin aikalaiskokemuksille kuin tutkimukselle on ollut sillä, että syksyllä 1939 käynnistynyttä pidätysaaltoa ja tutkintaa koski aiemmista käytännöistä poiketen täydellinen lehdistöhiljaisuus.¹²⁹ Kun julkista keskustelua ei käyty, saivat huhut rauhassa levitä petsamolaisien keskuudessa, mikä puolestaan johti keskinäiseen kyräilyyn, epäluuloon ja ylisukupolvisen hiljaisuuden kierteeseen. Iivari Vesterelven tapauksesta lähtien Petsamon vakoilujuttuun on 1980-luvulle saakka liittynyt ja liitetty myös lukuisia tapaturmaisia ja väkivaltaisia kuolemantapauksia, joista kaikkia ei tässä ole ollut lainkaan mahdollista käsitellä.¹³⁰ Jos ja kun Petsamon vakoilujuttu on aikajoin nostanut esiin tunnepitoisia reaktioita ja ristiriitaisia tulkintoja, on Valpo omalla toiminnallaan antanut siihen kosolti aihetta. Vielä 1970-luvulla juttua pyrittiin Uolan mukaan selvittämään ”lähes agenttityyliin”. Tarkoitus oli vaivihkaa saada jo muista tehtävistä eläkkeelle siirtynyt Valpon entinen päällikkö Paavo Säppä avautumaan, mutta tämä ei suostunut sanomaan aiheesta sanaakaan.¹³¹

Mistään lopullisesta totuudesta Petsamon vakoilujutun yhteydessä on käytettävissä olevien lähteiden perusteella turha haaveilla. Monen muun tavoin Uola näyttäisi periaatteessa olevan samaa mieltä, mutta silti hänen henkilöindeksissään Grigori Dianoffin ja hänen petsamolaisien kohtaloveriensä nimen perässä on yksiselitteinen lisämääre ”petsamolainen vakoilija”.¹³² Oman artikkelini tarkoitus ei ole osoittaa

¹²⁹ Kuusikko K. 1996, 326 et passim.

¹³⁰ Iivari Vesterelvi kuoli matkalla kuulusteltavaksi, Pajakka ja Siltala kuulusteluiden aikana. Auer ampui itsensä jatkosodan aikana. Tutkinnan alkuun saattaja, Lapin rajavartioston kersantti Eero Rautavesi löytyi hämärään jääneiden vaiheiden jälkeen hukkuneena Helsingin kolera-altaasta. Lapin rajavartioston 3. komppanian päällikkö, jääkärikapteeni Valdemar Salmelo teki itsemurhan 1.12.1939 heti talvisodan alettua. Vakoilujutussa kuulusteltavana ollut mutta vapautettu silloinen rajavartioston alikersantti Ilmari Vanhanen antoi Erno Paasilinnalle poikkeuksellisen suorasanaisen haastattelun vuonna 1981 ja löytyi kuukautta myöhemmin hukkuneena Inarinjärvestä. Ks. esim. Hagelberg 1998, 62–77, 95–96; JHA, Erno Paasilinnan kirjeet Juha Hagelbergille 27.11.1993 ja 20.1.1994; Veli Varjo 1980, 234, 259–261; Uola 2010, 261–264; kirjoittajan saamat sähköpostiviestit 21.10.2013 (a) ja (b).

¹³¹ Uola 2010, 273.

¹³² Kuvatekstissä Sulo Auer puolestaan on ”EK:n/Valpon Kemin osaston rautainen kuulustelija”. Uola 2010, 261, 273, henkilöindeksi.

Grigoria sen enempi syylliseksi kuin syyttömäksi, eikä se lähteiden ristiriitaisuuden vuoksi olisi mahdollistakaan. Sen sijaan olen halunnut antaa tilaa Grigorin omalle äänelle ja saattaa sen dialogiin niiden puhujien kanssa, jotka jo aiemmin ovat saaneet äänensä kuuluviin ja joilla on ollut valta päättää myös siitä, mistä vaietaan. Valpon arkistossa on kymmenittäin kuulustelupöytäkirjoja, mutta niissäkään asianosaisten omat äänet eivät pääse kuuluville. Pöytäkirjoihin ei ole kirjattu keskusteluja sellaisenaan, ja referaatit sisältävät jo tulkintoja ja johtopäätöksiä, jotka – muun evästyksen ohella – ovat olleet omiaan ohjaamaan oikeudenkäynnin kulkua ja myöhempiä tulkintoja. Kiinnostavaa onkin, että monessa kohdin arkistolähteistä valaisevimmit ovat osoittautuneet Valpon sisäinen viestinvaihto, muistiot, kirjeet ja niiden konseptit sekä lisälehtiin ja marginaaleihin liitetyt huomautukset.

Kirjeessään Juha Hagelbergille Erno Paasilinna totesi vuonna 1993: ”Tämä koko näytelmä on niin hyvin varjeltu ja niin hyvin peloteltu salaisuus, ettei se sovi mihinkään normaalikaavaan.” Hän vertasi tapausta John F. Kennedyn ja Olof Palmén murhiin: ”Täysin varmasti ne aikanaan selviävät, mutta niin myöhään etteivät ne [selvitykset] enää koske asianosaisia.” Arvelunsa vakuudeksi hän viittasi Katynin metsän murhiin, jotka olivat jo ”pläkkiselvä asia jokaiselle”.¹³³ Grigorin lähio- maisten ja sukulaisten kanssa käymieni keskusteluiden, muiden saami- eni yhteydenottojen, arkistolähteiden ja Paasilinnan itsensä jälkeen jättämien dokumenttien perusteella en ole varma siitä, että Petsamon vakoilujuttua koskevat tutkimukset ja sen vaiheita mahdollisesti valai- sevat tulokset eivät enää kosketaisi ”asianosaisia”. Tämä riippuu tietysti siitä, mitä sanalla tarkoitetaan. Mutta vaiettu trauma ei ole hoidettu trauma. Padottu ahdistus ja häpeä tihkuu myös hiljaisuuden läpi – käsittelemättömänä ja siksi myös käsittämättömänä.¹³⁴ Estyneestä surutyöstä tulee sukupolvien jatkumossa monia ihmisiä vähintäänkin välillisesti asianosaiseksi tekevä kokemus.

¹³³ JHA, Erno Paasilinnan kirje Juha Hagelbergille 27.11.1993.

¹³⁴ Kaisu Kairakarin haastattelu 14.11.2013 ja 3.2.2014; Kaisu Kairakarin ja Riitta Kairakarin haastattelu 25.3.2014; Kaisu Kairakarin ja Tuulikki Dianoffin haastattelu 5.9.2014. Vaietun trauman ja estyneen surutyön ylisukupolvisuudesta ks. esim. Hautamäki 1988; Portelli 2012 (1999); Tuominen 1991; 1994; 2001; 2005.

Lähteet

Arkistolähteet

- Joensuun maakunta-arkisto (JoMA)
Sukevan keskusvankilan arkisto.
- Juha Hagelbergin arkisto (JHA)
Erno Paasilinnan kirjeet Juha Hagelbergille 27.11.1993 ja 20.1.1994.
Julia Rajalinin haastattelusta (Tervola 5.11.1993) Juha Hagelbergin kirjoittamat muistiinpanot. (Tallenne haastattelijan hallussa.)
- Kaisu Kairakaran arkisto (KKA)
Grigori Dianoffin muistiinpanot [s.a.].
- Kansallisarkisto (KA)
EK-Valpo I:n arkisto: Petsamon vakoilujuttu (Pva).
Korkeimman oikeuden arkisto (KKO): Päätöstaltiot 1940.
- Mikkelin maakunta-arkisto (MMA)
Petsamon kreikkalaiskatolisen seurakunnan arkisto: Kirkonkirjat.
- Oulun maakunta-arkisto (OMA)
Kemin poliisilaitoksen arkisto (KPA): rikososasto.

Haastattelut ja tiedonannot

- Kaisu Kairakaran haastattelu Rovaniemellä 14.11.2013 ja 3.2.2014. (Tallenteet ja litteroinnit haastattelijan hallussa.)
- Kaisu Kairakaran ja Riitta Kairakaran haastattelu Rovaniemellä 25.3.2014. (Tallenne ja litterointi haastattelijan hallussa.)
- Kaisu Kairakaran ja Tuulikki Dianoffin haastattelu Rovaniemellä 5.9.2014. (Tallenne ja litterointi haastattelijan hallussa.)
- Valentina Kataisen sähköpostiviesti kirjoittajalle 23.1.2014. (Vastaanottajan hallussa.)
- Milja Salmisen haastattelu Tervolan Varejoella 12.7.2014. (Muistiinpanot haastattelijan hallussa.)
- Keskustelu Vaslav Skopetsin kanssa Rovaniemellä 3.8.2014.
- Sähköpostiviesti 21.10.2013 (a) kirjoittajalle. Lähettäjän nimi salattu. (Vastaanottajan hallussa.)
- Sähköpostiviesti 21.10.2013 (b) kirjoittajalle. Lähettäjän nimi salattu. (Vastaanottajan hallussa.)

Sanomalehdet

Finn Sanomat 12.1.1981.

Tietokirjat ja populaarijulkaisut

- Hagelberg, Juha: Jääkärikapteenin viivästetty kuolema. *Petsamo. Suomen itäinen käsivarsi*. Toim. Joni Skiftesvik. WSOY, Helsinki 2008.
- Paasilinna, Erno: *Maailman kourissa. Historiaa ja muistoja Petsamosta*. Otava, Helsinki 1983.

- Rislakki, Jukka: *Erittäin salainen: Vakoilu Suomessa*. Love Kirjat, Helsinki 1982.
- Rislakki, Jukka: *Maan alla. Vakoilua, vastarintaa ja urkintaa Suomessa 1941–1946*. Love Kirjat, Helsinki 1985.
- Tigerstedt, Örnulf: *Vastavakoilu iskee*. Otava, Helsinki 1943.
- Tuikka, Timo J: *Kekkosen takapiru. Kaarlo Hillilän uskomaton elämä*. Otava, Helsinki 2011.
- Varjo, Veijo: Petsamon suuri vakoilujuttu. *Petsamo. Suomen itäinen käsivarsi*. Toim. Joni Skiftesvik. WSOY, Helsinki 2008.
- Varjo, Veijo: *Miehet pimeässä. Neuvostovakoilu Suomessa*. Kustannuspiste, Tampere 1980.

Tutkimuskirjallisuus

- Hagelberg, Juha: *Petsamon suuri vakoilujuttu 1939*. Pro gradu, Suomen ja Skandinavian historia. Oulun yliopisto 1998.
- Hagelberg, Juha: *Petsamon suuri vakoilujuttu. Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola ja Samuli Onnela. Petsamo-Seura, Rovaniemi 1999.
- Hautamäki Soili: *Ydintrauma. Ihminen Hiroshiman jälkeen*. Pohjoinen, Oulu 1988.
- Kilpimaa, Marita: *”Miksi aina täytyy vajeltaa?” Andreas Alarieston elämän laulut*. Pro gradu, kulttuurihistoria, Turun yliopisto 2013.
- Kuusikko, Kirsi: *Laiton Lappi, laitton Petsamo. Rikollisuus ja järjestysvalta Petsamossa 1921–1944*. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, Rovaniemi 1996.
- Kuusikko, Kirsi: *Petsamolainen yhteiskunta. Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola ja Samuli Onnela. Petsamo-Seura, Rovaniemi 1999.
- Kuusikko, Riitta: *Andreas Alariesto 1900–1989*. Pohjoinen, Oulu 1994.
- Lehtola, Veli-Pekka: *Petsamon koltasaamelaiset. Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola ja Samuli Onnela. Petsamo-Seura, Rovaniemi 1999.
- Levä, Ilkka: *Kansallisvaltion teräsmiehestä valtakunnan sovittelijaksi. Poliisikulttuurin psykohistorialliset solmukohdat 1930–1997*. SKS, Helsinki 2008.
- Onnela, Samuli: *Petsamon väestöhistoriaa. Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola ja Samuli Onnela. Petsamo-Seura, Rovaniemi 1999.
- Portelli, Alessandro: *Käskey on täytetty. Historia, muisti ja verilöyly Roomassa 1944*. Suom. Aulikki Vuola. Faros-kustannus, Turku (1999) 2012.
- Pylkkänen, Ali: *Rajavartiosto – suomalaisen ekspansion takuumies. Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola ja Samuli Onnela. Petsamo-Seura, Rovaniemi 1999.
- Tuominen, Marja: *”Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia.” Sukupolvihegemonian kriisi 1960-luvun suomalaisessa kulttuurissa*. Otava, Helsinki 1991.
- Tuominen, Marja: *Isät katsovat poikiaan. Ja kuitenkin me voitimme. Sodan muisto ja perintö*. Toim. Lauri Haataja. Kirjayhtymä, Helsinki 1994.
- Tuominen, Marja: *Aika on heitellä kiviä ja aika kerätä kivet. Saatiin tämä vapaus pitää*. Toim. Heikki Annanpalo, Ritva Tuomaala ja Marja Tuominen. Rovaniemen kaupunki, maalaiskunta ja seurakunta, Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan julkaisuja C 21. Lapin yliopisto, Rovaniemi 2001.
- Tuominen, Marja: *A good world after all? Recovery after the Lappish War. The North Calotte. Perspectives on the Histories and Cultures of Northernmost Europe*. Eds. Maria Lähteenmäki & Päivi Maria Pihlaja. Publications of the Department of History, University of Helsinki 18. Puntsi, Inari 2005.
- Tuominen, Marja: *Esi-isien perinteitä ja modernia tyyliä. Ortodoksisuuden jälleenrakentaminen Suomen Lapissa toisen maailmansodan jälkeen. Pappi, partisaani ja pirtuhevonon. Poimintoja pohjoisen historiasta*. Toim. Marianne Junila et al. Scripta Historica 36. Oulun Historiasseura, Oulu 2013.

”Niin hyvin varjeltu ja niin hyvin peloteltu salaisuus”

Uola, Mikko: *Vallankumouksellisia, vakoilijoita ja aseveljiä. Myyntejä ja tosiasioita Lapin historiasta 1910-luvulta 1940-luvulle*. Minerva Kustannus, Helsinki 2010.

Vuorisjärvi, Esko: Petsamon nikkeli suurpolitiikassa. *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola ja Samuli Onnela. Petsamo-Seura, Rovaniemi 1999.

Maan hiljaiset Lapin rauhassa – ja metelissä.
Lapin syrjäseutujen ihmisiä Matti Saanion
reportaaseissa 1950–1960-luvuilla

Mervi Löfgren

1960-luvulla Inarissa Njammijärven¹ rannalla, kolmen ja puolen kilometrin päässä Norjan rajasta, asuivat ja elivät Pekka ja Selma Morottaja ”erämaan rauha ympärillään”.² Matkaa lähimpään tiehen oli 36 kilometriä ja kesäisin lähimpään kylään Nellimöön oli vesiteitse Inarinjärveä pitkin 70 kilometriä, sen jälkeen piti vielä kävellä peninkulman verran. Erämaassa asuvia oli muuallakin: ”Suomessa on vielä paljon näitä yksinäisiä taloja”, kirjoitti Matti Saanio *Suomen Kuvalehdessä*.³

– – ankarat ja arvaamattomat luonnonolosuhteet ovat hänet [erämaan asukkaan] opettaneet kunnioittamaan kunkin ihmisen osaa elämässä. Hän tietää, että nykyaikainen yhteiskunta tarvitsee tehtaitten tuottamia koneita ja tarvikkeita. Mutta hän odottaa myös muiden kunnioittavan hänen työsuuttaan, vaikka se tapahtuukin kaukana hiljaisuudessa.⁴

¹ Nyk. Nammijärvi. Se on suuri järvi Surnuvuonon ja Norjan vastaisen valtakunnanrajan välissä. Mattus 2010, 151.

² Saanio: *Suomen Kuvalehti* 47/1963. Tästä eteenpäin merkitään SKL.

³ Ibid.

⁴ Ibid.

Matti Saanio: Kaukana Piilolassa. SKL 47/1963. Aukeaman kuva Mervi Löfgren.

Katkelma on Matti Saanion reportaasista ”Kaukana Piilolassa” (1963). Kirjoittaja nostaa esiin etelästä ja Inarin kirkonkylästäkin katsottuna kaukaisen alueen hiljaisuuden ja luonnonrauhan kontrastina ”nykykaiselle”, koneistuvalle ja meluisalle yhteiskunnalle.

Sodanjälkeisessä Lapissa maakunnan asukkaiden perinteinen, pienimuotoisen luonnonkäyttöön kiinnittynyt elämäntapa alkoi muuttua ja pohjoisen luonnonvaroja valjastettiin taloudellisen kasvun ja teollisen kehityksen tavoitteisiin.⁵ Vaikka elinkeinorakenne koko maassa oli murruksessa, kasvoi maatalouden merkitys erityisesti syrjäalueilla sodan jälkeen. Valtio tuki oman kodin ja toimentulon saamista: rintamamiehet ja evakot saivat maata korvaukseksi sodan uhrauksista. Lisäksi sodanjälkeinen vaikea elintarviketilanne vaikutti asutuspolitiikkaan.

⁵ Suopajärvi 2003, 139.

Lappiinkin perustettiin 2200 uutta asutustilaa, ja niiden määrä kasvoi aina 1960-luvulle saakka.⁶

Vierailimme marraskuussa 2013 Lapin yliopiston Feeniks-tutkimusryhmän⁷ kanssa Sallan Lapajärvellä yhdellä niistä. Vuonna 1948 rakennettu talo on nyt Isäntä-Matin museona. Museon isäntä Seppo Leinonen muisteli, kuinka 1960-luvulla koulussa käytiin syksyisin läpi kaikki kylän asukkaat, syntyneet, kuolleet ja pois muuttaneet.⁸ Tämä tarina kertoo sekä kylän yhteisöllisyydestä että asukkaita koskettaneesta muutoksesta, johon kuului jälleenrakennusaikaan liittyvä rintamamiestalojen ja -tilojen rakentaminen ja työttömyydestä johtuva poismuutto.

Haluan liittää jälleenrakennusajan kertomuksiin myös valokuvaaja Matti Saanion *Suomen Kuvalehdessä* vuosina 1956–1969 ilmestyneet reportaasit⁹, joita tarkastelen hiljaisuus-teeman kautta. Millaisia hiljaisuuksia, niin konkreettisia kuin mentaalisiakin, artikkeleista on löydettävissä? Kysyn myös millainen oli syrjäseuduilla asuvien *maan hiljaisten* sanoma Saanion välittämänä? Miten jälleenrakennuskaudelle ominainen nostalgian ja modernisaation välinen jännite¹⁰ hänen kuvaamiensa ihmisten elämässä näyttäytyi? Toisaalta minun on tuotava esiin myös

⁶ Ibid.; Massa 1983, 77.

⁷ Työskentelen tohtoritutkijana ja koordinaattorina Lapin yliopiston hankkeessa ”Taide ja kulttuuri osana Lapin sodan jälkeistä henkistä ja materiaalista jälleenrakennusta ”(Feeniks)” 2011–2017. Feeniks on Suomen Akatemian rahoittama hanke ja Lapin yliopiston kärkihanke. Ks. Feeniks. Verkkosivut luettu 5.1.2014.

⁸ Vanhan Sallan Lampela-niminen kylä oli jäänyt rajan taakse Neuvostoliiton puolelle ja kylän asukkaat siirretty Lapajärvelle. Seppo Leinosen tiedonanto 21.11.2013. Ks. Lapajärvi Vilman kairan kyljessä Länsi-Sallassa. Verkkosivut luettu 20.1.2014.

⁹ Saanio kirjoitti ja kuvasi *Suomen Kuvalehteen* 21 reportaasia vuosina 1956–1969. Lisäksi hän otti kuvat kuuteen artikkeliin, joiden kirjoittajana hän itse ei ollut. Tässä artikkelissa käytän hänen reportaaseistaan myös nimitystä kuvakertomus, artikkeli tai valokuvaessee. Ks. Salo 1999, 189.

¹⁰ ”Jälleenrakennuskauden eetoksen analyysissa keskeisiksi käsitteiksi nousevat nostalgia ja modernisaatio – huolimatta niiden keskinäisestä jännitteisyydestä tai ehkä juuri sen takia.” Feeniks, tutkimussuunnitelma. Verkkosivut luettu 5.1.2014.

harvaanasuttujen alueiden hiljaisuuden rikkoontuminen, koneiden äänet ja meteli suhteessa korvin kuultavaan hiljaisuuteen ja rauhaan.

Suomen Kuvalehden ”kotomaan koko kuva”

Alun perin turkulainen Lapin ja pohjoisen valokuvaajana tunnettu Matti Saanio (1925–2006) muutti vuonna 1950 Rovaniemen maalaiskuntaan, vuolaan Kemijoen rannalle muotoutuneeseen Oikaraisen kylään.¹¹ Sinne hänet johdatti kylästä kotoisin oleva Elsa Montell, joka oli opiskellut hänen kanssaan samaan aikaan Helsingissä Taideteollisuuskeskuskoulussa.¹² He avioituivat ja muuttivat Montellin kotitalalle Lapin sodan hävitykseltä säästyneeseen saunarakennukseen, josta pariskunta kunnosti ensimmäisen yhteisen kotinsa.¹³ Tuolloin Matti Saanio, jolla oli vahva halu taiteilijaksi, pääasiassa maalasi.¹⁴ Jo silloin hän kuitenkin ”napsi valokuvia työtätekeivistä ihmisistä”. Saanio oli saanut innostuksen kuvaamiseen valokuvaajina toimineiden äidin ja tädin perintönä.¹⁵

1950-luvun lopussa Matti Saanion taiteen tekemisen väline vaihtui kokonaisvaltaisesti valokuvaukseen.¹⁶ Usein hän kuvasi ihmisiä – pienviljelijöitä, poromiehiä, savottajätkiä, naisia ja lapsia – jotka elivät

¹¹ Laakso 2000, 67.

¹² Saanio opiskeli monumentaalimaalarin, lavastajan ja vapaan taidemaalarin opintoja ja valmistui vuonna 1949. Montell opiskeli mallipiirustuslinjalla. Krohn 2008, 173.

¹³ Elsa Montell-Saanio aloitti raanuperinnettä uudistavana tekstiilitaiteilijana ja perusti maineikkaan Raanupirtin. Tuovinen 2013, 183; Matti Saanion haastattelu 9.11.1984.

¹⁴ Matti Saanion haastattelu 9.11.1984.

¹⁵ Ibid. Muutama Saanion alkuaikojen kuvista julkaistiin mm. hänen teokseensa *Musta talvi valkea kesä* (1966).

¹⁶ Saanio menestyi urallaan: hän julkaisi lukuisia valokuvateoksia ja oli mm. ensimmäinen valokuvauksen taiteilijaprofessori 1972–1978 sekä *Valokuvalehden* päätoimittaja 1975–1984. Hän sai kolme valokuvataiteen valtionpalkintoa ja Pro Finlandia -mitalin. Suomen valokuvataiteen museo. Verkkosivut luettu 29.1.2014.

kaukana lappilaisista keskuksista. He ovat tämän tekstin varsinaisia päähenkilöitä Matti Saanion kirjoittamissa ja kuvaamissa *Suomen Kuvalehden* reportaaseissa. 1960-luvulla Saanio löysi itsekkin Inarilta, Nellimin Paksuvuonosta, syrjäisän mökkipaikan. Näin hän pääsi lähemmäs kuvaamiensa ihmisten arkea ja perehtyi heidän elämäänsä syvällisesti: ”Mun oli pakko kulkea ihmisten mukana ja hommata, kuulla ja nähdä asioita.”¹⁷

1950-luvulla aikakauslehtiä avusti maan kirjailijoiden ja runoilijoiden parhaimmisto. *Suomen Kuvalehdessä* oli taitavia ja ahkeria maaseutukirjeenvaihtajia¹⁸, joiden joukkoon Matti Saanio kuului. Hän halusi vaikuttaa artikkeleiden sisältöihin, ja mieluummin hän tarjosikin lehdelle reportaasejaan kuin otti pelkästään valokuvia muiden kirjoittamiin teksteihin. Etelän toimittajien näkemykset olivat hänen omien sanojensa mukaan ”silloisesta Lapista niin omalaatuisia”. Hän näki Lapin olevan ”jotain aivan muuta” siellä asuville ihmisille.¹⁹ Saanion tapa toimia sopi *Suomen Kuvalehden* linjaan, joka pyrki heijastamaan ”kotomaan koko kuvaa”; asioita tarkasteltiin muutenkin kuin vain helsinkiläisestä näkökulmasta.²⁰

Kaiken kaikkiaan 1950-lukua ja 1960-luvun alkua voidaan pitää suomalaisen kuvajournalismin sankarikautena, ja Saanio kuului ”lähes tulkoon legendaarisessa maineessa” olevien valokuvaajien joukkoon.²¹ *Suomen Kuvalehteä* kuitenkin kritisoitiin vanhakantaisuudesta yhteiskunnan muuttuessa. *Viikkosanomien* tekijät pitivät *Suomen Kuvalehden* kotimaista aihepiiriä, Lappia ja suomalaista maaseutua, ”tuohi ja kantele” -linjana.²² Ehkä Matti Saanion reportaasit sopivat juuri *Suomen Kuvalehden* linjaan, sillä hän kuvasi yhä epämuodikkaammaksi käyvää

¹⁷ Lapin maakuntamuseo. Matti Saanio In Memoriam. Verkkosivut luettu 29.1.2014; Matti Saanion haastattelu 9.11.1984; Maria Colliander-Saanion haastattelu 12.12.2013.

¹⁸ Malmberg 1991, 139.

¹⁹ Matti Saanion haastattelu 9.11.1984.

²⁰ Malmberg 1991, 138.

²¹ Koski 1999, 19.

²² Salo 1999, 184; ks. Malmberg 1991, 157. *Viikkosanomat* seurasi kuvajournalistisessa ilmaisussaan ”suuren maailman” uutiskuvalehtiä kuten *Look*, *Life* ja *Paris Match*. Malmberg 1991, 153.

maaseutua ja Suomen reuna-alueita.²³ Saanio oli siinäkin mielessä poikkeuksellinen valokuvaaja, että hän kirjoitti tekstit useimpiin reportaaseihinsa – vaikka se ei ollutkaan helppoa.²⁴ Hänen valokuvaesseyssään teksti ja kuvat toimivat tasaveroisina kerronnan muotoina.²⁵

Lähes kaikkia Matti Saanion Lappia koskevia valokuvareportaaseja leimaa pohjoisen ankara luonto, ihmisen osa siinä. Välillisesti niissä käsitellään pääosin työtä ja toimeentuloa keskittyen luontaistalouteen – porotalous mukaan lukien – sekä pienimuotoiseen maa- ja metsätalouteen. Lisäksi hän kirjoittaa syrjäseutujen ongelmallisesta terveydenhuollosta sekä teknologian merkityksestä hyvässä ja pahassa.²⁶ Pohjoisen valokuvaajan sanoma levisi omana aikanaan hyvin, sillä *Suomen Kuvalehden* levikki 1950–1960-luvuilla oli sadantuhannen paremmalla puolella.²⁷ Nykypäivän lukijalle Matti Saanion reportaasit ovat kurkistusaukkoja lappilaisten syrjäseutujen elämään, ja ne voivat avata uudenlaisia kysymyksiä jälleenrakennusaikaan, sen mentaaliseen ja konkreettiseen konfliktiin silloisen menneisyyden ja nykyisyyden välillä.²⁸

Tässä artikkelissa lähiluvun²⁹ kohteina ovat yhteiskunnan hiljaisina pidettyjen ihmisten kuvaukset ja välähdykset heidän elämästään: mitä kuului inarilaisille Pekka ja Selma Morottajalle sekä Inka ja Jouni Aikiolle perheineen ja Rovaniemen maalaiskunnassa asuneelle, uudemman kerran evakkoon lähtemään joutuneelle Juho Heikkilälle?

²³ Myös mm. Mikko Savolainen ja Ismo Hölttö kuvasivat suomalaista maaseutua: esim. *Suomea tämäkin* (1970).

²⁴ Saanio kertoi: ”Piiskasin itteni kirjoittamaan ja se oli kamalaa, se oli saatanallista hommaa.” Matti Saanion haastattelu 9.11.1984.

²⁵ Vrt. Salo 1999, 193.

²⁶ Kolmasosa reportaaseista käsittelee Pohjoiskalottialuetta. Reportaasien teemoittelu, jossa otin huomioon myös sisältöjen päällekkäisyydet, perustuu sisällönanalyysiin. Tuomi ja Sarajärvi 2009.

²⁷ Malmberg 1991, 156.

²⁸ Näkökulmani on mikrohistoriallinen. Mikrohistoriasta esim. Ginzburg 1996 ja Levi 2001.

²⁹ Lähiluvussa aineistosta etsitään merkityksellisiä kohtia, esim. yksittäisiä sanoja, jotka viittaavat yhteiskunnallisiin rakenteisiin ja historiallisiin ilmiöihin. Elomaa 2001, 61–62. Valokuvien lähiluvussa keskityn mm. yksityiskohtien kautta avautuviin teemoihin, ks. tarkemmin Autti M. 2010.

Kaukana Piilolassa

Matti Saanion kuvaama Piilolan isäntä Pekka Morottaja kiinnittyi maahan niin kielen kuin asuinpaikankin kautta. Hän oli inarinsaa-
melainen ja puhui inarinsaamea, hänen Pohjois-Pohjanmaalta kotoi-
sin oleva vaimonsa Selma taas ei sitä taitanut. Heidän poikansa Paavo
kertoo, kuinka ”mummoni opetti meille pojille saamenkieltä, Lapin
kieltä, kuten se sanottiin.”³⁰ Piilolassa oli asuttu kauan, vuodesta 1896,
jolloin Pekka (Pehr) Morottaja rakensi kruununtorpan. Se kuului
Paatsjoen kylään, jonka asukkaat olivat kalastajasaamelaisia. Vuonna
1858 annetulla keisarillisella kirjeellä oli säädetty lappalaiselinkeinojen
oikeus, jonka mukaan Lapin – johon luettiin Inari, Utsjoki ja Enon-
tekiö – lailliset elinkeinot olivat maanviljelys ja lappalaiselinkeinot eli
poronhoito, metsästys ja kalastus. Suurimmasta osasta Paatsjoen kalas-
tajista tuli 1800-luvun loppupuolella uudistilallisia.³¹

Piilola säästyivät Lapin sodan järjestelmälliseltä hävitykseltä toisin kun
muu Inari.³² ”Murheelliset olivat näkymät tien varsilla, kylät oli pol-
tettu, vain savupiiput töröttivät pystyssä ja joku kivijalan pätkä näkyi
lumen alta” ja ” [k]ovin oli hiljainen kylämme, ei hiirenhyppyä tien
ulkopuolella”, kirjoitti Lauri Arrela teoksessa *Tuhkasta nousi Lappi*
(1983). Hän saapui kotiseudulle Inariin tammikuussa 1945 aloitta-
maan jälleenrakennuspuiden hankintaa. Mukana porukassa oli myös
veisto- ja rakennustaitoinen Pekka Morottaja, jonka tehtävänä oli kul-
jettaa poroilla rakennustarvikkeita.³³

Parikymmentä vuotta myöhemmin Matti Saanio kysyi *Suomen*
Kuvalehden artikkelissa provosoiden ja ehkä hieman ilkkurisesti:

Onkohan Morottajan Pekka jaksanut tupakkatauolla nähdä metsälam-
messa välkehtivää aurinkoa tai huomaakohan hän kaloja, jotka hyppi-
vät järven pinnalla? Monelle etelän asukkaalle Lappi on postikortti,

³⁰ Paavo Morottajan tiedonanto 9.6.2014.

³¹ Lehtola, T. 1998, 190, 195; Paavo Morottajan tiedonanto 6.5.2014.

³² Paavo Morottajan tiedonanto 6.5.2014; Lappi koki kollektiivisesti mate-
riaalisen, rakennuskannan ja infrastruktuurin mentaalisen ja kulttuurisen
katastrofin syksyllä 1944, kun saksalaisjoukot vetäytyessään tuhosivat lähes
kokonaan maakunnan infrastruktuurin. Tuominen 2003.

³³ Arrela 1983, 25–29.

jota pitää ihailla. Njammijärven rannan asukkaan näkökulma on tykkään toinen.³⁴

Saanio tuo esiin ristiriitaa, etelän ja pohjoisen asukkaiden erilaista elämää. Erämaisissa olosuhteissa asuvilla ihmisillä ei ollut aikaa nauttia hiljaisuudesta, luonnonrauhasta ja kauniista näkymistä, vaan heille ”kauneus liittyy kaikkeen siihen, mikä antaa elämisen mahdollisuuden. He eivät irrota sitä kokonaisuudesta irralliseksi postikortiksi.”³⁵ Postikortti Lapista on illuusio, jolla ei ole tekemistä todellisen elämän kanssa. Toisessa kuvassa Selma Morottaja esittelee vasta nostamiaan multaisia perunoita: ”Piilolassa ei hyvä perunasato ole mikään tavallinen asia. Sille osataan antaa arvoa.”³⁶ Kuvakulma on ylhäältä alaspäin, mikä tekee Selman pienine perunoineen hieman liikuttavaksi. Pohjoinen luonto on ankara elättäjä.

Pekka ja Selma Morottajalla oli neljä poikaa, joista yksi oli vielä kotona. Lapset kävivät koulua Nellimissä,³⁷ ja he asuivat asuntolassa. Lasten saattomatka oli vaivalloinen ja välillä vaarallinen Inarinjärven myrskyissä – kelirikosta puhumattakaan. Erämaassa ei aina vallitse rauha. Toisaalta: ”Mutta onhan erämaan asukkaalla aikaa, ei se ole niin päivän päälle, sanotaan maalikylissä”, kirjoitti Saanio.

Mutta aivan samaahan voisivat nuo erämaatalojen asukkaat sanoa kaupunkilaisista, joilla on ympärillään tavaton määrä aikaa säästäviä koneita. Automaattinen pesukone säästää aikaa, auto säästää aikaa, nopeakulkuinen moottorivene säästää aikaa. – – Mutta aivan liian tuttu on tuo maalaisasukkaan kokemus kaupungista – paljon on vastaantulijoita, vaan kukaan ei ehdi päivää sanomaan.³⁸

Elämäntapojen ja ajankäytön erilaisuus kärjistyy Saanion tekstissä, ja hän asettuu kuvattaviensa rinnalle. Lasten saattomatkojen, kalastuksen

³⁴ Saanio: SKL 47/1963.

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid.

³⁷ Paavo Morottajan tiedonanto 6.5.2014.

³⁸ Saanio: SKL 47/1963.

ja porohommien aikoina Selma-emäntä oli yksin kotona koirat seuraamaan. ”Erämaan rauha saattaa muuttua hetkessä uhkaksi ihmiselle”: perunoita oli suojeltava hallalta, lampaita petoeläimiltä.³⁹

Kuvien ja tekstin kautta välittyy Saanion kunnioitus kovaa työtä tekeviä kuvattaviaan kohtaan. Se huipentuu lähes epäinhimilliseen vaihalla kerättyjen hillojen kuljettamiseen 30 kilon puuastioissa: ”vaivat” nostettiin hartioille ja ”vähin erin pytty kerrallaan hillat juonatettiin kahdeksan kilometrin pituista vaikeakulkuista polkua Inarin rantaan”.⁴⁰ Luontaistaloudessa elävien tuotteet vaihdettiin sitten rahaan.

Suru ilman mustia vaatteita

Vuonna 1961 ilmestyi reportaasi ”Suru ilman mustia vaatteita” (1961), vaikuttava kannanotto syrjäseutujen terveydenhuollon puolesta. Tapah- tumapaikkana on edelleen Inari. Matti Saanion valokuville ominainen yksityiskohdat häivyttävä mustavalkoinen kontrastisuus ja siitä syntyvä dramaattinen ekspressiivisyys tukevat tätäkin kerrontaa:⁴¹

Inka Maarit [Aikio, Jouni Aikion vaimo] kuoli kuudetta lasta synnyttävässä kaukana erämaassa, kuuden peninkulman päässä lähimmästä puhelimesta. Kaksi lasta, kuusi- ja kaksivuotiaat, olivat hänen apunaan, ei muita. Kesken on vielä tämän yhteiskuntamme rakentaminen: sen heikoimmille jäsenille apu tulee usein liian myöhään.⁴²

Kahden aukeaman kuvakertomuksessa näyttäytyy määrätön suru ja painajaismainen hiljaisuus: vedessä kaatunut kelohonka, isä-Jouni sylissä pikkutyttö Taimi, joka lähti hakemaan apua, isän katse tyhjyyteen. Toisella aukeamalla on ulkona oleva ”Lapin emännän kylmennyt liesi”, juuriharja, kattilat, isän sylissä 2-vuotias Esko-poika, alaspäin

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ks. Laakso 1999, 217.

⁴² Saanio: SKL 41/1961.

Matti Saanio: Suru ilman mustia vaatteita. SKL 41/1961.

Aukeaman kuva Mervi Löfgren.

luodut katseet. Valokuvien pysähtyneisyys seisauttaa katsojan emännän jälkeensä jättämän tyhjän tilan äärelle.

Inarin Tsurnuvuonon⁴³ asukkaat olivat aiemminkin tarvinneet lääkärin apua: Saanio kirjoitti sananviejän läähättävän pitkästä matkasta kohti 60 kilometrin päässä olevaa puhelinta ajoporolla, joka ”tolvasi pitkin talvista keinoa minkä jäntereistä lähti”, ja tätä viimeistä matkaa jolloin toinen sananviejä ”otti moottoristaan irti kaiken minkä sai ja yritti oikoa salmien ja karien välistä minkä pimeältä osasi”.⁴⁴ Moottoriveneen ääni rikkoi luonnon äänimaisemaa, ja lukija on mukana tilanteiden jännityksessä ja fyysisyydessä. Aikaisemmillä kerroilla apua saatiin, mutta nyt lentokone tuli kaksi ja puoli tuntia liian myöhään.

⁴³ Nyk. Surnuvuono. Ks. Mattus 2010, 233.

⁴⁴ Saanio: SKL 41/1961.

Itkikö Jouni kovaa kohtalooan? Hänen silmiinsä tulivat kyyneleet kun hän muisteli vaimoan, jonka kanssa hän oli yhdessä asuttanut tämän maan yhtä syrjäisintä kolkkaa. Yhdessä he olivat kalastaneet, keränneet rakennustarpeita ja yrittäneet pienen pieniä maatilkkua perunaa varten. Heistä ei koskaan olisi kuulunut mitään, ellei puhelin olisi niin kaukana tuosta Tturnuvuonon mökistä.⁴⁵

Lapin syrjäseutujen ihmisten ääni kuului vasta katastrofin sattuessa, mikä tapahtui paradoksaalisesti puhelimen kautta, jota ei ollut. Syrjäseudun ihmisiääkään ei ikään kuin ollut olemassa, ja Saanio paikansi heidän olematonta asemaansa Suomen Lapissa, kaukana keskuksista: ”Olettavat maalikyylissä, että erämaan asukkaat saavat tottua ja alistua kaikkeen. Ajattelevat vielä, ettei noilla ole mitä menettääkään, ei ole näkyvää virkaa ja valtaa.”⁴⁶

Teuvo Lehtolan kirjoittaman teoksen *Kolmen kuninkaan maa. Inarin historia 1500-luvulta jälleenrakennusaikaan* (1998) mukaan Lapinkomitea oli jo ennen sotia ehdottanut kuutta uutta puhelinlinjaa erämaahan. Suurimmaksi osaksi ne rakennettiin, mutta tuolloin Kessivuono jäi ilman. Lehtola viitanee Tturnuvuonon katastrofin kirjoittamalla, että tarvittiin jopa traagisia tapahtumia ennen kuin syrjäisempiin taloihin saatiin puhelinyhteys sodan jälkeen.⁴⁷ Matti Saanion reportaasilla oli siis konkreettista vaikutusta: kuukauden kuluttua *Suomen Kuvalehden* numero 41:n julkaisemisesta vuonna 1961 valtio laitatti hätäpuhelimen Kessivuonoon 30 kilometrin päähän Tturnuvuonosta.⁴⁸ ”Tämän olen saanut aikaan, että sain yhden puhelimen”, totesi Matti Saanio haastattelussa.⁴⁹

Seuraavana vuonna Matti Saanio palasi Tturnuvuonoon. Reportaasissa ”Elämä jatkuu sittenkin” (1962) hän esitteli isännän rakennusprojektia; tämä rakensi uutta kotia. Vanhemmista pojista oli suuri apu. Niilo näytti näppäryytensä keittiöpuuhissa, ja Simo kulki kalassa ja

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Lehtola T. 1998, 366.

⁴⁸ Saanio: SKL 41/1961.

⁴⁹ Matti Saanion haastattelu 9.11.1984.

auttoi rakennuksella.⁵⁰ Artikkelin tekijän näkökulma on kannustava ja yhteisöllisyyttä korostava. Perhe, joka sai apua yksityisiltä henkilöiltä ja muun muassa erään laivan miehistöltä, oli koossa – lukuun ottamatta lastenkodissa olevaa nuorinta poikaa, Eskoa. Kuvat ovat touhua ja toiveikkuutta täynnä, Simo ponnistaa korkeushypyssä korkealle ja tytöt ovat tehneet leikkinsä rakennuspaikalle. Ja koivun oksalla soi radio.

Kahdeksan vuotta Inka Maaritin kuoleman jälkeen Matti Saanio teki vielä kolmannen reportaasin perheestä. ”Siika on jään alla” (1969) kertoo Jouni-isän ja pojan, nyt 10-vuotiaan Eskon, talvikalastuksesta. Valokuvista välittyvät kylmyys, lumi, jää ja viima, toisaalta lämpö: jäällä räiskyy nuotio. Isä ja poika ovat yhdessä, ja poika katsoo lämpimässä peskissään suoraan, ilo silmissään, kohti kuvan katsojaa. Paljon ei tarvitse puhua.

Paatsjoki (Paččvei, Paččjokk) merkitsee pyhää jokea, suuren virran uomaa. Suonikylän kolttien keskuudessa tunnetussa kertomuksessa jyrkästä vuorensenästä, pyhästä paikasta, ohjeistetaan:⁵¹ ”Pahdan luona ei saa meluta: kesällä pitää ohi soudettaessa hankavitsat kastella, jottei narinaa kuuluisi; talvella sen ohi ei saa ajaa [porolla] juosten, vaan käyden.”⁵²

Hiljaa oleminen oli kunnioittamista ja arvon antoa. Matti Saanion kirjoittaman artikkelin tekstissä *Suomen Kuvalehdessä* idylli rikkoon tui teknologisen kehityksen hättäv vaikutusten uhatessa luontaiselinkeino: ”Kalan jäljittäminen on vaikeutunut, Isosta Inarista ei saa enää kun järvi säännösteltiin.”⁵³ Paatsjoen voimalaitosten energiantuotannon lisäämiseksi Inarijärveä säännöstellään joen yläjuoksulla olevan padon avulla: säännöstely on suurin Ison-Inarin luonnontilaisuuteen vaikuttava tekijä. Paatsjoessa on seitsemän voimalaitosta, jotka rakennettiin vuosina 1955–1978.⁵⁴

⁵⁰ Saanio: SKL 38/1962.

⁵¹ Mattus 2010, 164; ks. Viinanen.

⁵² Itkonen, T.I. 1948, 320.

⁵³ Saanio: SKL 15/1969.

⁵⁴ Pasvik-ohjelma. Noin 70 % Paatsjoen valuma-alueen pinta-alasta sijoittuu Suomen alueelle, 5 % Norjan ja 25 % Venäjän alueille. Paatsjoessa on viisi venäläistä voimalaa ja kaksi norjalaista. Suomen puolella Kirakkajoessa on pieni voimala. Verkkosivut luettu 20.4.2014.

Paatsjoen pyhällä paikalla ja sen merkityksillä ei ollut mitään virkaa rakentamisen paineessa ja huumassa. Meille se kertoo monikulttuurisen seudun rikkaasta historiasta. Onhan Inari rajamaa, joka on peräti neljän kulttuurin, inarinsaamelaisen, pohjoissaamelaisen, suomalaisen ja kolt-tasaamelaisen keskittymä.⁵⁵ Asutusta Lapissa on ollut vuosituhansia, jääkauden jälkeisistä ajoista lähtien. Saamelaisilla on monipolvinen ja vaihteleva historia myös asuinpaikkojen suhteen.⁵⁶

Palataan Matti Saanion reportaasin nyt-hetkeen, Inarinjärvelle talvella vuonna 1969. Talvikalaan oli lähdetty moottorikelkalla, jota oli korjattu rautalangalla, säilykepurkilla ja verkon pauloilla: ”Kunpa etelässä tietäisivät teknikot, suunnittelijat ja myyjät miten kelkkaa on korjattu metsissä ja tuntureissa.”⁵⁷ Pohjoisen ihmiset olivat kekseliäitä, ja Saanio toivoikin, että heidän asiantuntemuksensa kohtaisi etelän asiantuntijuuden kelkkojen suunnittelussa. Ja vielä: ”Kun saisi edes näitä kelkkoja verottomina niin kuin taksimiehet autoja, kun ammatikseen ajelevat. Ovat panneet pohjoisen miehen samaan asemaan etelän huviajajien kanssa.”⁵⁸

Myös artikkelissa ”Raito Vätsäriin” (1964) ”edistyksen symboleiksi” nousseista moottorikelkoista keskusteltiin kämpässä poroerotuksen jälkeen samaan sävyyn kuin Jounikin.⁵⁹ Ehkä hänen ja muiden poromiesten terveiset välittyivät *Suomen Kuvalehden* lukijoille ja siitäkin eteenpäin. Stereotyyppinen ajatus ”luonnollisesta” pohjoisesta⁶⁰ lienee estänyt sanan kulkemisen luontaistalouden koneistumisesta päättäjille ja yhteiskunnan ylärakenteisiin. Toisaalta reportaasin ”Siika on jään alla” (1969) lopussa asiat olivat suhteellisen hyvin: ”Olo alkaa tuntua varmemmalta sitten kun verkosta alkaa nousta 30–40 pulleaa siikaa. Eskokin näkee, miten kala löytyy pimeästä, jään sylistä.”⁶¹ Artikkelissa avautuu luontaistalouden merkitys tulevaisuuden – pojan – kautta.

⁵⁵ Lehtola, V-P. 1998, 9.

⁵⁶ Enbuske 2003, 39.

⁵⁷ Saanio: SKL 15/1969.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Saanio: SKL 12–13/1964.

⁶⁰ Valkonen 2003, 59, 206.

⁶¹ Saanio: SKL 15/1969.

Kemijoen uusi evakkotaival

Aikaisemmissa *Suomen Kuvalehden* artikkeleissa Matti Saanio kirjoitti hyvinkin hienovaraisesti, mutta reportaasissa ”Kemijoen uusi evakkotaival” (1960) hän lähes huutaa: ”Lappi ei halua lahjuksia, se haluaa työtä ja mahdollisuuksia.”⁶² Yksi syy artikkelin kirjoittamiseen ja kuvaamiseen lienee siinä, että Saaniolla oli omakohtainen kokemus valtavirran rannalla asumisesta Oikaraisissa.

Lapin keskuskin muuttui: ”Rovaniemi – Suomen ja ehkä koko Euroopan suurin toimisto – paisuu ja kasvaa ennätysvauhtia. On löydetty Lapista muunkin väristä kultaa kuin vihreää, ja keltaista,” kirjoitti Saanio. Kun ”teknilliset vaistot” olivat heränneet rinnan ”liikemiesvaistojen kanssa”, oli tuloksena tuhansien ihmisten epävarmuus.⁶³ Reportaasi on voimakas kannanotto voimalaitosrakentamisen seurauksia vastaan: ”Rahalla voidaan korvata talo, maa tai kaivinkoneen alle joutunut vene, mutta ei elinkeinoa, jatkuvaa toimeentuloa eikä elämänrytmin särkymistä, kuin ei myöskään monen vuoden epävarmuutta.”⁶⁴

Tekstissä Saanio painotti tuhatvuotisten asumakenttien merkitystä rannan asukkaille: ”On kolmet – neljät – viidetkin rauniot päällekkäin. Ja niin on eletty, viljelty ja kalastettu näillä törmillä näihin päiviin asti – –.” Samalla tavalla kuin sota, joka rikkoi elämänrytmin,⁶⁵ sen teki voimalaitosten rakentaminen. Sotaan viittaa myös artikkelin otsikon ”evakkotaival”.

Myös luonnonrauha rikkoutui, kun ”maat siirtyilevät voimakoiden edestä. Maantiet jytisevät raskaista autoista.”⁶⁶ Outi Auttin väitöskirjassa *Valtavirta muutoksessa: vesivoima ja paikalliset asukkaat Kemijoella* (2013) tulee esiin myös toisenlainen äänimaisemaan liittyvä asia. Useat hänen haastattelemansa ihmiset kertoivat yhtäkkisen koskenkohinan loppumisen olleen järkyttävä elinympäristön muutos, joka vei osalta yöunet. Eräs heistä vertasi kohinan loppua tilanteeseen,

⁶² Saanio: SKL 33/1960.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Ks. Tuominen 2003.

⁶⁶ Saanio: SKL 33/1960.

jossa pitäisi opetella uudestaan kävelemään.⁶⁷ Se kertoo paikkaan sitoutuneen identiteetin melko täydellisestä murentumisesta. Kari Alaniska puolestaan lopetti Kemijoen voimalaitosrakentamista ja vaelluskaloja koskevan väitöstutkimuksensa sitaattiin: ”Tulin kerran kysyneeksi, miltä tuntui, kun [Iijoen] Narkauskoski jäi voimalaitoksen veden alle. Vastaus oli lyhyt: ’Oli hilijasta.’”⁶⁸

Äänettömyys voi olla uhkaavaa ja pelottavaa, toteaa Heikki Uimonen teoksessa *Sata suomalaista äänimaisemaa* (2006).⁶⁹ Kemijokivartiset olivat niin tottuneita kosken kohinaan, että he eivät enää huomanneet eivätkä ”kuulleet” sitä; sen tuttuus tuuditti uneenkin. Kun kohina vaimeni, oli hiljaisuus uhkaavaa ja häiritsi unta. Myös tämän kirjan artikkelissa ”Äänimaailma ja hiljaisuus – päiväunia ottava keho” Anu Valtonen ja Päivi Rantala kirjoittavat, että vaikka nukkuminen ja hiljaisuus assosioituvat usein hiljaisuuteen, ei se kuitenkaan tarkoita äänten poissaoloa vaan tietynlaisten äänten hyväksymistä turvallisuutta ja rauhaa tuottaviksi.

Ehkä Saanion kuvaama ”evakkoon” lähtijä, Juho Heikkilä oli yksi turvattomista. Kuvassa hän istuu ”heinänteon lomassa jo miltei tyhjään kamariin. ’En tiiä’, kertoo ilme.” Keski-ikäinen, ruumiillisessa työssä jäntevöitynyt mies on paidatta, vakavana. Koruttomasta kuvasta katsovat myös kahdet muut kasvot, naisen ja miehen, jotka ovat seinällä olevassa vanhassa valokuvassa. Aika tihenee, hetkessä ovat läsnä myös aikaisemmat sukupolvet – ja tulevaisuus Heikkilän väsyneessä ilmeessä. Tulevaisuuteen viittaa myös aukeaman toisessa reunassa oleva kuva vakavaimisista lapsista, jotka ”kuuntelevat mitä aikuiset suunnittelevat. Kaikki odottavat.”⁷⁰ Odottamisen tunnelma on äärettömän hiljainen.

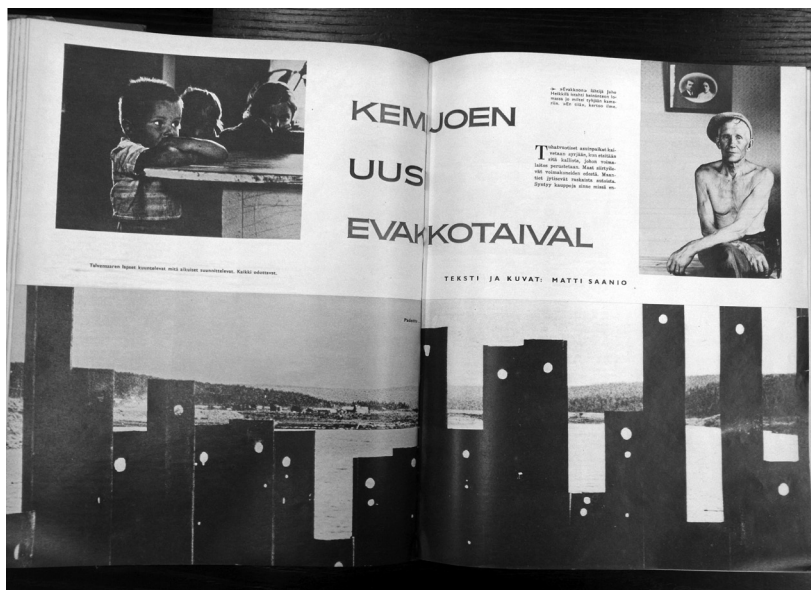
Myös aukeaman panoraama viittaa tulevaisuuteen: voimalaitoksen terästolpista muodostuu ikään kuin kaupungin silhuetti, jonka taustalla on maalaismaisema. Teräspalkit vyöryvät herkän luonto- ja kulttuurimaiseman yli. Seuraavalla sivulla Juho Heikkilä on kääntynyt selin,

⁶⁷ Autti, O. 2013, 119.

⁶⁸ Alaniska 2013, 371.

⁶⁹ Uimonen 2006, 66.

⁷⁰ Saanio: SKL 33/1960.

Matti Saanio: Kemijoen uusi evakkotaival.
SKL 33/1960. Aukeaman kuva Mervi Löfgren.

ja aika konkretisoituu hänen vetäessään käkikelloa: ”Kerran vielä saat käki kukkua vanhassa, sitten vien sinut uuteen.”⁷¹ Mihin uuteen? Jäikö hänen talonsa veden alle? Vai joutuiko hän muuttamaan, koska vesi tulisi nousemaan pelloille? Tähän Saanio ei artikkelissaan anna suoraa vastausta.

Tulevaan ei kuulunut ainakaan lohennousu, jonka voimallatokset estivät. Olli Tiuraniemi, jonka vanhemmat olivat jokivartisia, kirjoittaa romaanissaan *Mustan joen syke* (1996):

Lohennousun olen imenyt äidinmaidosta sydämeeni. Mutta en minä ole koskaan lohennousua eläessäni nähnyt. Näen vain miesten hermostuneet kävelyretket keväisen joen rannalla jäidenlähdön aikana. Näen myös miesten katkerat ilmeet kun verkoista nousee haukia ja kun

⁷¹ Ibid.

talvella pyydetään epätoivoisesti koukuilla matikoita. Näen ja koen jotakin katkeraa näiden miesten rinnassa, jotakin jota en pysty ymmärtämään. – Miesten hartiat ovat valahtaneet alas ja suru tarttuu myös minun sydämeeni.⁷²

Suomen pisin joki, Kemijoki, oli 1940-luvulle asti Euroopan merkittävin lohijoki, jossa kalastus oli vuosisatojen aikana saavuttanut omat, vakiintuneet muotonsa.⁷³ Joen varrella asuvien elinkeinon menetyks, ikaikaisesta tavasta luopuminen ei ollut vain yhden sukupolven asia. Ei kyseessä ollut pelkästään lohenkalastuksen loppuminen vaan sen ympärille kietoutunut elämäntavan, koko olemisen muutos. Totutun tilalle tuli epävarmuus tulevasta, ”kun yhtiöiden mittaporukat kävivät iskemässä maahan puna- ja sinipäisiä seipäitä. Se merkitsi: tähän nousee vesi, kun joki on padottu! ‘Mutta silloinhan se nousee minun pihaani, pellolleni, jonka juuri olen kylvänyt, taloni lattialle – hyvä luoja, koko taloni jää veden alle!’”⁷⁴

Matti Saanio käsitteli myös ihmisten neuvottomuutta ja avuttomuutta, kun he joutuivat myymään maitaan. Keinottelijatkin astuivat näyttämölle: ”Nyt tuli niin reilu mies sisään, että se ostaa vaikka vettä!” Vedet vaihtoivat omistajia ja alkuperäinen omistaja sai murto-osan siitä mitä välikäsi.⁷⁵ Outi Auttin haastatteluissa tuli esiin rajatonta ja mieltävaltaistakin vallan käyttöä. Vanhat, hiertämään jääneet kaupungit, joihin liittyi uhkailua, lahjontaa, hyökkäävyyttä, silkkaa huijausta ja petoksiäkin, nousivat esiin. Ostajapuoli⁷⁶ pyrki toiminnan tuottavuuteen ja edullisiin kaappoihin. ”Joen rakentajien valta oli niin kaikkivoipaa.”⁷⁷

⁷² Tiuraniemi 1996, 7.

⁷³ Alaniska 2013, 373.

⁷⁴ Saanio: SKL 33/1960.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Pohjolan Voima vuodesta 1943 ja vuodesta 1954 Kemijoki Oy. Alaniska 2013, 76, 378.

⁷⁷ Autti, O. 2013, 109–110. Outi Autti on määritellyt erilaisia joen valjastamiseen liittyviä suhtautumisen tapoja: rakentajat, selänkääntäjät (kieltäminen), tilanteeseen alistajat ja vastustajat. Autti, O. 2013, 145, 147.

Voimalaitosten rakentamista perusteltiin muun muassa työllisyydellä ja aluepolitiikalla.⁷⁸ Kemijoen 21 voimalaitoksen rakentamisen ja altaiden alle jääneiden maiden raivauksen työllistävää vaikutusta vuosikymmenten aikana ei käy kieltäminen⁷⁹ – vaikka toisilta joen valjastaminen vei elämisen ehdot. ”Ja pitkin kesäisiä päiviä ja öitä pärisivät moottorisahat”, ja räjäytykset jysähtelivät voimalaitostyömailla, kirjoitti Raimo Seppälä teoksessa *Nykyinen Kemijoki* (1978).⁸⁰ Voimalaitosten työllistävää vaikutusta Matti Saanio kuitenkin pohti enteellisesti: ”Kun se työ loppuu, jää laitoksia hoitamaan muutama teknikko ja muut saavat lopputilin.”⁸¹ Tätä kirjoittaessani suurin osa Kemijoki Oy:n 120 henkeen vähentyneestä työvoimasta on siirtymässä muihin tehtäviin. Yhtiöstä tulee vesivoimatuotannon tilaaja- ja asiantuntijajäritys, johon jää 20–30 työntekijää.⁸²

Ei Matti Saanio tekniikan kehittymistä vastusta:

Jokainen joka on käynyt vastavalmistuneella voimalaitoksella, on hämmästynyt ja suorastaan yllättynyt niistä uljaista rakenteista, joilla joki on valjastettu palvelemaan ihmisiä. Olemme sangen lyhyessä ajassa kehittäneet oman voimalaitosrakennustekniikan, joka kaiken lisäksi on rakentamisnopeudessaan aivan kansainvälistä luokkaa. Se osoittaa meillä olevan paljon organsiaatiokykyä ja -tahtoa. Miksi sitä ei ole käytetty koko teholla? Miksei myös sille väestön osalle luoda pysyviä elinmahdollisuuksia, joka vastoin tahtoaan joutuu siirtymään uusiin ja epävarmoihin olosuhteisiin?⁸³

Tekniikan tulisi palvella myös paikallisia ihmisiä, eikä vain yleisen edun nimissä rakennettuja valtavia, ”uljaita” voimalaitoksia. Ne saattoivat ihmiset epävarmuuteen omista elämänarvoista ja omasta toimeen-

⁷⁸ Alaniska 2013, 371.

⁷⁹ *Pyörteistä voimaa – historiikki Kemijoesta* 2013, 33. Viimeksi voimalaitos rakennettiin vuonna 2001.

⁸⁰ Seppälä 1978, 48, 147.

⁸¹ Saanio: SKL 33/1960.

⁸² *Lapin Kansan* 22.11.2013.

⁸³ Saanio: SKL 33/1960.

tulosta rampauttaen heitä henkisesti ja taloudellisesti. Artikkelissaan Matti Saanio mietti tuolloin kehittyvää karjataloutta ratkaisuksi: ”Eikö voida ohjata niitä tuhansia ihmisiä, joista valtaosa on pienviljelijöitä, rakentamaan Lappia sillä saralla joka on heille tuttu jo ennestään.”⁸⁴

Hän muistuttaa sekakulttuurista, johon suurten pohjoisten jokien, elämän virtojen pysyvä asutus on perustunut: kalastukseen ja karjanhoitoon.⁸⁵

Asumisen oikeus

Matkaajat seisovat kesällä ja talvella Inarin rannalla ja koettavat nähdä saarten yli järvelle, missä taivas ja järven pinta yhtyvät viivaksi. Mitä on tuon viivan takana? Asuuko siellä kukaan.⁸⁶

Kyllä siellä asui, ”kaukana hiljaisuudessa”, kirjoitti Matti Saanio.⁸⁷ Lapin syrjäseudut voivat ulkopuoliselle näyttäytyä mystisinä alueina vailla ihmisiä ja vailla menneisyyttä, ikään kuin historiattomina. Se johtuu ainakin osittain siitä, että historian kirjoittajat eivät ole olleet kiinnostuneita harvaanasutuista alueista. Asun Lapin keskuksessa, Rovaniemellä, eikä minunkaan ymmärryksenä esimerkiksi Inarin erämaisista alueista ole kovinkaan suuri. Itse oivalsin paljon, kun selailin Ilmari Mattuksen teosta Itä-Inarin paikannimistöä. Hänen tekemänsä selvitys kattaa noin kolmasosan, 3000 km²,⁸⁸ Inarin kunnan alueesta ja siinäkin paikannimiä on lähes 8000. Niistä tunnetuimmat ja muutamit muut ovat neljällä kielellä: suomeksi, inarinsaameksi, koltansaameksi ja pohjois-saameksi. ”Nimi toimii paikan muistina”; nimet kertovat sukupolvien takaisesta menneisyydestä ja ihmisten suhteesta elinympäristöönsä. On kiinnostavaa, että Itä-Inarin nimet eivät myöskään aina pohjaudu näky-

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Ks. Autti, O. 2013, 58–59.

⁸⁶ Saanio: SKL 12–13/1964.

⁸⁷ Saanio: SKL 47/1963.

⁸⁸ Mattus 2010, kuvailulehti.

vään maailmaan.⁸⁹ Siinä kuin Mattuksen suurtyö avasi itselleni ymmärrystä Inarin ja Lapin syrjäseutujen historiasta, haluan tässä artikkelissa näyttää muutaman Matti Saanion reportaasin kautta harvaanasuttujen seutujen asukkaiden sodanjälkeistä aikaa ja pohtia nostalgian ja modernisaation välistä jännitettä hiljaisuuden kontekstissa.

Lähes kaikki Matti Saanion Lappia koskevat artikkelit kiinnittyvät pohjoisen luontoon ja luonnossa ja sen armoilla toimivaan ihmiseen. Hän puolusti syrjäseuduilla asuvien oikeutta elää kotikonnuillaan, omassa hiljaisuudessaan, omassa luonnonrauhassaan – mikäli se sellaista heidän elämässään oli. Saaniolle luonnonrauha toimi enempikin metaforana ja kontrastina meluisalle, koneistuvalla yhteiskunnalle ”jos-sain muualla”. Teknologian kehitystä uusine äänimaisemineen hän ei vastustanut silloin kun se tapahtui Lapin asukkaiden ehdoilla. Suomen pohjoisin maakunta ei sodan jälkeen nimittäin ollut mikään hiljainen paikka, kun Lapin sodassa lähes täydellisesti tuhottua lääniä rakennettiin asuttavaan kuntoon aina 1960-luvulle asti.⁹⁰ Rauhan rikkoivat syrjäseuduillakin koneiden ja monenlaisen tekemisen äänet: vasaran pauke, sirkkelienvinkuna, betonimyllyjen rouhina, jytisevät kuorma-autot.

Lapin sodan aiheuttama katastrofi kehysti yleistä yhteiskunnan muutosprosessia alueella. Pohjoisen maakunnan syrjäseutujen ihmiset elivät jännitteisessä tilassa ja ajassa, toisaalta edelleen toimivassa luontais- ja sekataloudessa mutta sitä monella tapaa nopeasti muuttaneessa teknisen kehityksen ja yhteiskunnallisen murroksen vaiheessa. Esimerkiksi voimalaitosten rakentaminen pohjoisen jokiin koettiin elintärkeäksi sotien jälkeisessä Suomessa, ja muun muassa Kemijoki uhrattiin armotta teollisuuden hyväksi. Ympäristöstä ja katoavista luontoarvoista ei valjastamisen yhteydessä puhuttu oikeastaan mitään.⁹¹ Matti Saanio kirjoitti yleistä mielipidettä sekä teollisuuden ja poliitikkojen tehokkaasti tuottamaa ajatusta vastaan vesivoiman valjastamisesta, joka pal-

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Lapin maaseudulla rakentamista riitti vuoteen 1953, mutta työtä kesti vuosikymmenen loppuun muun muassa valtion, kuntien, kirkkojen ja yhteisöjen toimitilojen rakentamisessa. Ursin 1980, 394.

⁹¹ Alaniska 2013, 368–369, 371.

velisi yhteiskunnan kehittämistä ja Lapin hyvinvointia.⁹² Hän oli itse näkemässä, miten ”jyrkät muutokset” rikkoivat useaksi vuodeksi ihmisten normaalin elämänmenon ja yrittämisen halun.⁹³ Reportaaseissaan Saanio ei kuitenkaan uhriuttanut Lapin ihmisiä, vaikka olosuhteet välillä viskoivatkin siihen suuntaan. Hän kirjoitti, kuinka ”maakunta itse on osoittanut, että se omin, sille luontaisin keinoin voi luoda asukkaalleen elämisen mahdollisuuksia. Uudismaiden raivaajat ovat sen osoittaneet.”⁹⁴ Se, mitä Saanio vastusti, oli massiivisen rakentamisen aiheuttanutta voimakoneiden ja autojen ”jytinä” ja meteli, elinympäristön totaalinen muutos.

Monet Matti Saanion reportaasien päähenkilöt, syrjäseutujen ihmiset, elivät jälleenrakennuskauden moninkertaisessa murroksessa. Heidän elämässään saattoi näyttäytyä painajaismainen hiljaisuus, vaikeus, odottaminen, tottuminen, alistuminen ja toisaalta yrittäminen, suunta ja pakko tulevaisuuteen, vaikka hahmottomaanakin. Esimerkiksi yhdyskuntasuunnittelun kiihkeän modernistiseen ajatteluun sisältyvä luottamus tieteellisestä ja teknologisesta kehityksestä, tuotannon laajenemisesta ja luonnon hallitsemisesta⁹⁵ saattoi muuttaa heidän elämäänsä konkreettisesti. Mentaalisesti he, maan hiljaiset⁹⁶, olivat tästä ajatuskannasta yhtä kaukana kuin heidän asuinpaikkansa Etelä-Suomen ja Lapin keskuksista.

⁹² Esim. Alaniska 2013, tiivistelmä.

⁹³ Saanio: SKL 33/1960.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Esim. Scott 1992, 4.

⁹⁶ Kirjoittaessani ihmisistä, joilla ei ole valtaa, puhun maan hiljaisista poliittisena, en kuitenkaan puoluepoliittisena enkä myöskään uskonnollisena terminä. Vuorisaarnassa Jeesus puhui opetuslapsilleen: ”Autuaita ovat hiljaiset, sillä he saavat maan periä.” Tässä kohden (Matt. 5:5) on myös viittaus psalmiin: Ps. 37:11, jossa lukee: ”Mutta nöyrät perivät maan ja iloitsevat suuresta rauhasta.” Vuoden 1938 raamatunkäännös, Raamattu.

Lähteet

Alkuperäislähteet

- Saanio, Matti: Kemijoen uusi evakkotaival. *Suomen Kuvalehti* 33/1960.
Saanio, Matti: Suru ilman mustia vaatteita. *Suomen Kuvalehti* 41/1961.
Saanio, Matti: Elämä jatkuu sittenkin. *Suomen Kuvalehti* 38/1962.
Saanio, Matti: Kaukana Piilolassa. *Suomen Kuvalehti* 47/1963.
Saanio, Matti: Raito Vätsäriin. *Suomen Kuvalehti* 12–13/1964.
Saanio, Matti: Siika on jään alla. *Suomen Kuvalehti* 15/1969.

Haastattelut ja tiedonannot

- Seppo Leinosen tiedonanto 21.11.2013, Salla.
Paavo Morottajan tiedonanto 6.5.2014 ja 9.6.2014 sosiaalisessa mediassa. Hän on Pekka ja Selma Morottajan poika.
Matti Saanion haastattelu 9.11.1984, Suomen valokuvataiteen museo. Haastattelija Jyrki Luukkonen, Helsinki.
Maria Saanio-Collianderin haastattelu 12.12.2014. Haastateltava on Matti Saanion leski. Haastattelija Mervi Löfgren, Helsinki.

Tutkimuskirjallisuus

- Alaniska, Kari: *Kalojen kuninkaan tie sukupuuttoon. Kemijoen voimalaitosrakentaminen ja vaelluskalakäsymys 1943–1964*. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 117. Oulun yliopisto, Oulu 2013. <http://herkules.oulu.fi/isbn9789526202518/isbn9789526202518.pdf>
Arrela, Lauri: Jälleenrakennusta Inarin kirkonkylässä. *Tubkasta nousi Lappi. Lapin jälleenrakennusta sanoin ja kuvin*. Toim. Veli Arrela. Lapin maakuntaliitto r.y., 1983, 24–34.
Autti, Mervi (nyk. Löfgren): Valokuvat mikrohistoriallisen tutkimuksen lähteinä. Katseita ja yksityiskohtia – näkymättömän tavoittelua. *Kulttuurihistoriallinen katse*. Toim. Heli Rantala ja Sakari Ollitervo. Cultural History – Kulttuurihistoria 8, Turku 2010, 281–309.
Autti, Outi: *Valtavirta muutoksessa: vesivoima ja paikalliset asukkaat Kemijoella*. Acta Universitatis Ouluensis. Scientiae Rerum Socialium 136. Oulun yliopisto, Oulu 2013. <http://herkules.oulu.fi/isbn9789526202396/isbn9789526202396.pdf>
Elomaa, Hanna: Mikrohistoria johtolankojen jäljillä. *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*. Toim. Immonen, Kari & Leskelä-Kärki, Maarit. SKS, Helsinki, 59–74.
Enbuske, Matti: Lapin asuttamisen historia. *Lappi. Maa, kansat, kulttuurit*. SKS, Helsinki 2003, 39–63.
Ginzburg, Carlo: *Johtolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*. Suom. Aulikki Vuola. Gaudeamus, Helsinki 1996.
Itkonen T.I.: *Suomen lappalaiset vuoteen 1945 II*. WSOY, Helsinki 1948.
Koski, Markku: Todellisuuden kuvia, kuvia todellisuudesta. *Valoa. Orteita suomalaisen valokuvan historiaan 1839–1999*. Toim. Jukka Kukkonen ja Tuomo-Juhani Vuorenmaa. Suomen valokuvataiteen museo, Helsinki 1999, 11–28.
Krohn, Leena Elina: Valokuvateokset näkyvän ja näkymättömän tulkkina. Elämää ja taidetta Matti Saanion teoksissa. *Matti Saanio – Yhteinen elämä*. Toim. Elina Heikka, Leena Elina Krohn, Kati Lintonen, Tuomo-Juhani Vuorenmaa. Suomen valokuvataiteen museo, Musta Taide, Helsinki 2008, 159–175.

- Laakso, Leena: Matti Saanio. Teosten aatteita ja taustoja. *Varjosta. Tutkielmia suomalaisen valokuvauksen historiasta*. Toim. Jukka Kukkonen ja Tuomo-Juhani Vuorenmaa. Suomen valokuvataiteen museo, Helsinki 1999, 216–221.
- Laakso, Leena: Matti Saanio ja pohjoinen – reportaaseista taiteeksi. *Pohjoinen valokuva*. Toim. Jukka Järvinen et. al. Pohjoinen Valokuvakeskus. Kustannus Puntsi, Inari 2000, 65–85.
- Lapin Kansa* 22.11.2013. ”Kemijoki Oy:n väestä suurin osa siirtyy palvelutehtäviin.”
- Lehtola, Teuvo: *Kolmen kuninkaan maa. Inarin historia 1500-luvulta jälleerakennusaikaan*. Kustannus-Puntsi, Inari 1998.
- Lehtola, Veli-Pekka: Inarin historia kulttuurien risteyksessä. *Kirjoituksia Inarin historiasta*. Toim. Veli-Pekka Lehtola. Kustannus-Puntsi, Inari 1998, 8–11.
- Levi, Giovanni: On Microhistory. *New Perspectives on Historical Writing*. Toim. Peter Burke. Polity Press, Cambridge 2001, 97–119.
- Malmberg, Raili: Yleislehtien kuohuvat vuodet 1934–1980. *Suomen lehdistön historia 8. Aikakauslehdistön historia. Yleisaikakauslehdet*. Päätoimittaja Päiviö Tommila. Kustannuskiila, Kuopio 1991, 107–190.
- Massa, Ilmo: *Ihminen ja Lapin luonto. Lapin luonnonkäytön historiaa*. Suomen antropologinen seura, Helsinki 1983.
- Mattus, Ilmari: *Itä-Inarin paikannimistö*. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja, sarja A. Metsähallitus 2010. <http://julkaisut.metsa.fi/assets/pdf/lp/Asarja/a186.pdf>
- Pyrönteistä voimaa – historiikki Kemijoesta*. Toim. Olli Säynäjängangas. Luusuan kyläseura 2013.
- Saanio, Matti: *Musta talvi valkea kesä*. Teksti Paavo Rantala. Otava, Helsinki 1966.
- Raamattu*. Matteuksen evankeliumi 5:5. Vuoden 1938 suomennos.
- Salo, Merja: Kuvareportaasi – valokuvien kerrottu tarina. *Varjosta. Tutkielmia suomalaisen valokuvauksen historiasta*. Toim. Jukka Kukkonen ja Tuomo-Juhani Vuorenmaa. Suomen valokuvataiteen museo, Helsinki 1999, 178–203.
- Savolainen, Mikko ja Hölttö, Ismo: *Suomea tänäkin*. Teksti Aku-Kimmo Ripatti. Gummerus, Jyväskylä 1970.
- Scott, James C.: *Seeing Like a State. How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. Yale University Press, London 1998.
- Seppälä, Raimo: *Nykyinen Kemijoki. Reportaasi luonnontilaisen Kemijoen muuttamisesta sähköön tuottajaksi*. Otava, Helsinki 1978.
- Suopajarvi, Leena: Lapin luonnon modernisoituminen toisen maailmansodan jälkeen. Traditionaalisisesta yhteiskunnasta refleksiiviseen moderniin. *Se on sellainen seutu ja sellainen maa. Erot, vastarinta ja uuden politiikan vaatimus Lapissa*. Toim. Aini Linjakumpu ja Leena Suopajarvi. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 44, Rovaniemi 2003, 137–155.
- Tiuraniemi, Olli: *Mustan joen syke*. Pohjoinen, Oulu 1996.
- Tuomi, Jouni ja Sarajarvi, Anneli: *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Tammi, Helsinki 2009.
- Tuominen, Marja: Lapin sodan tuhot ja jälleerakennus. *Lappi. Maa, kansat, kulttuurit*. Toim. Ilmo Massa & Hanna Snellman. SKS, Helsinki 2003, 102–125.
- Tuominen, Marja: Where the world ends? The places and challenges of northern cultural history. *They do things differently there. Essays on cultural history*. Toim. Bruce Johnson ja Harri Kiiskinen. k8ch, Cultural history – kulttuurihistoria, Turku 2010, 43–80.
- Tuovinen, Heli: Sisältäpäin nähtyä. Elsa Montellin Lokan allas -ryijy. *Tavallisen epätavallisia naisia. Historian naisten elämänvalintoja pohjoisessa*. Toim. Mervi Autti ja Päivi Rantala. Lapin yliopistokustannus LUP, Rovaniemi 2013, 181–198.
- Uimonen, Heikki: Mieluisat ja meluisat – ääniympäristön veto ja vastenmielisyys. *Sata suomalaista äänimaisemaa*. Toim. Helmi Järviluoma, Ari Koivumäki, Meri Kytö ja Heikki Uimonen. SKS, Helsinki 2006, 55–67.

Ursin, Martti: *Pohjois-Suomen tuhot ja jälleenrakennus saksalaissodan 1944–1945 jälkeen*. Pohjoinen, Oulu 1980.

Valkonen, Jarno: *Lapin luontopolitiikka. Analyysi vuosien 1946–2000 julkisesta keskustelusta*. Acta Electronica Universitatis Tamperensis: 284, Tampere University Press, Tampere 2003. <http://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/67324/951-44-5775-7.pdf?sequence=1>

Verkkolähteet

Feeniks – Taide ja kulttuuri osana Lapin sodan jälkeistä henkistä ja materiaalista jälleenrakennusta. <http://www.ulapland.fi/feeniks>. Luettu 5.1.2014.

Lapajärvi Vilman kairan kyljessä Länsi-Sallassa. <http://www.lapajarvi.fi/>. Luettu 20.1.2014.

Lapin maakuntamuseo. Matti Saanio In Memoriam. <https://www.rovaniemi.fi/fi/Palvelut/Kulttuuripalvelut/Museot/Lapin-maakuntamuseo/Nayttelyt/Menneet-nayttelyt>. Luettu 29.1.2014.

Pasvik-ohjelma. Ympäristön tilan seuranta Norjan, Suomen ja Venäjän raja-alueella. <http://www.pasvikmonitoring.org/fin>. Luettu 20.4.2014.

Suomen valokuvataiteen museo. <http://kukakuvasi.valokuvataiteenmuseo.fi/#valokuvaaja/3342>. Luettu 29.1.2014.

Viinanen, Voitto, Valio. Lapinkylistä kylmään sotaan. Mullistusten vuosisata Inarissa ja Petsamossa. <http://www.voittoviinanen.com/lapinkylistä-kylmaan-sotaan2>. Luettu 20.4.2014.

Henkilö- ja asiahakemisto

- Aatami 26, 28, 44
Adorno, Theodor W. 109
Ahnger, Alexandra 289–290, 291
Aikio, Inka 356, 358–359, 362
Aikio, Jouni 356, 358–363
aistit 15, 16, 38, 44, 51, 83, 97–115, 181–184,
189
Alaniska, Kari 365
Alariesto, Andreas 313, 316
Alpo, Pekka 291
Ambrosius 53
Ananin, Sergei 316, 321, 323, 336, 342
Arber, Sara 178–179, 180–181
Arelinna, Tauno 342
Aristoteles 121
Arrela, Lauri 357
Arsenius 47, 51
askeesi 14, 15, 25, 33, 45, 45–50, 60, 66, 136
Atwood, Margaret 286
Auer, Sulo 19, 318–319, 321–330, 333, 335,
336, 337, 338, 339, 340
Augustinus 27, 28, 29, 30, 46, 82, 91
Austen, Jane 10–11
Autti, Outi 364, 367
Avellan, Kaarola 290
avioliitto 277–302
- Backström, Carita 277, 296
Backus, R.H. 121
Bandler, Kurt 299
Bandler, Vivica 18, 277–302
Barère, Bertrand 234–236
- Barnave, Antoine 223, 224
Beauvoir, Simone de 279, 282
Beda Venerabilis 28, 29
Benedictuksen luostarisääntö 29, 30, 32, 35,
36, 84
Benjamin, Walter 98
Bennet, John 207
Bergbom, Kaarlo 289
Bernard Clairvaux’lainen 47
Bosq, Jacques du, 202
Brant, Claire 213–214
Brewer, Ebenezer Cobham 133
Bringéus, Nils-Arvid 259
Burke, Edmund 126–127
Burke, Peter 196, 209–210
Byron, Lordi 127
- Caffarini, Tommaso 77
Cambry, Jacques 128
Cameron, Julia 280
Capp, Bernard 202
Cavalca, Domenico 67, 73, 80, 85
Chartier, Roger 208
Cléry, Jean Baptiste 233, 241
Cochelin, Isabelle 52
Cohen, Michèle 199, 203
Colladon, Jean-Daniel 121–122
Corbin, Alain 260
- Danton, Georges 242
Desmoulins, Camille 229
Dianoff, Andrei 316

- Dianoff, Dimitri 316, 336, 342
 Dianoff, Grigori Mihailinpoika 19, 305–346
 Dominici, Giovanni 67, 70, 79
 Dominicus 47, 53
 Duranti Mendeläinen, Guillelmus 66, 67, 84–85, 88, 90
- Ebner, Margaretha 49–50, 55, 57,
 Eckhart, Mestari 58–59
 Eeva 44
 Eisler, Hans 109
 eksegetiikka 36–37
 eläimet 86, 117–139, 222, 359
 Englund, Peter 8, 11, 177, 188, 189, 215
 Estlander, Carl 254
- Fabritius, Ernst 156
 Faderman, Lillian 284, 285, 293
 fantasmagoria 108
 Fénelon, François de Salignac de la Mothe 195, 199
 Fersen, Axel von 221
 Firmont, Edgeworth de 239
 Fisher, Alexander 124–125
 Fletcher, Anthony 197
 Forbes, Edward 123, 124, 139
 Frenckell, Erik von 287–288, 298
 Frenckell, Ester-Margaret von 288
- Glover, Katharine 208
 Goodman, Dena 214
 Gray, Richard T. 103
 Gregorius Suuri 14, 23, 24, 26–27, 53
 Gregorius VII 38
 Guillelmus Peroldus 74
- Hagelberg, Juha 313, 317, 335, 346
 hagiografiat 35, 49, 67, 74, 77, 78, 79, 83, 90
 Halta, Juvna (Jouni) 323, 331
 Haltta, Uula 316–317, 323, 330, 332–333, 342
 Hannula, Mandi 290
 hautaaminen ja hautajaiset 18, 230–231, 242, 253–273
 Hébert, Jacques 243
 Heikkilä, Juho 356, 365–366
 Heikkinen, Kalle 317
 Heiskanen, Benita 260
 Helmreich, Stefan 118
 Hersey, J.B. 121
 Heurlin, Paula af 289–290
- hierarkia 17, 200, ks myös valta
 hiljaisuuden heuristiikka 97–115
 Hillilä, Kaarlo 329, 330
 Hoffmann, E.T.A. 15, 97–115
 homoseksuaalisuus 18, 277–302; ks. myös
 queer-näkökulma
 Hood, Thomas 127
 Horatius 102–103
 Hugo St-Victorilainen 53
 Huldén, Lars 286
 Humbert Romanslainen 54
 hydrofoni 118
 Hüe, François 233, 234
 Hällström, Saara 181
 häpeä 16, 76, 82, 211, 230, 253–273, 294, 346
- ikä 159, 162, 170, 195–215; vanhuus 60, 70, 144, 278, 287, nuoruus 34, 35, 183, 200, 278, 281, 187, 189, 300
 Ilmari, Wilho 292
 inkvisitio 65–93
 itsemurha 253–273
- Jansson, Tove 16, 279–280, 296–7
 Jeremejeff, Feodor (Huotari) 319–320, 324, 333
 Johannes, evankelista 55
 Johnson, Bruce 182, 187, 220
 jooga 8
 jouluku 148, 187
 juoruilu 15, 69, 73, 79, 80–83, 93, 201–203, 206
 Juvonen, Tuula 278, 292
 jälleenrakennus 351–371
 Jäntti, Saara 157
 jääkärit 144, 145, 150, 160, 163
- Kairakari, Grigori (Risto) 306
 Kairakari, Kaisa 306
 kameraalitalous 111–112
 kammio (*cella*), 14, 54–5, 100, 103–105, vankilan selli 146–151, 157, 163–164
 Kane, Elisha Kent 125
 kansalliskonventti 219–249
 Kariniemi-Willamo, Annikki 15, 143–165
 kaupungistuminen 8, 294
 kellonsoitto 18, 87, 253–273
 Kennedy, John F. 346
 kesämökkit 8, 185, 355
 kiikarit 100, 105, 112

- kirjeenvaihto 143–165, 212–214
 kirkkolaki 254, 255, 256, 260, 261
 kirkkotila 15, 38, 65–93
 kirkolliskokoukset 254, 255, 259, 262,
 270–271
 Kivilinna, Olavi 338, 342
 Kivipuro, Aimo 321–322, 332, 333, 338, 341
 Klein, Lawrence, 198, 204
 kohteliaisuus 195–215
 Konikoff, Eva 279, 296
 Kopytoff, Elias 336, 342
 Kopytoff, Jefim 313, 323, 342
 Korhonen, Anu 200, 202
 Koski, Kaarina 259
 koti 8, 157–162, 164, 171, 176, 185, 188, 198
 Kremer, Detlef 108, 111
 Kristus 28, 29, 36, 38, 50, 53, 55, 56, 58,
 59, 263
 Kselman, Thomas 272
 Kuusikko, Kirsi 327
 Kytö, Meri 176, 181
 kärsimys 27, 28, 50, 53, 57–59, 101, 261–263
 käyttäytyminen 195–215
- Laamanen, Niilo 328, 330, 331, 336
 Lahtinen, Rauno 151
 Lamartine, Alphonse de 231
 Lappi 16, 19, 144, 149–150, 151, 187–188,
 298, 305–346, 351–371
laterna magica 107
 Latour-Maubourg, Charles-César 223
 Le Bas, Philippe 242
 Lehtola, Teuvo 361
 Leinonen, Seppo 353
 Lentés, Thomas 54
 Lilja, Anna 289
 Lindgren, Erika Lauren 44, 51
 Linna, Risto 317, 330, 336, 338, 341
 liturgia 15, 33, 38–39, 51, 52, 60, 66, 90
 Lotta Svärd 145
 Ludvig XVI 17, 219–249
 Ludvig XVII 246
 Ludvig XVIII 222
 lukeminen 53, 207–209
 luonto 178, 185, 351–371
 luostarilaitos ja -hengellisyys 14, 16, 17, 23,
 24, 26, 27–28, 33, 44, 48–49, 51, 55, 56,
 80, 86–87, 90, 92; ks. myös kammio;
 liturgia; mietiskely ja kontemplaatio;
 mystisismi; rukous; sisarkirjat
- maanpetos 15, 143, 146–147, 154, 164, 306,
 309–310
 maaseutu 157–162, 351–371
 MacGillivray, John 120
 Manni, Tarmo 292
 Maria Magdalena 56
 Maria Sturion (Venetsialainen) 77, 90
 Maria, Neitsyt 35, 55, 59, 74–75
 Marie Antoinette 224, 225
 Marie Thérèse 244
 Mattheaus Krakovalainen 91–92
 Mattila, Aino 18, 277–302
 Mattus, Ilmari 369–370
 Maury, Matthew Fontaine 129–131
 Mauss, Marcel 170, 172
 McGinn, Bernard 58
 melu 7, 8, 25, 26, 78–83, 148–149, 163, 175,
 183, 187, 188, 219, 352, 354, 362, 370
 meri 15, 117–139
 Michelet, Jules 230
 mietiskely ja kontemplaatio 14, 24–39, 33,
 51, 52, 53–55, 57, 60, 92–93, 118
 Miller, Daniel 188
 Moi, Toril 282
 monarkia 219–249
 Moneta Cremonalainen 89
 Montell-Saanio, Elsa 354
 Morottaja, Esko, 362, 363
 Morottaja, Niilo 361–362
 Morottaja, Paavo 357
 Morottaja, Pekka 351, 356, 357
 Morottaja, Selma 351, 356, 358–359
 Morottaja, Simo 361–362
 Mossman, Stephen 91
 muisti 30–31, 34, 36, 38–39, 100, 171,
 183–184, 260
 Munck, Ruth 15, 143–165
 musiikki 175; elokuvamusiikki 109;
 kirkkomusiikki 85–88; laulaminen, m.
 resitatiivi 66, 68, 69, 77, 82, 89
 mystisismi 49–50, 52–60
 Mäkinen, Vihtori 339, 340, 341, 344
- naiseus 195–215
 naishistoria 12
 nukkuminen 46, 169–189
 Nygård, Toivo 272

- Ollila, Anne 162
 omaelämäkerrallisuus 277–302
 opaskirjallisuus 195–215
- Paasilinna, Erno 312, 314, 346
 paastoaminen 46, 49, 74, 77–78
 paholainen 73–76, 81–82
 Pajakka, Jalmary, 328–239, 336, 342
 Pallari, Eino 330, 332
 Palme, Olof 346
 Pankko, Ville 337
 panoraama 99, 103, 107–108, 114
 paratiisi 25–26, 27, 28, 150
pater noster 50, 55, 263
 Peltonen, Ulla-Maija 154
 Pétion, Jérôme 223, 224, 228, 236
 Petitfils, Jean-Christian 223
 Petrus Damianus 38, 53
 Petsamon vakoilujuttu 18–19, 305–346
 Pleijel, Hilding 259
 poetologinen refleksio 98, 103
 puhumattomuus 14, 49, 51, 195, 195–215
 pöly arkistoissa 12
- queer-näkökulma 12, 277–302
- radio 179, 186
 rakkaus 18, 277–302
 Ranskan suuri vallankumous 17, 219–249
 reformaatio 258
 reformi, uskonnollinen 67
 Rekola, Mirkka 278
 Rensujeff, Paavo 320, 330, 331
 Restif de la Bretonne, Nicolas 243, 244–245
 retriitti 8
 Riché, Pierre 34
 Richetti, John 198
 rihmasto 112–114
 Rinne, Tiina 292–294
 romantiikka 16, 97–115, 126, 134
 Rozwadowski, Helen M. 124, 131
 rukous 33, 50–56, 59–60, 66, 69, 71, 74,
 77–79, 82, 85, 87, 92–93, 187, 258,
 262–263
 ruumiillisuus 277–302
 ruumiinavaus 267, 336–337
- Saario, Matti 19, 351–371
 Saarelainen, Antti 342
 Saarikangas, Kirsi 158
- Salmelainen, Eino 281–282, 291
 Salmi, Hannu 181, 182, 184, 187, 220
 Salminen, Anu 151
 Sanson, Charles-Henri 241
 Saonegin, Antti 313, 320, 323, 342
 Saonegin, Vasili, 313, 320, 334
 Savolainen, Hanna 154
 Schafer, R. Murray 123
 Schepers, Kees 86
 Scheville, W.E. 121, 125
 Schrenck, Anna 289
 seksologia 294
 Seppälä, Raimo 368
 serapionilainen periaate 107
 Seuse, Heinrich 43, 46–59
 Sévigné, Madame de 208
 Shelley, Percy Bysshe 127
 Shimizu, Stacey 206
 Sihvonen, Rusko 331, 332
 Siltala 342–343
 Sinervo, Elvi 155
 sisarkirjat 48–49, 55–56, 59
 Skarin Frykman, Birgitta 255, 261, 265, 273,
 268
 Sliden, Piera 323, 330
 Slioor, Tabé 288
 Smaragdus Saint-Mihieliläinen 29, 32–34, 36
 Soine, Valentin 155
 spektaakkeli 219–249, 245
 Spoof, Eimert 337
 SS-pataljoona 145, 158
 Stadler, Ulrich 110
 Stanley, Liz 145, 165, 280, 285, 286
 Steele, Kathryn 205
 Steinecke, Helmut 102–103, 111
 Strum, Jacques C.F. 121–122
 sukupuoli 195–215
 Sunder, Friedrich 55, 57, 59
 synti 44, 73, 76, 80, 81, 83, 206, 264, 268–
 269, 273; perisynti 25–27, 44
 syrjäseudut 351–371
 syvyyskartat 118
 Säippä, Paavo 317, 332, 345
- taiteilijuus 277–302
 Tapiovaara, Tapio 279
 televisio 179–180, 186
 teollistuminen 351–371
 Tessian, Urbain Dortet de 122
 Thomson, Wyville Charles 122

Tigerstedt, Örnulf 314–315
 Tiuraniemi, Olli 366
 Torninoja-Latola, Jaana 152
 Tourzel, Madame de 223, 224, 226–227
 tunteet 16, 31, 38–39, 57, 91–92, 145, 151–
 152, 165, 184, 222, 224, 236, 263, 271,
 282–283, 287, 295, 299, ks. myös rakkaus
 Tuomas Akvinolainen 54

Uimonen, Heikki 175, 365
 Ulrich von Pottenstein 82
 uni 16, 169–189; ks. myös nukkuminen
 Uola, Mikko 317, 326–328, 334, 345
 Utz Tremp, Kathrin 85

vakoilu 146–147; 305–346
 valdesilaisuus 65–93
 valokuvaus 351–371
 Valpo 146, 305–346
 valta 197, 200, 210–249
 valtameri, ks. meri
 vankila 143–165; vankilan selli, ks. kammio
 Venn, Susan 178–179, 180–181
 Verne, Jules 119, 135–139
 Vestervelve, Anna 337–338
 Vestervelve, Iivari 310, 312, 345
 väestönsiirrot 309–310
 väkivalta 17, 18, 19, 232, 238–242, 249,
 253–273, 323–326

Walzer, Michael 243
 Warelius, Antero 258
 Wathen, Ambrose G. 44, 84
 Weber, Joseph 225, 227, 228
 White, John 126
 Wilhelm Volpinolainen 35–36
 Willamo, Oiva 143–144, 153
 Woolf, Virginia 277, 279
 Wright, Thomas 120
 Wuolijoki, Hella 154

yksinäisyys 162–163, 204, 299
 ylisukupolvinen trauma 309, 346
 Yrjö III 246

Zwicker, Petrus 75–76, 83, 84, 86–89

äänettämyys 8–9, 15, 16, 66, 69, 97–115,
 128, 130, 136, 170, 175, 220, 238, 365

Kirjoittajat

Meri Heinonen (FT) toimii tutkijatohtorina Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa. Hän on tutkinut ennen muuta keskiajan uskonto- ja sukupuolihistoriaa.

Teemu Immonen (FT) toimii tutkijana Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa. Hän on tutkinut ennen kaikkea luostarien kulttuurihistoriaa ja keskiajan taidetta.

Marjo Kaartinen (FT) on kulttuurihistorian professori Turun yliopistossa. Hän on erikoistunut uuden ajan alun kulttuurihistoriaan, mutta hänen kiinnostuksenkohteisiinsa kuuluu myös erään 1800-luvun lopun ruotsinkielisen ystäväpiirin tutkimus.

Henna Karppinen-Kummunmäki (FM) toimii tutkijana Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa ja valmistelee väitöskirjaa yläluokkaisesta tyttöyden kokemuksesta 1700-luvun Englannissa.

Otto Latva (FM) toimii tutkijana Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa ja kirjoittaa väitöskirjaa, jossa hän tutkii syvänmeren mustekalaeläimen, jättiläiskalmarin, herättämiä reaktioita ja tunteita Pohjois-Atlantin alueella vuosina 1785–1914.

Mervi Löfgren (ent. Autti) (TäT) toimii tohtoritutkijana Lapin yliopistossa. Hän on erikoistunut historiallisten kuvien tutkimiseen, ja siihen miten niiden kautta voi tulkita menneisyyttä sekä historialliseen dokumenttielokuvaan.

Pälvi Rantala (FT) toimii tutkijana ja opettajana Lapin yliopistossa. Parhailtaan hän työstää päiväunien kulttuurihistoriaa käsittelevää tietokirjaa.

Marika Räsänen (FT) on projektitutkija Turku Centre for Medieval and Early Modern Studies -keskuksessa. Hän tutkii myöhäiskeskiajan ja uuden ajan alun uskonnollista elämää Euroopassa.

Anu Salmela (FM) tekee Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa väitöskirjaa naisten itsemurhista 1800-luvun jälkipuolen ja 1900-luvun alun Suomessa.

Jukka Sarjala (FT) on musiikin kulttuurihistorian dosentti Turun yliopistossa ja toimii tutkijana kulttuurihistorian oppiaineessa. Hänen nykyisiin kiinnostuksen kohteisiinsa kuuluu saksalainen varhaisromantiikka ja E. T. A. Hoffmann.

Mari Tiihonen (FM) valmistelee Turun yliopistossa kulttuurihistorian alaan kuuluvaa väitöskirjaa kuninkuuden ja kansalaisuuden käsitteistä Ludvig XVI:n oikeudenkäynnissä.

Marja Tuominen (FT) on kulttuurihistorian professori Lapin yliopistossa. Hän on tutkinut mm. pohjoista kulttuurihistoriaa, erityisesti sota- ja jälleenrakennusaikaa.

Anu Valtonen (KTT) toimii kulttuuritalouden professorina Lapin yliopistossa. Hän on tutkinut unen ja nukkumisen kulttuureita organisaatioiden, matkailun ja kulutuskulttuurin konteksteissa.

Tuuli Vatula (FM) on Turun yliopistosta valmistunut kulttuurihistorioitsija, joka työstää naistaiteilijoita ja elämäkertoja koskevaa väitöskirjaansa ja on kiinnostunut kaikesta marginaaliin, rajoihin ja eurooppalaisuuteen liittyvästä.

Elina Virtanen (FM) on historian ja yhteiskuntaopin lehtori ja tekee väitöskirjaa Ruth Munckin elämään liittyen Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa.

Reima Välimäki (FM) kirjoittaa Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa väitöskirjaa myöhäiskeskiaikaisista kirjoituksista valdesilaista harhaoppisuutta vastaan. Hän on tutkinut myös mm. harhaoppisuutta keskiajan Ruotsissa ja suomalaista 1900-luvun medievalismia.